

JAINSITE E-BOOKS LITERATURE

**JAIN HISTORY • JAIN GRANTH • JAIN SUTRA
JAIN VIDHI • JAIN STORY • JAIN ASTROLOGY**

And Many More Books in Gujarati, Hindi & English

જैનસાઇટ ઈ-બુક્સ લિટરેચર ના સંપૂર્ણ લાભાર્થી

શ્રી શૈવાભૂર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, અંધેરી (પૂર્વ)

પાર્શ્વદર્શન બિલ્ડિંગ, ડૉ. સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણા રોડ,
(જુના નાગરદાસ રોડ), અંધેરી (પૂર્વ), મુંબઈ - 400 066.

www.jainsite.com

Blessings : **P. P. PANYAS SHREE NIPUNCHANDRA VIJAYJI M. S.**

Inspired by : **MUNI BHAGYACHANDRA VIJAYJI M. S.**

Created by :

E-mail: info@jainsite.com • Tel.: 09867711171

॥ॐ श्री शंखेश्वर पार्श्वनाथाय नमः ॥

जैन ई-बुक्स ना संपुर्ण लाभार्थी
श्री शेत्काम्बर मूर्तिपूज्ञ जैन संघ, अंधेरी (पूर्व)

श्री शंखेश्वर पार्श्वनाथ जैन मंदिर

॥ ઊં શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથાય નમઃ ॥

દ્રસ્ટની નોંધણી નં. F-4210 (BOM)

સોસાયટીની નોંધણી નં. Bombay 381/1976 G.B.B.S.D.

શ્રી શૈતામ્બર મૂર્તિપૂજક જેન સંઘ, અંધેરી (પૂર્વ)

પાર્શ્વદર્શન બિલ્ડિંગ, ડૉ. સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણા રોડ, (જુના નાગારદાસ રોડ),
અંધેરી (પૂર્વ), મુંબઈ - ૪૦૦ ૦૬૮.

પ્રસ્તાવના

અનેક પરમોપકારક આચાર્ય દેવ જ્ઞાની, તપસ્વી મુનિરાજ, સેવાભાવી સાધ્વીજી ભગવંતોના અભિતિય-અદ્ભૂત-અવર્ણાનીય આશીર્વાદથી તથા મહાપવિત્ર મંત્રોચ્ચાર અને વિદ્યિ વિધાન દ્વારા સ્થાપિત આકર્ષક અલૌકિક અને અનેક મનમોહક રૂપમાં ભગવાન શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથજી મનોરમ્ય, નેત્ર દિપક લાવણ્યમય પ્રતિમાજીને મૂળનાયક તરીકે બિરાજમાન કરેલ દેવવિમાન તુલ્ય તીર્થસમ જિનાલય એટલે મારું-તમારું અને આપણા સહૃદુનું શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથજીનું શિખરબંધી જિનાલય તથા ધીર-વીર-ગંભીર-સરળ-ભક્તિ-ધાર્મિક પાપભીર દાનવીર અને ઉત્તમોત્તમ શ્રાવક-શ્રાવિકાઓથી બનેલો રૂપમાં તીર્થકર તરીકે ઓળખાતો શ્રી શ્રી. મૂ. જૈન સંઘ, અંધેરી (પૂર્વ) એટલે અમારો શ્રી અને સરસ્વતીથી સભર બનેલો વિનયી-વિવેકી અને ગુરુભગવંતોનો કૃપાપાત્ર બનેલ ચારે તરફ એ દશો દિશાઓમાં જૈનમૂર્તિ શાસનમૂર્તિ ની યશોગાથા નો વિજયદોષ ૧૪ રાજલોકમાં ગુજરાતો કરનાર એટલે અમારો શ્રી શ્રી. મૂ. જૈન સંઘ અંધેરી (પૂર્વ) અનેક નાના મોટા ધાર્મિક અનુષ્ઠાનો કરનાર શ્રી સંઘોને મદદરૂપ બનનાર, અનેક પાંજરાપોળોને સહાયભૂત થનારો અનેક સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતોના વૈચાવચ્ચામાં સદાય અગ્રેસર, ગૃહ જિનાલયમાંથી શરૂ થયેલ આજે ઉત્તુંગ ગગનચુંબી આકર્ષક શિખરબંધી જિનાલય જેમાં દેવ-દેવીઓની દેવકુલિકાઓ શોભી રહી છે. શ્રી સંઘમાં કાયમી આયંબિલ ખાતું-બે બે પાઠ્શાળાઓ, જ્ઞાનભંડાર એટલે શ્રી સંઘ શક્તિનું નમૂનેદાર નજરાણું કહેવાય.

યુગાદિવાકર પ. પૂ. ઉપકારી ગાંધીજિના નાયક આ. ભ. શ્રી વિજય ધર્મસૂરીશ્વરજી મ. સા. ની શુભ પ્રેરણા. માર્ગદર્શક તથા તેમની શુભ નિશ્ચામાં નિર્ભિત અને સ્થાપિત શ્રી જિનાલય તથા પ. પૂ. શતાવધાની આ. ભ. શ્રી જયાનંદસૂરીજીની પ્રેરણાથી તા. ૪-૪-૧૯૭૬ માં શ્રી સંઘની સ્થાપનાના સુંદર વિચારોનું બીજ આજે ઘેઘુરો ઘટાદાર વૃક્ષ સમાન બન્યો છે. ચમત્કારી અને અલૌકિક મૂળનાયક શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ ભગવાનના દર્શન કરીને જૈન-જૈનતરોની દ્રષ્ટાઓ ફળીભૂત થઇ છે.

નિસહાય-અભોલ બનેલા ટોરોની અને પાંજરાપોળોને અમારા શ્રી સંઘે ઉદાર હાથે મદદ કરી છે તથા હાલમાં કેળવણી ક્ષેત્રે, મેડીકલ ક્ષેત્રે, સાધ્વિક ક્ષેત્રે, અનુકર્પા ક્ષેત્રે પણ શ્રી સંઘની જ એક શાખા શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ ફાઉન્ડેશન દ્વારા આર્થિક સહાય ચાલુ છે.

શ્રી શ્રી. મૂ. જૈન સંઘ વતી

પ્રમુખ

ન્યાયાચાર્ય - ન્યાયવિશારદ મહોપાદ્યાચ
પુ. શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ સાહેબ વિરચિત

આઠ દુષ્ટિની સજીવાચ

અનુવાદક
ધીરજલાલ ડાયાલાલ મહેતા

ॐ

ॐ

। नमोत्थुणं समणास्स भगवओ महावीरस्स ।

न्यायाचार्य-न्यायविशारद-महामहोपाध्याच
परम पूज्य श्री यशोविजयज्ञु म. सा. विरचित

श्री

आठ द्विनी संज्ञाय

JAIN SIGHT
जैन साइट
.com
जैनम् ज्यति शासनम्

: विषेषक :

धीरजलाल डाक्यालाल महेता

: प्रकाशक :

श्री जैन धर्म प्रसारण ट्रस्ट

७०२, रामसा टावर्स, गंगा-जमना एपार्टमेन्ट पासे,
अहाज़गढ़ा पाटीया, सुरत-उत्तर ०૦૮. (INDIA)

फोन : २૬૮૮૮૪૩

પ્રકાશક

જૈન ધર્મ પ્રસારણ ટ્રસ્ટ

૭૦૨, રામસા ટાવર્સ, ગંગા-જમના એપાર્ટમેન્ટ પાસે,
અડાજિયા પાટીયા, સુરત-૩૮૫ ૦૦૮. (INDIA)
ફોન : ૨૬૮૮૮૪૩

ધીરજલાલ ડાખાલાલ મહેતા :

૭૦૨, રામસા ટાવર્સ,
ગંગા-જમના એપાર્ટમેન્ટ પાસે,
અડાજિયા પાટીયા, સુરત-૮.
(INDIA)
ફોન : ૨૬૮૮૮૪૩

સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર

પુસ્તકોના વેપારી
દાથીખાના-રતનપોળ
અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧.
ગુજરાત (INDIA)
ફોન : ૫૩૫૬૬૬૮૨

પ્રાપ્તિ
સ્થાન

સુધોધા કાર્યાલય
શેખનગ્ર પાડો, રિલીફ રોડ,
અવેરીવાડાની સામે,
અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧.
INDIA
ફોન : ૨૧૩૧૪૧૮

શ્રી યશોવિજયજી જૈન
સંસ્કૃત પાઠશાળા
સેશન રોડ, રંગમહોલના નાકે,
મહેસાણા. ફોન : ૫૧૩૨૭
(અતર ગુજરાત)
(INDIA)

સેવંતીલાલ વી. જૈન
૨૦, મહાલન ગલી,
અવેરી બજાર, મુંબઈ.
ફોન : ૨૪૧૨૪૪૫

શ્રી જૈન પ્રકાશન મંદિર
૩૦૮/૪, ખરીની ખડકી,
દોશીવાડાની પોળ, અમદાવાદ.
ફોન : ૫૩૫૬૮૦૬

વિકામ સંવત ૨૦૫૮

વીર સંવત-૨૫૨૮

ઇસ્વીસન ૨૦૦૩

દ્વિતીય આવૃત્તિ

કિં મત : રૂ. ૫૦-૦૦

: કામ્પોન્-પિન્ટિંગ-બાઇન્ડિંગ :

ભરત ગ્રાફિક્સ

ન્યૂ માર્કેટ, પાંજરાપોળ, રિલીફ રોડ, અમદાવાદ-૧, ફોન : ૨૧૩૪૧૭૬, ૨૧૨૪૭૨૩

પ્રસ્તાવાના

સર્વ આત્માઓ અનાદિકલીન મોહનિજ્ઞામાં સુતેલા છે. મોહ અને અજ્ઞાનની પરતંત્રતાથી સંસારનાં સુખોભેદમાં મજા છે. પરંતુ સંસારનાં પાંચે ઇન્દ્રિયોનાં વિષયસુખો પરિણામે અનેકવિષ દુઃખોને આપનારાં જ છે તે તે સુખો મેળવવામાં પણ દુઃખ, મળેલાને સાચવવામાં પણ દુઃખ, અને છતાં વિયોગ થાય ત્યારે અપાર દુઃખો છે. સુખકાળે પણ અનેક ઉપાધિઓથી ભરપૂર એ સુખો છે. તેથી પરમકૃપાળુ વીતરાગ ભગવંતોએ આવા માયામય અને બ્રમજાળ સ્વરૂપ સાંસારિક સુખોમાંથી પ્રીતિ ઘટાડીને અનંત જ્ઞાન - અનંત દર્શન અને અનંત ચારિત્રાદિ આત્મીય ગુણોના સ્વાધીન અને સર્વથા દુઃખ મુક્ત એવા આનિક સુખ તરફની પ્રીતિ કરાવવા માટે ધર્મદેશના આપી છે. તે ધર્મદેશનાથી ઘણા જીવો સંસાર તર્યા છે. અને વર્તમાનકાલે પણ સંસાર તરે છે.

પરમાત્માની તે ધર્મદેશનાને પૂર્વના આચાર્યોએ જુદા જુદા ગ્રંથોમાં અનેક પ્રકારે ગુંથી છે. તે આચાર્યોમાં લગ્નભગ છઢા સૈકામાં થયેલા, ૧૪૪૪ ગ્રંથોના રચયિતા, યાક્ષિની નામનાં સાધીય મ. સાહેબથી પ્રતિબોધ પામેલા અને જેન શાસનની દીક્ષા ગ્રહણ કરી મહાપ્રભાવક થયેલા એવા આચાર્યશ્રી હરિબદ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા. થયા. કે જેઓએ યોગના વિષય ઉપર યોગવિશિકા, યોગશાલક, યોગદાસમુચ્ચય અને યોગબિંદુ નામના ચાર મહાગ્રંથો બનાવ્યા છે. પાતંજલ ઋષિ, ગોપેન્દ્ર મુનિ આદિ અનેક ઈતરરદ્શનના યોગાચાર્યો ગ્રત્યે પણ હાઈક બહુમાનપૂર્વક તેઓના ગ્રંથોનો પણ અભ્યાસ કરીને નવનીત સ્વરૂપે આ ગ્રંથો બનાવ્યા છે. તે ચારે ગ્રંથોમાં શ્રી યોગદાસમુચ્ચય ગ્રંથ ૨૨૮ ગ્યાથાનો છે જેમાં યોગધર્મની આઠ દાસિઓનું સંસ્કૃતભાષામાં પદ્ધતિક કાવ્યરૂપે સુંદર વર્ણન કરેલ છે. આ આત્માને કમશા: મોક્ષની સાથે જે જોડે તે યોગ. એવી યોગની વ્યાખ્યા કરીને આઠ દાસિઓ સમજાવતાં તેમાં ઘણા વિષયો સમજાવ્યા છે. તેના ઉપર સ્વોપણ સંસ્કૃત ટીકા પણ પોતે જ બનાવી છે. સારી રીતે સમજાય તેવો સવિસ્તાર ભાવાનુવાદ કરીને અમે ત્રણ વર્ષ પૂર્વે (વિ. સંવત ૨૦૫૬) પ્રકાશિત કર્યો છે.

આ જ આઠ દિનિઓનું વર્જિન સમજાવવા માટે ગુજરાતી ભાષામાં કાવ્ય સ્વરૂપે ગણસો વર્ષ પૂર્વે થયેલા ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિશારદ મહામહોપાધ્યાય પૂર્વે શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ સાહેબે આઠ દિની સજીવ બનાવી છે. આઠ દિનિઓની આઠ દાળરૂપે જુદા જુદા રાગે ગાઈ શકાય તેવી સુંદર આ સજીવાની રચના કરી છે.

આ સજીવ પૂર્જ્ય આચાર્યદેવ શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મ. સાહેબ રચિત શ્રી યોગદિસમુચ્ચય ગ્રન્થના આધારે બનાવી છે. ગુજરાતી ભાષામાં આવા ઉચ્ચા તત્ત્વો સમજાવવા અને આ બાળ-ગોપાલ જીવોનો ઉપકાર થાય તેવા ઉમદા આશયથી આ સજીવ બનાવી છે.

સંક્ષેપમાં સંસાર તરફ આ આત્માની જે દિનિ હોય છે તે ઓધદિનિ કહેવાય છે. અને આત્માની શુદ્ધિ કરીને મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવા તરફ જે દિનિ થાય છે તે યોગદિસ કહેવાય છે. ક્રમશः વિકાસ પામતી એવી દિનિના આઠ બેદ પાડવામાં આવ્યા છે.

(૧) મિત્રા દિનિ - જ્યારથી ધર્મ તરફનો અને મુક્તિ તરફનો અનાદિકાલીન એવો દેખ ઘટે છે અને પ્રીતિ થાય છે. આત્મશુદ્ધિ કરવાનું લક્ષ્ય બંધાય છે. ત્યારથી યોગનો પ્રારંભ થયો સમજવો. મુક્તિ પ્રત્યે અદેખભાવ થવાથી તેને બતાવનારા પરમાત્મા પ્રત્યે, સદ્ગુરુ પ્રત્યે જે શુદ્ધ મણામ કરવામાં આવે, ભિજ લિજ સુતિઓ દ્વારા નમસ્કાર કરવામાં આવે, કાયાથી વંદના કરવામાં આવે તે પ્રથમ મિત્રા દિનિ જાણવી. આ દિનિના પ્રતાપે સંસાર ઉપર ઉદ્ઘોગ આવે, અહિસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ એવાં પ્રતો આ જીવ પાણે, મુનિ મહાત્માઓને ઔપધાદિનું દાન આપે. આગમો ઉપર બહુમાન રાખી શાલો લખાવે, છપાવે, પ્રભાવના કરે, શુતની વાચના દ્વારા ફદ્યના ભાવો વૃદ્ધિ પામે, યોગની તથા યોગીઓની કથા સાંભળી શરીર રોમાંચિત થાય. શુદ્ધદેવ શુદ્ધગુરુ અને શુદ્ધધર્મની ગવેષણા કરતાં તેની પ્રાપ્તિ થાય એટલે આદ્ય અવંચકભાવ (યોગાવંચક ભાવ) ની પ્રાપ્તિ થાય.

સંસારના ત્યાગી, વૈરાગી અને શુદ્ધ ધર્મના ઉપદેશક એવા ગુરુનો પોગ થતાં તેઓના સદ્ગુરેશથી વંદન - નમસ્કારાદિની કિયા પણ શુદ્ધ કરે.

તે બીજો કિયાવંચકયોગ અને તેથી શુદ્ધધર્મની પ્રાપ્તિ થવા રૂપ અવંચક ફળની પ્રાપ્તિ એટલે ફલાવંચકયોગ પ્રાપ્ત થાય છે. આ જીવની આ દશા જે દસ્તિકાળે થાય છે. તે પ્રથમ મિત્રાદસ્તિ છે. આ દસ્તિના પ્રભાવે કંઈક અંશે તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે કે જે તૃષ્ણાના પ્રકાશ સમાન હોય છે. તથા પાંચ યમ ધર્મની પ્રાપ્તિ, મુક્તિ તરફ અદેખ, અને ધર્મકિયામાં બેદ(થાક-પરિશ્રમ) નો અભાવ થાય છે. ચરમાવર્તમાં જીવ આવે ત્યારે જ આવી દસ્તિ આવે છે. ગાઢ મિથ્યાત્વકાલે આવતી નથી. ચરમાવર્તમાં પણ બહુ બહુ ભાવમલકય થાય છે અને મિથ્યાત્વનું જોર મંદ પડે છે ત્યારે જ આ દસ્તિ આવે છે.

(૨) તારાદસ્તિ :- મિત્રા દસ્તિના સતત અભ્યાસથી ધર્મ તરફની સંવિશેષ જે દસ્તિ તે આ બીજી તારાદસ્તિ છે. અહીં મુક્તિ પ્રત્યેનો પ્રેમ વધે છે. ધર્મ આચરણ કરવાની વિરોધ ભાવના થાય છે. તત્ત્વજ્ઞાન પણ કંઈક વધારે વધે છે. અહીં જ્ઞાનાના અનિનના પ્રકાશ સમાન બોધ હોય છે. જૈનર્ધર્ણન પ્રમાણે સાધુને આશ્રયી પિંડ વિશુદ્ધિ આદિ અને શ્રાવકને આશ્રયી શુદ્ધાપ્ત - શિક્ષાપ્ત રૂપ નિયમો આવે છે. જ્યારે અન્યર્ધર્ણનો પ્રમાણે શૌય, સંતોષ, તપ, સ્વાધ્યાય અને ઈશ્વરધ્યાન અથવા પાંચ નિયમો આ જીવમાં આવે છે. પરમાત્માએ પ્રકાશોલા તત્ત્વને જ્ઞાનવાની જિજ્ઞાસા ગુણ પ્રગટ થાય છે. ધર્મ અનુઝ્ઞાન આચરતાં આચરતાં ઉદ્વેગ - કંટાળો લાગતો નથી. ફરી ફરી તે તે કિયા કરવાનું મન થાય છે. પોતે વાસ્તવિક તત્ત્વનો હજુ અજ્ઞાત છે. એમ સમજાતાં કોઈ પણ જ્ઞાતનો આગ્રહ-કદાગ્રહ આ જીવ રાખતો નથી. સાચું અને હિતકારી તત્ત્વ જ્ઞાનવા જંબે છે.

યોગની અને યોગીઓની કથા ઉપર ઘણો ઘણો પ્રેમ વધે છે. તેની વાત સાંભળતાં દેહ રોમાંચિત થાય છે. પોતાના આત્માનું અહિત થાય તેવું અને ન શોભે તેવું અનુચ્ચિત આચરણ આચરતો નથી. આ આત્માના એવા સુંદર પરિક્ષામ થાય છે કે તપેલું સોનું જેમ વાળીએ તેમ વળે છે. તેની જેમ આ આત્માને જેમ સમજાવીએ તેમ સમજવા અને સ્વીકારવા તૈયાર થઈ જાય છે. “વાણ્યો વળે જિમ હેમ” પોતાનામાં ગુણોની હાનિ દેખતો છતો ગુણવાન મહાત્માઓનો ઘડો વિનય કરે, ભવ(સંસાર) સંબંધી ભયોથી

ત્રાસી ગયો હોય, મન ઉઠી ગયું હોય તેમ જવને દુઃખોની ખાણ માને, આ બધો બીજી દસ્તિનો પ્રતાપ છે.

મારામાં બુદ્ધિ થોડી છે. શાસ્ત્રો ઘણાં છે અને તે પણ દુર્ભોધ છે. મારું આયુષ્ય પણ અલ્ય છે. એટલે બધું સમજી શકાય કે જાહી શકાય તેમ નથી. વળી અતીન્દ્રિયભાવો તો મારા અલ્યજ્ઞાનથી જાહી શકાય તેમ છે જ નહીં. તેથી “શિષ્ટ પુરુષો” (આમપુરુષો - જ્ઞાની મહાત્માઓ) જે કંઈ કહે તેને મારે પ્રમાણ માનવું જોઈએ. આવી ઉત્તમ બુદ્ધિ આ દસ્તિમાં આવે છે.

(૩) બલા દસ્તિ - મિત્રા અને તારા દસ્તિના નિરંતર સેવનથી મિથ્યાત્વદશા ઓગળતાં ઓગળતાં મુક્તિનો રાગ વધે છે. તત્ત્વજ્ઞાન પણ વધે છે જે કાષ્ઠના અદ્દિના પ્રકાશ સમાન પૂર્વની બે દસ્તિ કરતાં અવિક હોય છે. ધર્મ આચરણ અપૂર્વભાવથી કરે છે એટલે મનને બીજે ચાલ્યા જવા રૂપ કેપ દોષ લાગતો નથી. અને ચાલુ ધર્માનુષ્ઠાનમાં સ્થિરતાપૂર્વક પ્રવર્ત્ત છે તેથી આસન અંગની પ્રાપ્તિ થાય છે. તત્ત્વ જાણવાની જિજ્ઞાસા પૂર્વે હતી, હવે તેની રઠ લાગતાં સાચ્ય અને સારા જ્ઞાની ગીતાર્થ મળે તો તત્ત્વ સાંભળવાની ઈરદ્ધા(શુશ્રૂષા) ગુણ આવે છે. આ સર્વ ભાવો આ ગીજી દસ્તિમાં આવે છે.

આ શુશ્રૂષાગુણ બોધપ્રવાહ મેળવવા માટે કૂવામાં રહેલી પાણીની સરવાણી તુલ્ય છે. જ્યાં સરવાણી ન હોય ત્યાં કૂપખનન નિરર્થક છે. તેમ જ્યાં શુશ્રૂષા ન હોય ત્યાં શાસ્ત્રશ્રવણ વ્યર્થ છે. શુશ્રૂષા ગુણના પ્રતાપે શ્રવણ કરતાં મન આનંદ પામે, શરીર હર્ષિત અને પ્રસન્ન થાય. શુશ્રૂષા વિનાનું શ્રવણ બહેરા આગળ ગાળન ગાવા તુલ્ય નિરર્થક છે. આવી ધર્મ ઉપરની રૂચિના કારણે ધર્મની આચરણામાં આવતાં વિન્ધો પણ ટળી જાય છે. અને આ આત્મા ધર્મકાર્યો કરીને પશ્ચાત્ત્વી થાય છે. આ સધળી અવસ્થા આ ગીજી દસ્તિમાં આવે છે.

(૪) દીપ્યાદસ્તિ - પૂર્વની ત્રણ દસ્તિઓના પ્રતાપે મિથ્યાત્વ અતિશય મંદ થવાથી તત્ત્વદસ્તિ વિકસે છે. દીપકના પ્રકાશની સમાન બોધ થાય છે.

ઉત્થાનદોષનો ત્યાગ અને પ્રાણાયામ નામના યોગાંગની પ્રાપ્તિ થાય છે. મોહના ઉદ્યજન્ય બાલ્યભાવોને રેચ લાગવારૂપ રેચકભાવ પ્રાણાયામ, મોહના કષોપશમ રૂપ આન્તરભાવોને પૂરવા સ્વરૂપ પૂરકભાવ પ્રાણાયામ, અને આજસુધીની આવેલી શુદ્ધિને સાચવી રાખવા રૂપ કુંભકભાવ પ્રાણાયામ આ દસ્તિમાં પ્રગટ થાય છે.

ધર્મ ઉપર એટલો બધો પ્રેમ ગાઢ થઈ જાય છે કે ધર્મ ખાતર પ્રાણો ત્યજે છે પરંતુ પ્રાણો ખાતર ધર્મ ત્યજતો નથી. એવો આ ચોથી દસ્તિનો મર્મ(પ્રભાવ) છે. આ આત્મામાં જે જે યોગનાં બીજ વવાયાં છે. તેને તત્ત્વશ્રવણ કરવા રૂપી મધુર જલથી સિંચન કરવા દ્વારા તેનો પ્રરોચ થાય તેમ વર્તે છે. ખારા પાણીના સિંચનરૂપ સાંસારિકવૃત્તિઓનો આ જીવ ત્યાગ કરે છે અને આવું કલ્યાણકારી તત્ત્વ સમજાવનારા ગુરુજીની સવિશેષ ભક્તિ કરે છે. પાપો ઉપરની ઘૃણા ઘણી છે. એટલે કોઈ પણ પાપ પ્રવૃત્તિ કરવી પડે તો તે તપેલા લોઢા ઉપર પગ મુકવા બરાબર છે. એમ સમજને જાણો છેલ્લી જ પાપ પ્રવૃત્તિ હોય તેમ વર્તે છે. આ ચોથી દસ્તિનો પ્રતાપ છે.

અનાદિકાળથી આ જીવને અવેદસંવેદ્યપદ જ વર્તે છે. તેથી જ તે જીવ ભવાભિનંદી કહેવાય છે. આ પદ વજ જેવું કઠણ છે. તે આ ત્રણ દસ્તિઓ દ્વારા શિથિલ થતાં થતાં આ ચોથી દસ્તિથી લેદાતું જાય છે. જેથી પાંચમી દસ્તિમાં વેદસંવેદ્યપદ આવશે. મુક્તિના કારણોને બરાબર મુક્તિનાં કારણો તરીકે જાણો છે અને સંસારનાં કારણોને બરાબર સંસારનાં કારણો તરીકે જાણો છે. એવા સ્થાનને વેદસંવેદ્યપદ કહેવાય છે. આ પદ ન આવે તાં સુધી જીવ ભવાભિનંદી કહેવાય છે.

ભવાભિનંદી જીવ લોલી, કૃપણ, દયાપાત્ર, માયાવી, માત્સર્યુક્ત, ભયયુક્ત, નિષ્ફળકાર્યરંભી અને અજ્ઞાની એમ મુખ્ય આઠ દોષોવાળો હોય છે. ભવાભિનંદી જીવમાં રહેલું આવું કઠોર જે અવેદસંવેદ્યપદ છે. તે સજ્જન પુરુષોની (સાધુપુરુષોની) સંગતિથી (સત્તસંગથી) અને આગમશાસ્ત્રોના અભ્યાસથી જતી શકાય છે. જ્યારે આ પદ જીતાય છે, ત્યારે જ્ઞાનીઓના વચનો ઉપર અતિશય પ્રેમ અને વિશ્વાસ બેસી જાય છે. જેથી કુતર્કો

કરવાનું સુઝતું જ નથી. આગમ ઉપર અને આગમની વાણી ભાખનારા સર્વજ્ઞ પરમાત્મા પ્રત્યે શ્રદ્ધા-પ્રીતિ અને વિશ્વાસ વધે છે. સર્વજ્ઞની વાણી કદાપિ દ્વિધા હોતી નથી. તેથી સર્વજ્ઞ સર્વ પુરુષો એક (સમાન) છે એવી પ્રતીતિ થાય છે.

કિયા પ્રત્યે અતિશય આદર, અને કિયામાં અતિશય પ્રીતિ, વિઘ્નોનો નારા, લક્ષ્મીની પ્રાર્થિ, તત્ત્વ જ્ઞાનાની જિજ્ઞાસા, બુધપુરુષોની સેવા, આ જ સદનુઝ્ઞાનનાં લક્ષ્ણાણો છે. જે અહીં આવું ઉત્તમ સદનુઝ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. પૌર્ણાલિક સુખો અકારાં - ભયંકર લાગે છે. મુક્તિમાર્ગ જ એક ઉપાદેય જગ્યાય છે. આવા ભાવો આ દાખિયાં આવે છે. મિથ્યાત્વનો ઉદ્ય ઓગળતો જાય છે. ગ્રન્થિભેદ કરીને આ આત્મા સમ્યકૃત્વ પ્રાર્થિના કિનારે આવી પહોંચે છે. આ જ કાળે આવેલા મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકને સાચુ ગુણસ્થાનક કહેવાય છે.

(૫) સ્થિરા દાખિ - પ્રથમની ચારદાખિકાલે મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક છે. અને તે પણ મંદ મંદ થતું જાય છે. એમ કરતાં ગ્રન્થિભેદ થવાથી મિથ્યાત્વનો ઉદ્ય અટકી જવાથી આ જીવને સમ્યકૃત્વ ગુણની પ્રાર્થિ થાય છે. સમ્યકૃત્વ ગુણ આવે ત્યારે સ્થિરા દાખિના પ્રભાવથી વૈદસવેદ્યપદ આવે છે. બંધહેતુ અને મુક્તિહેતુનો સાચો સમ્યગ્ભોષ થાય છે. બંધહેતુઓ હેય છે. અને મુક્તિહેતુ ઉપાદેય છે. એવી બુદ્ધિ અને પ્રવૃત્તિ શરૂ થાય છે. સંસાર ઉપર નિર્બેદ અને વૈરાગ્ય ફાલ્યાંકુલ્યાં થાય છે. જેનાથી સંસારની કોઈપણ પ્રવૃત્તિ બાળકોને રમવાના ધૂળના ઘર જેવી ભાસે છે. અહીં સમ્યગ્જ્ઞાન હોવાથી પોતાની પંચે ઈન્દ્રિયોને વિપયોગી પ્રાર્થિ થવા છતાં વિષયો દ્વારા કરાયેલા વિકારો થતા નથી. વિકારોને જીતે છે. તેથી જ “પ્રત્યાહાર” નામનું યોગનું અંગ પ્રવર્ત્ત છે.

જ્ઞાનની મળનતા વધે છે. જ્ઞાનમળન આ આત્મા સંસારનું કોઈ પણ કાર્ય આવી પડે તો કરે છે પરંતુ તે અસાર લાગે છે. તેના ઉપાયો પણ સેવવા પડે છે અને સેવે છે. પરંતુ મન તેમાં રંજિત થતું નથી. પાપના ઉદ્યથી આવેલું હુંખ તો હુંખરૂપ છે અને હુંખરૂપ લાગે છે. પરંતુ પુષ્પના ઉદ્યથી આવેલું સુખ પણ અસારતા, કણિકતા, સંયોગવિયોગિતા આદિ વિવિધ

ઉપાધિઓવાળું હોવાથી દુઃખરૂપ જ લાસે છે. એટલું જ નહીં પરંતુ પુષ્પ બાંપવાના આશયથી ધર્મકાર્યો કર્યા હોય, તેવા ધર્મજનિત પુષ્પના ઉદ્યથી મળેલું સુખ પણ સંસારની રસિકતા કરાવનારું હોવાથી મનમાં દાહ કરે છે. જેમ ચંદન ભલે શીતળ છે. તો પણ તજજન્ય અજિન અબશ્ય દાહ જ કરે છે. તેમ ધર્મ એ હિતકારી છે. પરંતુ તજજન્ય પુષ્પયોદ્ય દ્વારા મળેલું સંસાર સુખ ભાગું છે. એમ સમજી મન તેમાં રાચ્યતું નથી. અલિમદશા જ રહે છે.

આ દિનિમાં રતનની પ્રભા જેવો સ્થિર અને અવિનાશી એવો તત્ત્વબોધ હોય છે. સાચો બોધ થવાથી અમ ટળી જાય છે. એટલે આનિદોષ હતો નથી. ઠન્ડ્રિયો દ્વારા વિષયવિકારો ન થવારૂપ પ્રત્યાહાર યોગાંગ હોય છે. સમ્યકૃત ગુણના પ્રતાપે આ જીવ આ દિનિમાં કંઈક તત્ત્વજ્ઞ બને છે. એટલે કે અજ્ઞાની હોવાથી જે ઢોર જેવો(પશુસમાન) હતો, તે હવે શાશ્વત જ્ઞાને દેવ રૂપ પામ્યો હોય તેવો થાય છે. આ દિન ચોથા અવિરતિ સમ્યગ્દાદિ ગુણસ્થાનકે હોય છે.

(દ) કાન્તાદાદિષ્ટિ - સમ્યકૃતવગુણ, વેદસંવેદાપદ અને સ્થિરાદાદિષ્ટિ ઈત્યાદિક ઉત્તમભાવોથી ધીરે ધીરે આ જીવ છદ્રી કાન્તા દિનિમાં આવવાની તૈયારી કરે છે. કાન્તાદાદિષ્ટિ આવતાં પૂર્વ આ આત્મા સર્વ પ્રવૃત્તિઓમાં અચ્યપલ(સ્થિરતાવાળો) બને છે. શારીરિક અને માનસિક રોગ રહિત થાય છે. હિતકારી અને પરિમિત ભોજનથી શારીરિક રોગ રહિત અને મોહનીયના કથોપશમની અધિકતાથી માનસિક રોગરહિત બને છે. જાડા અને પેશાબની (વડીનીતિ અને લઘુનીતિની) માત્રા અલ્ય થાય છે. કારણ કે સ્વાધ્યાય - ધ્યાન આદિની નિરંતર વિશેષ પ્રવૃત્તિથી પાચનક્રિયા સતેજ બને છે. આહારાદિ બરાબર પચી જવાના કારણે મુખ ઉપર કાંતિ - પ્રસંગતા, શરીરની સુગંધ, અને કંઠનો સ્વર વગેરે સુખકારી હોય છે.

તથા કાન્તાદાદિષ્ટિ આવતાં પૂર્વ આ આત્મા ધીરતા, પ્રભાવકતા, ઈધનો લાભ, અને જનમિયતા આદિ ગુણવાળો થાય છે. સુખ-દુઃખ, હર્ષ-શોક, ગ્રીતિ-અગ્રીતિ, લાભ-અલાભ, માન-અપમાન આદિ દ્વારોના પ્રસંગોને સારી રીતે જીતનારો (તેવા સમયે સમભાવ રાખનારો) થાય છે. જીવનમાંથી શક્ય એટલા દોષોનો ત્યાગ અને ગુણોની પ્રાપ્તિ દ્વારા પરમ તૃપ્તિ, વૈરાદિનો

નારા, ઉચિત આચરણનું સેવન, વિશિષ્ટ કોટિની સમતા અને ધર્મની પુષ્ટિ કરે એવી ઋતંભરા બુદ્ધિ ઈત્યાદિ ભાવો આ કાળાદિના પૂર્વકાલમાં જ તેની બૂભિકારુપે પ્રામ થાય છે. સૂર્યોદય પહેલાં જેમ અરુણોદય થાય તેમ ઉચાભાવો પૂર્વકાલથી જ શરૂ થાય છે.

ત્યારબાદ આવેલી છડી દિનમાં દૂર દૂર કેત્રવર્તી અને સર્વકેત્રમાં વ્યામ એવા તારાના પ્રકાશના જેવો તત્ત્વબોધ બોધ હોય છે. ઉત્તમ તત્ત્વોનો અભ્યાસ થવાથી તેના મનન-ચિંતન રૂપ મીમાંસાગુણ અહીં પ્રગટે છે. પ્રામ થયેલા તત્ત્વને ધારી રાખવાની (અવિસ્તૃતિરૂપે) પરમ ધારણા નામનું યોગ અંગ પ્રંગટ થાય છે. અને આ સમ્યક્ષુતના એવા રસાસ્વાદનો અનુભવ થાય છે કે અન્ય (મિથ્યાદિઓ) ના શુતનો પરિચય કરવાનું મન પણ થતું જ નથી. જેમ સતી ખીનું મન ઘરકામ કરવા છતાં પોતાના પતિમાં જ હોય છે, તેમ આ દિનિવાળા જીવનનું મન સંસારનાં સધળાં કામ કરવા છતાં સમ્યક્ષુતના અભ્યાસમાં જ હોય છે.

આ દિનિના ઉત્તમ જ્ઞાનબળના જોરે ધર્મકાર્યોમાં આવતાં સર્વ વિદ્ધો ટળી જાય છે. ભોગોની અંદર મન રાચનું જ હોવાથી લોગો ભવહેતુ બનતા નથી. વિષયો અનુભવવા છતાં તે પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિ મન વિનાની હોવાથી ગુણ-દોષ કરનારી થતી નથી. જેમ જાંજવાના જળને આ માયાવી પાણી છે. સાચું પાણી નથી એમ જાણતો માનવી જુસ્તાભેર તેની અંદર થઈને ચાલ્યો જાય છે. ડરતો નથી કે ડામાડોળ થતો નથી. તેવી રીતે આ દિનમાં આવેલો જીવ સંસારની સધળી પ્રવૃત્તિ માયામય જળ જેવી માયારૂપ જ છે. તાત્ત્વિક સુખરૂપ નથી એમ સમજતો આ આત્મા તેમાં અંજાયા વિના નિર્ભયપણે વેગપૂર્વક ચાલ્યો જાય છે. પુષ્યોદયજન્ય સુખ ભોગવીને માત્ર સમાપ્ત કરે છે. પરંતુ ભોગસુખથી ભય પામતો નથી. ભવસુખને જુદા જાણતો આ જ્ઞાની સંસાર સાગર તરી જાય છે. આ દિન પાંચમા છડા અને સાતમા ગુણઠાણે હોય છે.

(૭) પ્રભાદિસ્તિ - હવે તો આ આત્માએ મોહનીય અને જ્ઞાનાવરણીયનો ક્ષયોપશમ ઘણો સાધ્યો છે. તેથી તત્ત્વોનો બોધ સૂર્યની પ્રભા સમાન તેજવંત હોય છે. તત્ત્વોની મીમાંસા કરીને સાચા લાગેલા તત્ત્વોનો સ્વીકાર કરવા સ્વરૂપ

“તત્ત્વપ્રતિપત્તિ” નામનો ગુજરાતી પ્રગટ થાય છે. નિરંતર સ્વાધ્યાય અને અભ્યાસના કારણે ધ્યાન જ વધુપ્રિય હોય છે. ધર્મ અનુષ્ઠાનો પ્રત્યે અતિશાય આદરમાન હોવાથી તેમાં સ્ખલના કરવા રૂપ ભાવરોગ અને છિત-મિત આહાર હોવાથી દ્વયરોગ સંભવતા નથી. રોગદોષનો ત્યાગ હોય છે.

પરાધીનતા એ દુઃખનું અને સ્વાધીનતા એ સુખનું લક્ષણ છે. સંસારનાં તમામ સુખ પૌર્ણાલિક સાધનોની અને પૂર્વબદ્ધપુરુષોદયની પરાધીનતાવાળાં હોવાથી દુઃખ જ છે. અને મુક્તિનું સુખ પુર્ણગલોની અને પૂર્વબદ્ધ કર્માની પરાધીનતા રહિત કેવળ આત્માને જ સ્વાધીન હોવાથી સુખરૂપ છે. આ આત્મગુણોનું સુખ અનુભવમાત્રથી જ સમજાય તેવું છે. જેમ શહેરવાસીનું ભૌતિક સુખ ગ્રામ્યજન જ્ઞાનો નથી. તેમ જ્ઞાનાદિગુણોની રમણતા રૂપ ધ્યાનનું સુખ અનુભવ વિના જાહી શકતું નથી.

આ દિલ્લી અસંગક્રિયા(નિરાલંબાનુષ્ઠાન) આવે છે. આ અવસ્થાને જ અન્ય અન્ય દર્શનકારો વિસભાગસંતતિ, શાન્તવાહિતા શિવમાર્ગ અને પ્રુણનામ આદિ કહે છે.

આ દિલ્લી સાતમા આદિ ગુણાંજો આવે છે.

(c) પરાદિષી - આ છેલ્લી દિલ્લી દિલ્લી આત્માની અત્યન્ત નિર્મલદશા અહીં પ્રગટ થાય છે. ક્ષપકશ્રેષ્ઠી, કેવળજ્ઞાનાદિ ગુણો, ક્ષાયિકભાવ અને અયોગી ગુણસ્થાનક આ દિલ્લીએ આવે છે. ચંદ્રમાની ચાંદની જેવો શીતળ પવિત્ર અને જગતના જીવોને આળાદકારી નિર્મણબોધ અહીં પ્રગટે છે. ક્ષ્યોપશમભાવ ત્યજને ક્ષાયિકભાવ પ્રગટ થાય છે. આપ સ્વભાવમાં જ વર્તે છે. મિત્રા દિલ્લીથી સામાન્ય અને સ્થિરા દિલ્લીથી સવિશેષ જે ધર્મ પ્રવૃત્તિ પ્રારંભેલી તે અહીં પૂર્ણ(સમામ) થાય છે. ધર્મ કરવાના આશયથી હવે પ્રવૃત્તિ હોતી નથી. પરંતુ સહજભાવે જ આપસ્વભાવમાં પ્રવર્તન હોય છે. મોહનીયાદિનો ઉદ્ય ન હોવાથી નિરતિચાર પ્રવૃત્તિ હોય છે. પર્વત ઉપર ચઢેલાને જેમ ચઢવાની કિયા કરવાની હોતી નથી તેમ અહીં જે કાર્ય-કર્તવ્ય હતું તે સમામ થવાથી ફૂતકૃત્ય બને છે. કંઈ કરવાનું બાકી નથી.

ચંદન જેમ સ્વભાવિક સુગંધી છે તેમ અહીં સ્વભાવિકપણે જ ક્ષમા આદિ ગુણો હોય છે. ધર્મક્રિયામાં પણ આસંગ (આસક્તિ) દોષ

હોતો નથી. જેમ રલો પારખવાની કળાનો અભ્યાસ કરવાના સમય કરતાં લેવડ-દેવડનો વ્યાપાર કરતાં રલો જોવાની દસ્તિ જુદી જ હોય છે તેમ પૂર્વદસ્તિઓના કાલમાં ધર્મ માટે અભ્યાસ કાલ હતો. અને આ દસ્તિમાં અભ્યસ કાલ છે. આ દસ્તિમાં ક્ષપકશ્રેષ્ઠી દ્વારા ક્ષીણાદોષ વાળા થયેલા આ મહામુનિ કેવળ જ્ઞાનાદિ સર્વલભ્યાનોના બોક્તા બને છે. કર્દી સ્વાર્થ ન હોવા છતાં કેવળ પરના ઉપકારને કરતા આ યોગીઓ અનુકૂમે અયોગી ગુણસ્થાનક પામે છે.

આત્માના સર્વ શરૂઆતોનો નાશ થાય છે. શારીરિક-માનસિક સર્વ રોગોનો નાશ થાય છે. સર્વ સાધકદશાની તમનાઓ સમામ થાય છે. સંસારની સર્વ સુખ સામગ્રી કરતાં અનંતગુજ્ઝ સુખ સ્વગુણોની રમણતાનું હોય છે. છતાં અત્યન્ત નિઃસ્ફૂર હોય છે. ક્ષપકશ્રેષ્ઠીમાં ધર્મસભ્યાસ યોગ પ્રામ કરીને યોગસભ્યાસ યોગ પામી અયોગી થઈ મુક્તિગામી થાય છે.

આ પ્રમાણે આઠ દસ્તિઓનું વર્ણન આ સજ્જાયમાં છે. જ્યારે આ સજ્જાય રાગના લયથી ગાવામાં આવે છે અને તેના અર્થો આવડતા હોય છે. ત્યારે પોતાના આત્માની વર્તમાન પરિચિન્યતિ અને આ સજ્જાયમાં કહેલા ભાવો જોતાં મનમાં લાગી આવતાં આંખમાંથી દડ દડ આંસુની ધારા વહ્યા વિના રહેતી નથી. અવિરતપણે અશ્રૂધારા ચાલે છે. આત્માને એવી ચોટ લાગે છે કે મારા આત્માનું શું થશે ?

પરમ પૂજ્ય યશોવિજ્યજી મ. સ.નો જન્મ મહેસાણા જિલ્લાના કોષ્ટક ગામમાં થયેલો, તેમની માતાને ભક્તામર સાંભળીને અગ્રપાણી લેવાનો નિયમ હતો. વર્ષાત્રાત્મતુના કારણે ગુરુજ્ઞના ઉપાશ્ર્યે ન જરૂર શકવાથી ઉપવાસો થયા. બાળકે માતાને પ્રશ્ન કરતાં માતાએ પોતાના નિયમની વાત બાળકને કહી. બાળક દરરોજ માતા સાથે આંગળીના ટેકે ચાલીને ભક્તામર સાંભળવા ગુરુ પાસે જતો હતો, તેથી તેને તે ભક્તામર કંઠસ્થ થયું હતું.

બાળકે કહ્યું, માતા ! હું તમને ભક્તામર સાંભળાવું માતા અતિશય રાજુ થયાં. બાળક પાસે ભક્તામર સાંભળીને પારણું કર્યું. વરસાદ અટકતાં ગુરુ પાસે વંદનાર્થ માતા અને બાળક ગયાં. ગુરુજ્ઞએ નિયમ પાળવા -

ન પાળવા માટેનો પ્રશ્ન કર્યો. માતાએ કહ્યું કે આ બાળકે મને લક્ષ્મામર સંભળાયું છે. દરરોજ મારી સાથે આવે છે. તેથી તેને કંઈસ્થ થઈ ગયું છે. આ સાંભળી ગુરુજી પ્રસર થયા, આવો બાળક જો દીક્ષિત થાય તો જૈનશાસનની મહાપ્રભાવના કરે. એમ સમજી આ બાળકને દીક્ષા અપાવવા ગુરુજીએ તેની માતા સમક્ષ ઈચ્છા વ્યક્ત કરી.

માતા-પિતાનું મન તુરત માન્યું નહીં. કાલાન્તરે તે બાળક તથા તેમના ભાઈ એમ બને અતિશય વૈરાગી હોવાથી પાઠ્યમાં ગુરુજી પાસે આવ્યા. ગુરુજીનું નામ “પૂ. નયવિજયજી મ. સા.” હતું. બને ભાઈઓએ માતા-પિતાને સમજાવીને તેઓની સમૃતિપૂર્વક પાઠ્યમાં દીક્ષા લીધી. શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો. સૂક્ષ્મબુદ્ધિ હોવાથી અલ્યકાળમાં ઘણું શુદ્ધ પામ્યા. ન્યાય વ્યાકરણ - ધાર્મિક આદિ શાસ્ત્રોમાં નિપુણ અને વિદ્વાન થયા.

અમદાવાદમાં અવધાન કર્યો. યુવાવસ્થા આવતાં છયાદાર ભાષાથી જોશીલી શૈલીમાં વ્યાખ્યાન દ્વારા જ્ઞાનગંગા વહેવરાવી. તેઓની તીક્ષણ બુદ્ધિ જોઈને અમદાવાદના શ્રેષ્ઠવર્ય શ્રી ધનજી શુરાએ ગુરુ મહારાજને વિનંતિ કરી કે આ મહાત્માને કાશી મોકલી ન્યાય શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરાવો. ગુરુજીએ એ કાર્ય ધરા અર્થથી સાધ્ય છે અન્યથા શક્ય નથી, એમ કહ્યું ત્યારે શ્રી ધનજી શુરાએ તમામ જવાબદારી ઉપાડી.

શ્રી યશોવિજયજી મ. સાહેબે કાશીમાં બ્રાહ્મણોની સાથે વિપુલ ન્યાય શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો. મહાન તાર્કિક અને સમર્થવીર પુરુષ જેવા નીડર આ મહાત્મા હતા. ત્યાંના બ્રાહ્મણ પંડિતો જે વાદીને ન જીતી શક્યા. તે વાદીને પૂ. શ્રી યશોવિજયજીએ વાદવિવાદમાં જીતી લીધો. જેથી અતિશય ખુશ થયેલા ત્યાંના બ્રાહ્મણ પંડિતોએ પૂ. યશોવિજયજીને ન્યાયાર્થ અને ન્યાયવિશારદનાં બીરુદ આપ્યાં.

આ યશોવિજય મ. સા. તર્કશાસ્ક્રમાં નિપુણ, વાદવિવાદમાં નિપુણ, ધર્મસાહિત્યમાં નિપુણ, તથા યથાર્થ સત્ય હક્કિત કહેવામાં નીડર, અને અપરાભવનીય પ્રભાવવાળા હતા. તેઓએ સંસ્કૃત - ગ્રાન્તિ - મારવાડી અને ગુજરાતી ભાષામાં કાવ્યરૂપે ઘણું ઘણું સાહિત્ય રચ્યું છે. તેઓએ શ્રી

હરિભદ્રસૂરીશરજી મ. સા.ના ગ્રંથોનું વધારે અવગાહન કરેલું હોય એમ જણાય છે. તેથી તેઓશ્રી ઉપર અત્યન્ત આદરભાવ પૂ. શ્રી. યશોવિજયજી મ. શ્રીને હતો - આ કારણે “લઘુહરિભદ્રસૂરિજી”ના સુંદર હુલામણા નામે આ મહાત્મા જૈનશાસનમાં પ્રસિદ્ધ પામ્યા છે.

પૂ. યશોવિજયજી મ. સાહેબે અનેક ગ્રન્થો બનાવ્યા છે. આજે ધણા અનુપલબ્ધ પડ્યા છે. કર્મપદિ અને શાખવાર્તાં સમુચ્ચય ઉપર મહાન ટીકાઓ બનાવી છે. ગુજરાતીમાં દ્રવ્યગુણ પર્યાયનો રાસ એવો બનાવ્યો છે કે જે ગુજરાતી ઉપર સંસ્કૃત ટીકા રચાઈ છે. સામાન્ય નિયમ એવો છે કે સંસ્કૃતનું ગુજરાતી અનુવાદ રૂપ પુસ્તક બને છે. પરંતુ ગુજરાતી ઉપર સંસ્કૃત પુસ્તક આ મહાત્માની જ કૃતિ ઉપર જ બન્યું છે. ૧૨૫-૧૫૦ અને ૩૫૦ ગાથામાં ઉત્તમભાવવાહી સતવનો સીમંધરસ્વામીને વિનંતિ કરવા રૂપે એવાં બનાવ્યાં છે કે જીએ તેમાં આગમોના અર્થો ઉત્તાર્ય હોય.

૧૨૫ ગાથામાં નિશ્ચય-વ્યવહાર નયનું વર્ણિન છે. ૧૫૦ ગાથાના સતવનમાં મૂર્તિપૂજાનું વર્ણિન છે. ૩૫૦ ગાથાના સતવનમાં સાધુતામાં કણના નામે ગમે તેમ ચલાવનારા ઉપર સયુક્તિક પ્રાચુર્યારો છે. આ સતવનો બહાર પડતાં તેઓશ્રી ઉપર પડ્યા ધણાં વિન્ધો આવેલાં. જેઓના પક્ષોનું આ મહાત્માની રચનામાં ખંડન આવેલું છે. તેઓ આ મહાત્મા ઉપર રોષાપમાન થયેલા. અનેક ઉપસર્ગો પડ્યા કરેલા છિતાં સત્ય કહેવામાં નીડર આ મહાત્માએ શાસનની પ્રભાવના ચાલુ જ રાખેલી. તેઓશ્રીએ જ યોગદાન સમુચ્ચય ગ્રંથના આધારે ગુજરાતી ભાષામાં આ સજ્જાય બનાવી છે. આ સજ્જાયનું નામ છે. “શ્રી આઠ દાસીની સજ્જાય.”

તાકિક શિરોમણિ - સૂરિપુંદર પૂ. આ. દેવશ્રી હરિભદ્રસૂરીશરજી મ. સાહેબે બનાવેલા ૨૨૮ ગાથાના “શ્રી યોગદાન સમુચ્ચય” નામના ગ્રંથનું (સ્વોપ્રશ ટીકા સહિતનું) છેલ્લા બે-ત્રણ વર્ષ ધર્ષો જ પુરુષાર્થ કરીને ગુજરાતી ભાષાનાર (ભાવાનુવાદ રૂપે) અમે તૈયાર કર્યું છે. તથા પ્રકાશિત કર્યું છે. તેથી અમારા હદ્યમાં એવી પડ્યા એક ઈચ્છા થઈ કે જો શ્રી યોગદાન સમુચ્ચયનું ગુજરાતી ભાષાનાર સુંદર તૈયાર થયું છે. તો તેના ઉપરથી બનાનેલી અને સમાન વિષયવાળી પૂ. શ્રી યશોવિજયજી મ. શ્રીની

જનાવેલી “આઠ દિની સજગાય”ના અર્થ પણ લખીને પ્રકાશિત કરીએ કે જેથી સંસ્કૃતાદિ ભાષાન જાડાનારા ચતુર્વિધ સંઘના નાના મોટા બાળજીવોનો પણ ઉપકાર થશે અને અમારે તેટલો વધારે સ્વાધ્યાય થશે. જેથી અમારો પણ ઉપકાર થશે. એમ સમજને આ સજગાયના અર્થ તૈયાર કર્યા છે. અને પ્રકાશિત કરી શ્રી ચતુર્વિધ સંઘના કરકમળામાં સમર્પિત કરીએ છીએ.

શ્રી યોગદાસિ સમુચ્યય ગ્રંથનું મેટર પૂ. આ. શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ. સા.ના શિષ્યરલન પૂ. શ્રી કલ્યાણભોધિવિજયજી મ. સાહેબે, તથા પૂ. આ. શ્રી શીલચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ. સાહેબે તથા પૂ. આ. મ. શ્રી ગુજરાતસૂરીશ્વરજી મ. સા. ના શિષ્યરલન પૂ. શ્રી રાશ્મિરલવિજયજી મ. સાહેબે તથા પૂ. આ. મ. શ્રી જ્યંતસેનસૂરીશ્વરજી મ. સાહેબે જોઈ આપેલું. આ મહાત્મા પુરુષો સંઘનાં નાનાં-મોટાં અનેક કામોમાં અને જવાબદારીઓમાં ગુણામેલા હોવા છતાં સારો એવો સમય લઈ ધ્યાનપૂર્વક આ મેટર તેઓ સર્વએ જોઈ આપું છે, તે બદલ તે સર્વ ઉપકારી મહાપુરુષોએ મારા ઉપર ધણી લાગણી બતાવી છે તે બદલ તેઓનો હું ધણો ક્રાણી છું. તે શ્રી યોગદાસિમુચ્યયના મેટર ઉપરથી જ આ સજગાયના અર્થો લખ્યા છે. તેથી જ સ્થાને શ્રી યોગદાસિ સમુચ્યય નામના ગ્રંથની ગાથાઓની સાક્ષી આપી છે.

જનમ જ્યાત શાસનમ्

શ્રી યોગદાસિમુચ્યય અને આઠદિની સજગાય આ બને ગંભીર - સૂક્ષ્મ અર્થ ભરપૂર ગ્રંથો છે. ધણો જ ઉપયોગ રાખીને અર્થો લખ્યા છે. અર્થો અને પદો ખોલવા યથામતિ પ્રયત્ન કર્યો છે. અમારી પાઠશાળામાં અભ્યાસ કરતાં મહામેધાવી પૂ. સાધ્વીજી મહારાજ સાહેબોએ પણ આ અર્થદેખનમાં કોઈ કોઈ પદોના અર્થમાં સહાયતા કરી છે. છતાં જે કંઈ લૂલયૂક થઈ હોય તેની સંઘસમક્ષ કશમાયાચના કરું છું. અને કોઈપણ ક્ષતિ જણાય તો વેળાસર અને જણાવવા હૃપા કરશો કે જેથી નવી આવૃત્તિમાં સુધારો થઈ શકે.

૫. શ્રી રતિભાઈએ મુફરીડીગ કાળજીપૂર્વક કર્યું છે. તથા પ્રિન્ટીંગ ભરત ગ્રાફિક્સે પણ સુંદર કરી આપ્યું છે. આ સર્વનો આભાર માનું છું.

૭૦૨, રામસા ટાવર્સ,
ગંગા-જમના એપાર્ટમેન્ટ પાસે,
અડાજિયા પાટીયા, સુરત-૮. (INDIA)

લિ.
દીર્ઘલાલ ડાલાલાલ મહેતા
કોન : ૨૬૮૮૬૪૩

દ્વિતીય આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના

અ મને જણાવતાં ઘણો જ આનંદ ધાય છે કે વિકભ સંવત ૨૦૫૬માં પ્રકાશિત કરેલી “શ્રી આઠ દષ્ટિની સજ્જાય”ની પ્રથમ આવૃત્તિની સર્વ કોપીઓ માત્ર બે વર્ષ જેવા ટૂંકા ગાળામાં જ સમાપ્ત થઈ ગઈ છે. અધ્યાત્મી આત્માઓને આ ગ્રંથ અતિશય રૂચિકર લાગ્યો છે. ચારે બાજુથી આ પુસ્તકની વારંવાર માંગણીઓ આવ્યા જ કરે છે. યોગદષ્ટિ સમુચ્ચયમાં પૂજ્યપાદ હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજશ્રીએ જણાવેલી આઠ દષ્ટિઓનું વર્ણન આ સજ્જાયમાં પૂજ્ય ઉપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજી મહારાજશ્રીએ એવું સુંદર રૂપું છે કે ગુજરાતીમાં કાવ્યરૂપે ગાયા જ કરીએ, બસ ગાયા જ કરીએ. તેનો લય પૂર્ણ થતો જ નથી.

આ કારણે મુમુક્ષુ આત્માઓની સતત માંગણીને ધ્યાનમાં રાખીને અમે આ બીજી આવૃત્તિ પ્રકાશિત કરવા ભાગ્યશાળી બન્યા છીએ. આશા છે ઉત્તમ આત્માઓ આ ગ્રંથનું વધારેમાં વધારે પઠન-પાઠન કરે તથા પોતાના નીકટતમ પ્રિયવર્ગને આત્મકલ્યાણકારક આવા ગ્રંથના વાંચનની પ્રેરણા કરે અને તેના દ્વારા સ્વ-પર ઉપકાર કરી આત્મહિત સાધી આત્માના અનંત ચતુર્ભયને પ્રાપ્ત કરી સાચિ અનંત સુખના ભોક્તા બને.

૭૦૨, રામસા ટાવર્સ,
ગંગા-જમના એપાર્ટમેન્ટ પાસે,
અડાજણ પાટીયા, સુરત-૮. (INDIA)

લિ.
દીર્ઘલાલ ડાખાલાલ મહેતા
ફોન : ૨૬૮૮૮૪૩

શ્રી પાર્વતીનાથાય નમઃ
એ સરસ્વતી નમઃ

પૂર્વ ભૂમિકા

મૈસારમાં વર્તતા સર્વ પણ જીવો સદાકાળ સુખના અભિલાષુક છે. અને દુઃખના મુમુક્ષુ છે. સુખ બે પ્રકારનું છે. (૧) ઇન્દ્રિયજન્ય ભોગસુખ કે જે અનેક ઉપાધિઓવાળું છે, અંતે વિનાશ પામનારું છે, ઘણા ફ્લેશને કરાવનારું છે, અતિશય આસક્તિ વધારનારું છે અને તેથી નરકાદિ દુર્ગતિમાં લઈ જનારું છે. તેથી જ આ સુખને ઇન્દ્રજાળ, પતાંનો મહેલ અને ઝાંઝવાના જળની સાથે સરખાવવામાં આવે છે. બ્રહ્માત્મક સુખ કહેવાય છે. તેને ક્રમપુરુષાર્થ મનાય છે. (૨) બીજું સુખ છે આત્માને કર્મ અને શરીરના બંધનમાંથી તથા તત્ત્વબંધી અનેક બંધનોમાંથી મુક્ત કરવી સ્વગુરૂણોની રમણતાના આનંદનું સુખ. કે જે સુખ નિરૂપાયિક છે. અનંત કાળ રહેવાવાણું છે. ફ્લેશ અને કર્મબંધી સર્વથા મુક્ત છે આસક્તિ રહિત અને સ્વાધીન એવું સુખ છે. તેથી જ આ સુખને પર્યાર્થ સુખ કહેવાય છે. તેને સમજાવવા કોઈની પણ ઉપમા ન હોવાથી અનુપમ છે અને સ્વ-અનુભવથી જ ગમ્ય છે. આ સુખને શાસ્ત્રોમાં મોક્ષપુરુષાર્થ કહેલ છે.

સંસારવર્તી જીવોમાં જે જીવોની દસ્તિ (હદ્યગત આશય) ક્રમપુરુષાર્થ(ભોગસુખો) તરફ છે. તેઓને તે સુખ મેળવવા માટે તેના ઉપાયભૂત અર્થોપાર્જનના અનેક વ્યવસાયો કરવા પડે છે. તે વ્યવસાયને અર્થપુરુષાર્થ કહેવાય છે. અને સદગુરુનો પોગ થવાથી તથા પોતાની તથા પ્રકારની ભવ્યતા પાકવાથી જે જીવોની દસ્તિ બદલ ઈ છે. ભોગસુખોને અરાર, તુર્ય, નાશવંત અને બંધનભૂત આ. ૧

જાણીને મન તેમાંથી ઉભગી ગયું છે. અને મુક્તિ પ્રામ કરવા તરફ જેની દસ્તિ વળી છે તે જીવોને મુક્તિ સુખ મેળવવા માટે તેના ઉપાયભૂત જે જે પ્રયત્નો કરવા પડે છે તે વ્યવસાયને “ધર્મપુરુષાર્થ” કહેવાય છે.

આ પ્રમાણો ચાર પ્રકારના પુરુષાર્થમાંથી કામ અને મોક્ષ એ બે પુરુષાર્થ સાધ્ય છે. અને તેના ઉપાયભૂત અર્થ અને ધર્મ આ બે પુરુષાર્થ સાધનસ્વરૂપ છે. અર્થ ઉપાર્જનથી કામસુખ પ્રામ થાય છે અને ધર્મ ઉપાર્જનથી મોક્ષસુખ પ્રામ છે. કામસુખના અર્થી (તે તરફની દસ્તિવાળા) જીવો સતત અર્થ ઉપાર્જનના જ વ્યવસાયમાં વસ્ત રહે છે અને મોક્ષસુખના અર્થી (તે તરફની દસ્તિવાળા) જીવો સતત ધર્મ ઉપાર્જનના વ્યવસાયમાં જ વસ્ત રહે છે.

કામસુખ મેળવવાની દસ્તિને શાસ્ત્રોમાં “ઓધદસ્તિ” કહેવાય છે અને મોક્ષસુખ મેળવવાની દસ્તિને શાસ્ત્રોમાં “યોગદસ્તિ” કહેવાય છે. અનાદિકાલથી મોહના સંસ્કાર દઢથ્યેલા હોવાથી કામસુખો તરફની દસ્તિ સર્વ જીવોની સહજ હોય છે. શીખવાડવી પડતી નથી. તેવી દસ્તિવાળા જીવોને ભવાભિનંદી જીવો કહેવાય છે. પરંતુ મોક્ષસુખ તરફની જે દસ્તિ છે તે મોહના નાશવાળી હોવાથી અતિશય ઘણા પ્રયત્ને પણ દુર્લભ અને દુષ્કર છે, માટે વારંવાર સમજાવવી પડે છે. આવી દસ્તિવાળા જીવોને “મુમુક્ષુ”જીવ કહેવામાં આવે છે.

અનંત ઉપકારી તીર્થકર ભગવન્તો કૃતકૃત્ય હોવા છતાં પરમ કરુણાના સાગર હોવાથી સંસારી જીવોને મોહનિક્રાનો ત્યાગ કરાવી મુક્તિસુખ તરફ લઈ જાય એવી યોગની દસ્તિ કરાવતો ધર્મનો ઉપદેશ તેઓએ આપ્યો છે. ગણધર્મભગવંત આદિ મહાત્મા પુરુષોએ એ ઉપદેશ શાસ્ત્રાઢ કર્યો છે. ત્યાર પછીના પૂર્વાચાર્ય મહાત્માઓએ તે ઉપદેશ આગમમાંથી જાણીને ભાવિના અલ્યબુદ્ધિવાળા જીવોના ઉપકાર માટે વિવિધ શાસ્ત્રો દ્વારા તેનો વિસ્તાર કર્યો છે.

અનાદિકાળીન આ જીવની ભોગસુખ તરફની દસ્તિ છોડાવી મુક્તિસુખ તરફની દસ્તિ કરાવવી એ જ સંસારી જીવ ઉપર તેઓનો મહા-ઉપકાર છે.

“મોક્ષેણ યોજનાદ યોગः” આ આત્માને મોક્ષની સાથે જોડી આપે એવો જે ધર્મપરિષામ તે યોગ કહેવાય છે. તે તરફની(ધર્મ પરિષામ તરફની) જે દસ્તિ તે યોગદસ્તિ કહેવાય છે. જીવે જીવે લિઙ લિઙ આવા પ્રકારની યોગની દસ્તિ (હદ્યગત અભિપ્રાય-આશય વિશેષ) હોવાથી અનેક દસ્તિઓ છે. તેનો સંક્ષેપથી આઈમાં સમાવેશ કર્યો છે. સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ભાષામાં અનેક પ્રકારના ગદ્ય-પદ્ય મહાગ્રન્થોની રચના કરી જગતના જીવોનો ઉપકાર કરનારા પૂર્ણ સિદ્ધસેનાદિવાકરસૂરિજી, ઉમાસ્વાતિજી, જિનભદ્રગણિક્ષમાશ્રમણજી, શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી, કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમયંત્રાર્થજી, શ્રી વાદિદેવસૂરિજી આદિ અનેક મહાન પ્રભાવક આચાર્યો ભૂતકાળમાં થયા. તેમાં “યાર્તિનીમહાતરાસૂનુ”ના હુલામજા નામથી સુવિઘ્યાત તાર્કિકસપ્રાટ સૂરિપુરન્દર આચાર્યદેવ શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી થયા કે જેઓ ૧૪૪૪ અદ્ભુત ગ્રન્થોના કર્તા છે. તેઓએ “યોગદસ્તિ સમુચ્ચય” નામનો યોગની આઈ દસ્તિને સમજાવતો સંસ્કૃત ભાષામાં પદબદ્ધ મહાગ્રન્થ બનાવ્યો છે. તે ગ્રન્થને અનુસારે જૈનશાસનમાં મુમુક્ષુ મહાત્માઓમાં આ આઈ દસ્તિઓ જાડાવાનો, ભણવાનો અને તેને અનુસારે જીવનને કલ્યાણના માર્ગ વાળવાનો ઉત્સાહ સવિશેષ વૃદ્ધિ પાંચ્યો છે.

આ ગ્રન્થ મહા-ઉપકારક હોવા છતાં સંસ્કૃત ભાષામાં હોવાથી તથા ટીકા પણ સંસ્કૃત હોવાથી સંસ્કૃતભાષાના અલ્પજ્ઞ અને અજ્ઞાની પરંતુ મુમુક્ષુ ભાવવાળા જીવોને તેનાથી જોઈએ તેટલો ઉપકાર સંભવિત નથી. એમ સમજીને ગુજરાતી સાહિત્યરચના કરવામાં સમર્થ વિદ્વાન અને ઉપાધ્યાયજી તથા

લધુહરિભક્તસૂરિજી આદિ હુલામણા ઉપનામોથી વિશ્વવિષ્યાત પૂજ્ય શ્રી યશોવિજ્યજી મહારાજશ્રીએ સંસ્કૃત - પ્રાકૃત ભાષાના સર્વથા અજ્ઞાણ એવા ગ્રામ્ય જીવો અને નાગરિક જીવોના ઉપકાર માટે સરળ ગુજરાતી ભાષામાં “સજ્ગાયના રાગ રૂપે” ગાથાચન્દ પણે આ જ આઠ દિનોના સારને જગ્ઘાવતી યોગદિષ્ટ સમુચ્ચય ગ્રન્થના આધારે એક સુંદર “સજ્ગાય”ની રચના કરી છે. આ સજ્ગાય ગુજરાતીમાં હોવાથી અને યોગની આઠ દિનોને સુંદર શૈલીમાં સમજાવતી હોવાથી જેન સમાજમાં અતિશાય પ્રિય બની છે. આ સજ્ગાયની ઉપર સત્તસંગ, સ્વાધ્યાય અને વ્યાખ્યાન શ્રેષ્ઠીઓ ચાલે છે તેથી તેના અર્થો સરળ ભાષામાં લખવાની અને યથાશક્તિ તેના ગૂઢાર્થ સમજાવવાની હેઠામાં ભાવના જગ્યા.

“યોગદિષ્ટ સમુચ્ચય” નામના મૂળ ગ્રન્થનું અને તેની ટીકાનું વિવેચન આ વર્ષ લખાતું હોવાથી તેની સાથે સાથે આ સજ્ગાયના અર્થ પડ્ય એક સરખો સમાન વિષય હોવાથી લખવા સરળ પડે એમ સમજાને સજ્ગાયના અર્થ પડ્ય લખ્યો છીએ.

આત્મિક વિકાસકરને અનુલક્ષીને ચૌદ ગુણસ્થાનકોનો જે કમ શાખામાં વર્ણવેલો છે, તેને જ ધ્યાનમાં રાખીને આ દિનોઓ વર્ણવેલી છે. આ આઠ દિનોઓ સમજાવવા દ્વારા અલ્યશ આત્માઓને સન્નાર્ગની સન્નુખ વાળવાનો સાચો માર્ગ બતાવેલ છે. આ સજ્ગાયનું નિરંતર પરિશીલન કરવાથી મુમુક્ષુ આત્માઓમાં સંવેગ-નિર્વેદ, અનુકૂંપા આદિ ગુણોની વૃદ્ધિ થતાં મુમુક્ષુભાવની પુષ્ટિમાં સુંદર એક આલંબન રૂપ બને છે. સાંસારિક કોઈ પડ્ય કાર્ય કરતી વખતે ફદ્યમાં આ સજ્ગાયની ગાથાઓનો ગુંજારવ જો ચાલુ હોય તો અતિશાય અલિમતા આપે છે. આવા પ્રકારના ઉપકારક મહાગ્રન્થોની રચના કરનાર ઉપકારી મહાપુરુષોને ફદ્યના ભાવપૂર્વક વંદના કરીને આપણે હવે આ સજ્ગાયના અર્થ વિચારીએ -

नमोत्थु णं समणस्स भगवओ महावीरस्स
 न्यायविशारद-न्यायाचार्य महामहोपाध्याय
 श्री यशोविजयज्ञ म. सा. विरचित
 आठ दृष्टिनी सज्जाय

प्रथम भिन्ना दृष्टि

धाण पडेली

शिव सुभ कारणा उपदिशी, योग ताणी अडहिंडी રે ।
 તે ગુજરા થુણી જિન વીરનો, કરશું ધર્મની પુરુષી રે ॥૧॥
 जीव JAIN SITE .com

ગતાર્થ - મુક્તિસુખનું કારણમં બનેવિએવીનયોગની આઠ દૃષ્ટિઓ શ્રી મહાવીર પ્રલુબે જણાવી છે. આ સજ્જાયમાં શ્રી વીર જિનશરના તે “હિતોપદેશક” નામના ગુણની સુતિ કરતાં કરતાં અમે (સ્વ-પરમાં) ધર્મની પુરુષી કરીશું. ॥૧॥

વિદેશન - દૃષ્ટિ એટલે સમજણા, બોધ, જ્ઞાન, આશય, અભિગ્રાય. આ પર્યાપ્તવાચી શબ્દો દૃષ્ટિને જણાવનારા છે. જે જીવની જે બાજુ દૃષ્ટિ વળે છે તે બાજુ તેનું વર્તન, વાણી અને વિચાર પ્રવર્તે છે. જે જીવોને ઈન્ડ્રિયજન્ય સુખો જ ભોગવવા જેવાં અને આનંદહેતુ મનાયાં છે, તે જીવોનું વર્તન આદિ સર્વે તે તરફ જ હોય છે. તેવી દૃષ્ટિથી જીવ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી પરંતુ રાગ-દ્રોગ અને અજ્ઞાન આદિ દોષો દ્વારા પાપકર્મ બાંધી સંસારમાં જ રખે છે તેથી તેવી દૃષ્ટિને યોગની દૃષ્ટિ કહેવાતી નથી પરંતુ

ઓઘટણિ (સામાન્યદસ્તિ = મોહવેલી દસ્તિ) કહેવાય છે. તેવી દસ્તિવાળા જીવોને “ભવાભિનંદી” જીવો કહેવાય છે.

જે જીવોને ઈન્દ્રિયજન્ય સંસાર સુખ અસાર તુચ્છ, હેઠ, દુઃખદાયી અને અનંતસંસાર પરિભ્રમણનો હેતુ લાગ્યું છે અને તેથી સંસારમાંથી જેનું મન કંઈક અંશે પણ ઉલ્લગ્ની ગયું છે. અને આ બંધનમાંથી છુટીને મુક્તિ તરફ જીવા માટેની મીટ(દસ્તિ) મંડાકી છે તે તે દસ્તિ તે જીવને કાળાન્તરે પણ મોકણની સાથે જોડનાર હોવાથી યોગની દસ્તિ કહેવાય છે અને આવી દસ્તિવાળા જીવોને “મુમુક્ષુ” જીવ કહેવાય છે. આવા પ્રકારની આ યોગની દસ્તિના સંકેપે આઠ બેદ છે.

(૧) મિત્રા, (૨) તારા, (૩) બલા, (૪) દિગ્રા, (૫) સ્થિરા, (૬) કાન્તા, (૭) પ્રભા, (૮) પરા. આ આઠ દસ્તિઓ આ આત્માને મુક્તિની સાથે જોડનાર હોવાથી “યોગની દસ્તિ” કહેવાય છે. આ આઠ દસ્તિમાં અત્યમ રહેલી “પરા” દસ્તિ મુક્તિનું તુરત જ કારણ બને છે. તેના કરતાં પ્રભા દસ્તિ અધિક કાલે, કાન્તાદસ્તિ અધિકતરકાલે એમ કમશા: આડે દસ્તિઓ પરંપરાએ પણ મુક્તિનું કારણ બને છે. જેમ અમદાવાદથી મુંબઈ તરફ જતી ટ્રેનને મુંબઈ જ પહોંચવાનું છે. પરંતુ બોરીવલી સ્ટેશન તુરત મુંબઈ પહોંચાડે છે. તેના કરતાં પાલધર સ્ટેશન થોડાક વધુ કાલે મુંબઈ પહોંચાડે છે તેના કરતાં વાપી, વલસાડ, સુરત, ભરૂચ, વડોદરા અને નડીયાદ વધારે વધારે કાલે મુંબઈ પહોંચાડે છે. પરંતુ ઉપરોક્ત સર્વ સ્ટેશનોએ રહેલી ટ્રેન અલ્યકાળે અથવા અધિકકાળે પણ અવશ્ય મુંબઈ પહોંચાડે જ છે. કારણ કે તે દરેકની દસ્તિ(ગતિ) તે તરફ જ છે. તેવી રીતે આ આઠ દસ્તિઓમાં વર્તતા જીવો કોઈ અલ્યકાળે અને કોઈ અધિકકાળે

પણ મોક્ષે જાય છે. કારણ કે આ આઠ દસ્તિઓ જે મુક્તિ તરફના પ્રયાશવાળી છે તેથી જ ગાથામાં કહ્યું છે કે “શિવસુખ-કારણ” = મુક્તિ સુખના કારણભૂત એવી આ આઠ દસ્તિઓ મહાવીર પ્રલુબે આગમોમાં ઉપદેશેવી છે.

પરા નામની આઠમી દસ્તિ મુક્તિનું અનંતર(સાક્ષાત) કારણ છે. અને પ્રભા - કાન્તા - સ્થિરાદિ દસ્તિઓ કભઃ અધિક અધિકકાળે પરંપરાએ મુક્તિનું કારણ છે. એમ અનંતરપણે અને પરંપરાપણે આ દસ્તિઓ શિવસુખનું કારણ છે. જો આ જીવની એકવાર દસ્તિ સુધરી જાય તો તેના સધણા વ્યવહારો આપોઆપ સુધરી જાય છે. અંદરની દસ્તિ સુધરવી એટલે “સાધ્યશુદ્ધિ” થવી. તે નિશ્ચય છે અને તે સાધ્યની સિદ્ધિ માટે સાધનશુદ્ધિ તે વ્યવહાર છે. એને જ પરિણાતિ અને પ્રવૃત્તિ કહેવાય છે. પરિણાતિ જો નિર્મણ થાય તો બાબ્ય પ્રવૃત્તિ આપોઆપ જ બાધક કારણે વિના નિર્મણ થાય જ છે. માટે પરિણાતિને સુધરવાનાં આ આઠ દસ્તિઓનો ઉપદેશ છે.

મહાવીર પ્રલુબુ સર્વજ્ઞ વીતરાગ તીર્થકર દેવ હોવાથી અનંત અનંત ગુણોના ભંડાર છે. તેમના અનંતગુણો ઈન્દ્ર, બૃહસ્પતિ કે શ્રુતકેવલીઓ પણ પૂર્ણત્યા ગાઈ શકતા નથી તો આપણા જેવા સામાન્ય માનવીની વાત કરવી જ શું ? તેથી તેઓના અનંત-ગુણોમાંથી તેઓએ કરેલો “પરને હિતોપદેશ” એ ગુણને આ સજ્જાપયમાં અમે ગાઈશું “તે ગુણ થુણી જિન વીરનો” કૃતકૃત્ય હોવા છતાં, તે જ ભવે નિયમા મુક્તિગામી હોવા છતાં, કોઈ પણ જાતના સ્વાર્થ વિના ઉત્તમ એવી આ આઠદસ્તિઓનો અમને વીરપરમાત્માએ જે ઉપદેશ આપ્યો, જે જાણીને અનેક જીવો સન્માર્ગને સન્મુખ થયા છે અને આત્મકલ્યાણ સાથું છે અને

સાથે છે તે “હિતોપદેશ” નામનો ગુડી ગાતાં ગાતાં અમારામાં અને સજ્ગાય ભાજનારા અને સાંભળનારા એવા પરમાં પણ અમે ધર્મની પુષ્ટિ = ધર્મભાવનાની ઋષિ-વૃષિ કરીશું.

આ ગાથામાં આ દિનોને “શિવસુખ”નું કારણ કહી છે. તેથી શિવ(એટલે મુક્તિ) પણ અવશ્ય છે જ, અને તેમાં સુખ પણ અવશ્ય છે જ. આ પદો લખીને આનાથી ઉલ્લું માનનારા અન્યદર્શનોનો વંગભાવે પ્રતિક્ષેપ કર્યો છે.

(૧) નૈયાયિક અને વૈશેષિક મુક્તિ માને છે પરંતુ તેમાં જ્ઞાનગુણનો અને અનંતસુખનો નાશ માને છે. અર્થાત્ જ્ઞાન અને સુખનો અભાવ માને છે. મુક્તિમાં જ્ઞાન અને સુખ હોતું નથી તેમ માને છે.

(૨) બૌધ્ધ દર્શન બુઝાઈ ગયેલા દીપકની જેમ આત્મદ્વયની સર્વથા સમાપ્તિ થઈ જવી તેને મુક્તિ માને છે.

(૩) સાંખ્ય દર્શન આત્મા નિત્યમાત્ર માને છે. ફક્ત પ્રકૃતિના વિયોગને જ મુક્તિ માને છે. આત્મા તો સદા સ્વત: શુદ્ધ જ છે એમ માને છે.

(૪) જૈનદર્શનકાર આત્માની કર્મરહિત અવસ્થા તે મુક્તિ માને છે અને તેમાં અનંતજ્ઞાન અને અનંતસુખ પ્રગટ હોય છે. એમ માને છે.

આ સંસારમાં સર્વ જીવો અનાદિકાળથી જન્મ-મરણાદિના દુઃખોને અનુભવતા અનુભવતા રૂપે છે. શાસ્ત્રાનુસારે અનંત પુદ્ગલ પરાવર્તનકાળ ગયો છે અને જાય છે, તેમાંથી જ્યારે મુક્તિએ જીવનો કાળ પાકે છે એટલે કે “તથાભવ્યતા” પાકે છે અને માત્ર એક પુદ્ગલ પરાવર્તન જેટલો જ કાળ અર્થાત્ ચરમાવર્ત જેટલો

કાળ બાકી રહે છે અને તે ચરમાવર્તમાં પણ ઘણો કાળ ગયે છતે બહુ ભાવમલ(મોહની તીવ્રતા) દૂર થયે છતે યોગની આ દસ્તિઓ શરૂ થાય છે. તે પહેલાં તો સંસાર, સંસારનાં સુખો અને સંસારના સંબંધો જ સારા લાગે છે. આત્મા કે આત્મસ્વરૂપની જ્ઞાનકારી પણ હોતી નથી. તેને ઓધદસ્તિ કહેવાય છે. અનાદિકાલીન ઓધદસ્તિ હોવા છતાં જેમ જેમ તથાભવ્યતા પાકવાનો કાળ નજીક નજીક આવે છે તેમ તેમ તે ઓધદસ્તિ પણ બદલાતી જાય છે. અર્થાતું ઓધ દસ્તિ પણ મંદ, મંદતર, મંદતમ થતાં થતાં યોગ દસ્તિને અભિમુખ થતી જાય છે. તેથી આ ઓધ દસ્તિ પણ તરતમભાવે અનેક પ્રકારની છે. તે ઓધદસ્તિની(સામાન્ય દસ્તિની) તરતમતા ઉદાહરણ સાથે સમજાવે છે -

જૈન સાહિત્ય

સધન અધન દિન રયાણીમાં, બાળ વિકલ ને અનેરા રે ।
અર્થ જુએ જિમ જુજુઆ, તિમ ઓધ નજરના ફેરા રે ॥૨॥

જૈનમ् વીર જિનેસર દેશના.

ગાથાર્થ - મેધસહિત, મેધરહિત, દિવસ, રાત્રિ, બાળક અને ખામીવાળી ચક્ષુ હોય કે તેનાથી અન્ય (યુવાન હોય કે ખામી રહિત ચક્ષુ) હોય. તો તે જેમાં જુદા જુદા અર્થ જુએ છે તેમ ઓધ નજરવાળા જીવોની દસ્તિમાં ફરક(તફાવત - બિત્રતા) હોય છે. ॥૨॥

વિવેચન - દસ્તિના બેદને સમજાવવા માટે એક સુંદર ઉદાહરણ આપે છે. ધારો કે આપણી આંખ સામે જ જોવા લાયક “ઘટ-પટ-ઝી-પુરુષ” આદિ પદાર્�ો છે. તેને જોનારા સામે ખુરશી ઉપર બેઠા છે. પરંતુ

(૧) જો વાદળથી છવાયેલી અમાવાસ્યાની રાત્રિ હોય તો ઘણું જ આદું-પાતળું દેખાય છે.

- (૨) જો વાદળ વિનાની ચાન્તિ હોય તો કંઈક અંશમાત્રથી જ દેખાય છે.
- (૩) જો વાદળથી છવાખેલો દિવસ હોય તો તેનાથી પણ કંઈક વધુ સ્પષ્ટ જણાય છે.
- (૪) જો વાદળ વિનાનો દિવસ હોય તો તેથી પણ વધારે સ્પષ્ટ દેખાય છે.

આ ચારે સ્થાનોમાં જોનારા જો બાળકો હોય તો જેથે વસ્તુ તેઓને જેવી જણાય છે તેના કરતાં જોનારા પુરુષો યુવાન અથવા વૃદ્ધ હોય તો વધુ સ્પષ્ટ દેખે છે. તથા ઉપરોક્ત ચારે સ્થાનોમાં જોનારાની આંખ ખામી વાળી (વિકલ = ઝાંમર અથવા મોતીયા વાળી) હોય તો જે દેખાય, તેના કરતાં ખામી વિનાની આંખ હોય તો અત્યાર સ્પષ્ટ જણાય છે. આ પ્રમાણે ઘટ-પટ આદિ એક સરખા સમાન જોયમાં પણ દેખનારાના બેદથી, દેખવાના સાધનના બેદથી, દેખવાના કણના બેદથી અને દેખવાની રીતભાતના બેદથી હીનાધિકપણે અતિશય લિન લિન રીતે જેમ વસ્તુઓ જણાય છે, તેવી જ રીતે આ જીવ અનત્ત જ્ઞાનનો સ્વામી હોવા છતાં જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મથી તે ગુણ અવરોધેલો છે. તેથી તેની હીનાધિકપણે કથ્યોપશમની માત્રાથી અને મોહનીયકર્મની હીનાધિકપણે ચિત્ર-વિચિત્રતાથી સમાન દર્શયને દેખવામાં પણ ફરક પડે છે, તેથી સામાન્ય દસ્તિના પણ આવા અનેક બેદો થાય છે.

આત્મા આદિ તત્વો કોઈને એકાન્તે નિત્ય દેખાય છે. કોઈને એકાન્તે અનિત્ય દેખાય છે. કોઈને પંચભૂતાત્મક આત્મા જણાય છે. કોઈને સ્વતંત્ર આત્મા દ્વય જણાય છે. આ પ્રમાણે દસ્તિદોષથી જ દર્શય વસ્તુ લિન લિન જણાય છે. અને તેમાં જ

બદ્ધ આગ્રહી થવાથી = એકાન્તવાદ સ્વીકારવાથી જુદાં જુદાં દર્શનો થયાં છે. આ જ હકીકિત આગળ ઉપર સ્પષ્ટ કરે છે -

દર્શન જે હુઅા જૂજુઆ, તે ઓઘ નજરને ફેરે રે ।
ભેદ સ્થિરાદિક દસ્તિમાં, સમકિત દસ્તિને હેરે રે ॥૩॥
વીર જિનેસર દેશના.

ગાથાર્થ - બિત્ત બિત્ત દર્શનો જે પ્રવત્ત્યા છે તે સામાન્યપણે દસ્તિ દસ્તિના ફરક માત્રથી થયાં છે. પરંતુ સ્થિરાદિ પાછળની ચાર દસ્તિમાં આવેલા સમ્યગુદસ્તિ આત્માને તે ફરક આશ્રયકારી(નિર્થક) લાગે છે. ॥૩॥

વિવેચન - અનંત ઉપકારી પરમાત્મા તીર્થકર ભગવન્તોએ અનંત અખંડ ડેવલજ્ઞાનાદિ ગુણો આવિભૂત કરીને નિત્યાનિત્ય, બિત્તાબિત્ત, સદસત્ત ઈત્યાદિ ઉલ્ઘાતકભાવે જગતનું સ્વરૂપ જેવું છે તેવું યથાર્થ જોઈને યથાર્થ ઉપદેશ્યું છે. જગતનું યથાર્થ સૂક્ષ્માસ્થૂલ સ્વરૂપને જોવામાં કે ઉપદેશ આપવામાં ક્યાંય પણ કંઈ પણ બાધા નથી. યથાર્થ શાતા, યથાર્થ ઉપદેશક અને યથાર્થ હિતકારક એવા આ મહાનું લોકોત્તર પુરુષો છે. પરંતુ તે વાણીને અનંતરપણે કે પરંપરાએ સાંભળનારા કોઈક કોઈક જીવોમાં અને સર્વથા નહી સાંભળનારા સર્વ જીવોમાં અનાદિકાલીન મિથ્યાત્મ-મોહના ઉદ્યના કારણે અવેદ્યસંવેદ્ય પદના પ્રતાપે વસ્તુના સ્વરૂપને જોવા જોવામાં = જાણવા જાણવામાં દસ્તિનો ફરક પડે છે. પ્રત્યેક વસ્તુમાં અનંત અનંત ધર્માત્મક સ્વરૂપ હોવા છીતાં જે અંશ તરફ બદ્ધદસ્તિ વાળા થઈ જાય છે તે જ એક અંશને વસ્તુનું સ્વરૂપ કહેતા એવા તેઓ જુદા જુદા દર્શનકાર (દસ્તિના દોષવાળા) બન્યા છે.

જે આત્માઓને સદ્ગુરુનો યોગ(ભાવથી) પ્રાપ્ત થયો નથી

તેઓને “યોગાવંચકતા” પણ હજુ પ્રાત થઈ નથી. તેથી તેના વિના વસ્તુતાવનું સ્વરૂપ જાળવામાં મનમાની કલ્પનાઓ પ્રમાણે દોડે છે. આ કારણે તેઓ વડે જોવાયેલી અને પ્રરૂપણા કરાયેલી વસ્તુમાં તથા તેના સ્વરૂપમાં જે ભેદ પ્રવર્તે છે. આ જ જુદાં જુદાં દર્શનો છે. આવા પ્રકારનો આ દિષ્ટિદોષ ઓધદિષ્ટ કાળે તીવ્ર હોય છે અને મિત્રાદિ પ્રથમની ચાર દિષ્ટિઓમાં મંદ મંદપણે પ્રવર્તે છે. પરંતુ સ્થિરાદિ પાછળની ચાર દિષ્ટિઓમાં આવેલા આત્માઓને આવો દિષ્ટિદોષ પ્રવર્તતો નથી. સમ્યકૃતવાળા હોવાથી અને વેદસંવેદપદનો પ્રભાવ હોવાથી તીર્થકર પરમાત્માની વાણીના આલંબને વસ્તુતાવને જોવામાં, જાળવામાં અને માનવામાં કોઈ પણ જાતનો ફરક હોતો નથી. દિષ્ટિદોષ સંભવતો જ નથી. સ્થિરાદિ ચાર દિષ્ટિઓમાં દિષ્ટિના ભેદ પરસ્પર સાધનાની અધિક અધિક તરતમતાને આભારી છે.

સ્થિરાદિ ચાર દિષ્ટિમાં વર્તતા સમ્યગુદિષ્ટ આત્માઓને તો જીનમ જીવિત શાસનમાં દર્શનકારોની વસ્તુતાવના સ્વરૂપ પરત્વે ભિન્ન ભિન્ન દિષ્ટિઓ જોઈને અતિશય આશ્ર્ય થાય છે અને હદ્યમાં તેઓ પ્રત્યે ભાવ કરુણા આવે છે. હાથીના પગ, સુંધ, કાન, પુંછદું અને પેટ વગેરે જુદા જુદા અવયવો હાથમાં આવવાથી આખો હાથી આવો જ છે એમ કહેનારા અને તેના કારણે પરસ્પર વાદવિવાદ કરનારા છ અંધપુરુષોને જોઈને દેખતા માણસને જેમ આશ્ર્ય થાય, હદ્યમાં તેઓ ઉપર કરુણા વરસે અને પરસ્પરનો વાદવિવાદ શમાવે તેવી વાણી પ્રકારો, તેવી જ શીતે ઓધદિષ્ટ આહિમાં રહેલા આવા મિથ્યાદિષ્ટ જીવોની જુદી જુદી કદાગ્રહવાળી દિષ્ટિઓ જોઈને અને દિષ્ટિઓ દારા કહેવાયેલા ભિન્ન ભિન્ન મતાગ્રહ વાળા સ્વરૂપને જોઈને સ્થિરાદિ દિષ્ટિઓમાં આવેલા સમ્યગુદિષ્ટ આત્માઓને અત્યન્ત આશ્ર્ય થાય છે. અને પરમ

ભાવ કરુણા ઉપજે છે. દસ્તિદોષનો કેવો પ્રતાપ છે ? જે પરસ્પર વિવાદ સર્જે છે. સમકિતવંતને આ વિવાદ નિરર્થક જાણાય છે. અને પોતાની આત્મસાધના કરવામાં વધારે સાવધ રહે છે. ॥૩॥

દર્શન સકળના નથ ગ્રહે, આપ રહે નિજ ભાવે રે ।
હિતકારી જનને સંજીવની, ચારો તેહ ચરાવે રે ॥૪॥

વીર જિનેસર દેશના.

ગાથાર્થ - સ્થિરાદિ દસ્તિવાળા આત્માઓ સર્વ દર્શનોના સિદ્ધાન્તને (આશયને - નયને) જાણો છે. તે લિન લિન સિદ્ધાન્ત જાણવા છતાં પોતે પોતાના (માનેલા અનેકાન્ત) સ્વરૂપમાં સ્થિર રહે છે. અને તે તે દર્શનકારોનું હિત થાય એવી વાણી પ્રકાશવા રૂપ “સંજીવની” ચારો ચરાવે છે ॥૪॥

વિવેચન - સ્થિર આદિ પાણીની ચાર દસ્તિઓ સમકિતવંત જીવને જ આવે છે. ત્યાં વેદસંવેદપદ પ્રામ થાય છે. તેના પ્રભાવથી પરમાત્માના વચનોના આલંબને આ જીવને વસ્તુતાવનો યથાર્થબોધ થાય છે, તેથી સર્વ નયોને તે યથાર્થપણે સમજે છે અને જાણો છે. તથા બૌદ્ધ, સાંખ્ય, નૈયાયિક અને વેદાન્ત આદિ લિન-લિન દર્શનકારો ક્યા ક્યા નયની પ્રધાનતા દ્વારા શું એકાન્ત માને છે? તે અન્ય દર્શનકારોની સર્વ દસ્તિઓને (કહેવાના આશયને) જાણો છે સાંભળે છે અને સમજે છે. પરંતુ તે સર્વ દસ્તિઓ માત્ર એક એક નયની પ્રધાનતાવાળી હોવાથી એકાન્તરૂપ છે, મિથ્યારૂપ છે. એમ જાડીને તેમાં અલ્ય માત્રાએ પડા ન અંજાતાં પોતે સમજેલી વીતરાગસર્વજ્ઞ પરમાત્મા કથિત અનેકાન્તવાદની (સ્યાદ્વાદની) દસ્તિને જરા પડા ભુલ્યા વિના તે પોતાના ભાવમાં (અનેકાન્તદસ્તિ પ્રમાણે પદાર્થોનું સ્વરૂપ સમજવામાં) સ્થિર રહે છે.

અનેક દર્શનકારોની પોતપોતાના કદાગ્રહથી ઉત્પત્ત થયેલી અકાટય અનેક યુક્તિઓ સાંભળવા અને જાણવા છતાં પોતાની પથાર્થ માન્યતામાં જ આ જીવ સ્થિર રહે છે પરંતુ અલ્ય માત્રાએ પણ સ્થિરતા ગુમાવતો નથી કે દર્શનાન્તરોની માન્યતામાં અંજાતો નથી.

આવા પ્રકારના મિથ્યાત્વના ઉદ્ઘવાળા પોતપોતાની માનેલી એકાન્ત દસ્તિમાં ભગ્ન એવા કદાગ્રહી અન્ય દર્શનકારોને જોઈને તેઓ ઉપર માધ્યસ્થ ભાવ રાખી હદ્ઘયમાં ભાવ કરુણા લાવીને સમકિતવંત એવો સ્થિરાદિ દસ્તિવાળો આ જીવ તે જીવોનું આ લોક અને પરલોક સંબંધી “હિત” થાય અર્થાત્ કલ્યાણ થાય તેવો હિતકારી ઉપદેશ તે જનને (તે દર્શનકારોને) સમજાવે છે.

પ્રશ્ન - તે અન્ય દર્શનકારોને જો પરમાત્માનાં વચનો ગમતાં જ નથી, મિથ્યાત્વનો ઉદ્ઘ હોવાથી જિનવાણી પ્રત્યે અતર્દ્વષ્ટ જ વર્તે છે. તો પછી હિતકારી ઉપદેશ તે જીવોને આપવાની શું જરૂર?

ઉત્તર - “ચારી સંજીવની ચારા” ના ન્યાયે આ સમકિતવંત જીવ તેઓને હિતોપદેશ આપે છે. ચારી સંજીવની ચારાનો ન્યાય આ પ્રમાણે છે.

કોઈ એક લી પોતાનો પતિ પોતાને આધીન રહે એવા આશયથી પોતાની સખી એવી કોઈ પરિવ્રાજિકાને તેનો ઉપાય પૂછે છે. તે પરિવ્રાજિકા કોઈ મંત્રાધિષ્ઠિત ચૂર્ઝા આપે છે, તેના પાનથી તે ખીનો પતિ બળદ બની જાય છે. પતિ બળદ બનવાથી લીને આધીન તો થયો, પરંતુ ખીને પસ્તાવાનો પાર ન રહ્યો. હવે આ બળદ ભટીને ફરીથી પુરુષ થાય એવી ઈચ્છા રાખીને તે લી બળદને પ્રતિદિન ધાસચારો ચરાવવા ખેતરોમાં લઈ જાય છે. અને સન્ધ્યા સમયે ધરે આવે છે. આમ બળદને ખેતરોનો ધાસચારો ચરાવતાં ચરાવતાં કેટલોક સમય ગયો.

એક વખત તે સી તે બળદને ધાસચારો ચરાવી એક વૃક્ષની નીચે થાકી છતી બેઠી છે. અને બળદ ધાસચારો વાગોળે છે. એવામાં તે જ વૃક્ષ ઉપર આકાશમાર્ગ ઉડતું એક વિદ્યાધર પુગલ આવીને આરામ માટે બેહું છે. વિદ્યાધર એવાં પતિ-પત્નીએ વાર્તાલાપ ચાલુ કર્યો. એવામાં તે વિદ્યાધર પુરુષની દસ્તિ બળદ ઉપર પડી. અને બળદને ઓઈને પોતાની પત્નીને કહ્યું કે નીચે જે આ બળદ ધાસચારો વાગોળે છે તે વાસ્તવિક બળદ નથી. પરંતુ પુરુષ છે. મંત્રાધિક્ષિત ચૂર્જાથી તે બળદ બનેલો છે. તેની પત્નીએ પૂછ્યું કે શું કોઈ ઉપાયથી આ ફરીથી પુરુષ થઈ શકે? વિદ્યાધરે કહ્યું કે હા, આ જ ખેતરમાં સંજીવની નામની એક ઔષધિ છે. તે જો આ બળદને ખવરાવવામાં આવે તો આ બળદ પુનઃ પુરુષ થઈ શકે છે. આટલી વાર્તા કરીને તે વિદ્યાધર પુગલ તો ઉડી ગયું. પરંતુ નીચે બેઠેલી આ સીએ તે વાર્તા બરાબર ધ્યાનથી સાંજણી. તેને સમજાયું કે આ બળદને જો સંજીવની ઔષધિ ખવરાવવામાં આવે તો બળદ પુનઃ પુરુષ થઈ શકે છે. અને તે ઔષધિ આ જ ખેતરમાં છે. પરંતુ હું જાણતી નથી કે તે ઔષધી કેવી છે? અને ક્યાં છે?

બહુ વિચારના અંતે મનમાં નક્કી કર્યું કે આ ખેતરનું તમામ ધાસ બળદને ખવરાયું. તેમાં જ્યારે સંજીવની ઔષધિ તેના ખાવામાં આવી જશે ત્યારે જરૂર તે પુરુષ થશે. આવો નિર્જય કરીને તેણીએ તે બળદને કમશા: બધું જ ધાસ ખવરાવવાની શરૂઆત કરી. સમય જતાં જ્યારે સંજીવની ઔષધિ બળદના ચારામાં આવી ત્યારે તે બળદ સંજીવનીના પ્રભાવથી પુનઃ પુરુષ થયો.

આ વાર્તામાંથી નીચે મુજબના મુદ્રા ધ્યાનમાં રાખવા જેવા છે કે તે બળદને પુરુષ બનાવવા માટે ખરેખર “સંજીવની” ઔષધી માત્ર જ ચરાવવાની હતી. ચારો(ધાસ) ચરાવવાની જરૂર

હતી નહીં. પરંતુ સંજીવની ઓષધી ચરાવવા માટે ધાસચારો ચરાવવામાં આવ્યો છે. તેવી રીતે મિથ્યાત્વમાં રહેલા અન્ય દર્શનીઓને સમ્બક્ત્વ પમાડવા દ્વારા આત્મહિત કરાવવા માટે “અનેકાન્તવાદ” સમજાવવાનો હોવા છતાં પણ પ્રાથમિક ભૂમિકામાં તેઓ સન્માર્ગની સન્ભૂખ થાય. મિથ્યાત્વ પાતળું પડે અને કાળાન્તરે પણ સાચો રહ્સ્તો પામે તેવો “હિતોપદેશ” સ્થિરાદિ દિણિવાળો જીવ આ દર્શનકારોને આપે છે. હદ્યમાં ભાવ કરુણા કરીને આ ભૂમિકાએ હિતોપદેશ જ આપે છે.

બીજો મુદ્દો એ છે કે ધાસ ખાનારા બળદને ધાસ અને સંજીવનીના બેદનો કોઈ ઘ્યાલ નથી. ધાસ સમજને જ બધું ખાય છે. તો પણ સંજીવનીમાં એવો પ્રભાવ છે કે તે પેટમાં જતાની સાથે જ બળદ અશાસમજુ હોવા છતાં પુરુષ થઈ જ જાય છે. તેવી રીતે સમકિતવંત વડે અપાતા હિતોપદેશના પ્રમાવની અન્ય દર્શનકારોને કંઈ પણ ખબર ન હોવા છતાં હિતોપદેશમાં કાલાન્તરે આવતા અનેકાન્તવાદની દિણિનો પ્રભાવ જ એવો છે ક તે દર્શનકારો આપોઆપ જ સમકિતવંત બની જાય છે.

આ કારણથી સ્થિરાદિ દિણિવાળો પુરુષ ઓધારિ દિણિવાળા પુરુષોને મધ્યસ્થભાવે હદ્યમાં કરુણા આણીને ચારી સંજીવની ચારાના ન્યાયે હિતોપદેશ આપે છે. અને તેઓનું કલ્યાણ થાય તેવા પ્રયત્ન કરે છે. ॥૪॥

અહીં એક પ્રશ્ન થવો સંબંધિત છે કે સ્થિરાદિ ચાર દિણિમાં વર્તતા જીવો પણ તુરત તે જ ભવે મુક્તિપદ પામે એવું કંઈ જનતું નથી. માનવ ભવમાં આત્મસાધના કરતાં કરતાં જ્યાં સુધી મુક્તિપદ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધીમાં વચ્ચે વચ્ચે દેવના ભવો પણ કરવા જ પડે છે. શ્રેણિક મહારાજ આદિની જેમ કોઈકને નરકનો

ભવ પડી કરવો પડે છે. તે કાળે આ જીવોને આત્મસાધનામાં વ્યાધાત થયો હોય તેમ જગ્યાય છે. આવા પ્રકારની સાધનામાં વ્યાધાતના બજે તે જીવોએ પ્રારંભેલું મુક્તિ તરફનું જે પ્રયાણ છે તે પ્રયાણ અટકી પડ્યું છે એમ મનાય કે નહીં ? આ પ્રશ્નોનો-
ખુલાસો કરતાં કહે છે કે -

દસ્તિ સ્થિરાદિક ચારમાં, મુગતિપ્રયાણ ન ભાંજે રે ।
રયણીશયન જિમ શ્રમ હરે, સુર નર સુખ તિમ છાજે રે ॥૧૫॥

વીર જિનેસર દેશના.

ગાથાર્થ - સ્થિરાદિક ચાર દસ્તિમાં મુક્તિપ્રયાણ અટક્યું નથી. પરંતુ ગ્રામાન્તરના દીર્ઘ પંથને કાપવામાં રાત્રિશયન જેમ શારીરિક પરિશ્રમને દૂર કરે છે તેમ મુક્તિ પ્રયાણમાં દેવ-મનુષ્યોના જીવોનું સુખ શોલે છે. ॥૧૫॥

વિવેચન - સ્થિરા, કાન્તા, ગ્રલા અને પરા આ પ્રમાણે અન્તિમ ચાર દસ્તિમાં વર્તતા મહાત્માઓ અતિશય નિર્મળ અને પવિત્ર આશયવાળા છે. તેથી દિન-પ્રતિદિન તેઓ મુક્તિમાર્ગ સાધી રહ્યા છે. તેઓનું મુક્તિપ્રયાણ અખંડ અને અવિરત ચાલુ જ છે. તેઓની “તથાભવ્યતાનો પરિપાક” ભિન્ન ભિન્ન હોય છે. કોઈ જીવ અલ્યકાળમાં મુક્તિ સાધે છે અને કોઈ કોઈ જીવો થોડા થોડા દીર્ઘ-દીર્ઘકાળે પણ મુક્તિ સાધે છે. જે જીવોને થોડા થોડા દીર્ઘકાળે મુક્તિ થવાની છે તેઓને ત્યાં સુધીના કાળમાં વર્ચે વર્ચે દેવ-મનુષ્યના જીવો પડી કરવા પડે છે. ચાલુ મનુષ્યના જીવમાં જે આત્મસાધના આરંભી છે તેમાં સમ્યક્તવગુણ, દેશવિરતિગુણ અને સર્વવિરતિગુણ તથા તેના સંબંધી બીજા પણ અનેક ગુણોની પ્રાપ્તિ થઈ છે. પરંતુ કાળ વિલંબ હોવાથી વર્ચે વર્ચે દેવ-મનુષ્યના જીવો કરવા પડે છે. તે જીવોમાં અવિરતિ થવાથી દેશવિરતિ -
આ. ૨

સર્વવિરતિ તથા તે સંબંધી ગુણોમાં વ્યાધાત થાય છે. ફરીથી ગુણો તિરોભૂત થઈ જાય છે. તેથી ઘડીભર એમ લાગી જાય છે કે આરંભેલું “મુક્તિપ્રયાણ” જાણે ભાંગી પડ્યું. પરંતુ હકીકત તેમ બનતી નથી તે ઉદાહરણ સાથે સમજાવે છે.

કોઈ એક ગામથી બીજે ગામ પગપાળા ચાલીને ત્યાં પહોંચવાનું કાર્ય કોઈ પુરુષે જ્યારે આરંભ્યું હોય, ત્યારે વર્ષે વર્ષે વિશ્રામ લેવામાં આવે, રાત્રિ પડે ત્યારે શયન કરવામાં આવે, તો પણ તે આરંભેલું મ્રયાણ ભાંગ્યું કહેવાય નહીં, પરંતુ વર્ષે કરતો વિશ્રામ અને રાત્રિશયન શારીરિક પરિશ્રમને જેમ દૂર કરે છે અને નવા મ્રયાણ માટે બળ અને ઉત્સાહ પ્રેરે છે, તેવી રીતે ચાલુ મનુષ્યભવમાં આરંભેલી સાધના અને મુક્તિપ્રયાણ ભવાન્તરમાં જાય ત્યારે ભાંગતું નથી, પરંતુ સાધના સાધનાં સાધનાં અને મ્રયાણ કરતાં કરતાં લાગેલા થાકને(પરિશ્રમને) દૂર કરવા રૂપ છે. ચાલુ ભવ પુરો થતાં જ આ જીવ તે પછીના ભવમાં વધેલા બળ અને ઉત્સાહ વડે વધુ વેગપૂર્વક સાધના કરે છે. માટે તે જીવનું મુક્તિ મ્રયાણ ભાંગતું નથી. મુક્તિ મ્રયાણ અખંડ જ રહે છે.

દેવના ભવ પામવા છતાં તેના સુખોમાં આ જીવ અલિમ જ રહે છે. પ્રાય: ઔદ્યિક ભાવે જ ભોગવે છે. તેથી બંધાપેલા શ્રેષ્ઠ પુરુણનુંથી પુરુષ દ્વારા આ જીવ પછી પછીના ભવમાં ઉચ્ચકોટિની સાધનાની સામગ્રી પામે છે. તેથી મ્રયાણ ભાંગતું નથી.

આ પ્રમાણો યોગની દસ્તિઓનું વર્ણન કરતાં પહેલાં પ્રાસંગિક કેટલુંક વર્ણન પૂ. ઉપાધ્યાયજી મ. શ્રીએ સમજાવ્યું. હવે કમશઃ એક એક યોગની દસ્તિનું વર્ણન સમજાવે છે. ઓધદસ્તિમાંથી નીકળીને યોગની દસ્તિ તરફ વળવા માટેની આ ઉત્તમ સજ્ગાય છે. ॥૧૫॥

(૧) મિત્રા દસ્તિ

એહ પ્રસંગથી મેં કહ્યું, પ્રથમ દસ્તિ હવે કહીએ રે । જિહાં મિત્રા તિહાં બોધ જે, તુણ અનિશ્ચ્યો લહીએરે ॥૫॥
વીર જિનેસર દેશના.

ગાથાર્થ - ઉપરોક્ત બધી હકીકત મેં પ્રસંગથી કહી છે. હવે પ્રથમ દસ્તિ સમજાવીએ છીએ. જ્યાં મિત્રા દસ્તિ છે ત્યાં બોધ(જ્ઞાનદર્શા) તુણના અન્ધી સમાન હોય છે. ॥૫॥

વિવેચન - સંસારાભિમુખ જે દસ્તિ, ભવનાં સુખો તરફનો જે આનંદ, તેની માન્યતાનું જ જે લક્ષ્ય, અત્તરને (અસારને) જ તત્ત્વ(સાર) સમજી તે તરફના જ જે પ્રયાસો તેને જૈનશાસ્ત્રોમાં ઓઘદસ્તિ કહેવાય છે. આ ઓઘદસ્તિકાલે જીવમાં મિથ્યાત્વમોહના ઉદ્યનું બળ વધારે હોય છે. તેથી જ હેઠમાં ઉપાદેયબુદ્ધિ અને ઉપાદેયમાં હેઠ બુદ્ધિ થાય છે. સંસારનાં સુખો માત્ર જ મેળવવા માટે અને હુઃખોનાં દૂર કરવા માટે જ દોડાડોડી કરે છે. આત્મતત્ત્વનું લક્ષ્ય બીલકુલ હોતું નથી. આ બધો મોહના ઉદ્યનો પ્રતાપ છે. મોહનું સામ્રાજ્ય અતિતીવ્ર છે.

એમ કરતાં કરતાં જ્યારે આ જીવનો સંસાર એક પુદ્ગાલ પરાવર્ત માત્ર જ રહે છે અને મુક્તિએ જવાની યોગ્યતા (ભવ્યતા) જે અનાદિકાલથી અંદર પડેલી છે તે કંઈક અંશે પાકતાં (તથાભવ્યતાનો પરિપાક થતાં) આ જીવનું મિથ્યાત્વ શિથિલ થવા માડે છે. આ મિથ્યાત્વ મંદ થવામાં બાબ્ધ કારણું પેસદ્ગુરુનો યોગ, સત્સંગ, અનુકૂળ ભવની માન્યતા આદિ છે. પરંતુ આણારિક કારણ “તથાભવ્યતાનો પરિપાક” છે. બાબ્ધ અને અભ્યન્તર ઉપરોક્ત કારણોનો યોગ થતાં આ જીવ ચરમાવર્તમાં આવે છે. ત્યાં પણ બહુભાવમલ (મોહનીય કર્મનો પાવર) જેમ જેમ ક્ષીણ થતો જાય છે, તેમ તેમ આ જીવ સંસારાભિમુખને

બદલે મોક્ષાભિમુખ બને છે. અર્થાત્ “યુ ટર્ન” લે છે. “યુ ટર્ન” લેવો એટલે દસ્તિ બદલવી. અહીંથી આત્મવિકાસનો પ્રારંભ થાય છે બદલાયેલી આ દસ્તિને યોગની દસ્તિ કહેવાય છે.

આત્મા ધીરે ધીરે મુક્તિના માર્ગ ઉપર ચાલે અને કાળાન્તરે મુક્તિની સાથે જોડાય એવી જે દસ્તિ તે યોગની દસ્તિ છે. લૌકિક યા લોકોત્તર એવો પણ ધર્મ કરવાની અને આત્માને સંસારમાંથી તારવાની જે ભાવના થઈ તે જ દસ્તિ છે અને તે દસ્તિ મોક્ષમાં લઈ જનાર હોવાથી યોગની દસ્તિ કહેવાય છે આવી કુમશઃ વિકાસવાળી અનેક દસ્તિઓ છે. પરંતુ મહાત્મા પુરુષોએ તે તમામ દસ્તિઓનો આઠમાં સમાવેશ કર્યો છે. તે આઠ દસ્તિઓમાંથી હવે પ્રથમ મિત્રા નામની દસ્તિનું વર્ણન અહીંથી શરૂ કરે છે. આ પ્રસંગે આહે દસ્તિઓનાં નામ તેના અર્થો તથા તેનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે.

(૧) મિત્રા દસ્તિ = મિત્રના જેવી જે દસ્તિ તે મિત્રા, જે આપણું હિત ઈચ્છે અને યથાશક્તિ હિત કરે તે મિત્ર, જ્યારથી આ આત્માની દસ્તિ (વિચારધારા- હદ્યગત આશયધારા) પોતાના આત્માનું હિત-કલ્યાણ કરવાની ભાવનાવાળી શરૂ થાય છે, ત્યારથી તે દસ્તિને મિત્રા દસ્તિ કહેવાય છે. અનાદિકાળથી મોહોદ્યની તીવ્રતાના કારણે આ જીવ વિષયસુખોમાં અને કષાયોની તીવ્રતામાં એવો વર્ત્યો છે અને હિંસા - જુઠ - ચોરી આદિ મહા પાપોમાં એવો વ્યસ્ત બન્યો છે કે તેણે મારા આત્માનું પરલ્બવમાં શું થશે? તેની ચિંતા-વિચારણા કરી જ નથી. તે તરફ દસ્તિ જ દોડાવી નથી અને તેથી ભવોલ્બવમાં અદિત જ કર્યું છે. તેના કારણે નરક અને નિગોદાદિનાં દુઃખો પામ્યો છે. તેમાંથી જ્યારે દસ્તિ બદલાય અને કંઈક પણ ધર્મકાર્ય કરી આત્માનું હિત-કલ્યાણ કરવાની દસ્તિ આવે ત્યારે તેને મિત્રા (મિત્ર જેવી) દસ્તિ કહેવાય છે.

તથા બીજો અર્થ એવો પણ છે કે જગતના જ્ઞાતો ઉપર મૈત્રી ભાવ પ્રગટે, જડ વસ્તુઓ પ્રત્યે જેમ પ્રેમ છે તેમ તેને બદલે જીવમાત્ર ઉપર પ્રેમ વરસે, તેની સાથે આત્મિયતા આવે એવી જે દસ્તિ તે મિત્રાદસ્તિ. દાખલા તરીકે (૧) મજૂરી કરતા મજૂર પાસે તે સુખે ઉચ્ચકી શકે અને ઉત્તારી શકે તેટલો જ ભાર ઉચ્ચકાવવો. પરંતુ લોલે વધુ ભાર ન ઉચ્ચકાવવો. કારણ કે એ પણ જીવ છે. તેને વધારે હુંખ કેમ અપાય ? આવો પ્રેમ. તથા (૨) ગાડે જોડેલા બળદોને સહજ વહન થાય તેનાથી વધારે ભાર કેમ ઉપડાવાય ? એવો જીવપ્રેમ. (૩) આપણે ત્યાં કામ કરતા સેવકો બુધ્યા હોય તો તેને જમાડયા વિના આપણાથી કેમ ભોજન કરાય ? એવો જીવપ્રેમ. (૪) ગરીબ માણસો પાસે તેની ગરીબાઈનો લાભ લઈને આપણે વધુ કામ કેમ કરાવાય ? એવો જીવપ્રેમ. (૫) બુદ્ધિજીવી માણસો પાસે પગાર આપીએ તેના કરતા વધુ કામ આપણાથી^{con} કેમ કરાવાય ? હિત્યાદિ રૂપે જીવોની સાથે પ્રેમ. આવા પ્રકારની મિત્રતા જ્યારથી દસ્તિમાં આવે ત્યારથી સમજવું કે આ મિત્રાદસ્તિ કહેવાય.

આ દસ્તિકાળે આત્માના હિતનું જ્ઞાન છે, પરંતુ હજુ તે જ્ઞાન શરૂ જ થતું હોઈ અતિશય અલ્ય-મંદ છે. તેથી શાસ્ત્રકાર મહારાજા ઉપરા આપીને સમજાવે છે કે “જિહાં મિત્રા તિહાં બોધ જે, તૃજુ અભિશ્યો લહીએ રે” જ્યાં મિત્રાદસ્તિ શરૂ થાય છે ત્યાં બોધ(જ્ઞાનદશા) ધારસના અર્જિનતુલ્ય હોય છે. જેમ- ધારસનો અર્જિન પ્રગટ થતાંની સાથે જ બુઝાઈ જાય છે અને તેનું ઘણું તેજ હોતું નથી તેમ મિત્રા દસ્તિ કાળે થયેલું આત્મહિતના લક્ષ્યવાળું જ્ઞાન નિસ્તેજ અને ક્ષણમાત્ર-જીવી જ હોય છે. આ દસ્તિકાળથી અંશે અંશે વૈરાગ્યના કંઈક સંસ્કારોનો પ્રારંભ થાય છે.

તૃજાનો અર્જિન જો કે અતિશય મંદ પ્રકાશ આપે છે અને

કાણ બે કાણ જીવી જ માત્ર હોય છે. તો પણ ગાઢ અંધારી રાત્રિના કાળે મહા ભયંકર અટવીમાં ભુલા પડેલા માનવીને આ અલ્ય પ્રકાશ પણ રસ્તો ચિંધનાર બને છે. ભયંકર અટવી અને ગાઢ અંધકારના કારણે ક્યાં જવું ? અને કઈ દિશામાં જવું ? તે કેઈ પણ સૂજતું નથી ત્યાં આવો પ્રકાશ પણ ઈષ્ટસ્થાન તરફ જવાના માર્ગને અલ્યાંશે પણ ચિંધનાર થાય છે. અતિશય થાકેલા, ઉદ્ઘેગી બનેલા, અને અનેક બયોથી આકુળ-વ્યાકુળ બનેલા, અને પોતાના સ્થાને જવાની ઉત્સુકતા વાળાને આ અલ્ય પ્રકાશ પણ માર્ગ બતાવશે એવી આશાએ શ્રમ, ઉદ્ઘેગને ત્યજીને ચારે દિશામાં ઈષ્ટસ્થાન તરફનો માર્ગ દેખવા પ્રયત્ન કરે છે અને તે દિશામાં આગળ વધે છે. તેવી જ રીતે સાંસારિક ભાવોનો તીવ્ર મોહ અને ગાઢ અજ્ઞાનદશા રૂપ ભયંકર અંધકારવાળા આ સંસાર રૂપી અટવીમાં જન્મ-મરણ, જરૂ-રોગ અને શોકાદિ અનુભવતાં અનુભવતાં અહીં તહીં અથડાવાના અને ટીચાવાના^{pm} કારણે થાકેલા, ઉદ્ઘેગી બનેલા અને વિવિધ બયોથી ત્રસ્ત બનેલા અને નિર્ભય, શાન્ત સ્થાને પહોંચવાને ઉત્સુક બનેલા આ જીવને “અલ્ય પણ આ જ્ઞાનપ્રકાશ” માર્ગ પ્રાપ્તિ થવાની આશારૂપી ડિરણ માટે એક આશાસનરૂપ બને છે. અંધકારની ગાઢતમ અવસ્થામાં આ અલ્ય પ્રકાશ પણ ધણું કામ કરી જાય છે. ત્યારબાદ તો આ જીવ સાચો માર્ગ કોઈ મહાત્મા મને બતાવે એવી આશાથી સદ્ગુરુની શોધમાં જ આગળ વધે છે. ॥૬॥

પ્રત પણ યમ ઈહાં સંપજે, ખેદ નહીં શુભ કાજે રે ।
દેષ નહીં વળી અવરશું, એહ ગુણ અંગ વિરાજે રે ॥૭॥

વીર જિનેસર દેશના.

ગાથાર્થ - આ દસ્તિમાં પાંચ પ્રતો રૂપ યમ પ્રાપ્ત થાય છે. ઉત્તમ ધર્મ કાર્યોમાં ખેદ-થાક-પરિશ્રમ લાગતાં નથી. અને ઈતર

પ્રવૃત્તિઓ પ્રત્યે “અદ્વેષ” ગુણ પ્રગટ થાય છે. એમ કુલ ત્રણ ગુણો અહીં હોય છે. ॥૭॥

વિવેચન - ગાઢ અંધકાર વાળી મહા ભયંકર અટવીમાં ભૂલા પડેલા માનવીને તૃષ્ણાના અગ્નિ થકી પણ કંઈક અંશે માર્ગદર્શન થવાથી તેના બધા ભાવો બદલાઈ જાય છે. જે થાક લાગેલો હતો તેને બદલે ચાલવાનો વેગ આવે છે. જે ઉદ્ઘેગ (હતાશ) થયો હતો, તેને બદલે ચાલવાનો ઉત્સાહ આવે છે. ભયોથી જે ત્રસ્ત હતો, તેને બદલે નિર્બયસ્થાને પહોંચવાની આશા બંધાય છે. તેવી રીતે મિત્રા દસ્તિમાં આવેલા અલ્ય એવા પણ જ્ઞાન પ્રકાશના બજે ધર્મ માર્ગનાં-યોગદશાનાં બીજનું આરોપણ થાય છે. ધર્મનાં કાર્યા કરવા માટે મન અધીરું બને છે. આત્મદિતનો માર્ગ કંઈક અંશે દેખાવાથી તેની પ્રાપ્તિ માટે આગળ વધવામાં થાકને બદલે વેગ, ઉદ્ઘેગને બદલે ઉત્સાહ ઈત્યાદિ ગુણો આવવાથી જીવનનો વળાડ બદલાય છે.

આ જ યોગદશાનો પ્રારંભ છે. નાના-મોટા-નોકર-મજુર-પશુ-પક્ષી એમ સર્વ જીવો પ્રત્યે પ્રેમ પ્રગટ થાય. મૈત્રીભાવ આવે. તેને જીવાડવાનો, તેના કામમાં સાથ આપવાનો અને દુઃખ ન આપવાનો જે લાવ આવે તેવા પ્રકારનો હૈયાનો જે આશય છે તે મિત્રાદસ્તિ જાણવી.

યમની પ્રાપ્તિ - યોગદશાની પ્રાપ્તિનાં શાસ્ત્રોમાં આઈ અંગ કહેલ છે. (૧) યમ, (૨) નિયમ, (૩) આસન, (૪) પ્રાજ્ઞાયામ, (૫) પ્રત્યાહાર, (૬) ધારણા, (૭) ધ્યાન અને (૮) સમાધિ. એક એક દસ્તિમાં એક એક અંગની પ્રાપ્તિ થાય છે. જેથી આઈમી દસ્તિમાં પૂર્ણ યોગની પ્રાપ્તિ થાય છે. અનાદિકાલીન મોહદશા અને અજ્ઞાનદશાના કારણે આ જીવ હિસા, અસત્ય,

ચૌર્ય, અભ્રાલ અને પરિગ્રહ આ પાંચ પાપોમાં જ વ્યસ્ત છે. સ્વાર્થ ખાતર આ પાંચ પાપો આચરવામાં કોઈ લય રાખ્યો નથી. પરંતુ તૃણાના અભિનના પ્રકાશ તુલ્ય એવા આ શાન્ત-પ્રકાશના બળે તેમાં પાપ અને તેના ફળરૂપે નરકાદિ દુર્ગતિની પ્રાપ્તિ જ દેખાતી હોવાથી શક્તિ અનુસારે તે પાપોમાંથી અટકવા હુંછે છે. સાધુજીવનનાં મહાપ્રત્યક્ષમાણસમાં પણ અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મત્વ અને અપરિગ્રહતા રૂપ પાંચ યમધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે. અહીંથી દ્વારા અંકુરા શરૂ થાય છે.

- (૧) મેઘકુમારના જીવે હાથીના ભવમાં પોતાના શરીરની અતિશય વેદના સહન કરીને પણ સસલાના જીવની રક્ષા કરો.
- (૨) શાન્તિનાથ ભગવાનના જીવે મેઘરથ રાજાના ભવમાં પોતાના પ્રાણના લોગે પણ પારેવાની રક્ષા કરો.
- (૩) હરિશ્ચન્દ્ર રાજાએ પોતાના પુત્રના જ અભિસર્કાર માટે પોતાની જ પત્નીને મૂલ્ય વિના કાઢ ન આપવા રૂપે અચૌર્યતા અને સત્તતા પાળી.
- (૪) સીતાજીએ રાવણને ત્યાં પરવશતામાં રહેવા છતાં બ્રહ્મચર્યતાની સીમાને ન ઓળંગી.

ઇત્યાદિ ઉદાહરણોની જેમ આર્યપુરુષોના સંસ્કારના મૂલભીજરૂપ અલ્યાંશે અહિંસા આદિ પાંચ યમધર્મો આ જીવમાં આવે છે જે કાળાન્તરે ફાલ્યા-કૂલ્યા થતાં અણુપ્રત અને મહાપ્રતરૂપ આવક અને સાધુજીવનના પ્રતોનું કારણ બને છે. જે પહેલાં હોંશે હોંશે હિંસા કરતો હતો તે હવે નાના જીવની પણ હિંસા કરતાં ખચકાય છે. જયદ્વા પાળવાના ભાવ જાગે છે. વિના કારણે વાતે વાતે જુદું બોલતો હતો તે મારાથી આમ જુઠ ન બોલાય, હૈપાના

અને હોઠના જુદા ભાવ ન રખાય. તેમ કરવાથી પાપ લાગે એમ ડરે છે. બીજાની વસ્તુ તેની રજા વિના આપણાથી કેમ લેવાય? લઈએ તો આપણું જીવન કલંકિત થાય. આપણે ચોર કહેવાઈએ. આજે નાની વસ્તુ લઈએ તો કાલે મોટી વસ્તુ લેવાનું મન થાય. આ સારો માર્ગ નથી. એવા વિચારો આવે. પરખી પ્રત્યે (ખીને આશ્રયી પરપુરુષ પ્રત્યે) કામવાસનાના ભાવથી જોવાય જ કેમ? જોઈએ તો પણ પાપ લાગે તો પછી વ્યવહાર તો થાય જ કેમ? રાવણ આદિ જે જીવો આવું કરવા ગયા તે અકાળે મૃત્યુ અને અપયશ પામ્યા. ઘણી વસ્તુઓની મમતા અને સંગ્રહ આ જીવને આકુળ-વ્યાકુળ બનાવે છે. ચિંતાતુર અને સતત અસંતોષી જ રાખે છે. તેથી ઘણા પરિગ્રહ વડે મારે સર્યું. આવા વિચારો કરીને આ આત્મા અહિસા-સત્ય-અચૌર્ય- બ્રહ્મચયર્ય અને અપરિગ્રહ રૂપ પાંચ ધર્મધર્માને આ દસ્તિકાળે પ્રામ કરે છે. તેવા પ્રકારની અહિસા આદિમાં વર્તવાના ભાવ જાગો^{નમનમ} છે. કારણ કે હવે દસ્તિ બદલાઈ છે.

જેનમ જ્યતિ શાસનમ

ખેદ દોષનો ત્યાગ-આજ સુધી આ જીવ મોહની તીવ્રતાના કારણે શુભ કાર્યોમાં ખાસ પ્રવૃત્તિ કરતો જ ન હતો. અને કદાચ કોઈ સંજોગોને લીધે શુભકાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરવી પડે તો તેથ૾ં ખેદ-અરુચિ જ થતી હતી. પરંતુ તુણતુલ્ય જ્ઞાનપ્રકાશના બળે હવે હિંસા આદિ પાપોમાં લય લાગ્યો છે. આવાં પાપો બાંધીને હું ઘણું રખજ્યો છું. મને કોઈ દુઃખ આપે તો ગમતું નથી, તો પછી મેં ભૂતકાળમાં ઘણાંને દુઃખ આપ્યું છે. ઘણાંના મનને પીડા ઉપજાવી છે અરેરે! હવે મારું શું થશે? હવે કંઈક ધર્મકાર્ય કરું. કંઈક પાપ-પ્રકાલનનું કાર્ય કરું. એમ વિચારી શુભ ધર્મકાર્યમાં હોશે હોશે જોડાય છે. જેથી તે તે ધર્મકાર્ય કરવામાં ખેદ-થાક-પરિશ્રમ જણાતો નથી.

અદ્વેષ ગુજરાતી પ્રામિ - ભોગ તરફની જે દસ્તિ હતી તે બદલાઈને આત્મલક્ષી બનવાથી અનાદિકાળથી મુક્તિ પ્રત્યે જે દેષ- આડાગમો- અરુચિ- અભાવ પ્રવર્તતો હતો તે પણ બદલાઈ જાય છે. અને અદ્વેષભાવ = પ્રીતિભાવ પેદા થાય છે. મુક્તિ તરફ અદ્વેષભાવ-પ્રીતિભાવ આવે છે એટલે મુક્તિ માટેના ઉપાયભૂત ધર્મકાર્યો અને ધાર્મિક કથાઓ તથા ધર્મસંબંધી વ્યાખ્યાન આદિમાં પણ અદ્વેષભાવ- પ્રીતિભાવ આપોઆપ જ આવે છે. “જેને જે સાધ્ય ગમે, તેને તેના ઉપાયો પણ ગમે જ” એવો ન્યાય છે. જેમ-જેને ધન ગમે તેને ધનના ઉપાયભૂત નોકરી-ધંધો આદિ ગમે જ. જેને કિકેટ ગમે, તેને કિકેટની ચર્ચા પણ ગમે જ. જેને ભોગસુખો ગમે, તેને ભોગસુખના ઉપાયભૂત પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયો પણ ગમે જ. તેવી રીતે જીવારથી આ આત્માને મુક્તિસુખ ગમે છે ત્યારથી મુક્તિના ઉપાયભૂત ધર્મકાર્યો પણ ગમે જ છે, તેથી તે કાર્યો વિષેનો દેષ ચાચ્યો જાય છે.

તથા “મુક્તિ પ્રત્યે અદ્વેષ(પ્રીતિ)ભાવ થયો હોવાથી મુક્તિના કાર્યમાં વિધન કરનારા - વિધાતક ભાવો ઉપર પણ અદ્વેષ જ પ્રવર્તે છે. કારણ કે જો વિધાતક આદિ અન્ય ભાવો ઉપર જો હૃદયમાં હું દેષ રાખીશ તો તે દેખના કારણો મનમાં સતત સંકલેશ અને આકૃણ-વ્યાકૃણતા વધશે. મુક્તિમાર્ગની સાધના કરતાં પણ તે વિધાતકભાવને નુકશાન કરવાના જ ભાવો આવશે. આવા અશુદ્ધ ભાવો આવવાથી મારી સાધના દુષ્પિત અને નિષ્ફળ જશે. તેથી હું વિધાતક એવા અપરભાવો ઉપર પણ દેષ તજી દઉં. એમ સમજુને અપરભાવો ઉપર પણ અદ્વેષભાવ હૃદયમાં રાખે છે. તેથી જ ગાથામાં કહ્યું છે કે-“દેષ નહી વળી અવરશું” અપરપદાર્થો ઉપર પણ આ જીવ અદ્વેષભાવ વાળો

થાય છે. આ પ્રમાણે આ દસ્તિમાં વર્તતા જીવના અંગમાં આ અદ્વેષ ગુજ્ઞા પ્રવર્તે છે. ॥૭॥

યોગનાં બીજ ઈહાં લહે, જિનવર શુદ્ધ પ્રણામો રે।
ભાવાચારજ સેવના, ભવ ઉદ્ઘેગ સુઠામો રે ॥૮॥
વીર જિનેસર દેશના.

ગાથાર્થ - આ મિત્રા દસ્તિમાં વર્તતો જીવ (૧) જિનેશ્વર પરમાત્માને શુદ્ધ પ્રણામ, ભાવાચાર્ય મહાત્માઓની સેવા, અને સુંદર એવો ભવ-ઉદ્ઘેગ ઈત્યાદિ યોગનાં બીજ પ્રામ કરે છે. ॥૮॥

વિવેચન - હજુ યોગની દસ્તિનો પ્રારંભ છે. આ જીવ નવા નિશાળીયા જેવો છે. મોહને આધીન થયેલા આ જીવમાં ઓથ દસ્તિના સંકાર ભવોભવના હોવાથી ગાડે અને મજબૂત છે. યોગ દશાની તો લૂભિકા શરૂ જ થતી હોવાથી તે વિષયમાં આ જીવ કાચો છે. વાસ્તવિક યોગ દશા તો સમ્પૂર્ણ - દેશવિરતિ અને પ્રમત્સંયત આદિ ગુજરાતીની આવશે ત્યારે આવવાની છે. પરંતુ પ્રયાણ તે તરફનું હોવાથી આગળ પ્રામ થનારા યોગનાં બીજ આ દસ્તિથી શરૂ થાય છે. ખેતરમાં બીજ વાવ્યું હશે તો કાળાન્તરે ફાલ્યુ-કૂલ્યું મહાવૃક્ષ થશે જ. તેવી જ રીતે યોગનાં બીજ આવ્યાં હશે તો કાળ પાકતાં મહાયોગદશા આ જીવમાં ખીલી ઉઠશે. જેના પ્રતાપે અત્યક્તાભમાત્રમાં જ મુક્તિપદ પ્રામ થાય છે. તે “યોગબીજ” આ પ્રમાણે છે.

(૧) જિનેશ્વરને કરાતો શુદ્ધ પ્રણામ = મુક્તિ ઉપરનો દ્રેષ ચાલ્યો ગયો છે. પ્રીતિભાવ પ્રગટ્યો છે. તેથી મુક્તિમાર્ગનો ઉપદેશ આપનારા, તે તરફ હિત હોવાથી આંગળી ચિંધનારા વીતરાગ પરમાત્મા અને તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે જ વર્તનારા ભાવ સાધુ-સંતો(આચાર્યાદિ) આ જીવને ખૂબ જ ગમી ગયા છે. તેથી

હૃદયના ભાવપૂર્વક પ્રણામ આદિ કરે છે. પરમાત્મા પ્રત્યે પૂજ્ય-ભાવ અને બહુમાનના ભાવવાળું કુરશળ ચિત્ત રાખે છે. વચનથી ઉત્તમ ભાવવાહી અર્થવાળા શ્લોકો બોલવા દ્વારા નમસ્કાર કરે છે અને કાયાથી મુદ્રાઓ સાચવવા પૂર્વક પંચાંગ પ્રણામ આદિ કરે છે. અહીં મૂળ ગાથામાં “શુદ્ધ” પ્રણામ કરે છે. એ પદમાં શુદ્ધ પદનો પ્રયોગ એટલા માટે કરેલ છે કે આ પરમાત્મા વીતરાગ છે. તેઓશ્રી વીતરાગતાનો જ ઉપદેશ વરસાવનારા છે. તેથી તેઓને પ્રણામ કરતી વખતે રાગ-દ્રેષ્ટ આદિવાળા મલીનભાવો કેમ રખાય? માટે ઈહલોક કે પરલોકના સંસારિક સુખભાવોની આશંકા ત્યજીને આ જીવ પ્રણામાદિ કરે છે.

જે રાગ-દ્રેષ્ટ અને અજ્ઞાન વિનાના હોય છે તે જ સાચા દેવ છે. કારણ કે જે રાગ-દ્રેષ્ટવાળા હોય, તેને જો દેવ મનાતા હોય તો આ સંસારમાં સર્વ જીવો રાગ-દ્રેષ્ટવાળા તો છે જ, તેથી સર્વ જીવો દેવ કહેવરાવવાનું જોઈએ. જાપરંતુ તેમ કહેવાતાં નથી. માટે જે વીતરાગ પરમાત્મા હોય તે જ સાચા દેવ છે. મારે પણ મારા આત્માની મલીતતા ટાળીને તેવો જ વીતરાગ બનાવવો છે. તેથી તેવા વીતરાગ પરમાત્માના વીતરાગ ભાવને લક્ષ્યમાં રાખીને પ્રણામાદિ કરવા એ જ આત્મકલ્યાણનું કારણ બનશે. એમ સમજે છે. આવાં ઉપરોક્ત તથા હવે પછીની ગાથામાં કહેવાશે તે યોગભીજ અ જીવની તથાત્મવ્યતા પાકે ત્યારે અને માત્ર એક પુદ્ગલ પરાવર્ત જ સંસાર બાકી રહે ત્યારે જ આવે છે. અર્થાત્ ચરમાવર્તકાળે જ આવે છે. ધાસ-દૂધ- દહી-માખણ અને ધી કમશઃ થતાં હોવા છતાં ધીના ચીકાશ-સ્વાદ આદિ ભાવો તેના નિકટના માખડા પર્યાયમાં જેવા દેખાય છે તેવા ધાસ આદિ દૂરતર કણવર્તી પર્યાયોમાં દેખાતા નથી. તેમ અહીં સમજવું.

(૨) તથા ભાવાચાર્ય (પરમાત્માની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તનારા-ભાવથી ઉત્તમ આચારો પાળતા અને પળાવતા એવા આચાર્ય)ની હદ્ધના ભાવપૂર્વક સેવા-ભક્તિ અને વૈયાવચ્ચ કરે છે. આ જ વ્યક્તિઓ મારા આત્માનું હિત કરનારી છે. તેમના સહૃપદેશાદિથી જ મારા આત્માનું કલ્યાણ થવાનું છે. આવા ઉપકારીઓની શું સેવા કરી લઉં ? ઈત્યાદિ ઉત્તમ વિચારો પૂર્વક આચાર્યાની સેવા-ભક્તિ-વૈયાવચ્ચ-ઔષધદાન-વખ-પાગ-આહારાદિનું દાન, ઈત્યાદિ સેવા કરે છે. આ સંસારમાં અનેકવિધ જીવો છે. તેમાં કોઈ કોઈ જીવો બીજાને દુઃખ આપનારા છે. અને કોઈ કોઈ જીવો બીજાને સુખ આપનારા છે. પરંતુ તેઓ જે સુખ આપી શકે છે, તે સુખ જ્ઞાનભંગુર-અસાર-તુષ્ટ અને પરાધીન છે. જેથી વાસ્તવિક સુખ જ નથી. પારમાર્થિક અનંતકાળ સુધી રહેણાર અને સ્વાધીન સુખ આત્માની પરમશુદ્ધદશાની પ્રાપ્તિયાં જ છે, તેની પ્રાપ્તિ આવા ગૌતીર્થ સંવેગ પાસ્કિક આચાર્યાના વ્યાખ્યાનશ્રવણાનાં અને પરિચયથી જ સાધ્ય છે. તેથી શક્ય બને તેટલી તેઓની સેવા કરી લઉં.

(૩) ભવોદ્રેગ = તથાભવ્યત્વ પાકવાથી, મુક્તિ પ્રત્યે અદ્દેષ ભાવ પ્રગટ થવાથી, સતત સાહુસંતોના પરિચયથી, વારંવાર વ્યાખ્યાન શ્રવણથી અને નિરંતર જ્ઞાનાભ્યાસથી આ ભવ ઉપર-એટલે સંસાર ઉપર નિર્વદ ભાવ હદ્ધમાં પ્રગટે છે. અને આ પ્રમાણે વિચારો કરે છે કે- (૧) આ જીવલોક ઈન્જિનિયલતુલ્ય અસાર-તુષ્ટ છે. (૨) પાંચ ઈન્જિયોના વિષયો વિષતુલ્ય છે. (૩) સંસારમાં આવતું દુઃખ વજના જેવું કદરા છે. (૪) પ્રિય લોકોના (સગાં-વહલાંના) સમાગમો ચંચળ-નાશવંત છે. (૫) સંપત્તિ વિજળીના ચમકારાની જેમ અસ્થિર છે. (૬) પ્રમાદ ભયંકર છે અને મહાદુર્ગતિનો હેતુ છે. (૭) મનુષ્યભવ-આર્થકુલ આદિ અતિ

દુષ્કર છે. (૮) મૃત્યુ દિનમતિદિન સન્મુખ આવી રહ્યું છે. (૯) આપત્તિકાલે કોઈ સાચું શરણ નથી. માટે મારે ધર્મસાધન જ કરવું ઉચિત છે. અન્ય પ્રયોજનો વડે મારે સર્વું આ ધર્મસાધનમાં જ યત્ન કરું. અહીં ઉપેક્ષા કરવી સારી નથી. આ દેવ-ગુરુનો યોગ ફરીથી ભળવો દુષ્કર છે. આવા પ્રકારનો સંસાર ઉપર નિર્વદ્ધાવ હદ્યમાં વર્તે છે.

જો કે આ ગાથામાં (૧) જિનેશ્વરને શુદ્ધ મણામ, (૨) ભાવાચાર્યની સેવા, (૩) અને ભવ-ઉદ્વેગ એમ ત્રણ જ યોગબીજ જ્ઞાયાં છે. તો પણ અન્ય ગ્રંથોના આધારે બીજાં પણ યોગબીજ અહીં પ્રામણથાય છે. તે આ પ્રમાણે -

(૪) સંશુદ્ધ ચિત્ત = મનની અતિશાય નિર્મળતા-પવિત્રતા, એટલે કે પરમાત્માદિ ઉપકારક ભાવો ઉપર અત્યન્ત ઉપાદેય બુદ્ધિ, આદાર-ભય-મૈથુન-પરિગ્રહ આદિ મોહજન્ય સંશાઓનો ચિત્તમાંથી ત્યાગ, અને સાંસારિક સુખોની કામનારહિત ચિત્ત આવા ત્રણ ગુણોવાનું જે ચિત્ત તે સંશુદ્ધ ચિત્ત આ દિનિવાળાને હોય છે. ॥૮॥

દ્રવ્ય અભિગ્રહ પાળવા, ઔષધ પ્રમુખને દાને રે ।
આદર આગમ આશરી, લિખનાદિક બહુમાને રે ॥૯॥
વીર જિનેસર દેશના.

ગાથાર્થ - દ્રવ્યથી અભિગ્રહો પાળવાનું, સાધુસંતોને ઔષધ વગેરેનું દાન કરવાનું, આગમોને આશ્રયી આદરમાન, અને બહુમાનપૂર્વક આગમો લખાવવાનું કામ. વગેરે યોગબીજ આ જીવને હોય છે. ॥૧૦॥

વિવેચન - આ દસ્તિમાં વર્તતા જીવને અન્ય પણ જે યોગબીજની પ્રાર્મિ થાય છે તે ગ્રંથકારક્રમી જણાવે છે -

(૫) દ્રવ્યથી અભિગ્રહોનું પાલન = સાધુસંતોના સતત સહવાસ, પરિચય અને ઉપદેશશ્રવણ દ્વારા હૃદયમાં સંસાર ઉપર ઉદ્દેશ પ્રગટ થયેલો છે. પરંતુ સંસાર ત્યઞ્ચ સર્વવિરતિભાવ ધારણ કરે તેવો તીવ્ર વૈરાગ્ય હજુ પ્રગટ્યો નથી. પરંતુ હૈયામાં ત્યાગ તરફની પ્રીતિ થયેલી છે. તેથી આહાર, વિગઈ, વગેરેના ત્યાગનો, રાત્રિભોજનના ત્યાગનો, અભક્ષય-અનંતકાયના ત્યાગનો, તથા છુટા-છવાયા નાના-મોટા અભિગ્રહો લેવા-પાળવાનો યથાશક્તિ નિયમ આ દસ્તિવાળા જીવમાં આવે છે. પરંતુ આ જીવે હજુ ગ્રન્થિભેદ કર્યો નથી. સમ્યક્તવાદિ વિશિષ્ટ ગુણ-પ્રાર્મિ કરી નથી. તેથી આ અભિગ્રહોનું ગ્રહણ-પાલન સમ્યક્તવ-પ્રાર્મિ પછી થાય છે. આ રીતે યથાશક્તિ પણ નિયમો, અભિગ્રહો અને પચ્ચિકુખાશોનું દ્રવ્યથી ગ્રહણ અને પાલન અહીં આવે છે.

(૬) ઔષધ પ્રમુખનું દાન = સર્વ વિરતિધર મહાત્માઓ પ્રત્યે હાર્દિક પૂજયભાવ - પ્રેમભાવ પ્રગટ થયો છે. મુક્તિ પ્રત્યેનો અદ્વેષ આવ્યો હોવાથી તેના ઉપાયભૂત સાધુ-સંતો, અને તેઓ તરફથી થતો ધર્માપદેશ અતિશય રૂપ્ય ગયો છે. તેના પ્રભાવથી ચિત્ત ત્યાગી મહાત્મા પ્રત્યે આકર્ષાપેલું છે. આ જ મારા આત્માનું કલ્યાણ કરનારા છે. એવું સમજાયું છે. તેથી તેઓને ઔષધ પ્રમુખનું ભાવથી (હૃદયના પ્રેમ પૂર્વક) દાન કરે છે. વખ્ત-પાત્ર-ઔષધ-વસતિ અને આહાર તથા ઉપયોગી ઉપકરણો આદિનું દાન કરી કૃતાર્થ થવા હીચે છે. પછી તે સાધુ મહાત્મા ગમે તે સમુદ્દરયના હોય, ગમે તે ગરુદના હોય કે ગમે તે સંપ્રદાયના હોય. પરંતુ સંસારના ત્યાગી-વૈરાગી હોય અને

પરમાત્માની આજ્ઞાને અનુસરનારા હોય, તેઓ પ્રત્યે આવા દાનના ભાવો આ જીવને અહીં પ્રવર્ત્ત છે.

(૭) આદરપૂર્વક આગમોનું લેખનાંદિ : સાધુ-સંતો પણ ભૂતકાળમાં પરમાત્માએ પ્રકાશિત કરેલી વાણી દ્વારા અમારો અને સકલ વિશ્વનો ઉપકાર કરે છે. અને તે વાણી ગણધરભગવંતોએ આગમગ્રંથોમાં ફૂલની માળાની જેમ ગુંધી છે. અને ત્યાર પછીના મહાન આચાર્યાએ એ આગમ ગ્રંથોમાં ગુંધાયેલી વાણીને પ્રાકરણિક ગ્રંથરચના દ્વારા સકલ લોકલોગ્ય અને સકલ વિશ્વવ્યાસ બનાવી છે. તેથી આ આગમગ્રંથો અને તેના ઉપર રચાયેલા પ્રાકરણિકગ્રંથો વિશ્વવ્યાપી સર્વજીવોને ધડા કાળ સુધી ઉપકારક બન્યા છે. બને છે અને બનશે. માટે હું તેનો વધારે ને વધારે પ્રચાર-પ્રસારણ કરું. એમ મનમાં સમજુને આ ગ્રંથો પ્રત્યે અત્યંત પૂજ્યપભાવ-ઉપકારકભાવ-અહોભાવ હૃદયમાં રાખીને માન-બહુમાન-સન્માન અને આદરપૂર્વક તે ગ્રંથોને લઈઓાઓ પાસે લખાવવાનું, યોગ્ય આત્માઓમાં પ્રભાવના કરવાનું કામ આ જીવ કરે છે. શાન ગંગાનો પ્રવાહ વહેવરાવવાનો ભાવ જાગે છે. અધ્યયન કરનાર - કરાવનાર આત્માઓને અનેક રીતે સહાયક થાય છે. પૂર્વબદ્ધ પુષ્પોદયથી પ્રામ એવી પોતાની લક્ષ્મીનો આ ગ્રંથોના લેખન-પ્રકાશન-પ્રભાવના આંદી કાર્યોમાં અને પઠન-પાઠન કરનારા ભાગ્યશાળી આત્માઓને સહાયક થવામાં ઉપયોગ કરે છે. તે તરફની ભાવના હૃદયમાં જામતી જ જાય છે.

આ આત્માની એક દસ્તિ માત્ર બદલાય તેમાં તો જીવનની આખી લાઈન બદલાઈ જાય છે. જે આત્મા પહેલાં અર્થ અને કામલોગનાં મેગેઝીનો વાંચતો હતો તે હવે પાણીક અને માસિક ધાર્મિક પરિપત્રો વાંચતો થઈ જાય છે. ભોગ તરફ લક્ષ્મીનો ઉપયોગ કરવાને બદલે સાધુસંતોની સેવામાં અને

જ્ઞાનગંગા ફેલાવવામાં તે લક્ષ્મીનો ઉપયોગ કરે છે. બચતના સમયમાં ગામગપાટાં મારવાને બદલે આધ્યાત્મિક ગ્રંથોનું વાંચન અને સંતોનો પરિયય તથા સહવાસ કરે છે. ઈત્યાદિ રીતે જીવનનૌકા સંસારરૂપી સાગરના ડિનારા ભણી ચલાવે છે. ॥૮॥

**લેખન પૂજન આપવું, શ્રુતવાંચન ઉદ્ગ્રાહો રે ।
ભાવવિસ્તાર સજ્ગાયથી, ચિંતન ભાવન ચાહો રે ॥૧૦॥**

વીર જિનેસર દેશના.

ગાથાર્થી - લેખન, પૂજન, દાન, શ્રુતવાચના, એકાગ્રચિતે સ્વાધ્યાય દ્વારા ભાવોનો વિસ્તાર જ્ઞાનવાનો પ્રયત્ન, તથા તેનું ચિંતન અને મનન આ આત્મા ચાહે છે (ઈથે છે). ॥૧૦॥

વિવેચન - પરમાત્માની વાણી જ મને અને સમસ્ત જગતના જીવોને તારનાર છે. આ વાત દેયે બરાબર હસી ગઈ છે. તેથી આગમોને લખે છે. લખાવે છે. ઉંચા બાજોઠ ઉપર સુંદર વથી પાથરી તેના ઉપર ગ્રંથો મુકે છે. તેને ભાવથી વંદના-નમસ્કાર અને સ્તુતિ આદિ કરવા વડે પૂજના કરે છે. પૂજ્યભાવ રુદ્ધયગત કરીને પૂજે છે. આવા ગ્રંથો હું લખાવીને, ખરીદી લાવીને પણ સાધુસંતોને આપું કે જેનાથી તેઓ વ્યવસ્થિત અને સુંદર સાંગેઓંગ અભ્યાસ કરીને મને અને સમસ્ત જીવોને પરમાત્માની વાણી પ્રસારિત કરે. આવા વિચારો કરી આગમ આદિના ગ્રંથો સાધુસંતોને આપે છે. વારંવાર વ્યાખ્યાનશ્રવણ, આગમોના અર્થનું શ્રવણ અને અધ્યાત્મશાસ્ત્રોનું પૂજ્યભાવપૂર્વક સતત એકાગ્ર ચિત્તે શ્રવણ કરે છે.

શ્રવણ કર્યા પણી ઘેર જઈને પણ તેનો સતત સ્વાધ્યાય કરે છે. તેના અભ્યાસી જીવો સાથે વર્ગો ગોઠવીને સ્વાધ્યાયમાં લયલોન થઈ જાય છે. સ્વાધ્યાય અને ધર્મશ્રવણ દ્વારા પ્રામ થયેલા આ. ૩

આગમજ્ઞાનનું નિરંતર ચિંતન-મનન કરે છે. ઉત્તમ તાત્ત્વિક ભાવોના ચિંતન-મનનની જરૂર રાખે છે.

આ કલિકલમાં પરમાત્માની મૂર્તિ અને પરમાત્માનું આગમ આ બે ઉપકારક ભાવો છે. એમ સમજને આગમગ્રંથો ઉપર ધ્યાનો જ ભાવ થઈ આવે છે. તેથી તેની લેખન-પૂજના આદિ દ્વારા સેવા ભક્તિમાં લયલીન બને છે. ॥૧૦॥

બીજ કથા ભલી સાંભળી, રોમાંચિત હુએ દેહ રે ।
એહ અવંચક યોગથી, લહીએ ધરમ સસનેહ રે ॥૧૧॥

વીર જિનેસર દેશના.

ગાથાર્થ - યોગબીજની કથા સાંભળીને શરીર રોમાંચિત થાય છે અને આવા પ્રકારના આ યોગાવંચકભાવથી ધર્મનો પરમ સ્નેહ આ જીવ પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૧૧॥

વિવેચન - જે આત્માઓને જીવોના રસમ હોય છે તે આત્માને તે વિષયસંબંધી કથા-વાર્તા સાંભળીને શરીર રોમાંચિત એટલે કે હર્ષિત થાય છે. જેમ કે ડિકેટના રસિક જીવોને ગમે તેવા તાપમાં રોડ ઉપર પણ કોઈની દુકાનના ટીવી ઉપર ચાલતી ડિકેટ જોવામાં પણ ધ્યાનો જ આનંદ હોય છે. જોવા ન મળે તો પણ તેની કોમેન્ટ્રી સાંભળવાનો અને તેમાં પણ પોતાના દેશના રમનારાઓના વધારે રન થતા સંભળાય તો નાચી ઊંઠે છે. ચુંટણીના રસિક જીવોને કોણ કયાં ચુંટાવા જોલો છે? કોને કેટલા વોટ આવ્યા? કોણ હાર્યું? અને કોણ જત્યું? ઈત્યાદિ વાતોમાં જ બહુ રસ હોય છે. રેડીયા ઉપર અને ટીવી પ્રસારણ ઉપર અપાત્ત સમાચારોમાં તે લયલીન થઈ જાય છે. અને પોતાના ઈષ્ટ માણસોની મતગણતરી આગળ ચાલતી હોય તો રાજુ રાજુ થઈ જાય છે. આ બધાં દશ્યો અનુભવ સિદ્ધ છે.

તેવી જ રીતે આત્માના કલ્યાણ તરફની દષ્ટિ શરૂ થઈ હોવાથી ઉપરની ગાથા ૮, ૯, ૧૦ માં કહેલાં યોગબીજની કથા-વાર્તા સાંભળીને શરીર રોમાંચિત થઈ જાય છે. રોમે રોમે હર્ષ વ્યાપી જાય છે. પુનઃ પુનઃ તે કથાઓ સાંભળવાનો રસ લાગે છે. જ્યાં જ્યાં યોગધર્મનો વાર્તાલાપ થતો હોય છે ત્યાં આ આત્મા હોશપૂર્વક દોડી જાય છે.

અધ્યાત્મ અને વૈરાગ્યની કથાને સાંભળવાનો પ્રેમ લાગી જાય છે. યોગબીજની પ્રામિનું પણ આ બીજ છે. તેથી જ આચાર-વિચાર અને વાણીથી પરમ પવિત્ર પંચમહાપ્રતધારી, સંસારના પૂર્ણતયા ત્યાગી અને સંવેગ-નિર્વિદ્ધ પરિષ્ણામવાળા મહાત્માઓનો જ સતત પરિચય અને સહવાસ રાખે છે. તેઓ પણ આ જીવ ઉપર ભાવ કરુણા કરી તે જીવનું હિત થાય તેવી વૈરાગ્યવાહિની પવિત્રદેશના ફરમાવે છે. આ ગુરુ-શિષ્યનો યોગ કાળાન્તરે અવશ્ય તે જીવને ધર્મકિયામાં યુંજન કરવા દ્વારા મુક્તિફળ આપનાર જ બને છે. એમ અવસ્થફળહેતુ હોવાથી આ યોગ તે અવંચક યોગ કહેવાય છે. આત્માને હિતની સાધનામાં ન છેતરનારો આ યોગ છે. તે યોગ હિન-પ્રતિહિન વૃદ્ધ પામતાં ધર્મનો પણ સ્નેહ આ જીવમાં વધતો જ જાય છે. અનાયાસે આ જીવ સહસ્ર ધર્મકાર્યમાં ગુંધાઈ જ જાય છે. કેવો આ યોગનો પ્રભાવ છે? એક વાર અંશતઃ પણ આ દશા શરૂ થાય તો પણ જીવનો બેડો પાર થાય છે. અવંચક યોગની પ્રાપ્તિ આ જીવને ઉચ્ચ ગુણસ્થાનકે લઈ જાય છે ॥૧૧॥

સદગુરુ યોગ વંદનકિયા, તેહથી ફળ હોયે જેહો રે ।
યોગકિયાફળભેદથી, ત્રિવિધ અવંચક એહો રે ॥૧૨॥

વીર જિનેસર દેશના.

ગાથાર્થ - ઉત્તમ ગુરુનો યોગ, તેઓને કરાતી વંદનાદિ કિયા, અને તેનાથી કર્મકષય સ્વરૂપ ફળ, એમ યોગ, કિયા અને ફળના લેદથી ત્રણ પ્રકારનો આ અવંચક યોગ છે. ॥૧૨॥

વિવેચન - અનાદિ એવા આ સંસારમાં આ જીવ કર્મની પરતંત્રતાના કારણો નરક-નિગોદ-એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિય આદિ ભવોમાં ભટક્યા જ કરે છે. એક એક શરીરમાં જે નિગોદની અંદર અનંત અનંત જીવો ભીયોભીય ભર્યા છે. મનુષ્યભવમાં વધુમાં વધુ પણ સંખ્યાતા જ જીવો હોઈ શકે છે. અનંત, અનંત જીવોમાંથી સંખ્યાતા જીવરાશિ વાળા ભવમાં આવવું કેટલું દુષ્કર કહેવાય ? વળી જે ભવોમાં ઉપર આવવાના એટલા બધા ઉપાયો પ્રાપ્ય નથી. એવાં કોઈ વિશિષ્ટ આલંબનનો નથી. ત્યાંથી માનવભવની પ્રાતિની અતિશય દુર્લભતા જેનાં જીવાઓમાં દર્શાયે દ્વારા સમજાવેલી છે. સારાંશ કે અનેકવિધ ભવોની વચ્ચે “માનવભવનો યોગ” દુર્લભતર છે.

ધારો કે અતિદુષ્કર પણ માનવભવ મળી ચૂક્યો. પરંતુ અનાર્ય દેશમાં જન્મ થયો. કસાઈ-વાઘરી અને ચંડાલ આદિને ત્યાં જન્મ થયો. આવો જન્મ શું કામનો ? ધર્મકાર્ય કરી આત્માની ઉભતિ કરવાને બદલે હિસા આદિ પાપો કરી જ્યાં અવનતિ થવાના યોગો ધંજા છે. તેવા માનવભવથી પણ આ જીવને શું લાલ ? માટે માનવભવના યોગમાં પણ અનાર્ય કરતાં આર્યદેશ, આર્યકૂલ અને આર્યધરમાં જન્મ થવાનો યોગ મહાદુર્લભ છે. તેવા આર્યદેશ-આર્યકૂલ અને આર્યધરમાં ધારો કે જન્મ થયો. પરંતુ ધર્મના સંસ્કારો જ ન ગમે, કેવળ અર્થ-કામની જ વાસનાઓ આવે, લેને ઉચ્ચિત જ આ જીવ આચરણ કરે. તેની જ વાતોમાં રસ ધરાવે તો આર્યદેશાદિ પણ શું કામના ? તેથી આર્યદેશાદિ મળવા છતાં ધર્મ તરફની રૂચિ-પ્રીતિ મળવી દુષ્કર છે.

ધારો કે માનવભવ-આર્થિકશાદિ-અને ધર્મકાર્યની રૂચિ મળી. પરંતુ ધર્મ સમજવનારા સદ્ગુરુને બદલે કુગુરુ મળ્યા, અને તેઓને જ સદ્ગુરુ માનીને તેઓની વાહીને જ અમૃત માનીને પીધી. તેઓના ઉપદેશ પ્રમાણે વર્ત્યા. તો આ આત્માને કેટલું બધું નુકશાન થાય? અનંત પુષ્યાઈએ મળેલી આ સર્વ સામગ્રી કુગુરુના યોગે એક ક્ષણવાર માત્રમાં જ હારી જવાય છે. ઘાસની ગંજ ઘણી હોય તો પણ એક અભિનનો કણીઓ તેને બાળી નાખે છે. તેમ પુષ્યાઈ જન્મ પ્રાપ્ત થયેલી આ સર્વ સામગ્રી કુગુરુના યોગથી આત્માને દુર્ગતિમાં લઈ જનારી છે. તેથી આવા કુગુરુનો યોગ તે વંચક્યોગ કહેવાય છે. માટે આત્માનું અલ્ય પણ અહિત ન થાય, અને હિત-કલ્યાણ જ થાય એવા સદ્ગુરુ આદિનો જે યોગ થવો તે અતિ દુર્લભ છે. આ પ્રથમ અવંચક્યોગ કહેવાય છે. સાચી દિશા બતાવનારા, સાચું જીવન જીવનારા અને પરોપકાર પરાપણ પરમવૈરાગી ગુરુનો યોગ થવો એ કલ્યાણપ્રામિનું પ્રથમ પગથીયું છે.

ત્યારબાદ તેવા સદ્ગુરુનો યોગ થયા પણી તેઓમાં સદ્ગુરુપણાની બુદ્ધિ થવી અને તેવી બુદ્ધિ થવા પૂર્વક બહુમાનાદિ ભાવયુક્ત તેઓને વંદન-નમન-સ્તુતિ-અને સેવા-વૈયાવચ્ચ આદિ કિયા કરવી તે બીજો કિયાવંચક યોગ કહેવાય છે. નાના અણસમજુ બાળકને અથવા ગાંડપણવાળા મોટા માણસને પાંચસો રૂપીયાની નોટ મળી હોય પરંતુ તેઓ અણસમજુ અને ગાંડપણવાળા હોવાથી પાંચસોની નોટને પાંચસો રૂપીયાની નોટ તરીકે જાણતા જ નથી. તેથી આવી કિમતી નોટ મળવા છતાં તદ્દલભ્ય લાભો તે જીવો મેળવી શકતા નથી અને પસ્તીના ભાવમાં તેનો ઉપયોગ કરે છે. તેવી રીતે સદ્ગુરુ મળવા છતાં આપણી પોતાની બુદ્ધિમાં “સદ્ગુરુ” તરીકે સ્વીકાર્યા ન હોય, તે ભાવે તેઓનો સંબંધ ન કર્યો હોય તો પણ કર્મકષ્ય રૂપ લાભ મળતો નથી. માટે સદ્ગુરુ પ્રાપ્ત થવા જેમ દુર્લભ છે,

તેમ તેવા ગુરુને સદ્ગુરુ તરીકે હૈયામાં વસાવવા એ વાત તેનાથી પણ હુલ્લાભતર છે. હૈયામાં તેઓ પ્રત્યે સદ્ગુરુપણાની બુદ્ધિ આવી જાય અને આવા મહાત્માથી મારું કલ્યાણ છે એમ સમજુને તેઓને વંદનાદિ જે કંઈ પરિચર્યા કરાય તે અવશ્ય કર્મકાય કરાવનારી જ કિયા છે. આત્માને છેતરનારી કિયા નથી. તેથી આ બીજા નંબરનો કિયાવંચક યોગ છે.

જ્યાં યોગ(મિલન) જો અવંચક હોય અને તેની સાથેની કિયા જો અવંચક હોય તો તજજન્યફળ તો અવશ્ય અવંચક જ હોય છે. કારણ કે પોતાના નિયત ફળને આપે તેને જ અવંચક યોગ અને અવંચક કિયા કહેવાય છે. જો પોતાના નિયત ફળને ન આપે તો તે વન્ય યોગ અને વન્ય કિયા જ બને છે. જેમ ધનુષ્યમાં ભાગી બરાબર ચડાવ્યું હોય, અને લક્ષ્ય ભાગી ભાગી છોડવાની કિયા જો યથાર્થ - અવિપરીત કરી હોય તો લક્ષ્યપ્રાપ્તિ રૂપ ફળ તો અવશ્ય આવે જ તેમાં કંઈ પણ સંદેહ નથી જ. તેવી જ રીતે યોગાવંચકતા અને કિયાવંચકતા જો છે તો તેનાથી લભ્યફળ અવશ્ય પ્રાપ્ત થતું જ હોવાથી ફળાવંચકતા પણ આવે જ છે. આ પ્રમાણે (૧) યોગાવંચક, (૨) કિયાવંચક અને (૩) ફળાવંચક એમ ત્રણ પ્રકારના આ અવંચક ભાવો જાણવા. આ મિત્રાદિઓમાં આવેલા જીવને સદ્ગુરુનો યોગ થયો તે યોગાવંચકતા. અને તેઓને સદ્ગુરુપણે ઓળખી વંદનાદિ જે કિયા કરે છે તે કિયાવંચકતા. અને તેના દ્વારા ઉપર-ઉપરની દિનિઓમાં આત્માનું જે ઉર્ધ્વગમન થાય તે ફળાવંચકતા. એમ જાણવું ॥૧૨॥

ચાહે ચકોર તે ચંદ્રને, મધુકર માલતી ભોગી રે ।
તિમભવિસહજ ગુણો હોયે, ઉત્તમનિમિત સંયોગીરે ॥૧૩॥
વીર જિનેસર દેશના.

ગાથાર્થ - ચકોર પક્ષી જેમ ચંદ્રને ઈચ્છે. અને બમરો જેમ માલતી પુષ્પને ઈચ્છે, તેવી રીતે ભવજીવ સ્વાભાવિક ગુણો કરીને ઉત્તમ નિમિત્તોના સંયોગોને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૧૩॥

વિવેચન - આ દસ્તિમાં આવેલા જીવને ધર્મ પ્રત્યે ઉત્કટ ઈચ્છા પ્રવર્તતી હોય છે. તે વાત સમજાવવા સુંદર બે ઉદાહરણ આપે છે. અને આ બને ઉદાહરણો જગત્ત્રસિદ્ધ છે. ચકોર નામનું પક્ષી ચંદ્રના ઉદ્દ્યને અતિશય ઉત્કટપણે ઝંબે છે. તથા મધુકર (બમરો) સદા માલતીના ઝૂલને સુગંધના વ્યસનના કારણે અત્યન્ત ઈચ્છે છે. તેવી રીતે મિત્રાદસ્તિમાં આવેલો આ ઉત્તમ આત્મા પોતાનામાં પ્રગટેલા સ્વાભાવિક ધર્મપ્રેમ નામના ગુણ વડે ધર્મપ્રાપ્તિના ઉપાયભૂત એવા નિમિત્ત-સંયોગોને તીવ્ર ઈચ્છાથી ચાહે છે. અને દિન-પતિદિન તેવા સંજોગો મળ્યા જ કરે એમ ઈચ્છે છે. આ સંસાર ચકમાં ભવોભવમાં અર્થ-કામનાં સાધનો ઈચ્છયાં છે અને મળ્યાં પણ છે. તેનાથી આસક્તિપૂર્વક તેનો ઉપયોગ કરીને આ જીવે કર્મો જ બાંધ્યાં છે. કોઈ ભવ એવો ગયો નથી કે જ્યાં હીનાધિકપણે પણ અર્થકામનાં નિમિત્તો ન મળ્યાં હોય.

આવા પ્રકારનાં નિમિત્તો મળવા છતાં પણ તેનાથી આ આત્માનું કંઈપ્ણ કલ્યાણ થયું નથી. ધર્મના ઉપાયો અને નિમિત્તો મળવાં જ અતિશય દુઃખર છે. અર્થ અને કામના પ્રસંગો આ જીવને અનાદિસંસ્કારના જોરે વિના સમજાવે પણ આવડી જાય છે. તે ભાવો સમજાવવા પડતા નથી. પરંતુ ધર્મના ઉપાયો સમજાવવા જ પડે છે. અને સમજાવવા છતાં પણ બુદ્ધિમાં તુરત ઉત્તરતા નથી. મોહની માયાજળમાંથી તે ધર્મપ્રાપ્તિના ઉપાયો જ આ જીવને મુકાવનાર છે. તેથી સદ્ગુરુનો નિરંતર સંયોગ, ધર્મશ્રવણ, દેવ-ગુરુનો વંદન-પ્રણામ, યથાશક્તિ તપ, સ્વાધ્યાય,

સત્સંગ, આવાં નિમિત્તો મને કેમ ભળે ? ભળે તો તેનો નિરંતર સંયોગ કેમ રહે ? તેનો પ્રેમ મને વધારે કેમ દફ થાય ? ગાઢ અનુભંગવાળા સંબંધો કેમ બને ? એવી ધર્મના ઉપાયોની તીવ્ર ઈચ્છા આ જીવ કરે છે ॥૧૩॥

ઓહ અવંચક યોગ તે, પ્રગટે ચરમાવર્તને રે ।
સાધુને સિદ્ધ દશા સમું, બીજનું ચિત્ત પ્રવર્તને રે ॥૧૪॥

વીર જિનેસર દેશના.

ગાથાર્થ - આ અવંચકયોગ જીવને ચરમાવર્તમાં પ્રગટ થાય છે. સાધુમહાત્માઓને આ યોગબીજવાણું ચિત્ત જાણે આત્મદશા સિદ્ધ થઈ ચૂકી છે. તેવું અર્થાત् સિદ્ધદશા=આત્મદશા સમાન હોય છે ॥૧૪॥

વિશેચન :- આ સંસાર અનાદિનો છે. દરેક જીવોએ આ સંસારમાં અનંત પુદ્ગલ પરાવર્તો પસાર કર્યાં છે. અને જો સમ્યકૃત્વાદિ ગુણો ન પામે તો નહજુ ન પણ ન તેટલાં જ પુદ્ગલ પરાવર્તો સુધી રખડવાનું છે. પુદ્ગલ પરાવર્ત જેન શાસ્ત્રમાં દ્વય-ક્ષેત્ર-કાળ અને ભાવથી ચાર પ્રકારે જગ્યાવ્યા છે. તેના પણ સૂક્ષ્મ અને બાદર એમ બે બે ભેદો ગણાતાં આઠ પ્રકાર છે. તેનું વર્ણન ગ્રન્થાન્તરથી જાણી લેવું. પરંતુ ચૌદ રાજલોકવર્તી સંપૂર્ણ લોકાકાશના પ્રત્યેક આકાશપ્રદેશો એક જીવ મૃત્યુ દ્વારા કમશઃ સ્પર્શ કરવા વડે સમામ કરે તેને એક સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પુદ્ગલ પરાવર્ત કહેવાય છે. આવા પ્રકારના એક પુદ્ગલ પરાવર્તમાં અનંત ઉત્સર્પિણી-અનંત અવસર્પિણી કાળ થાય છે. આ સંસારમાં જન્મ-મરણ-રોગ-શોક આદિ અનેક દુઃખો અનુભવવા દ્વારા આ જીવે આવા પ્રકારનાં અનંત પુદ્ગલ પરાવર્ત પસાર કર્યાં છે. તેમાંથી જ્યારે માત્ર એક પુદ્ગલ પરાવર્ત જેટલો જ સંસાર બાકી

એ છે. અર્થાતું ચરમાવર્તમાં આ જીવ આવે છે ત્યારે જ ઉપરોક્ત યોગબીજ પ્રામ થાય છે.

જે જે જીવો ચરમાવર્તમાં આવે છે તે સર્વેને યોગબીજ પ્રામ થાય એવો નિયમ નથી. કારણ કે ચરમાવર્તમાં આવ્યા પછી પણ બહુ ભાવમલનો (મોહનીયના ઉદ્યજન્ય વિકારોનો) ક્ષય થાય છે. ત્યારે જ આ યોગબીજ આવે છે. યોગદસ્તિ સમુચ્ચયમાં કહ્યું છે કે-

એતદ્વાબમલે ક્ષીણો, પ્રભૂતે જાયતે નૃણામ् ।

કરોત્વબ્યક્તચૈતન્યો, મહત્કાર્ય ન યત્કબ્ચિત् ॥ ૩૦ ॥

જેમ અવ્યક્ત ચૈતન્યવાળો આત્મા મોટું કાર્ય કરી શકતો નથી. તેમ બહુ ભાવમલ હોતે છતે આ જીવ યોગબીજ પામતો નથી. પરંતુ બહુ ભાવમલ કીણ થયે છતે મનુષ્યોને આ યોગબીજ આવે છે.

જ્યારે યોગબીજ પ્રવર્ત્ત છે ત્યારે નિયમાં ચરમાવર્ત જ હોય છે. જ્યારે ચરમાવર્તમાં આવ્યા પછી ઘણો ઘણો ભાવમલ ક્ષય થાય છે. ત્યારે આ જીવમાં યોગદશાની ભૂમિકા સ્વરૂપ આવા પ્રકારના ગુણો પ્રગટે છે. (૧) દુઃખી જીવો ઉપર અત્યન્ત કરુણાભાવ વર્તે છે. શારીરિક અને આર્થિક આદિ દુઃખોથી પીડાતા જીવો ઉપર દુઃખ દૂર કરવાની ભાવના અને પ્રયત્નપૂર્વકની કરુણા વર્તે છે. અને મોહની આધીનતાના બણે વિકારોથી પીડાતા જીવોને વૈરાગ્યવાહિની ધર્મદેશના દ્વારા ભાવદુઃખથી મુક્ત કરાવવા સ્વરૂપ ભાવકરુણા વર્તે છે. (૨) ગુણી પુરુષો ઉપર અદ્વેષભાવ-પ્રીતિભાવ પ્રવર્ત્ત છે. (૩) પોતાની ભૂમિકા પ્રમાણો ઉચિત આચરણાપુરુક્ત આ જીવ બને છે.

મિત્રાદસ્તિમાં આવેલા જીવને પણ આ યોગબીજ પ્રવર્ત્ત છે અને ઉત્તમ સાધુ મહાત્મા યોગી પુરુષને પણ આ યોગબીજ

પ્રવર્તે છે. પરંતુ સાધુ મહાત્માને જાહેરો યોગદશા સિદ્ધ-પ્રામ થઈ છે તેવું અર્થાત્ સિદ્ધદશાના સરખું (પ્રામ યોગીદશાના સરખું) યોગબીજવાળું ચિત્ત પ્રવર્તે છે. ઘટ બનાવવા માટે લાવેલી માટી, અને ઘડાપણો પરિણામ પામતી માટીમાં માટીપણો કંઈ તફાવત નથી. પરંતુ એક ભાવિ સાધ્યમાનદશા સ્વરૂપ છે. અને એક વર્તમાન સાધ્યદશાસ્વરૂપ છે. આ પ્રમાણે ચરમાર્વતી જીવમાં ભાવિ સાધ્યમાન દશા સ્વરૂપ યોગબીજવાળું ચિત્ત પ્રવર્તે છે. અને સાધુને વર્તમાન સાધ્યમાન દશા સ્વરૂપ યોગબીજવાળું ચિત્ત હોવાથી જાહેર સિદ્ધ થઈ ચૂક્યા સમાન આ યોગબીજવાળું ચિત્ત પ્રવર્તે છે. આ રીતે બજે દશામાં આવેલ યોગબીજ અન્તે યોગીદશા પ્રામ કરાવનારાં બને છે. ॥૧૪॥

કરણ અપૂર્વના નિકટથી, જે પહેલું ગુણાંદળું રે ।
મુખ્યપણો તે ઈહાં હોએ, સુજસ વિલાસનું ટાણું રે ॥૧૫॥

॥ વીર જિનેસર દેશના ॥

ગાથાર્થ - “અપૂર્વકરણ”ની નિકટદશા આવવાથી પહેલા ગુણસ્થાનકને જે ગુણસ્થાનક કહેવાય છે. તે મુખ્યતાએ અહીં પ્રામ થાય છે. અને આ દશા જીવને “ઉત્તમ યશ આપવાના” સમય સમાન છે. ॥૧૫॥

વિવેચન :- “જિનેશ્વર પરમાત્માને શુદ્ધ પ્રણામ કરવો” ઈત્યાદિ ગાથા ઈથી કહેલાં યોગદશાના મૂળબીજભૂત તત્ત્વો આ આત્માને ચરમાર્વતના કાળમાં બહુ ભાવમલ ક્ષીણ થયે છતે પ્રામ થાય છે. કારણકે આત્માની શુદ્ધદશાનો પ્રતિબંધ કરનાર જો કોઈ તત્ત્વ હોય તો તે મોહાધીનતા અને અજ્ઞાનતા સ્વરૂપ ભાવમલ છે. તથાભવ્યત્વના પરિપાકથી આ જીવનો ભાવમલ ઓગળતો જાય

છ. તેનાથી સદ્ગુરુ આદિ ઉત્તમ નિમિત્તોનો સંયોગ થાય છે. ત્યારબાદ સદ્ગુરુ તરીકેની તેઓની ઓળખાણ થાય છે. અને સત્ત્રાલામાદિ પ્રામ થાય છે. તેના દ્વારા અવંચકત્રયની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ સર્વે ભાવોની પ્રાપ્તિ આ જીવને મિથ્યાદસ્તિ ગુણસ્થાનકે આવતું જે અપૂર્વકરણ છે. તેની નિકટતાના કાળે થાય છે. જેમ જેમ આ આત્મા ગ્રન્થિભેદના કાળની સમીપ આવે છે. તેમ તેમ ઉપરોક્ત ગુણો આ જીવમાં પ્રગટ થાય છે. અને આ આત્મા ગુણોનું સ્થાન-ગુણોનું ભાજન બને છે. તે કારણથી જૈનશાસ્ત્રોમાં મિથ્યાદસ્તિ નામના પહેલા ગુણસ્થાનકે જે ગુણસ્થાનક એવું નામ આપ્યું છે. તે નામ સાચેસાચ અહી જ સાર્થક બને છે. અત્યાર સુધી તો આ જીવ ગાઢ મિથ્યાત્મી હતો, અનંતાનુંધી કષાયોની તીક્રતાવાળો હતો. એટલે વાસ્તવિકપણે ગુણો તો આવૃત જ હતા, પ્રગટ હતા જ નહીં, છતાં ગુણસ્થાનકમાં સર્વ જીવોનો સમાવેશ કરવાના આશયથી અપ્રગટ એવા પેણ સત્તાગત જે ગુણો છે તેને આશ્રયી ઉપયારમાત્રથી ગુણસ્થાનક કહેવાતું હતું. પરંતુ હવે મિત્રાદસ્તિને અનુરૂપ, ભાવિમાં વિશિષ્ટ યોગદશાની પ્રાપ્તિના બીજભૂત ગુણો પ્રગટ થયા હોવાથી આ દશામાં જે ગુણસ્થાનક કહેવાય છે. તે મુખ્યતાએ એટલે કે ઉપયાર વિના વાસ્તવિકપણે કહેવાય છે.

મિથ્યાદસ્તિગુણસ્થાનકનું ગુણસ્થાનક એવું જે નામ પ્રવર્તે છે તે આ દશામાં આવેલા જીવને આશ્રયી યથાર્થતાને પામે છે. આ પ્રમાણે આ જીવની આત્મગુણોના વિકાસની આ યાત્રા શરૂ થઈ છે. હવે આ જીવ મોક્ષમાર્ગનો પથિક કહેવાય છે. મિત્રાદસ્તિમાં આવેલા જીવને ગ્રન્થિની સાચી ઓળખાણ થાય છે. રાગ-દ્રેષ્ણની આ ગ્રન્થિ મારા આત્માનો સાચો શત્રુ છે. એમ શત્રુભાવે તેની સાચી ઓળખાણ થાય છે. શત્રુની શત્રુભાવે ઓળખાણ થઈ હોય તો તેનું

ઉચ્છેદન કરવાનું કાર્ય સરળ થાય છે. અનાદિની ગૂઢ અને ઘનીભૂત એવી આ ગ્રંથિનો છેદ હવે નિકટના કાળમાં જ કરવાનો છે. તેનો અદ્ભુત ઉત્સાહ આ જીવમાં આ કાળે પ્રવર્તે છે.

-: મિત્રાદૃષ્ટિનો સાર :-

- ૧) જગતના સર્વ જીવો પ્રત્યે મૈત્રીભાવ-અદ્વેષભાવ અહીં પ્રવર્તે છે.
- ૨) તૃણના અભિની સમાન જ્ઞાનદશા મંદ-મંદ પ્રકાશવાળી પ્રગટે છે.
- ૩) યથાશક્તિ મહાપ્રત અને અણુપ્રત સ્વરૂપ પાંચ યમધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે.
- ૪) ધર્માનુષ્ઠાનોમાં ખેદ દોષનો ત્યાગ અને અદ્વેષગુણની પ્રાપ્તિ થાય છે.
- ૫) નીચે મુજબ યોગદશાના મૂલ બીજાભૂત એવાં “યોગબીજ” પ્રાપ્ત થાય છે.

A વીતરાગ પરમાત્માને વિષે નુશળાચિત્ત, સંગુણોની સુતિ ગાવા રૂપ નમસ્કાર, કાયાથી પ્રણામ કરવા રૂપ મન-વચન અને કાયાથી શુદ્ધ ભક્તિ.

B ભાવયોગી, ધર્મતત્ત્વના દાતા, પરમ ઉપકારી એવા ભાવચાર્યોની સેવા-ભક્તિ-વૈયાવચ્ચ- શુદ્ધ મન-વચન-કાયાથી પ્રણામાદિ.

C સંસારી ભાવો પ્રત્યે સહજપણે જ નિર્વદ (વૈરાગ્ય) અર્થાત્ લવનિર્વદ.

D દ્રવ્ય અભિગ્રહેનું પાલન. જીવનમાં યથાશક્તિ બાહ્યત્યાગ.

E લેખન-વાંચન અને પ્રસારણ દ્વારા સત્યાસ્ત્રોની આરાધના.

F યોગીની અને યોગબીજની કથા પ્રત્યે અતિશય પ્રેમ, તેના પ્રત્યે આદરભાવ.

- ૬) અતિશયપણે ભાવમલનો છ્રાસ, ચરમપુદ્રગલપરાવર્તમાં પ્રવેશ.
- ૭) તથાભવ્યત્વનો પરિપાક, માર્ગાલિમુખતાદિની પ્રાપ્તિ.
- ૮) દુઃખી જીવો ઉપર અત્યન્ત કરુણા, ગુણવાન જીવો પ્રત્યે અદ્વિતીય અને સર્વત્ર ઔચિત્યતાપૂર્વકનું આચરણ.
- ૯) સદ્ગુરુના યોગથી યોગાવંચક, કિયાવંચક અને ફલાવંચકતાની પ્રાપ્તિ.
- ૧૦) અવંચકત્રયની પ્રાપ્તિથી શુલ નિમિત્તનો સંયોગ અને તેનાથી સવિશેષપણે ભાવમલની અલ્પતા.
- ૧૧) અપૂર્વકરણની નિકટતા, ગ્રંથિદેશ તરફગમન, ગ્રંથિની શત્રુભાવે ઓળખાડા.
- ૧૨) મિથ્યાદાખિગુણસ્થાનક નામની **સૌધિકતા.સાઇટ**

JAIN SITE
મિત્રાદાખિ સમાઝ

બીજુ તારા દસ્તિ

સંસારનાં સુખો એ જ જીવનનો સાર છે. તેના માટે જ સતત પ્રયત્નશીલ રહેવું. સારું સારું ખાવું-પીવું, હરવું ફરવું, પહેરવું-ઓઢવું અને મોજ-મજા જ કરવી. એવી આ જીવની અનાદિકાળની જે દસ્તિ હતી તે ઓધદસ્તિ કહેવાય છે. આ જીવ જ્યારથી ચરમાવર્તમાં આવ્યો, મોક્ષગમનનો કાળ કંઈક નજીક આવ્યો તથાભવ્યતવનો પરિપાક થયો. ત્યારથી આ જીવની દસ્તિ બદલાઈ છે. તેને આ સંસારનાં સુખો કણિક-નાશવંત અને અસાર દેખાય છે. આત્મા જેવું એક તત્ત્વ છે. જે નિત્ય-પુરુષ તત્ત્વ છે. અત્યારે કર્માથી આવૃત છે. એટલે દુઃખી-સુખી થાય છે. પરંતુ જો ધર્મની આરાધના કરવામાં આવે તો કર્માંનો કષય કરી શકાય છે. અને આત્માનું જ્યથાર્થ વશુદ્ધ સ્વરૂપ ગ્રામ કરી શકાય છે. હું પણ કંઈક ધર્મ આરાધના કરી આત્માનું સુખ મેળવું આવી દસ્તિ બદલાય છે. તેને યોગની દસ્તિ કહેવાય છે. કારણ કે આવી દસ્તિ જ આ જીવને કાળાન્તરે પણ મોકાની સાથે યુંજન કરનાર છે. તેથી તે યોગદસ્તિ છે. તેના આઠ બેદ છે. તે આઠ બેદમાંથી પ્રથમ મિત્રાદસ્તિ સમજાવી. કે જેમાં સંસારના ભોગો તરફની જ માત્ર જે પ્રિયતા હતી તે ઢીલી થાય છે. આત્માના ગુણોના વિકાસની દસ્તિ ઉઘડે છે. મિત્રની જેમ આ દસ્તિ આત્માને આત્મહિત તરફ પ્રયાણ કરવાની મનમાં જ શિખામણ આપે છે. સૂચના કરે છે. જેનાથી આ જીવનો પંથ કાપવાનો યુ ટર્ન બદલાય છે. આ આત્મા જે ભોગરસિક જ હતો તે કંઈક અંશે આત્મગુણ રસિક બને છે અને તેના ઉપાયો તરફ જોડાય છે.

આ મિત્રા દસ્તિ દ્વારા કંઈક અંશે ધર્મમાસિનાં માટે યોગબીજ આ આત્મામાં રોપાયા પછી ધર્મ તરફ વળેલી આ દસ્તિ વધુ તીવ્ર બને છે. તેને બીજુ તારાદસ્તિ કહેવાય છે. તે તારાદસ્તિનું વર્ણન પૂરુષ ઉપાધ્યાયજી મ. શ્રી હવે કરે છે.

ઢાળ - બીજુ -

દર્શન તારા દસ્તિમાં મનમોહન મેરે, ગોમય અંગ્રે સમાન | મનો શૌચ સંતોષને તપ ભલુંઠ મનો, સજ્જાય ઈશ્વરધ્યાન | મનો ૧ |

ગાથાર્થ - તારા નામની બીજુ દસ્તિમાં (બોધ-જ્ઞાન) ગોમયના (છાણાંના) અંગ્રેસમાન હોય છે. તથા શૌચ, સંતોષ, તપ, સ્વાધ્યાય અને ઈશ્વરધ્યાન એમ પાંચ નિયમરૂપ બીજું યોગાંગ પ્રવર્તે છે. ॥૧॥

વિવેચન - દસ્તિનો જેમ જેમ વિકાસ થાય છે, તેમ તેમ દર્શન (એટલે જ્ઞાન-સમજજ્ઞાન) આત્મા તરફનું નિર્બળ બનતું જ જાય છે. અનાદિકાળથી આ જીવ મોહના ઉદ્યની અને અજ્ઞાનતાની પરાધીનતાના કારણે આત્માની શુદ્ધદશા તરફના લક્ષ્યની અપેક્ષાએ ગાડ અંધકારમાં હતો. તેમાંથી મિત્રાદસ્તિ આવતાં તૃણના અંગ્રેના પ્રકાશ સમાન કંઈક બોધ મળ્યો. આત્મા જેવા તત્ત્વની અને તેની શુદ્ધ દશા પ્રાણ કરવાના ઉપાયોની કંઈક જાંખી થઈ. પરંતુ તે તૃણનો અંગ્રે અતિશય અલ્યકાળ-સ્થાયી અને અત્યાન નિર્બળ હોય છે. વિજળીના ચમકારાની જેમ પ્રગટ્યો, ન પ્રગટ્યો અને બુજાઈ જાય છે. તેમ મિત્રાદસ્તિમાં આત્મતત્ત્વનું જે જ્ઞાન થયું તે પણ આવું જ અલ્ય કણ રહેનારું અને નિર્બળ હોય છે. થાય, થાય, અને ચાલ્યું જાય છે. પરંતુ આ બીજુ તારાદસ્તિમાં તે દર્શન (જ્ઞાન-સમજજ્ઞાન) તેના કરતાં કંઈક વધારે સ્થિર બને છે. તે હકીકતને ઉપમાથી સમજાવે છે

કે તારાદસ્તિમાં આ દર્શન (આત્મતત્ત્વનો બોધ-જ્ઞાન) ગોમયના એટલે કે છાણાંના અભિનના પ્રકાશ સમાન હોય છે. ઘાસના અભિન કરતાં છાણાંનો અભિન કંઈક વધુ કાળ રહેનારો અને કંઈક વધુ પ્રકાશ આપનારો હોય છે. તેમ તારા દસ્તિમાં આત્મા તરફના લક્ષ્યનો બોધ વધુ કાળ રહેનારો અને કંઈક વધુ સતેજ હોય છે.

મિત્રા અને તારા આ બબે દસ્તિમાં મુમુક્ષુ આત્માને આત્મશુદ્ધિના લક્ષ્યનું જ્ઞાન તૃણ અને ગોમયના અભિનના પ્રકાશ સમાન ભલે અતિશય અલ્ય અને નિર્બળ છે, તો પણ તે અતિશય કિમતી છે અને આત્માર્થી જીવોને ઘણો જ આનંદ આપનારું છે. જેમ શારીરિક કોઈ અગમ્ય રોગથી અતિશય પીડાતા અને રોગના નિદાન વિનાની જુદી જુદી ઘણા પ્રકારની ચિકિત્સા કરવા હારા હતાશ થયેલા રોગીને સાચું રોગનિદાન કોઈ વૈધ પાસેથી થાય તો જે આનંદ થાય છે. તથા સર્વથા ગાડ અંધકારમાં મધ્યરાત્રિમાં ભયકર અટવીમાં ભૂલા પડેલાને એકાદ તેજનું કિરણ મળવાથી જે આનંદ થાય છે તે શબ્દોથી અવર્ણનીય છે. અનુભવનાર જ જાણો છે. આ વાત સર્વ પ્રાણીને અનુભવસિદ્ધ છે. તેમ ગાડ મોહનિદ્રામાં અને અજ્ઞાન દ્રશ્યમાં અટવાયેલા જીવને આત્મતત્ત્વના લક્ષ્યરૂપ અલ્ય પ્રકાશ મળતાં પડી તેવો જ આનંદ થાય છે.

આપણો આ જીવ સંસારમાં કેમ રહે છે ? જન્મ-મરણની પરંપરામાં કેમ અટવાયો છે ? રોગ-શોક-ભય અને કલેશનાં અપાર દુઃખો કેમ ભોગવવાં પડે છે ? તેનું નિદાન-કારણ શું ? તેનો ઘ્યાલ આજ સુધી ન હતો. આ બબે દસ્તિઓ આવતાં જ આ દુઃખના નિદાનનું (કારણનું) જ્ઞાન થયું. શરીરમાં આત્મા નામનું એક અખંડ-અનંત ચેતનામય જીવદ્રબ્ધ છે. કર્માથી તે ચૈતન્ય

અવરામેલું છે. જો ધર્મપુરુષાર્થ કરવામાં આવે તો આ કર્મો તોડી શકાય છે. અને આ આત્માની શુદ્ધ દર્શા પ્રામ કરી શકાય છે. આવો પ્રકાશ-આવું દર્શન-આવું જ્ઞાન આ બસે દસ્તિમાં કમશઃ વિકસિતપણે થાય છે. જે તૃણ અને ગોમયના અર્જિના પ્રકાશથી સમજાવાય છે.

શરીરના રોગનું સાચું નિદાન થવાથી આ જીવમાં બે પ્રક્રિયા અવશ્ય શરૂ થાય છે. એક તો સાચું નિદાન કરનારા સાચા હિતેચું વૈદ ઉપર અતિશય પ્રેમ-બહુમાન અને વધારે પરિયય કરવાની તમજા, અને બીજુ પ્રક્રિયા તેઓએ જણાવેલા રોગ નાશક ઔષ્ઠધનું સેવન. આ બે પ્રક્રિયા સહજપણે જ આવે છે. તેવી રીતે આ બસે દસ્તિમાં સંસારની રખડપડીનું અને અપાર દુઃખનું કારણ શું? તેનું દર્શન-જ્ઞાન યોગી-અધ્યાત્મી અને ગીતાર્થ એવા ગુરુદેવો પાસેથી થાય છે. આ જ્ઞાન થવાથી આપોઆપ આવી સાચી દસ્તિ ખોલનારા ગુરુદેવો પ્રત્યે ભક્તિ - પ્રેમ - બહુમાન અને પૂજ્યભાવ પ્રગટે છે તથા વધારે ને વધારે પરિયય અને સહવાસ કરવાની તમજા થાય છે. તેઓએ કહેલા માર્ગ ચાલવાનું અને કર્માના નાશક એવા ઔષ્ઠધનું સેવન કરવાનું શરૂ કરે છે. જેમ ગાઢ અંધકારમય અટવીમાં પ્રામ થયેલા અલ્ય પ્રકાશથી પણ માર્ગ દેખાવાથી ઉત્સાહપૂર્વક પંથ કાપવાનું શરૂ કરે છે, તેમ આ જીવ પણ ઉત્સાહિત થયો છતો જ્ઞાની ગુરુએ બતાવેલા આત્મસાધનાના માર્ગમાં ઉત્સાહપૂર્વક આગળ વધે છે. આ જીવ સતત જ્ઞાની ગીતાર્થોના પરિયયમાં અને સહવાસમાં જ વર્તે છે. ઘરના વ્યવસાયથી જ્યારે જ્યારે નિવૃત્ત થાય ત્યારે ત્યારે આડાં-અવળાં ગામ-ગપાટાં મારવાની પદ્ધતિને ભૂલી જઈને આત્મકલ્યાણની-ધર્મની અને તત્ત્વની ચર્ચા-વિચારણા કરે છે આ પ્રમાણે યોગી-જ્ઞાની ગીતાર્થોનો સહવાસ આ. જ

વધવાથી આ જીવનું દર્શાન(જ્ઞાન) મિત્રાદસ્તિ કરતાં તારાદસ્તિમાં વધારે કાળ રહેનારું અને વધારે પ્રબળ બને છે. તેથી ગોમયના અભિનની ઉપમા બરાબર ઘટે છે. આ રીતે મુમુક્ષુ એવા આ સાધક આત્માની આત્મલક્ષ્ય ભણી દસ્તિ તીવ્ર બને છે.

જ્યારે મિત્રાદસ્તિમાં આ જીવ આવ્યો ત્યારે અહિસા - સત્ય-અચૌર્ય- બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ એમ પાંચ પ્રકારના યમધર્મની પ્રાપ્તિ થવાથી આ આત્માનું બાબુજીવન પડ્યા સારું થાય છે. અલ્ય આશ્રવવાળું અને પરિમિત પાપ પ્રવૃત્તિવાળું જીવન બની જાય છે. અને તેનો અભ્યાસ વધતાં વધતાં આ તારા દસ્તિ આવતાં પાંચ યમ ધર્મની પુષ્ટિ અને વૃદ્ધિ કરે તેવા પાંચ નિયમો રૂપ બીજું યોગનું અંગ પ્રાપ્ત થાય છે. આ નિયમો યમધર્મની પુષ્ટિ-વૃદ્ધિ કરનારા છે.

જૈનદર્શનની દસ્તિએ સાધુ જીવનમાં પાંચ મહાપ્રતો તે યમ, અને પિંડિવિશુદ્ધિ આદિ ઉત્તરગુણોનાં તે નિયમાં કહેવાય છે. તથા શાખક જીવનને આશ્રયી પાંચ અશુક્રત તે યમ અને ત્રણ ગુણક્રત તથા ચાર શિક્ષાપ્રત તે નિયમ કહેવાય છે. જૈનાથી મૂળ ગુણ સ્વરૂપ યમધર્મ પુષ્ટિ અને વૃદ્ધિ પામે તે નિયમ કહેવાય છે. પરંતુ સાંખ્યદર્શન આદિ અન્યદર્શનકારોના મતે નીચે મુજબ પાંચ નિયમ કહેવાય છે. (૧) શૌચ, (૨) સંતોષ, (૩) તપ, (૪) સ્વાધ્યાય અને (૫) ઈશ્વરધ્યાન. તેનું કંઈક સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે.

(૧) શૌચ - મનજી પવિત્રતા એ શૌચ છે. અહિસા-સત્ય આદિ પાંચ પ્રકારના યમધર્મથી બાબુ જીવન તો પવિત્ર થાય છે. પરંતુ મનના પરિણામની શુદ્ધિ વિના તે બાબુજીવનની પવિત્રતા પથાર્થ ફળદાયક થતી નથી. બાબુચાર માત્રથી જે પ્રતોનું પાલન કરવામાં આવે છે તે પાલન ઘણીવાર માન-મોભા માટે, પોતાની

પ્રતિષ્ઠા વધારવા માટે અથવા ડોઈપણ પ્રકારના પૌર્ણગલિક સુખના સ્વાર્થ માટે થતું હોય છે. તેથી મનના પરિણામની નિર્મળતા પ્રામ કરવી આવશ્યક છે. વચન અને કાયાની શુદ્ધિ ઘણી વખત પ્રામ કરવી શક્ય છે. પરંતુ મનના પરિણામ નિર્મળ કરવા અત્યન્ત દુષ્કર છે. મનની પરિણતિ જો નિર્મળ થઈ જાય તો વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિ આપોઆપે સુંદર બને જ છે. તેથી મનની પરિણતિ નિર્મળ થવી તે અત્યંતર શૌય એ પ્રથમ નિયમ છે. મિત્રાદસ્તિમાં પ્રવૃત્તિ નિર્મળ થઈ છે. તેનાથી આ તારાદસ્તિમાં મનની પરિણતિ નિર્મળ થાય છે. મન વધારે વૈરાગ્યભૌનું અને સંવેગ પરિણામથી પરિણત થાય છે. આ મુમુક્ષુ આત્માને મુક્તિના ઉપાયો તરફ અને સાચો રાહ દેખાડનાર ગુરુવર્ગ તરફ સવિશેષ માનસિકભાવ પ્રગટે છે. વારંવાર તેઓ તરફ જ મન ખેંચાયેલું રહે છે. સતત તેઓનો સહવાસ-જિનવાણીશ્રવણ અને શાસ્ત્રોના અભ્યાસ તરફ મન આકર્ષાયેલું રહે છે. જેથી મનના વિકારો અને વાસનાઓ શિથિલ થાય છે. આ શૌચધર્મ છે.

જેનમ् જ્યતિ શાસનમ्

(2) સંતોષ - શૌચધર્મ(મનની પવિત્રતા)નું કારણ સંતોષધર્મ છે. અનાદિકાળથી આપણો આ જીવ સંસારના ભૌતિક સુખોનો અત્યન્ત રસિક છે. તેથી તે સુખો મેળવવા માટે ઘણાં ઘણાં પાપો કર્યાં છે અને કરે છે. તેથી મન પણ તે પાપકાર્યોમાં જ મસ્ત રહે છે. સંસારસુખનો લોલ એટલો મોટો છે તે અકલ્યનીય પાપો કરાવે છે. તેથી મન આકુળ-વ્યાકુળ અને સંકલ્પ-વિકલ્પોલાળું જ રહે છે. તેથી મનની નિર્મળતા જો પ્રામ કરવી હોય તો સંતોષગુણ મેળવવો જ જોઈએ. આ તારાદસ્તિમાં આવેલા જીવનો દસ્તિવિકાસ થવાથી જે કાળે જે વસ્તુ મળી હોય, તે કાળે તે વસ્તુથી સંતોષ માની જીવ ચલાવી લે છે. પરંતુ મનને મળીન થંબા દેતો નથી.

કર્મના ઉદ્ઘથી ગ્રામ થયેલી સુખી સ્થિતિમાં આ જીવ રાયતો નથી અને દુઃખી સ્થિતિમાં દીન બની જતો નથી. ગુરુદેવોના પરિચય અને સહવાસથી સંસારસુખ ઉપરનો રાગ મોળો પડી ગયો છે. સુખની લાલસા ઘટી ગઈ છે. સુખ એ પરિણામે દુઃખ જ આપનારં છે. અને કોઈપણ એક પ્રકારનું સુખ અનેક ઉપાધિઓથી ધેરાયેલું છે. આવી સમજણ ગુરુઓ પાસેથી આ દિષ્ટિમાં આ જીવને મળી છે. સંસારસુખની ભયંકરતાનો સાચો ખ્યાલ આવી ગયો છે માટે જેમ બને તેમ આ સંસારસુખના બોગમાંથી અને આસક્તિમાંથી છુટવાનું જ આ જીવને મન થાય છે. આ કારણે ગમે તેવા પ્રતિકૂલ સંજોગોમાં પણ સંતોષપ્રધાન જીવન આ. જીવ હોશથી જીવે છે. તેથી તેનું મન પવિત્ર રહે છે. આવા પ્રકારનો સંતોષગુણ અને તેના કારણે શૌચગુણ આ દિષ્ટિમાં જીવને મળું છે.

(૩) તપ-શૌચ માટે જેમ સંતોષની જરૂર છે. તેમ સંતોષ માટે તપ ગુણ જીવનમાં લાવવો આવશ્યક છે. તપ બે પ્રકારનો છે. (૧) બાધ્યતપ, (૨) અભ્યન્તર તપ, જે તપ શરીરને તપાવે, લોકો જોઈ શકે, તપસ્વી તરીકે લોકો માન આપે, આહારાદિ પૌદ્ધગલિક ભાવોનો ત્યાગ જેમાં હોય તે બાધ્યતપ કહેવાય છે. અને આત્મારિક ક્લોશ-માન-માધ્યાના ત્યાગરૂપ જે તપ છે. જે તપ આત્માને તપાવે છે. જે તપ લોકો જોઈ શકતા નથી. જે તપથી લોકો તપસ્વી કહેતા નથી તે તપને અભ્યન્તર તપ કહેવાય છે. અહીં પ્રધાનપણે બાધ્યતપ સમજવાનો છે. સંતોષપૂર્વક જીવન જીવવું હોય તો દુઃખો વેઠવાં જ પડે છે. અનુકૂળતાઓ બધા પ્રકારની ન મળવાથી પ્રતિકૂળતાઓ સહન કરવાની ટેવ પાડવી જ પડે છે. તે માટે તપધર્મનું સેવન ઉત્તમ ઉપાય છે. મોહની પરાધીનતાથી આ જીવે ધર્માં દુઃખો વેઠ્યાં છે. પરંતુ સંતોષગુણ મેળવવા માટે બુદ્ધિપૂર્વક

સમજુ-વિચારીને દુઃખો વેઠવાનું બળ ગુરુગમ દ્વારા આ તપધર્મથી જ આવે છે. જીવનની જરૂરિયાતો ઘટાડ્યા વિના સંતોષગુણ ન આવે અને જરૂરિયાતો ઘટાડ્યા તપધર્મનું આસેવન આવશ્યક છે. વસ્તુની અપ્રાપ્તિ થઈ હોય ત્યારે તો ત્યાગી છીએ જ, પરંતુ વસ્તુ ઘરમાં હોવા છતાં તેના ઉપરની મૂર્છા ઓછી કરીને જિનેશ્વર પરમાત્માની આજ્ઞા અનુસાર તેનો ત્યાગ કરીએ, એ જ સાચો તપ છે. આવો તપ વારંવાર ગુરુ વર્ગના વાખ્યાનશ્રવણ અને સહવાસથી આવે છે.

તે જ ભવે મોક્ષે જનારા મહાત્માઓ પણ કર્મક્ષય માટે આ તપધર્મ આચરે છે. શ્રી તીર્થકર પરમાત્મા મહાવીરદેવે સાડાબાર વર્ષ સુધી ધોર તપશ્ચર્યા કરી હતી, તો મારે તો કર્મ અપાવવા માટે તપધર્મ આચરવો જ જોઈએ, એવું આ બીજુ દસ્તિમાં આવેલા જીવને સમજાય છે.

શૌય-સંતોષ અને તપધર્મ આ ત્રણ નિયમો જીવનમાં આવ્યા પછી સ્વાધ્યાયગુણ પ્રાપ્ત કરવો આવશ્યક છે. જૈનશાસ્ત્રોનું ગુરુદેવો પાસે વારંવાર અધ્યયન કરવું તે સ્વાધ્યાય કહેવાય છે આ સ્વાધ્યાયથી યથાર્થ તત્ત્વજ્ઞાન પ્રગતે છે. મન અને જીવન અતિશય નિર્મળ થાય છે. નિરંતર સ્વાધ્યાય રમણતાના કારણે માનસિક વિકારો-વાસનાઓ અને ફ્લેશ્ઝો નિર્મળ થઈ જાય છે. આ સ્વાધ્યાયના પાંચ લેણ છે. (૧) વાચના, (૨) પૂર્ણના, (૩) પરાવર્તના, (૪) અનુપ્રેક્ષા, (૫) ધર્મકથા.

- (૧) ગીતાર્થ-યોગી મહાત્માઓ પાસે શાસ્ત્ર અધ્યયન કરવું તે વાચના.
- (૨) અર્થશ્રવણ કરતાં ઉત્પત્ત થયેલી શંકાઓ પુછવી તે પૂર્ણના.
- (૩) સૂત્ર અને અર્થનું વિસ્મરણ ન થાય તે માટે વારંવાર અભ્યાસ કરવો તે પરાવર્તના.

- (૪) સૂત્ર અને અર્થ સંબંધી વિશિષ્ટ ચિંતન-મનન કરવું તે અનુપ્રેક્ષા.
- (૫) યોગ્ય આત્માઓની સમજ ધર્મની પ્રરૂપણ કરવી તે ધર્મકથા.

ગુરુવર્ગ પ્રત્યે પ્રેમ જાગ્યો છે. તેઓએ જ ધર્મનાં બીજ આ જીવમાં રોધ્યાં છે તેના કારણે આ જીવ ધર્મગુરુઓ પ્રત્યે આકર્ષાયો છે. તેઓ પાસેથી જૈનશાસ્ત્રોનો સતત અભ્યાસ આ જીવ કરે છે. પાંચે પ્રકારના ઉપરોક્ત સ્વાધ્યાય દ્વારા અનાદિનું જામી ચૂકેલું અજ્ઞાન આ જીવ દૂર કરે છે. અજ્ઞાનની ભ્યંકરતા હવે આ જીવને સમજાય છે. મુમુક્ષુ જીવની આત્મદિષ્ટ કંઈક અંશે વધારે ખુલ્લી છે તેથી અજ્ઞાન જ સર્વ દોષોનું મૂળ ભાસે છે. તેને જ દૂર કરવા નિરંતર પ્રયાસ કરે છે. હવે તે જીવને સમજાય છે કે દુઃખ કરતાં પણ અજ્ઞાન વધુ દુઃખદાયી છે. પ્રામ થયેલું દુઃખ ક્ષણવાર પૂરતું જ દુઃખ આપે છે. પરંતુ અજ્ઞાન (તેનાથી કરાયેલાં પાપો દ્વારા) અનંતકાળ દુઃખ આપે છે. આવી સમજ આ દિવિમાં ગુરુગમથી આ સાધકજીવને આવે છે, તેથી સતત સ્વાધ્યાય-મજન જ વર્ત છે. સ્વાધ્યાયની મગ્નતાથી આવું તત્ત્વ બતાવનારા મૂળભૂત તત્ત્વસ્વરૂપ વીતરાગ દેવ (ઉપર/અર્થાત् ઈશ્વર ઉપર) પરમ પ્રેમ-બહુમાન પ્રગટે છે.

(૫) ઈશ્વરધ્યાન -આ કારણે સ્વાધ્યાય દ્વારા આ જીવ ઈશ્વરના ધ્યાનમાં મગ્ન બને છે. સદ્ગુરુ પાસે સાચું તત્ત્વ સમજાતાં પરમાત્માની ઉપકારિતા મગજમાં આવતાં ઈશ્વર સમર્પણતા આ જીવમાં પ્રગટે છે. પરમાત્માના આ શાસનની પ્રાપ્તિ મહારત્નનિધિ સમાન છે. ફરી ફરી પ્રામ થવી અતિશય દુર્લભ છે. આ પરમાત્માનું શાસન જ સંસારથી તારનાર છે. એમ સમજુને ગુરુજીએ બતાવેલા માર્ગ પરમાત્માની આજ્ઞામાં લયલીન આ જીવ બને છે.

આ પ્રમાણે તારાદિષ્ટમાં ગોમય-અર્જિનના પ્રકાર સમાન જ્ઞાન અને શૌચાદિ પાંચ પ્રકારના નિયમો સ્વરૂપ યોગ અંગની પ્રાપ્તિ થાય

૭. આત્માની શુદ્ધિ તરફનું લક્ષ્ય બંધાયું હોવાથી અને તે તરફ દસ્તિ દ્વી હોવાથી તેવા યોગીઓની કથા પ્રત્યે પ્રેમ, યોગીઓ તરફ બહુમાન, તેઓ પાસેથી તત્ત્વશ્રવણની રૂચિ, દેવ-ગુરુ પ્રત્યે સમર્પણભાવ, શૌચ આદિ પાંચ પ્રકારના સ્વાધ્યાયાહિ ગુણોની રૂચિ, ઈત્યાદિ શુભ ભાવો આ દસ્તિમાં જીવને પ્રામ થાય છે ॥૧॥

નિયમ પંચ ઈહાં સંપજે, મન્ત્ર નહી કિરિયા ઉદ્વેગ. મન્ત્ર જિજ્ઞાસા ગુણતત્ત્વની, મન્ત્ર પણ નહી નિજ હઠ ટેક. મન્ત્ર ॥૨॥

ગાથાર્થ - આ તારાદસ્તિમાં ઉપરોક્ત પાંચ નિયમ પ્રામ થાય છે. કિયા તરફ ઉદ્વેગભાવ હોતો નથી, યથાર્થતત્ત્વને જાગ્રવાનો જિજ્ઞાસાગુણ પ્રગટે છે. અને પોતાની માન્યતાનો હઠાત્રણ બીલકુલ હોતો નથી. ॥૨॥

વિવેચન - આ તારા દસ્તિમાં ઉપરોક્ત શૌચ-સંતોષ-તપ-સ્વાધ્યાય અને ઈશ્વરધ્યાન એમ પાંચ પ્રકારના નિયમો આ જીવને પ્રામ થાય છે. તથા પહેલી મિત્રાદસ્તિમાં ખેદદોષનો ત્યાગ જેમ આવે છે, તેમ બીજી દસ્તિમાં ઉદ્વેગ દોષનો જીવનમાં ત્યાગ પ્રામ થાય છે. જેથી ધર્મકિયા આચરવામાં ઉદ્વેગ થતો નથી. ખેદ એટલે ધર્મકિયા કરવાની ઈચ્છા ન થવી, કિયાઓ તરફ રૂચિ જ ન થવી. અને ઉદ્વેગ એટલે પ્રારંભેલી કિયામાં કંટાળો-થાક-તિરસ્કાર થવો તે. ખેદ નામનો દોષ ધર્મકિયા આરંભ્યા પૂર્વે હોય છે. અને ઉદ્વેગ નામનો દોષ ધર્મકિયા આરંભ્યા પછી હોય છે, ખેદ હોય ત્યાં ઉદ્વેગ અવશ્ય હોય જ છે. પરંતુ ઉદ્વેગ હોય ત્યાં ખેદ હોય પણ ખરો અને ન પણ હોય. પ્રથમ એવી મિત્રા દસ્તિ આવ્યા પહેલાં ધર્મકિયાઓ ગમતી જ ન હોવાથી ખેદ અને ઉદ્વેગ એમ બજે દોષો હતા, પરંતુ મિત્રા દસ્તિ આવતાં ધર્મકિયાઓ કરવાની ઈચ્છા પ્રગટે છે. કિયાઓ કરવાની રૂચિ થાય છે, પરંતુ અભ્યાસ ન હોવાથી ધર્મકિયાઓમાં કંટાળો આવી જાય છે. અથવા

જૈન સાઇટ

જૈન સાઇટ

કોઈની પરવશતાથી ધર્મકિયામાં જોડાયા હોય તો પણ યોગદસ્તિ ગ્રામ થયેલી હોવાથી તે ધર્મકિયામાં ઈચ્છા-પ્રીતિ પ્રગટ થઈ જાય છે. પરંતુ લાંબોકાળ ચાલવાથી અથવા તેવા પ્રકારનો કિયાનો અનુભવ ન હોવાથી કંટાળી જવાય - થાકી જવાય એવું બને છે. પરંતુ બીજી તારા દસ્તિમાં આ જીવ આવે ત્યારે પોતાને જ હોંશ વિશેષ હોવાથી, તે તે ધર્મકિયાની હાર્દિક રૂપી વિશેષ હોવાથી કંટાળો કે તિરસ્કાર થતાં નથી. આ રીતે બીજી દસ્તિમાં આ જીવને ધર્મકિયાઓમાં જેદ અને ઉદ્વેગ એમ બત્તે દોષો હોતા નથી પરંતુ અખેદ અને અનુદેગ હોય છે.

આ ધર્મકિયાઓ પંચન્દ્રિયના ભવમાં, માનવના ભવમાં, જૈનકૂળમાં, અને સંસકારી ઘરોમાં જ શક્ય છે. આત્માનું ડિત-કલ્યાણ કરનારી આ ધર્મકિયાઓ છે. તેથી કંઈક કંઈક મુશ્કેલીઓ પણ આવે, તેનો સામનો પણ કરવો પડે, આવા સમયે જો ઉદ્વેગ કરીએ તો આત્મસાધના ફરી શક્ય જ ક્યાંથી બને ? આ ભવ, આ કૂળ અને આ ધર પૂર્ણ થતાં જ હાથમાં આવેલી બાળ પૂર્ણ થઈ જ જવાની, આવો ખ્યાલ આ દસ્તિવાળા જીવને આવે છે. તેથી અલ્ય પણ ઉદ્વેગ પામ્યા વિના ધર્મકિયાઓ આચરે છે. તથા તે કિયાઓના પ્રેમને લીધે તેનું રહસ્ય જાણવા જિજાસાગુણ પ્રગટે છે.

પ્રથમ દસ્તિકણે આ જીવને મુક્તિ તરફ અદ્દેશ ગુણ પ્રગટ્યો છે. અને આ બીજી દસ્તિમાં તત્ત્વ જાણવાની, મુક્તિનું સ્વરૂપ જાણવાની, અને મુક્તિના ઉપાયભૂત રલત્રથીની સાધના જાણવાની જિજાસા વિશેષ પ્રબળ બને છે. આ કારણથી ગુરુવર્ગનો સંપર્ક વધે છે. વ્યાખ્યાનશ્રવણ વધે છે. જ્ઞાની અને વૈરાગી ગુરુવર્ગની શોધમાં આ જીવ પ્રવર્તે છે. સામાન્યપણે જે વિષય તરફ દેખ અને ઉદ્વેગ હોય છે તે વિષય પ્રત્યે જિજાસા થતી નથી. અને જે વિષય પ્રત્યે દેખ અને ઉદ્વેગ નાશ પામી જાય છે તે વિષય પ્રત્યે

વધુ તીવ્ર જિજ્ઞાસા પ્રવર્ત્ત છે. તેમ અહીં મુક્તિ પ્રત્યે અદ્વેષ અને અનુદ્દેગ હોવાથી તત્ત્વજ્ઞાસા તીવ્ર બને છે: જ્યાં જ્યાં શાનીઓનો યોગ મળે ત્યાં ત્યાં ધર્મશ્રવણ કરવાની ઈચ્છા પ્રબળ બને છે.

આ રીતે તત્ત્વજ્ઞાસા વધતાં અને જેમ જેમ તત્ત્વ સમજાય તેમ તેમ પરમાનંદ અનુભવતાં પોતાને પોતાનો અભ્યાસ અને અનુભવ આવી તત્ત્વની બાબતમાં અપૂર્ણ - અધૂરો - નહીંવત્ત જ્ઞાપતાં પોતાના મનમાન્યા આગ્રહો - કદાગ્રહો અને હઠાગ્રહો હૃદયમાંથી ચાલ્યા જાય છે. અને શાની ગીતાર્થોના ચરણોમાં વધારેને વધારે સમર્પિત ભાવવાળો આ જીવ બને છે. અનાદિકાળથી “સરસ્વતી” આ જીવને પોતાની જ વધારે જાણાય છે. તેથી તત્ત્વની બાબતમાં આ જીવ અપૂર્ણ - સર્વથા અજ્ઞાણ હોવા છતાં મિથ્યાત્વમોહના ઉદ્યને લીધે પોતાની જાતને પૂર્ણ ભાની બેસે છે. તેથી શક્તિસંપત્ત શાનીઓ વાસ્તવિક તત્ત્વ સમજાવે તો પણ પોતાના હઠાગ્રહને આ જીવ મોહની તીવ્રતાના કારણે મુક્તાં નથી. તારા દસ્તિ આવતાં મોહ મંદ થવાથી આ મુમુક્ષુ આત્માઓ જ્યારે જ્યારે સમર્થ ગુરુઓનો યોગ સાંપડે છે ત્યારે ત્યારે જિજ્ઞાસા પ્રબળ બની હોવાથી પોતાની અપૂર્ણતા મનમાં સ્વીકારી લઈ હઠાગ્રહ ત્યજી દે છે. અને આત્મકલ્યાણના ઉપાયો અને પરમાર્થતત્ત્વ તે તે ગુરુ પાસેથી મેળવે છે.

જેમ ભૂખ હોય તો જ ભોજન રૂચે, તેમ જિજ્ઞાસા હોય તો જ તત્ત્વજ્ઞાન રૂચે, માટે જિજ્ઞાસા એ તત્ત્વજ્ઞાનનું મૂળ છે. અને હઠાગ્રહ એ તત્ત્વજ્ઞાનનું પ્રતિબંધક છે. આ જીવ મંદ મિથ્યાત્વી થવાથી જિજ્ઞાસાની પ્રબળતાએ હઠાગ્રહરૂપ પ્રતિબંધકને દૂર કરી તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ રૂપ કાર્ય સાધે છે. આ પ્રમાણે (૧) કિયા કરવામાં ઉદ્વેગનો અભાવ, (૨) તત્ત્વ જાણવાની જિજ્ઞાસા, અને (૩) પોતાના હઠાગ્રહનો તાગ, આ ગણ ગુણો આ દસ્તિમાં

આવનારા જીવમાં પ્રગટે છે. લોકોત્તર એવા જૈનધર્મની આરાધના કરનારા સાધક આત્મામાં આ ત્રણ ગુણ હોવા જરૂરી છે. આ ગુણો વિના સાચી તત્ત્વપ્રામિ થતી નથી. પોતાનો હઠાગ્રહ જોરમાં હોય છે ત્યારે સાચું તત્ત્વ સમજાવનારા ગુરુ ગમતા નથી. પરંતુ પોતાના હઠાગ્રહને પોષે તેવી વાત કરનારા ગુરુ પાસે જ જ્ઞાય છે. અને તેવા અગીતાર્થ ગુરુને ગીતાર્થ ગુરુ માની લઈ તેમનું નામ વટાવી પોતાના હઠાગ્રહમાં જ મજબૂત થયો છતો મોહાન્ય બને છે. હઠાગ્રહ રાખીને જિજ્ઞાસા દર્શાવવી એ એક પ્રકારનો દંબ જ છે. આવી ભાવનાથી જીવનું કલ્યાણ થતું નથી.

આગ્રહમુક્ત અવસ્થા વિના સાચી જિજ્ઞાસા આવતી નથી. અને સાચી જિજ્ઞાસા વિના તત્ત્વજ્ઞાન થતું નથી. તેના વિના આત્મકલ્યાણ સાધી શકાતું નથી. એમ આત્મ આરાધક આત્માઓએ હઠાગ્રહ-કદાગ્રહ ત્યજ્ઞને જ્ઞાની ગીતાર્થીના શરણમાં જવું એ જ સાચો કલ્યાણનો માર્ગ છે. આ જ વાત ગ્રંથકાર વધારે સ્પષ્ટપણે હવે પછીની ગાથામાં સમજાવે છે. ॥૨॥

એહ દિષ્ટિ હોય વરતતા, મનો યોગકથા બદ્ધ પ્રેમ | મનો અનુચ્ચિત તેહ ન આચરે, મનો વાખ્યો વળે જિમહેમ | મનો ॥૩॥

ગાથાર્થ - આ તારા દિષ્ટિમાં આત્માને “યોગ” સંબંધી કથાઓ પ્રત્યે અતિશય પ્રેમ વર્તે છે. અનુચ્ચિત આચરણ આ આત્મા આચરતો નથી. તથા ગુરુવર્ગ દ્વારા તત્ત્વમાર્ગ સમજાતાં “સુવર્ણ”ની જેમ વાખ્યો વળે છે. ॥૩॥

વિવેચન - આ દિષ્ટિમાં આવનારા આત્માને તત્ત્વ જાણવાની જિજ્ઞાસા વધી છે. આત્મકલ્યાણ સાધવાની ભૂખ લાગી છે. સંસાર પ્રત્યેનો રાગ-પ્રેમ મંદ પડ્યો છે. મોક્ષ તરફનો પંથ કાપવાની તાલાવેલી લાગી છે. એટલે જ્યાં જ્યાં જ્ઞાની ગુરુનો યોગ સાંપડે છે ત્યાં ત્યાં હૃદયના ભાવપૂર્વક જ્ઞાય છે. યોગધર્મની (આત્માને

મોકણની સાથે જોડે તેવા ઉત્તમ (ઉપાયોની) કથાઓ જ્યાં ચાલતી હોય ત્યાં સાંભળવામાં - અને હદ્યમાં ધારવામાં અતિશય પ્રેમ વર્તે છે. પ્રેમ અને બહુમાનપૂર્વક યોગકથા સાંભળવાની જિજ્ઞાસા ખરાવે છે. તેથી ઉત્તમ યોગકથા સંભળાવનારા યોગીઓ પ્રત્યે પણ અતિશય પ્રેમ-બહુમાન વર્તે છે. યોગીઓનો પરિચય વધારે છે. સહવાસ વધારે ગાઢ બનાવે છે. પંચ મહાપ્રતિધિયારી, સંસારના ત્યાગી, જિનેશ્વર પરમાત્માની આજ્ઞાનુસારે વર્તનારા સાધુ-સાધીજ મહારાજ સાહેબો પ્રત્યે અનન્ય ભક્તિભાવ હદ્યમાં રાખી તેઓની સેવા - વૈયાવચ્ચ આદિ કાર્યોમાં ઉલ્લાસપૂર્વક ભાગ લે છે.

જેમ ધનના અર્થનિ અર્થની પ્રાપ્તિ ક્યાં થાય ? કેમ થાય ? કઈ વસ્તુના ભાવો ક્યાં વધ્યા ? ક્યાં ઘટ્યા ? ઈત્યાદિ કથાઓમાં રસ હોય છે. કામના અર્થનિ વિષયભોગોની કથાઓમાં જ વધુ રસ હોય છે. તેવી જ રીતે આ મુકુલુ સાધક આત્માને “યોગ”ની કથાઓમાં જ અતિશય રસ હોય છે. આ કારણથી યોગની કથાવાર્તા વધારે સાંભળવા મળે તેના ઉપાયોની ગવેષણામાં સતત વર્તે છે.

તથા ગુરુવર્ગોના સતત પરિચય અને સહવાસથી આત્મા મોહની મંદ્રતાવાળો બન્યો છે. તેથી પોતાને ન છાજે તેવું વર્તન આ જીવ કરતો નથી. વળી જો ભૂલથી પણ કોઈ અનુચ્છિત આચરણ સેવાઈ જશે તો યોગીમહાત્માઓ મને અધ્યોગ્ય - અપાત્ર સમજી યોગકથાના શ્રવણથી દૂર રાખશે અને જો એમ થશે તો હું ભવ હારી જઈશ. એવા ભયથી પણ “અનુચ્છિત આચરણનો ત્યાગ કરે છે” અનાદિકાળથી મોહની પરાધીનતાના કારણે આ જીવ અનુચ્છિત આચરણ કરતો જ હતો. પરંતુ યોગદશાનો પ્રેમ લાગવાથી તેનું જ લક્ષ્ય બંધાવાથી બધી જ કુટેવો છુટી જાય છે. જેમ બાલ્યાવસ્થામાં વર્તતો પુરુષ રમત રમવામાં ઘણો સમય ગાળે છે. દીવી જોવામાં, હરવા-ફરવામાં, મિત્રોની સાથે ગામગપાટાં મારવામાં

સમય ગાળે છે. મોહુ ઉઠવાનું, વહેલું સુવાનું, તથા આળસુ જીવન જીવવાનું ઈત્યાદિ હોય છે. પરંતુ પચીસેક વર્ષનો યુવાન થતાં અને કોઈપણ જાતની સારી કમાણીવાળો ધંધો હાથ લાગતાં ઉપરનું બધું જ આચરણ છોડી દે છે. રમત-ગમત, ટીવી જોવાનું, હરવા-ફરવાનું, ભિત્રો સાથે વાતો કરવાનું, મોહુ ઉઠવાનું, વેળાસર સુવાનું, ઈત્યાદિ સર્વ કુટેવો(અનુચિત આચરણ) હવે આચરતો નથી. હર અને ધંધાના વ્યવસાય વિનાનો સમસ્ત સમય યોગદશાની પ્રામિના ઉપાયોમાં જ પસાર કરે છે. ધર્મના રંગથી રંગાઈ જાય છે. હૈયું અતિશય સ્વર્ણ બની જાય છે. માયા-માન-દંબ અને સ્વૃદ્ધ વિનાનો થઈ ગુરુવર્ગની દોરવણી પ્રમાણે નમ્રવૃત્તિવાળો થઈ જાય છે.

અનુચિત આચરણના ત્યાગથી આ આત્મા એટલો બધો સરળ બની જાય છે કે યોગીમહાત્માઓને આ સાધકને સંન્યાર્ગ વાળવાનું ખૂબ સરળ થઈ જાય છે. યોગીમહાત્માઓ તે સાધકના કલ્યાણ માટે તેને જેમ વાળો તેમ વળી જાય, પરંતુ દલીલ કે હુતક કરતો નથી. તેવો આ આત્મા મુમુક્ષુ બને છે. આ જ વાત એક ઉપમાથી સમજાવે છે કે “વાળ્યો વળે જિમ હેમ” અધિભાં તપાવેલા લોઢા કરતાં અધિભાં તપાવેલું સોનું વાળવું તથા તેના ઉપર ઘાટ કરવા ઘણા સરળ બને છે. તપાવેલું તે સોનું જેમ વાળો તેમ વળે છે તેવી જ રીતે આ મુમુક્ષુ આત્માને યોગીમહાત્માઓ જેમ ધર્મ સમજાવે, ધર્મના જેવા જેવા સંસ્કારો આપે, તેવી તેવી રીતે આ આત્મા ઘડાતો જાય છે. વળતો(નમતો- યોગીમહાત્માની વાત) સ્વીકારતો થઈ જાય છે. આવા પ્રકારની નમ્ર મનોવૃત્તિ થવાથી યોગીમહાત્માઓ આ સાધકને તત્ત્વ સમજવવામાં સહણ થાય છે. દિન-પ્રતિદિન યથાર્થ તત્ત્વ સમજવવાથી સાધ્ય સાધવા પ્રત્યે કરેલા પ્રયાણનો આનંદ અને ધર્મ માર્ગ વાળનારા ગુરુવર્ગ પ્રત્યે પ્રેમ-લક્ષ્મિ-વિનય અને બહુમાનાદિ ઉત્તમ ભાવોની વૃદ્ધિ થાય છે. આ

પ્રમાણે આ દસ્તિના પ્રભાવે આ જીવમાં આવા આવા ઉત્તમ ગુણોનો આવિર્ભાવ થાય છે. ॥૩॥

વિનય અધિક ગુણીનો કરે, મનો દેખે નિજ ગુણ હાણ, મનો ત્રાસ ધરે ભવ ભય થકી, મનો ભવ માને દુઃખભાણ । મનો ॥૪॥

ગાથાર્થ - આ સાધક જીવ ગુણવાન આત્માઓનો ઘણો વિનય કરે છે. પોતાના ગુણોની ન્યૂનતા દેખે છે. સંસારના ભયો થકી મનમાં ત્રાસ ધારણ કરે છે. અને “આ ભવને દુઃખોની ખાણ માને છે. ॥૪॥

વિવેચન - યોગીજનોનો સતત પરિયય, સહવાસ, અને ઉપદેશ દ્વારા આ દસ્તિમાં આવેલો આ આત્મા તપાવેલું સુવાર્ણ એમ વળે તેમ વાળી શક્યા એટલો ભધો નરમ- અને સરળ બની જાય છે. આત્મકલ્યાણનું સાચું તત્ત્વ જાણવાની પૂરેપૂરી ભૂખ લાગે છે. અને તે ભૂખ આ યોગીજનોથી જ પૂરાશે એમ જાણતો છતો હૃદયના બહુમાનપૂર્વક તે યોગીજનોનો ઘણો જ વિનય કરે છે. તેઓ જ્યારે બહારથી આવે ત્યારે સામા જવું, દેખતાંની સાથે જ બે હાથ જોડવા, તેઓને સુખ-સાતા પૂછવી, તેઓની પાછળ પાછળ ચાલવું, આસન પાથરી આપવું, તેના ઉપર “પથારો” એમ કહેવું, તેઓ બેઠા પછી બેસવું, જાય ત્યારે વોળાવા જવું, બેઠા હોય ત્યારે શરીરસેવા કરવી, ઈત્યાદિ ઘણો વિનય કરે છે. હૈંયું ધર્મના રાગથી ભીજાઈ ચુક્કું છે. ગુણીજનો પ્રત્યે આત્મિક બહુમાન પ્રગટ્યું છે. તે મહાત્માઓ ગુણીજન છે. એમ સમજાયું છે. આ સાધુઓ જ પાંચ મહાક્રત, પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુરુનિ અને પંચાચારના સાચા પાલક છે. અનેક ગુણોના ભંડાર છે. એમ સમજાય છે.

યોગીજનોને ગુણવાન જાણવાથી પોતાની જાતમાં ગુણોની બહુ હાનિ દેખાય છે. આજ સુધી મોહના ઉદ્યથી પોતાની જાતને ડાહી ડાહી અને અતિશય વિશિષ્ટ આ જીવ માનતો હતો. મારામાં ક. ૪/૨

કોઈ દોષ નથી એવું અભિમાન રાખતો હતો-તે બધું ભૂલી જાય છે. ક્ષમા-નમૃતા-સરળતા-સંતોષ-ત્યાગ-તપ-વૈરાગ્ય આ બધા આત્મ-કલ્યાણકારક ગુણોની હાનિ(ન્યૂનતા) જ પોતાની જીતમાં હવે દેખાય છે. યોગીજનો પાસેથી આવા ગુણો મેળવવા તલસે છે. યોગીજનો પડા પ્રસરતાપૂર્વક આ જીવની પાત્રતા જોઈને ઉત્તમ શાશ્વતાનનું પ્રદાન કરે છે કે જેના દ્વારા આ જીવમાં સારા અને ઘણા ગુણો આવે, જેમ ધનથી ધનની વૃદ્ધિ થાય, તેમ ગુણોથી ગુણોની વૃદ્ધિ થાય, દિન-પ્રતિદિન ઘણા ગુણો આ જીવમાં આવતાં ગુણસ્થાનકોની શ્રેષ્ઠી ચઢતાં મુક્તિ તરફનો પંથ તુરત કરાય છે.

અનાદિકાળથી અજ્ઞાન અને મોહની પરતંત્રતાના કારણે આ જીવ વક-અભિમાની કુતર્કવાદી હતો- અને સંસારસુખરસિક હતો, તેના કારણે આ આત્મામાં આવા ગુણો આવતા ન હતા. “સંસારસુખની આસક્તિ” એ જ ગુણપ્રામિમાં અને મુક્તિપંથના પ્રયાણમાં પ્રતિબંધક હતી, ગુણીના સંયોગથી કદાચ કોઈ ગુણ આવ્યો હોય તો પણ વિજળીના ચમકારાની જેમ તુરત નાટ થઈ જતો. આ વાત હવે તે સાધક આત્માને પણ બરાબર સમજાય છે.

“સંસાર સુખની આસક્તિ” મારે છોડવી જ જોઈએ, તે આસક્તિ અતિશય ભયંકર છે. ઘણાં અકર્તાઓ કરાવે છે. ઘણું અનુચ્છિત આચરણ કરાવે છે. ઘણાં પાપકાર્યો કરાવે છે. ચિંતાને અતિશય કુલેશવાળું કરાવે છે. સુખ થોડું અને દુઃખ જાગું એવો આ સંસાર છે. સંસારનું ડોઈપદા સુખ અનેક ઉપાધિઓથી વેરાપેલું જ છે. એમ સમજી હૃદયમાં તે ભવના સુખ ઉપર ત્રાસ- તિરસ્કાર- (નાભુશીલાવ) ઉપજે છે. સુખ ઉપર આસક્તિ જ હૃદયમાંથી ઉઠી જાય છે. જેથી સંસારનાં સુખો તેને લલચાંચી શકતાં નથી. કારણ કે જેમ માણસ સર્પ દેખીને ભવ પામે, છે, સિંહ દેખીને ભવ્ય પામે છે. આ પ્રાણીઓ પ્રાણનાશક છે. એમ સમજી ભયભીત થયો છતો

બીજુ તારા દસ્તિ

તેનાથી આ જીવ દૂર ભાગે છે. તેમ સંસારનાં ભોગ સુખો પણ આસક્તિ દ્વારા કર્મબંધ કરાવવા વડે ભવોભવમાં ભટકાવનારાં છે. એમ સમજુ તેનાથી ભયબીત થયો છતો આ જીવ દૂર ભાગે છે.

યોગીજનો પાસેથી જ્ઞાન મળ્યું છે. વીતરાગ પરમાત્માનું શાસન હૈયે વસ્યું છે. તેથી શાખોમાં કહેલા ભાવો દસ્તિ સામે પ્રત્યક્ષ તરવરે છે. પૂર્વબદ્ધ પાપના ઉદ્ઘયી આવતું દુઃખ તો દુઃખ છે જ, પરંતુ સંસારનું સુખ પણ દુઃખરૂપ જ છે. કારણ કે સંસારના સર્વે સુખોનું મૂળ કારણ કંચન(ધન) અને કામિની(ખી) છે. ધન ઉપાર્જનમાં પણ ઘણાં દુઃખો વેછવાં પડે છે. અનેક સાહસો કરવાં પડે છે. ધન પ્રામ થયા પછી પણ તેના સંરક્ષણમાં અને કોઈ ભાગ ન પડાવે તેનાં દુઃખો મનને સત્તાવતાં જ હોય છે. અને ધનના વિયોગકાલે તો અતિશય દુઃખો અનુભવસિદ્ધ છે. તેવી જ રીતે ઓસંબંધી સુખ પણ અનેક બંધનોનું કારણ છે. સંયોગ-વિયોગમાં વિવિધ પ્રકારના માનસિક ફ્લેશોનું કારણ છે. અકાલે પત્નીવિયોગ, પતિવિયોગ અને પુત્રાદિનો વિયોગ થતી અપાર દુઃખો આ સંસારમાં પ્રત્યક્ષ જોવા મળે જ છે. તેથી આ સંસારનાં દુઃખો અને સુખો એમ બસે દુઃખરૂપ જ હોવાથી આ દસ્તિમાં આવેલા જીવને આ સંસાર “અનંત દુઃખોની ખાણા” જ દેખાય છે. અનંતજ્ઞાનોએ શાખોમાં સંસારનું જે વર્ણન કર્યું છે તે તાદેશ થાય છે. આયુષ્ય વિજળીના ચમકારા જેવું ક્ષણિક લાગે છે. સુખના સંજોગો મેધઘટાની જેમ નાશવંત દેખાય છે. ઘર વગેરે સામગ્રી પતાંના મહેલની જેમ ભાંગી જનારી જ દેખાય છે. શાખોના વચ્ચનો ઉપર અપાર પ્રેમ અને શ્રદ્ધા ઉત્પત્તિથાય છે. પૂર્વાપર અભાવિત અવાં જૈન શાખોનું અધ્યયન ગમી જાય છે. સંવેગ અને વૈરાગ્યના રંગથી રંગાયેલા આ જીવને સંસારનો રસ જ ઊડી જાય છે. લવનો લય ઘણો લાગી જાય છે અને સંસારને દુઃખોની ખાણ સમજુ તેમાંથી નીકળવા જ ઈચ્છે છે. ॥૪॥

શાસ્ત્ર ધર્માં ભતિ થોડલી, મનો શિષ્ટ કહે તે પ્રમાણા | મનો સુયશ લહે એ ભાવથી, મનો ન કરે જુઠ ઉક્ષાણા, મનો ||૫॥

ગાથાર્થ - શાસ્ત્રો ધર્માં છે અને આપણામાં બુદ્ધિ અલ્ય છે. માટે શિષ્ટ પુરુષો જે કહે તે જ પ્રમાણ છે. એમ માને છે. આવા ભાવથી આ જીવ જગતમાં સારા પશને પામે છે. પરંતુ ખોટાં જુદાણાં અને આંદબર કરતો નથી. ||૫॥

વિવેચન - આ દિનિમાં આવેલા અને વૈરાગ્યવાસિત આ જીવને યોગીજનોના સતત પરિચયથી પરમાત્માની વાણી ગમી છે. આગમશાસ્ત્રો ઉપર ધર્મં જ બહુમાન છે. વારંવાર તેનું શ્રવણ અને પરિશીલન કરવા આ જીવ જંખે છે. પરંતુ શાસ્ત્રવચનોનો વિસ્તાર અતિબહુ છે. તે વચનો જુદા જુદા વિષયોવાળાં છે. સંસ્કૃત-આઙૃત આદિ દુર્ગમ ભાષાઓમાં નિબદ્ધ છે. તર્ક અને ન્યાયની જટિલ રચનાવાળાં છે. તે સમજવા જેટલી બુદ્ધિ મારી પાસે નથી. “ભતિ થોડલી” અતિશય અલ્ય બુદ્ધિ છે. આવા પ્રસંગે વીતરાગ પરમાત્માની વાણીના પરમાર્થને જ્ઞાનારા અને તેને અનુસારે સમજાવનારા શિષ્ટ પુરુષો જે કહે છે તેને પ્રમાણ માનીને તેને અનુસરવામાં જ મારું આત્મહિત છે. ધર્માં શાસ્ત્રો વાંચવા માટેનું દીર્ઘ આયુષ્ય, વિશાળ ભતિ, અને તીક્ષ્ણ મેધા ન હોવાથી જેઓએ આ શાસ્ત્રો વાંચ્યાં છે. અને તેના સાર રૂપે આપણને જે ઉપદેશ આપ્યો છે. તે ઉપદેશ જ સાંભળીને મારે મારા આત્માના કલ્યાણસાધક કાર્યોમાં વેળાસર જોડાઈ જવું જોઈએ.

જે પરમાત્માએ કેવલજ્ઞાન અને કેવલર્દ્ધન દ્વારા વિશ્વના સમસ્ત ભાવો જોયા છે અને જોઈને યથાર્થ રીતે પ્રકાશ્યા છે, તેવા મહાજ્ઞાનીઓના વચનોમાં વિશ્વાસ રાખીને ચાલવાથી જ યોગમાર્ગનું સેવન શક્ય બને છે. આ પ્રમાણે અનંતજ્ઞાનીઓને અને તેઓના માર્ગે ચાલનારા ગુરુવર્ગને તથા આગમશાસ્ત્રોને અતિશય પૂજ્યભાવથી

સેવે છે. પોતાની મતિની ન્યૂનતા સમજને તેઓના જ વચ્ચોને અનુસરે છે. હૃદયમાં આવા પ્રકારના ઉચ્ચકોટિના ભાવો આવવાથી જીવન અને મન પવિત્ર બને છે. તેથી જગતમાં આવા વિવેકી અને વિનયી આત્માઓ સારા યશને પામે છે. તેની ઈજજત-આબરુ વધે છે. માન-મોભો અને પ્રતિષ્ઠાની સુવાસ ચારે બાજુ વિસ્તરે છે. આ આત્મા પણ ધર્મમય પરિણતિયુક્ત દસ્તિવાળો બન્યો હોવાથી નિરર્થક ખોટાં જુહાણાં આચરતો નથી. અને ગંભીર બનવાથી પોતાનામાં વિદ્યમાન ગુણો પણ ગતો નથી તો પછી ન હોય એવા ગુણો દુનીપામાં ગાઈને ખોટી ડંકસ મારવાનું સંભવતું નથી. અને તેવા પ્રકારનું અલિમાન-અહંકાર પડુ આ જીવ આચરતો નથી.

અહીં ગ્રંથકારે “સુયશ” શબ્દ વાપરીને પોતાનું શ્રી પણોવિજયજી એવું નામાભિધાન પણ સૂચયું છે. એમ જાણવું.

આ પાંચમી ગાથામાં ગ્રંથકારે કહેલો ભાવ પૂછી હરિલદ્રસૂરીજી મ. શ્રીએ યોગદસ્તિ ગાથા ૪૭-૪૮માં કહેલો ભાવ પ્રમાણે કહ્યો છે.

દુઃખરૂપો ભવ: સર્વ, ઉચ્છેદોऽસ્ય કુતઃ કથમ् ?।

ચિત્રા સતાં પ્રવૃત્તિશ્ચ, સાશેષા જ્ઞાયતે કથમ् ? ॥૪૭॥

નાસ્માકં મહતી પ્રજા, સુમહાન् શાસ્ત્રવિસ્તરઃ ।

શિષ્ટા: પ્રમાણમિહ, તદિત્યસ્યાં મન્યતે સદા ॥૪૮॥

અર્થ - આ સંસાર સર્વથા દુઃખસ્વરૂપ જ છે. તેનો ઉચ્છેદ કેમ થાય અને શાનાથી થાય ? સત્પુરુષોની પ્રવૃત્તિ ચિત્ર-વિચિત્ર હોય છે. તે સધળી પ્રવૃત્તિ કેવી રીતે જાડી શકાય ? અમારી એટલી વિશાળ બુદ્ધિ નથી. અને શાસ્ત્રવિસ્તાર ઘણો છે. તેથી આ દસ્તિમાં આવેલ આત્મા શિષ્ટ પુરુષો કહે તે જ પ્રમાણ છે. એમ માને છે. ॥૪૭-૪૮॥

આ પ્રમાણે અહીં તારાદસ્તિનું વર્ણન સમાપ્ત થાય છે. ॥૫॥

આ. ૫

તારાદર્શિનો સાર આ પ્રમાણે છે.

- (૧) દર્શન(જ્ઞાન) છાણાંના અધ્યિક્ષણના પ્રકાશતુલ્ય હોય છે.
- (૨) શૌય-સંતોષ-તપ- સ્વાધ્યાય અને ઈશ્વરધ્યાન એ પાંચ નિયમો આવે છે.
- (૩) ઉદ્ઘેગ નામના બીજા નંબરના ચિત્રના દોષનો ત્યાગ થાય છે.
- (૪) તત્ત્વ જ્ઞાનવાની ઈશ્વરારૂપ “જિજ્ઞાસા” નામના ગુણની પ્રાપ્તિ થાય છે.
- (૫) યોગની અને યોગીઓની કથાઓ પ્રત્યે અતિશય પ્રેમ વર્તે છે.
- (૬) યોગી મહાત્માઓ પ્રત્યે હાઈક યથાર્થ બહુમાનભાવ, તેઓની યથાશક્તિ વૈયાવચ્ચ-સેવા-ભક્તિના ભાવ જીને છે.
- (૭) અનુચ્ચિત આચરણનો ત્યાગ, અને ઉચ્ચિત આચરણનું સેવન.
- (૮) ગુણવાન મહાત્માઓ પ્રત્યે અધિક વિનય.
- (૯) પોતાનામાં ગુણોની ઈનતાનું દર્શન,
- (૧૦) સંસારના સુખો ઉપાધિઓ અને દુઃખોથી ભરપૂર દેખીને ભવભયથી ત્રાસ વર્તે.
- (૧૧) સંસાર એ દુઃખોની ખાડ લાગે, તેમાંથી છુટવાની તીવ્ર ઈશ્વર સેવે.
- (૧૨) શાખો ધર્ણાં છે અને મતિ થોડી છે. એવું ભાન થાય.
- (૧૩) તેથી શિષ્ટોના વચ્ચનને અતિશય પ્રમાણભૂત માનીને પ્રવૃત્તિ કરે.

તારા દર્શિ સમાન

ત્રીજ બલા દસ્તિ

પહેલી મિત્રા અને બીજી તારા દસ્તિનું વર્ણન કરીને હવે ગ્રંથકારશ્રી ત્રીજ બલા દસ્તિનું વર્ણન કરે છે -

**ત્રીજ દસ્તિ બલા કહી જી, કાષ અગ્રિસમ બોધા
ક્ષેપ નહી આસન સધે જી, શ્રવજા સમીહા શોધા
રે જિનજી, ધન ધન તુજ ઉપદેશ. ॥૧॥**

ગાથાર્થ - ત્રીજ દસ્તિનું નામ બલા દસ્તિ છે. તેમાં બોધ
કાષના અર્થિન સમાન હોય છે. ક્ષેપ દોષ હોતો નથી, આસન નામનું .
યોગનું અંગ હોય છે. અને તત્ત્વ સાંજાવવાની ઈચ્છારૂપ ગુણાની પ્રાપ્તિ
થાય છે. હે જિનેશ્વર દેવ ! તંમારા ઉપદેશને ધન્ય છે. ધન્ય છે. ॥૧॥

વિવેચન - એક એક દસ્તિમાં બોધની ઉપમા, દીપનો ત્યાગ,
ગુણાની પ્રાપ્તિ, અને યોગના અંગની પ્રાપ્તિ. આ ચાર બાબતો સમજાવવામાં આવે છે. તેને અનુસારે અહી બલા દસ્તિમાં પણ
આ ગાથામાં આ ચાર બાબતો ગ્રંથકારશ્રી સમજાવે છે.

(૧) બોધ - આ ત્રીજ દસ્તિમાં આવેલા જીવનો બોધ(જ્ઞાન)
કાષના અગ્રિ સમાન હોય છે. કાષનો અગ્રિ તૃષ્ણાઅગ્રિક્ષા અને ગોમય
અર્થિની કરતાં વધુ લાંબો કાળ રહેનારો અને તે બને કરતાં તીવ્ર
પ્રકાશવાળો હોય છે. બીજી દસ્તિમાં યોગીજનોના સતત પરિચય, સહવાસ
અને યોગકથાના પ્રેમ આદિ કારણો વડે બોધની વધુ સ્થિરતા અને પ્રબળતા
થવાની ભૂમિકા ત્યાં બંધાઈ છે. તેથી આ ત્રીજ દસ્તિમાં બોધ કાષના
અર્થિના સમાન હોય છે. આ બોધ કંઈક દીર્ઘકાળ ચાલે છે. તત્ત્વ તરફની
સમજણ આ આત્મામાં જામતી જાય છે. તેના સંસ્કારો પણ પ્રબળ બનતા
જાય છે. જેથી જલ્દી જલ્દી નાશ પામતા નથી પણ સ્થિર થાય છે.

(૨) ક્ષેપદોષત્વાગ - ક્ષેપ એટલે વિલંબ થવો. વારંવાર યોગીજનો પાસેથી યોગધર્મનું માહાત્મ્ય સાંભળ્યું હોવાથી અને તેના પ્રત્યે ચિત્ત આકર્ષિયેલું હોવાથી યોગધર્મની પ્રામિના કારણભૂત એવી ધર્મકિયાઓ આદરવામાં આ જીવ વિલંબ (ક્ષેપ) કરતો નથી. જ્યાં ખેદ અને ઉદ્બેગ હોય ત્યાં રૂચિ ન હોવાથી તે કાર્ય કરવામાં આ જીવ વિલંબ કરે છે. અથવા ખેદ અને ઉદ્બેગ ચાલ્યા ગયા હોય તો પણ અનાહિકાલના મોહના સંસ્કારોની પ્રબળતાના કારણે મંદોત્સાહિતાના લીધે પણ આદરેલા કાર્યમાં વિલંબ થાય છે. અથવા જે ધર્માનુષ્ઠાન આચર્યું હોય તે કરતાં કરતાં તેનાથી અતિરિક્ત બીજા ધર્મકાર્યાદિમાં ચિત્ત ચાલ્યું જવાથી પણ અધિકૃતધર્મસ્થાનમાં વિલંબ થવાનો સંભવ છે. પરંતુ આ ત્રીજી દસ્તિમાં આવેલા જીવને મોહની મંદ્તા વધુ થઈ હોવાથી, યોગમાર્ગની સાધનાનો રસ લાગ્યો હોવાથી અને શાની મહાત્માઓના વચ્ચનો ઉપર અતિશાય પ્રેમ અને વિશ્વાસ પ્રગટ્યો હોવાથી આદરેલી ધર્મકિયાઓ કરવામાં આ જીવ જરા પણ વિલંબ કરતો નથી. આદરેલું ધર્માનુષ્ઠાનનશાસ્કોક્ત વિધિ મુજબ કરે છે. અને વિના વિલંબે કરે છે. જે કાળે જે કાર્ય આદરે છે તે કાળે તે કાર્યમાં જ દસ્તાવિત થઈને વર્તે છે. અન્ય કાર્યમાં ચિત્ત નાખતો નથી તેથી પણ આ જીવ અધિકૃત ધર્મસ્થાન આચરવામાં વિલંબ કરતો નથી.

(૩) આસન યોગાંગ - આસન એટલે ધીરજ અથવા સ્થિરતા, યોગનાં કુલ આઠ અંગો છે. પરમ અને નિયમ બને અંગો પહેલી - બીજી દસ્તિમાં આવ્યા પછી આ ત્રીજી દસ્તિમાં “આસન” નામનું ત્રીજું અંગ આવે છે. આ દસ્તિવાળા આત્માએ જે ધર્મકાર્ય આદર્યું છે તેમાં પ્રેમ-વિશ્વાસ અને કલ્યાણની બુદ્ધિ હોવાથી ખૂબ જ સ્થિરતા(ધીરજ)પૂર્વક આ કાર્ય કરે છે. જરા પણ ઉતાવળ કરતો નથી. વૈરાગ્ય વધ્યો છે. સંસારાભિમુખતા ઘટી છે. કર્મો

ખપાવી તુરત મુક્કિતામાં થવું છે. તે કાર્ય ધર્મકિયાના આરાધન વિના શક્ય નથી. આવું સમજીને આ આત્મા આદરેલા ધર્મકાર્યમાં ધીરજપૂર્વક વિધિયુક્ત અનુષ્ઠાન કરે છે. તે કાળે અન્ય અનુષ્ઠાનમાં ચિત્ત પડણ થાપતો નથી. આ રીતે સ્વીકૃતકાર્યમાં સ્થિરતારૂપ આસન અંગ આ જીવને પ્રામ થાય છે. આસન એટલે સ્થિરતા.

(૪) શ્રવણસમીહા - શ્રવણ એટલે તત્ત્વવાર્તા સાંભળવાની, સમીહા એટલે તીવ્ર ઉત્કંઠા. અનાદિકાળથી અજ્ઞાન અને મોહને આધીન એવા આ જીવનું ગુણસ્થાનકોમાં ઉધ્વરોહણ કેમ થાય ? પૂર્વબદ્ધ કર્માનો નાશ કેવી રીતે થાય ? સંસારની વિંદબનાઓમાંથી કેમ છુટાય ? આ મનુષ્યભવ, જૈન ધર્મ, પુનઃ મળવો અતિદૃષ્ટ છે. સદ્ગુરુનો સમાગમ મહાપુરુષોદયથી જ મળે છે. તેમની પાસેથી પરમાત્માએ કહેલું સાચું તત્ત્વ હું જલ્દી જલ્દી જાણું. એવા પ્રકારની તત્ત્વવાર્તા સાંભળવાની તીવ્ર ઉત્કંઠા આ દસ્તિકણે જીવમાં વર્તે છે. બીજી દસ્તિમાં તત્ત્વ જાણવાની જિજ્ઞાસા હતી, ત્રીજી દસ્તિમાં તત્ત્વ સાંભળવાની ઈચ્છા(શુશ્રૂષા) તીવ્ર બને છે. જિજ્ઞાસા હોય તો જ શુશ્રૂષા આવે છે. જિજ્ઞાસાપૂર્વકની શુશ્રૂષા આવવાથી આ જીવ તેવા પ્રકારના સદ્ગુરુની શોધમાં પ્રવર્તે છે. આ પ્રમાણે તત્ત્વનું વ્યાખ્યાન સાંભળવાની આ જીવને તીવ્ર તાલાવેલી લાગે છે - શુશ્રૂષા તીવ્ર હોવાથી જ્યારે તત્ત્વશ્રવણનો યોગ આવશે ત્યારે અનિર્વચનીય આનંદ આ જીવમાં પ્રવર્તશે.

આ પ્રમાણે (૧) બોધ કાઢ અગ્નિ સમાન, (૨) ક્ષેપદોષનો ત્યાગ, (૩) આસન નામના યોગાંગની પ્રાપ્તિ, (૪) શ્રવણસમીહા(શુશ્રૂષા) ગુણની પ્રાપ્તિ આ ગાથામાં સમજાવ્યાં. ॥૧॥

તરુણ સુખી ખી પરિવર્યો જી, જેમ ચાહે સુરગીત ।
સાંભળવાતેમ તત્ત્વનેજી, એ દસ્તિ સુવિનીતરે । જિનજી ॥૨॥

ગાથાર્થ - યુવાન, ધનવાન, અને પરિણીત પુરુષ દેવોના ગાયનને સાંભળવા જેટલા ભાવથી ચાહે છે, તેટલા જ ભાવથી સુવિનીત એવો આ દર્શિવાળો જીવ તત્ત્વ સાંભળવા ઈશ્ચે છે. ॥૨॥

વિવેચન - ઉપરની ગાથામાં જે શુશ્રૂષા ગુણાની પ્રાપ્તિ સમજાવી છે, તે જ વાત ગ્રંથકારક્રમી આ ગાથામાં ઉદાહરણ આપીને વધારે સ્પષ્ટ સમજાવતાં કહે છે કે -

કોઈ એક પુરુષ પરિપૂર્ણ યુવાવસ્થામાં છે. ધન-ધ્યાનાદિથી ઘણો જ સુખી છે. નવો જ વિવાહિત થયેલો છે. એટલે કે ખીથી પુઝી છે. સંગીત કળા જ્ઞાનવામાં ઘણો ચતુર છે. ત્યાં આકાશમાંથી ગાન્ધર્વ જાતિના દેવો ગાયન ગાવા આવ્યા છે. દેવ-દેવીઓનું નૃત્ય અને સંગીત ગોઠવાયું છે. તેવા સ્થાનમાં તે યુવાન પુરુષ જેટલા હોંશથી - ઉત્સાહથી તે સંગીત સાંભળવા જાય તેના કરતાં પણ વધુ રાગે ધર્મતત્ત્વ સાંભળવાની તીવ્ર ઈશ્ચા આ સાધક મુમુક્ષ આત્માને વર્તે છે. આશય એવો છે કે યોગી જીવ બોગના સાધનભૂત યુવાવસ્થા, ધન, ખી, ચતુરાઈ અને દેવોનું સંગીત વગેરે મળ્યે છતે શ્રોત્રેન્દ્રિયજન્ય સુખને અનુભવવામાં જેવો લયલીન થાય છે. તેવી રીતે યોગી આત્માઓ યોગદશાના સ્વરૂપને સાંભળવામાં અતિશય રસ ધરાવે છે. આવી તીવ્ર ઉત્કંઠાને “શુદ્ધ શ્રવણ સમીહા” કહેવાય છે.

યોગકથા અને ધર્મતત્ત્વ સાંભળવાની આ શુશ્રૂષા ત્રીજ બલા દર્શિમાં આવે છે. આ ઉત્કટ શુશ્રૂષા ગુણવાળો સાધક આત્મા અતિશય વિનયવાળો હોય છે. કારણ કે યોગી મહાત્માઓ પાસેથી આ સાધક આત્માને યોગકથા સાંભળવી છે. જ્ઞાનવી છે. ગુરુઓના વિનય વિના વિદ્યા મ્રામ થતી નથી. તેથી આ સાધક આત્મા સુંદર વિનયવાળો અર્થાત્ સુવિનીત થઈ જાય છે. ઉત્કટ શુશ્રૂષા અને ઉચ્ચકોટિના વિનય ગુણ વડે આ સાધક આત્મા યોગી

મહાત્માઓ પાસેથી નિર્મળ બોધ પ્રાપ્ત કરવા માટેનું યોગ્ય પાત્ર બની જાય છે. યોગી મહાત્માઓ પણ તેના શુશ્રૂષા અને વિનય ગુણ વડે પ્રસર થયા છતા શ્રુતજ્ઞાન આપવાની નદી વહેવરાવે છે. આ જ વાત ગ્રંથકાર હવે પછીની ગાથામાં સમજાવે છે. ॥૨॥

સરી એ બોધ પ્રવાહની જી, એ વિદ્ધા શુત થલકૂપ ।
શ્રવણસમીહા તે કિસીજી, શચિત સુણે જિમ ભૂપરે ।

જિનજી ॥ ૩ ॥

ગાથાર્થ - આ શુશ્રૂષા એ બોધપ્રવાહ માટે પાણીની સરવાણી(નીક)તુલ્ય છે. આ શુશ્રૂષા વિના સાંભળવું તે સ્થળ ઉપર ખાડો કરવા સમાન છે. જેમ રાજી શયન કરતી વખતે કથા સાંભળે તેની જેમ જે શ્રવણસમીહા હોય તેનો અર્થ શું ? અર્થાતું તે શ્રવણસમીહાં નિરર્થક છે. ॥૩॥

વિવેચન - યોગમાર્ગને સાંભળવાની-જાણવાની જે તીવ્ર તમસા તે શુશ્રૂષા ગુણ છે. આ ગુણ કુવામાં “પાણી જાવવા માટેની જે સરવાણી-સેર-નીક હોય છે તેના તુલ્ય છે. જેમ સરવાણી દ્વારા કુવામાં, પાણીનો પ્રવાહ આવ્યા જ કરે છે. તેમ આ ઉત્કટ શુશ્રૂષા ગુણ દ્વારા જ્ઞાનપ્રવાહ (બોધપ્રવાહ) આ સાધક જીવમાં આવ્યા જ કરે છે. સરવાણી દ્વારા જે કુવામાં પાણીનો પ્રવાહ નિરન્તર ચાલુ હોય છે તે કુવામાંથી આખું ગામ સતત પાણી ભરે તો પણ પાણી ખુટંતું નથી. તેવી રીતે ઉત્કટ શુશ્રૂષા ગુણ દ્વારા જ્ઞાનપ્રવાહ આ મુમુક્ષુ આત્મામાં આવ્યા જ કરે છે. ચિત્ત વૈરાગ્યમય જ રહે છે. જીવન ધર્માચરણમય જ રહે છે. આત્મતત્ત્વના ચિંતન-મનનમાં જ સમય પસાર થાય છે. તેનો જ્ઞાનપ્રવાહનો ધોધ અટકતો નથી. ચાલુ જ રહે છે.

શુશ્રૂષા ગુણ વિના શરમાશરમીથી, લોક-લજીથી, કે જવું પડતું હોય એટલે વ્યાખ્યાન આદિ સાંભળવા જઈએ તો તેનાથી

જ્ઞાનપ્રવાહ આવતો નથી. જેમ જ્યાં પાણીનો યોગ નથી એવી સુકી ભૂમિ ઉપર કુવો ખોદીએ તો તે કુવામાં સરવાળી જ ન હોવાથી પાણીપ્રવાહ આવતો જ નથી. કુવો ભરતો જ નથી. તેવી રીતે શુશ્રૂષા વિના તત્ત્વશ્રવણ પણ જ્ઞાનપ્રવાહ આપનારું બનતું નથી. કારણ કે તત્ત્વશ્રવણ કરવામાં પોતાનું મન ન હોવાથી તે મન અન્યત્ર - બીજા જ કાર્યમાં બટકતું હોય છે. અડધું સંભળાય, અડધું ન સંભળાય, આજુભાજુવાળા લોકોથી વાતો કરાય. ઈત્યાદિ રીતે કાળનિર્જમન થાય, પરંતુ જ્ઞાનપ્રવાહનો લાભ થતો નથી. આ જ વાત એક ઉપમા આપીને ગ્રન્થકાર સમજાવે છે કે -

ધર્મા રાજા-મહારાજાઓમાં એવી ટેવ હોય છે કે તે જ્યારે નિદ્રા ઈચ્છે ત્યારે તેના કોઈ સેવકને સુંદર રહિલી વાર્તા સંભળાવવાનું કહે. તે સેવક પણ પોતાની અદ્ભુત વાક્યાતુર્યની શૈલીપૂર્વક કથા ચલાવે. જે સાંભળતાં સાંભળતાં રાજા સૂઈ જાય. નિદ્રાવસ્થામાં પણ સેવક વડે કહેવાતી કથા શયિત (સૂતેલો) એવો તે રાજા સાંભળે. તેનાથી શું બોધ થાય? અથાતું કંઈ જ બોધ ન થાય. કારણ કે કોઈ પણ વિષય જાણવા માટે કથા કરવાનું સેવકને કહું નથી. પરંતુ નિદ્રા સારી આવે તે માટે જ રાજાને સેવકને કથા કરવાનું કહું હતું. તેવી જ રીતે શુશ્રૂષા ગુણ વિના તત્ત્વશ્રવણાદિની જે કિયા કરવામાં આવે તેનાથી જ્ઞાનપ્રવાહ આ જીવમાં આવતો નથી. માત્ર લોકવ્યવહાર જ સચ્ચવાય છે. તેથી આવી શ્રવણસમીહા તે કેવી? અર્થાતું શું કામની? આત્માને સાધનામાં આવી શ્રવણસમીહા ઉપકારી થતી નથી.

પૂ. હરિભદ્રસૂરિશુ મ.શ્રીએ યોગદસ્તિ સમુચ્ચયમાં પણ કહું છે કે-

બોધામ્ભઃસ્તોતસશૈષા, સિરાતુલ્યા સતાં મતા ।

અભાવેઽસ્યા: શ્રુતં વ્યર્थમસિરાવનિકૂપવત् ॥ ૫૩ ॥

અર્થ - આ શુશ્રૂષા જ્ઞાનરૂપી જળપ્રવાહ માટે સરવાણી તુલ્ય મનાયેલી છે. આ શુશ્રૂષા ગુણ વિના તત્ત્વ સાંભળવું તે સરવાણી વિનાના ફૂપની જેમ વર્ધે છે. ॥૫૩॥

આ ઉપરથી સમજશે કે ધર્મતત્ત્વ સાંભળવામાં કેટલી તીવ્ર શુશ્રૂષા હોવી જરૂરી છે. શુશ્રૂષાગુણ ઉત્તમગુરુની શોધ કરાવે છે. તેઓનો સંપર્ક અને સહવાસ વધારે છે. અને તેના દ્વારા સાધક એવા આ આત્મામાં નિરન્તર જ્ઞાનપ્રવાહ આવ્યા જ કરે છે અને આ આત્મા કલ્યાણના માર્ગ શીધ વિકાસ પામતો જ રહે છે. ॥૩॥

મન રીજે તન ઉલ્લસેજી, રીજે બુજે એકતાન ।
તે ઈચ્છા વિષા ગુણકથાજી, બહેરા આગળ ગાન.
**જન સાહિત્ય
જિનજી ૦** ॥૪॥

ગાથાર્થ - શુશ્રૂષાપૂર્વકના શ્રવણથી મન આનંદ પામે છે. શરીર રોમાંચિત થાય છે. બોધની સૌધેમ આત્મા એકતાન(લયલીન) બને છે. સાંભળવાની ઈચ્છા વિના ગુણોની કથા સંભળાવવી એ બહેરા આગળ ગાયન સમાન છે. ॥૪॥

વિવેચન - જ્યારે જીવમાં વૈરાગ્ય વધે છે. મોકાભિલાષ તીવ્ર બને છે. આત્મતત્ત્વ અને એના કલ્યાણના માર્ગો જાણવાની સાચી ભૂખ લાગે છે. દિન-પ્રતિદિન સંસાર અકળામણાભર્યો લાગે છે. સદ્ગુરુઓનો સંયોગ અતિશય દુષ્કર દેખાય છે. ત્યારે આ જીવને ધર્મતત્ત્વ(યોગમાર્ગ) જાણવાની અને સાંભળવાની ઈચ્છા ઉત્કટ બને છે. આવા પ્રકારની ઉત્કટ કોટિની જિજ્ઞાસા અને શુશ્રૂષા ગુણપૂર્વક આ સાધક આત્મા ઉત્તમજ્ઞાની ગીતાર્થ એવા સદ્ગુરુ પાસે યોગકથાનું શ્રવણ કરે છે. ત્યારે તેનું મન અત્યાત આનંદમાં ગરકાવ થઈ જાય છે. હૃદયમાં પ્રગટ થયેલા આનંદની અંદર મન નાચી ઉઠે છે. મન અત્યાત હર્ષધેલું બને છે. તથા શરીર

અતિશય પ્રકૃતિલિત થાય છે. રોમેરોમમાં ઉલ્લાસ બાપે છે. ગુરુજી દ્વારા સમજાવાતા એક એક શબ્દમાં હર્ષની છોળો ઉછેણે છે.

મનના આનંદની સાથે અને શરીરના રોમાંચની સાથે સદગુરુજીની પાસેથી તત્ત્વ સાંભળતાં સાંભળતાં આ આત્મામાં વિશિષ્ટ એવો બોધ (તત્ત્વજ્ઞાન) પ્રાપ્ત થાય છે. મોહની નિદ્રામાંથી આત્મા જાગે છે. સવિશેષ ધર્મ આરાધનામાં આગળ વધવા વિચારો કરે છે. પ્રાપ્ત થતા તત્ત્વજ્ઞાનની સાથે એકત્રાન (લયલીન - તન્મય) થઈ જાય છે. તે કાલે આ આત્મા તત્ત્વશ્વાશમાં એવો એક લીન થાય છે કે સંસારની સર્વ સંવેદનાઓ ઘડીભર માટે ભૂલી જાય છે. એવી ઈચ્છા ઉત્કટ બને છે કે ગુરુજી હજુ વધારે કાજ સંભળાવ્યા જ કરે તો કેવું સારું ? ફરી ફરી આવું તત્ત્વ સાંભળવાનો અને જાણવાનો અવસર આવવો અત્યન્ત દુષ્કર છે. જેથી તત્ત્વ સાંભળવાની ઘેલણામાં ગણ્યાય તેવી તીવ્ર ઈચ્છા જાગે છે.

જૈનમુખ્યત્વિત શાસનન્મલ

તત્ત્વ સાંભળવાની તીવ્ર શુશ્રૂપા જેઓને ન હોય તેવા શ્રોતાઓને યોગકથાનું જે શ્રવણ કરાવવું તે બહેરા માણસ આગળ ગીત ગાવા સમાન છે. જેમ બહેરા પુરુષની આગળ ગીત ગાવું નિરર્થક છે. ફળદાયક થતું નથી. તેવી રીતે શુશ્રૂપા વિના તત્ત્વવાર્તા પણ નિરર્થક જ છે. તેથી શ્રોતાને સાચી તત્ત્વ સાંભળવાની ઈચ્છા હોય તો જ ઉપદેશકોએ શ્રોતાઓને તત્ત્વ સંભળાવવું જોઈએ. જે શ્રોતાની ઈચ્છા નથી અથવા જે શ્રોતા ઉંચુ તત્ત્વ સાંભળવાનું પાત્ર નથી. જેનામાં એવી બુદ્ધિ હજુ પ્રગટી નથી, તેવા શ્રોતા સમક્ષ યોગકથાનું શ્રવણ ફળદાયક થતું નથી. અનિયત્ત્વાળા અથવા અપાત્ર અથવા અલ્યબુદ્ધિવાળાને ઉંચીકોટિનું ધર્મતત્ત્વ સંભળાવવાથી ધર્મતત્ત્વની કિમત ઘટે છે. હીરાના હાર તેવા પ્રકારના યોગ્ય જીવોને જ પહેરવા અપાય છે. સામાન્ય માણસોને અપાત્ર નથી.

આ ત્રીજી દસ્તિ આવે ત્યારે જ તત્ત્વશ્રવણ કરવા માટેની સાચી યોગ્યતા પ્રગટે છે. તીવ્ર ઈચ્છા પ્રગટે છે. આવા પ્રકારની યોગ્યતા અને તીવ્ર ઈચ્છાવણા મુમુક્ષુ આત્માઓ યોગમાર્ગના સાચા જ્ઞાતા અને અનુભવી એવા સદ્ગુરુનુ ભગવત્તાની પાસે નિરન્તર ધર્મશ્રવણની પ્રાપ્તિ થાય અને આધ્યાત્મિક જ્ઞાનમાં અને ભાવનામાં વધારે થાય તે માટે નિરન્તર પ્રયત્નશીલ રહે છે. જીવનમાંથી શક્ય બની શકે તેટલા અનાચારો(અયોગ્ય આચારો)થી દૂર રહે છે તથા સદ્ગુરુના નિરન્તર સંપર્કથી અને ઉચિત આચારોમાં જ વર્તવાથી પોતાને યોગ્ય ધર્મની પ્રવૃત્તિ કરવામાં કોઈપણ જાતનાં વિદ્ધો (અંતરાયો - મુશ્કેલીઓ) આ સાધક આત્માને આવતાં નથી. આ જ વાત ગ્રંથકારમહર્ષિ આગળ ગાથામાં જણાવે છે. ॥૪॥

જૈન સાઇટ
વિધન ઈહાં પ્રાપે નહી જી, ધર્મ હેતુમાં કોય ।
અનાચાર પરિહારથીજી, સુયશ મહોદય હોયરે ।
જીનમ् જ્યતિ શાન્દુર ॥૫॥

ગાથાર્થ - ધર્મના હેતુભૂત કાર્યો કરવામાં આ જીવને પ્રાપ્ત કોઈ વિદ્ધો આવતાં નથી અને અનુચિત આચારોના ત્યાગથી સારો યશ આપનારો એવો મહોદય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૫॥

વિવેચન - ભાવાર્થ સ્પષ્ટ સમજાય તેવો છે કે આ સાધક આત્માની દસ્તિ બદલાતી જાય છે. ભવાબિનંદીપણામાંથી મોકાથીપણા તરફ ઢળી રહી છે. તેના કારણે ત્રીજી બલા દસ્તિમાં આવતાં મોકાથીપણું તીવ્ર બને છે. અનુચિત આચારો જીવનમાંથી નીકળી જાય છે. ખોટા માણસોનો સહિતાસ અને તેવું વાંચન આદિ નીકળી જાય છે. આ જીવ ઉચિત આચરણવાળો, સાધુસંતો અને સજજનોનો સહિતાસી બને છે. તેના પ્રતાપે સંવેગ અને વૈરાગ્ય વધારે મજબૂત થાય છે. ધરસંસારના વ્યવહારો આચરે છે, પરંતુ અલિમતા વધતી

જાય છે. જેથી દોષિત આચરણ ન હોવાથી ધર્મકાર્યો કરવામાં કે ધર્મના ઉપાયભૂત યોગકથાના શ્રવણાદ્વિના સંજોગો પ્રામ કરવામાં પ્રાય: કોઈ વિધ આવતું નથી.

સામાન્યપણે પૂર્વબદ્ધ કર્મના ઉદ્યથી કોઈ પણ સારું કામ કરવું હોય તો સજ્જન આત્માઓને સદા વિધનો આવવાનો સંભવ છે. કારણ કે તે આત્મા પ્રકૃતિએ સજ્જન બન્યો છે. તેને સજ્જનતા સાચવવી છે. પોતાની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરવું નથી. સીમામાં રહેવું છે. એટલે વિધનો આવે અને આવેલાં વિધનો તે વિધનોરૂપ બને, પરંતુ આ દસ્તિમાં આવેલા સાધક આત્માને કંઈક વિકાસ પામેલા યોગધર્મના પ્રભાવે આ વિધનો પ્રાય: આવતાં નથી. અને કદાચ વિધનો આવે છે તો તે વિધનો વિધનોરૂપ લાગતાં નથી. છતાં અતિશય તીવ્ર કર્મના ઉદ્યવાળાને વિધનો આવે પણ છે એટલે **જ** “પ્રાય:” શબ્દનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. વિધનો ન **જ** આવે એવો નિયમ નથી.

આ રીતે બલા દસ્તિવાળા ક્રાત્માને ધર્મના ઉપાયો જાળવામાં, તેનું સ્વરૂપ સાંભળવામાં, સમજવામાં અને શક્તિ અનુસાર જીવનમાં અપનાવવામાં વિના વિધે સુંદર તત્ત્વની પ્રાર્થિ થવાથી અને તે તે ઉપાયોમાં પોતે હિંમતબેર આગળ વધતો હોવાથી જગતમાં તેના જીવનની અને તેના વિચારોની તથા વચ્ચેનોની સારી છાપ પડે છે. તેના પ્રત્યે લોકોનો વિશ્વાસ વધે છે. તે આધ્યાત્મિક પ્રતિષ્ઠિત નાગરિકપણાનો સારો પશ પ્રામ કરે છે. અને સંવેગ-વૈરાગ્ય - તથા નિર્વદ આટિ ગુણોનો વિકાસ થતાં ક્ષમા - નપ્રતા - સરણતા અને સંતોષાદ ઉત્તમ ભાવો વૃદ્ધિ પામતાં આ આત્મા મહોદ્યને પામે છે. ઉત્તમ કલ્યાણને કરનારા માર્ગને પામે છે. કલ્યાણનો સાચો રસ્તો હાથમાં આવી જાય છે. જે આત્માની ઉત્તતિ કરવા સ્વરૂપ મહોદ્ય પમાડનારો બને છે. અહીં “સુયશ” શબ્દમાં ગ્રન્થકાર મહર્ષિએ ગર્ભિતપણે પોતાનું નામે પણ સૂચવ્યું છે. ॥૫॥

બલા દસ્તિનો સાર આ પ્રમાણે છે.

- (૧) કાણના અન્નિ સંબંધી પ્રકાશતુલ્ય દર્શન(બોધ-જ્ઞાન) હોય છે.
- (૨) યોગનું ત્રીજું અંગ “આસન” (સ્થિરતા) આ કાળે આવે છે. ખોટી ખોટી તૃષ્ણાઓના અભાવથી કોઈપણ વિવક્ષિત ધર્માનુષ્ઠાનના સેવનમાં સુખપૂર્વક “આસન” લગાવે છે.
- (૩) પથ્યાચિત આચરણ કરાતાં સર્વ ધર્મ અનુષ્ઠાનોમાં અત્યરાપૂર્વક ગમનાગમન કરે છે.
- (૪) અપાયોના પરિદ્ધારથી સર્વ કાર્યો પ્રણિધાન(એકાગ્રતા)પૂર્વક કરે છે.
- (૫) તત્ત્વ સાંભળવાની બુભૂક્ષા તીવ્ર બને છે. ઉત્કટ શુશ્રૂષાગુણ આવે છે.
- (૬) આ શુશ્રૂષા તત્ત્વજ્ઞાનરૂપી જળપ્રવાહ પ્રામ કરવા માટે સરવાણીતુલ્ય છે. સરવાણી વિનાની ભૂમિમાં દૂપખનન નિરર્થક છે તેમ શુશ્રૂષાગુણ વિના તત્ત્વશ્રવણ પણ નિરર્થક છે. બહેરા આગળ ગાયન ગાવા તુલ્ય છે.
- (૭) ઉત્કટ શુશ્રૂષાના મ્રલાવે સોપકભી તીવ્ર કર્માંનો ક્ષય થાય છે. જેથી ઉત્તમ બોધની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને યોગધર્મની પ્રાપ્તિમાં આવનારાં વિઘ્નોનો પણ અભાવ થાય છે. સન્ના
- (૮) ક્ષેપ નામના ત્રીજા ચિત્તદોષનો અહીં ત્યાગ થાય છે. તેનાથી યોગધર્મના સેવન માટેનું કૌશલ્ય પ્રામ થાય છે. આધ્યાત્મિક વિકાસ સરળ બને છે.
- (૯) અનુચિત આચરણનો જીવનમાંથી ત્યાગ થાય છે. ઉચિત જ આચરણમાં ટેવાઈ જાય છે. જેથી ધર્માનુષ્ઠાનનું આચરણ કરવું વહું શક્ય બને છે.
- (૧૦) જીવન બદલાઈ જાય છે. બોગમાર્ગ તરફ વળેલું આ જીવન યોગમાર્ગ તરફ વધારે છે. જેથી સારો એવો પણ ચોતરફ પથરાય છે. માન-પ્રતિષ્ઠા અને લોકવિશ્વાસ વધે છે.
- (૧૧) જેનાથી આ સાધક આત્મા “મહોદય”ને પામે છે. કલ્યાણકારી માર્ગ ઉપર ચઢે છે. સાચો આત્મતત્ત્વસાધક રસ્તો હાથ લાગે છે. આત્માની પરિણાતિ અતિશય નિર્મળ બનતી જાય છે.

બલા દસ્તિ સમાપ્ત

ચોથી દીપા દસ્તિ

યોગદસ્તિ ચોથી કહી છે, દીપા તિહાં ન ઉત્થાન.
પ્રાણાયામ તે ભાવથીજુ, દીપ પ્રભાસમ જ્ઞાન
મનમોહન જિનજુ, મીઠી તાહરી વાણ ॥૧॥

ગાથાર્થ - શાખોમાં યોગધર્મની ચોથી દસ્તિ દીપા કહી છે.
ત્યાં ઉત્થાન દોષનો ત્યાગ, ભાવપ્રાણાયામ અંગની પ્રાપ્તિ, અને
દીપકની પ્રભા સમાન જ્ઞાનગુણ,(તથા તત્ત્વશ્રવણગુણની પ્રાપ્તિ) અહીં
થાય છે. ॥૧॥

વિવેચન - હવે આપણે ચોથી દસ્તિની વિચારણા કરીશું.
પાંચમી સ્થિરા દસ્તિથી જીવને યથાર્થ યોગધર્મની પ્રાપ્તિ થશે. તેની
ભૂમિકારૂપે (પાયાની મજબૂતાઈ રૂપે) પ્રથમની આ ચાર દસ્તિઓ
છે. એટલે ચોથી દસ્તિમાં યોગધર્મની પ્રાપ્તિનો પાયો(ભૂમિકા) બરાબર
મજબૂત થતી જાય છે. આ દસ્તિ મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકના
અન્તિમકાળમાં અને સમ્યકૃત્વ પ્રાપ્તિના પૂર્વકાળમાં આવે છે તેથી
આ દસ્તિ સમજવી અતિશય આવશ્યક છે. આ દસ્તિમાં (૧)
બોધ (જ્ઞાન) દીપકની પ્રભાતુલ્ય હોય છે. (૨) વિતના આઠ
દોષોમાંથી ઉત્થાન દોષનો ત્યાગ હોય છે. (૩) પ્રાણાયામ નામના
ગ્રીજા યોગ અંગની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને (૪) સદગુરુ પાસે
તત્ત્વશ્રવણનો યોગ પ્રાપ્ત થાય છે. તેનું કંઈક વર્ણન આ પ્રમાણે-

(૧) દીપકપ્રભા સમ બોધ - અહીં સર્વત્ર દસ્તિ એટલે
બોધ, દસ્તિ એટલે દર્શન. દસ્તિ એટલે જ્ઞાન એવો અર્થ લેવાનો
છે. પ્રથમની ગ્રણ દસ્તિ કરતાં આ દસ્તિમાં જીવને તત્ત્વનો બોધ
દીપકની પ્રભા જેવો હોય છે. તેથી જ આ દસ્તિનું નામ દીપાદસ્તિ

રાખેલ છે. પ્રથમની તરફ દસ્તિમાં બોધ તૃષ્ણાના અર્જિનતુલ્ય, છાણાંતા અર્જિનતુલ્ય અને કાષ્ઠના અર્જિનતુલ્ય હતો. જે બોધ એટલો બધો સ્થિર અને સબળ ન હતો. પરંતુ અસ્થિર અને દુર્બળ હતો. જ્યારે આ ચોથી દસ્તિમાં આવેલો બોધ દીપકના પ્રકાશ જેવો હોવાથી વધારે કાળ રહેનારો છે માટે સ્થિર છે અને સૂક્ષ્મ વસ્તુઓનું પણ દિગ્દર્શન કરાવનાર છે, માટે સબળ છે. અત્યાર સુધી જે રીતે આપણે અજ્ઞાનતાના કારણે સંસારમાં પરિબ્રમણ કર્યું છે તેનો સ્પષ્ટ ઘ્યાલ આ દસ્તિ કાળો જીવને આવી જાય છે. પરિબ્રમણનાં કારણોના સાચા ઘ્યાલની સાધકને તાતી જરૂર છે. કારણ કે તેના જ્ઞાન વિના કરાયેલી સાધના દિશાવિહીન બની જાય છે. ડોઈ રોગી પુરુષ રોગ દૂર કરવા માટે ચિકિત્સા કરાવે. પરંતુ કયો રોગ છે? શાનાથી થયો છે? તેને દૂર કરવાના ઉપાયો શું? ઈત્યાદિ રોગનિદાનનું ઘણું મહત્વ છે. રોગનિદાન વિનાની ચિકિત્સા ફળદાયક થતી નથી. આ હડીકરત સર્વવ્યક્તિઓને અનુભવસિદ્ધ છે. તેવી રીતે ભવબ્રમણનું નિદાન જાણવું એ યોગસાધનામાં અતિઆવશ્યક છે. મારો આ આત્મા કયા કયા કારણોથી સંસારમાં ભવબ્રમણ કરે છે? તેનો બોધ આ ચોથી દસ્તિમાં જીવને થાય છે તેથી આ દસ્તિ દીપકના પ્રકાશની તુલ્ય પ્રકાશાત્મક અર્થાત્ જ્ઞાનાત્મક છે. આત્મજાગૃતિ ભીલવે છે. ભવબ્રમણના કારણભૂત મિથ્યાત્વ આદિ દોષોને દૂર કરવાનો પ્રબળ પુરુષાર્થ આદરે છે. શત્રુને શત્રુ તરીકે પિછાણે છે. તેને ટાળવા યોગધર્મ આયરવા માટે તન અને મનને મજબૂત કરે છે.

(૨) ઉત્થાનદોષત્યાગ - ઉત્થાન એટલે ચિત્તનું ઉડી જવું. ચિત્તનું ઉભગી જવું. આચરેલા ધર્માનુષ્ઠાનમાં ચિત્તની અસ્થિરતા, તે ઉત્થાન દોષ છે. આત્માના શત્રુઓને મૂળથી દૂર કરવા જ છે. તો તેની સામે તેના પ્રતિપક્ષી એવા “યોગધર્મ”નું બળ વધારવું

આવશ્યક છે. યોગધર્મનું બળ વધારવામાં બેદ-ઉદ્વેગ-ક્ષેપ અને ઉત્થાન વગેરે ચિત્તના દોષો પ્રતિબંધક છે. તેમાંના પ્રથમના ત્રણ દોષો પ્રથમની ત્રણ દસ્તિમાં આ સાધક આત્માએ દૂર કર્યા છે. જીવે ચોથો દોષ જે ઉત્થાન છે તેને અહીં દૂર કરે છે. આદરેલી સાધનામાં ચિત્તને સ્થિર કરે છે. અસ્થિરતા દૂર કરે છે. જો અસ્થિરતા આવે એટલે કે સાધનામાંથી ચિત્ત ઉભગો જાય તો આજસુધી મેળવેલી સિદ્ધિ હારી જવાય, દૂર કરેલા સર્વ દોષો જીવનમાં પાછા આવે. આ મોટી નુકશાની વહેરવી પડે, તેથી દૂર કરેલા દોષો ફરી ન આવે અને પ્રામ કરેલી સિદ્ધિ હારી ન જવાય તે માટે આ સાધક આત્મા સાવધાન થઈ જાય છે. પ્રામ સાધનામાં સ્થિર બની જાય છે. ઉત્થાન દોષ છોડી દે છે. (ઉત્થાન = આચરેલી તે તે કિયામાંથી ચિત્તનું ઉઠી જવું.)

સ્થિરા આદિ પાછળની ચાર દસ્તિઓમાં યોગધર્મની જે સિદ્ધિ પ્રામ થાય છે. તેની અપેક્ષાએ મિત્રા આદિ પ્રથમની ચાર દસ્તિમાં નહીંવત્ત (અર્થાત् અલ્ય) સિદ્ધિ પ્રામ થઈ દોષ છતાં નપડા અનાદિના પસાર થયેલા ભૂતકાળને આશ્રયી જો વિચારીશું તો સમજાશે કે મિત્રાદિ પ્રથમની ચાર દસ્તિમાં પડી આ સાધક જીવે ખૂબ જ સુંદર સિદ્ધિ મેળવી છે. આવી મેળવેલી સિદ્ધિ ગુમાવવાનું મુમુક્ષુ જીવને પાલવે નહીં. આ પ્રમાણો સમજાને આ સાધક આત્મા “ઉત્થાન”(અસ્થિરતા) દોષનો ત્યાગ કરે છે. અને મોકાપ્રામિને અનુકૂળ ધર્મસાધનામાં સાવધાન થઈ જાય છે, સ્થિર બની જાય છે.

(૩) ભાવપ્રાણાયામની પ્રાપ્તિ - રેચક, પૂરક અને કુંભક એમ ત્રણ જાતનો પ્રાણાયામ કહેવાય છે. જેમ શરીરમાં શાસ આદિને બહાર કાઢવાની જે કિયા તે રેચક, નવો શાસ શરીરમાં ઉમેરવો તે પૂરક અને આવેલા શાસને ઘડામાં જળની જેમ ભરવો તે કુંભક. આ ત્રણ દ્વય પ્રાણાયામ છે. તેમ અહીં (૧) આત્મામાં આવેલા

મોહના ભાવો દૂર કરવા તે રેચક, (૨) ક્ષાયોપશમિક અને ક્ષાયિક ગુણો પૂરવા તે પૂરક, અને (૩) પ્રામ ગુણોને સાચવી રાખવા તે કુંભક એમ ત્રણ પ્રકારનો ભાવ પ્રાણાયામ. આ દશામાં જીવને આવે છે. આ ભાવપ્રાણાયામનું વિશેષ વર્ણન હવે પછીની બીજી ગાથામાં આવે જ છે. તેથી અહીં વધુ વર્ણન લખતા નથી.

(૪) તત્ત્વશ્રવણ - સદગુર પાસે યોગધર્મનું સ્વરૂપ સાંભળવું. પ્રથમની ત્રણ દષ્ટિમાં અનુકૂમે અંદેખ - જિજ્ઞાસા - અને શુશ્રૂષા ગુણ આવ્યો હતો. હવે અહીં શ્રવણ ગુણ પ્રામ થાય છે. યોગ ધર્મનો એવો એમ લાગે છે કે તત્ત્વશ્રવણ કરવામાં આ આત્મા અત્યાર લીન થઈ જાય છે. તત્ત્વશ્રવણ દ્વારા જ્ઞાનપ્રવાહ નિરંતર આ સાધક આત્મામાં વૃદ્ધિ પામ્યા જ કરે છે. આ ગુણનું વર્ણન પણ આગળ ગાથા ચોથીમાં આવે જ છે.

આ પ્રમાણે આ ચોથી દષ્ટિમાં ચારે ભાવો સમજવા. ॥૧॥

બાધ્યભાવ રેચક ઈહાં જી, પૂરક અંતર ભાવ. કુંભક થિરતા ગુણો કરીજી, પ્રાણાયામ સ્વભાવ.

મનમોહન૦ ॥૨॥

ગાથાર્થ - આ દષ્ટિકાળે બાધ્યભાવોનો રેચક પ્રાણાયામ, અંતરભાવોનો પૂરક પ્રાણાયામ, અને સ્વીરતા ગુણ રૂપે કુંભક પ્રાણાયામ. એમ ત્રણ પ્રકારના પ્રાણાયામ નામના યોગના અંગના સ્વભાવો જાણવા. ॥૨॥

વિવેચન - સાધક એવો આ આત્મા ત્રીજી દષ્ટિના અન્તાકાળે ઉત્કેટ એવા શુશ્રૂષા ગુણ દ્વારા આત્મકલ્યાણની પ્રાપ્તિ માટે સુંદર એવો બોધ પામ્યો છે. તેની પીઠિકા મજબૂત બની છે. આત્મતત્ત્વ અને તેના ગુણો શું ? તે આ જીવે કંઈક જ્ઞાયું છે. તથા પૌરુણાલિક ભાવો અને તે ભાવો પ્રત્યેની આસક્તિ (મમતા) કે જે આ. ૬

“ભાવ્યભાવ” કહેવાય છે. તે ભાવ્યભાવો આ જીવને અનેત જન્મ-મરણવાળા ભવભ્રમકામાં રખડાવનાર છે. તેના ત્યાગ વિના આત્મકલ્યાણ શક્ય જ નથી. એવું બરાબર સમજાઈ ચૂક્યું છે.

તેથી ચોથી દસ્તિમાં આવતાંની સાથે જ પૌદ્ધગલિક સુખના ભાવો અને તેના પ્રત્યેની આસક્તિઓએ ભાવ્યભાવો આ જીવ પોતાની પ્રકૃતિમાંથી જ દૂર કરવાનો પ્રયત્ન આદરે છે. જે રેચક ભાવ પ્રાણાયામ કહેવાય છે. જેમ શરીરમાં રહેલા મલીન શાસને બહાર કઢાય છે. અથવા શરીરમાં જામ થયેલા મલને એરેંડીપાના તેલ આદિનો રેચ (જુલાબ) લઈને પણ બહાર કઢાય છે. તેને દ્વયરેચક કહેવાય છે. કારણ કે મલીન શાસ અને જામ થયેલ મલ દ્વય સ્વરૂપ (પદાર્થ સ્વરૂપ) છે. અને શરીરને બગાડનાર છે. તેની જેમ આ આત્મામાં અનાદિકાળીન મોહના પારતંત્રયથી જે જે “અનાત્મદશાના” ભાવો છે તે સર્વ ભાવો ભાવ્યભાવો - પરભાવદશાના ભાવો છે. આ સર્વ આત્માની અશુભ પરિણતિ-પરિણામ સ્વરૂપ હોવાથી ભાવાત્મક છે. દ્વયાત્મક નથી.

સદ્ગુરુ પાસેથી મળતા જ્ઞાન દ્વારા આ સાધક આત્મા પોતાના આત્મામાં રહેલા આ ભાવાત્મક મલોને રેચ(જુલાબ) લગાડે છે. તેથી તેને રેચક નામનો સૌથી પ્રથમ ભાવ પ્રાણાયામ કહેવાય છે. આ મલો આત્માનું અહિત કરનાર છે. આ જીવ અનાદિકાળથી પૌદ્ધગલિક સુખના સારા-નરસા ભાવમાં રમ્યા કર્યો છે. મનગમતી ઈષ્ટ વસ્તુઓનો સંયોગ થતાં રાગદશામાં અને અઙ્ગમતા ભાવો મળતાં દેખભાવમાં પરિણામ પામ્યો છે. જેનાથી જન્મ-મરણની પરંપરા વધારી છે. હવે તે અશુભ ભાવોને ત્યજે છે. આ રેચક ભાવ પ્રાણાયામ છે.

જેમ જેમ ભાવ્યભાવોનો રેચ લાગે છે. અશુભભાવો આ આત્મામાંથી દૂર થાય છે. તેમ તેમ આ આત્માને આત્માના ભાવો

-આત્મતત્ત્વની વિચારણા. હું કર્માના બંધનથી કેમ છૂટું ? મારા ગુણોને કેમ મેળવું ? એવી ઉત્તમ વિચારણાઓ તथા તદ્દનુસાર પ્રવર્તન પોતાનામાં પૂરે છે. લાવે છે. તેને પૂરકભાવપ્રાણાયામ ડલેવાય છે. જેમ શરીરમાંથી મલીન શાસને દૂર કરી શુદ્ધ શાસ પૂરાય છે. જીમ થયેલા મલને દૂર કરી પુષ્ટિકારક અનુ ઉમેરાય છે. તેમ મોહ અને અજ્ઞાનજન્ય અશુભભાવોને દૂર કરી સ્વભાવદશાની રમણતારૂપ ઉત્તમભાવો આ આત્મામાં પૂરાય છે.

આ ગુણ આવવાથી બાધ્યભાવોની વિમુખતા અને આત્મિકભાવોની સન્મુખતા વધે છે. મારે મારા આત્માને ગુણીયલ બનાવવા અને આવેલા ગુણોની સ્થિરતા મેળવવા માટે કોષ-માન-માયા-લોલ-દ્વારા-આસક્રિત-સ્પૃહા - દૃષ્ટા - રાગ - દ્વેષ - આદિ દુર્ગુણો રૂપ બાધ્યભાવ મારે છોડવો જ જોઈએ, પૌર્ણાલિક સુખનો અને સુખના ઉપાયોનો રાગ મારામાં ઉપરોક્ત બાધ્યભાવો લાવે છે. માટે તેને ત્યજને ક્ષમા-નાત્રતા-સરણતા-સંતોષ-નિષ્પત્વાત્ત્ત્વ-વૈરાગ્ય આદિ ઉત્તમ ગુણોરૂપ અભ્યન્તરભાવનું મારા આત્મામાં પૂરણ કરું કે જેથી પ્રામણુણોની સ્થિરતા વધે. આ પ્રમાણે ઉત્તમ ભાવોનું આત્મામાં લાવવું-ઉમેરવું તે પૂરક ભાવ પ્રાણાયામ.

જેમ ઘડામાં ભરાયેલું જલ ઘડો પકવેલો અને મજબૂત હોવાથી તેમાં સ્થિર રહે છે. નીકળી જતું નથી. તેની જેમ શરીરમાં શુદ્ધ શાસને ભરી રાખવો, સ્થિર કરવો તે કુંભક દ્વય પ્રાણાયામ. એ જ પ્રમાણે આ આત્મામાં આજ સુધી સાધેલી સાધનાને(સિદ્ધિને) અને પ્રાત કરેલા ગુણોને બરાબર સ્થિર કરવા. સદ્ગુરુના સંયોગે અને તેઓએ આપેલ ધર્મદેશનાના શ્રવણ દ્વારા આ આત્માને પણ પકવેલા ઘડા જેવો મજબૂત બનાવી તેમાં ગુણોને(ઉત્તમ ભાવોને) સ્થિર કરવા તે કુંભક ભાવ પ્રાણાયામ.

આત્માની જ્યારે દર્શિ ઉધેડે છે. સંસાર કારમો જેર જેવો લાગે છે. ચારે તરફ અનેક ઉપાધિઓથી દુઃખોની જ પરંપરા દેખાય

છે. કષણિક સુખ અને અપાર હુંખ જ દિલ્લીગોચર થાય છે. ત્યારે દુર્ગુણોને દૂર કરવારૂપ રેચક, સદગુણોને મેળવવારૂપ પૂરક, અને ગ્રામ થ્યેલા ગુણોને સ્થિર કરવા રૂપ કુંભક એમ ત્રણ પ્રકારના પ્રાણાયામ રૂપ યોગદશાનું ચોથું અંગ આ જીવમાં આવે છે. આવી દશા આવતાં જીવને આત્મકલ્યાણ માટે ધર્મતત્ત્વનું મહાત્વ સમજાય છે. આત્માની શુદ્ધ દશા જો મેળવવી હશે તો જીવનમાં ધર્મતત્ત્વ અંગે અંગે વ્યામ કરવું જ પડશે. તે જ તત્ત્વ આ સંસારથી બચાવનાર છે. એમ સમજ તેના પ્રત્યે અપાર ગ્રેમ ઉદ્ભબે છે. આ જ વાત ગ્રંથકારશ્રી આગણની ગાથામાં વ્યક્ત કરે છે. ॥૨॥

ધર્મ અર્થે ઈહાં પ્રાણાનેજી, છાંડે પણ નહીં ધર્મ.
પ્રાણ અર્થે સંકટ પડેજી, જુઓ એ દિલ્લીનો ધર્મ.
મનમોહન૦ ॥૩॥

ગાથાર્થ - આ દિલ્લીમાં આવેલો આત્મા ધર્મ માટે પ્રાણને ત્યજે છે. પરંતુ ગમે તેવું સંકટ પડેનતો પણ પ્રાણના અર્થે ધર્મને ત્યજતો નથી.

આ દિલ્લીનો પ્રભાવ કેવો છે ? તે તમે જુઓ. ॥૩॥

વિવેચન - ભાવ પ્રાણાયામના પ્રભાવે આત્મામાં જ્ઞાનાદિ ગુણો સ્થિરતાને પામે છે. સદગુરુ પાસે નિરંતર તત્ત્વશ્રવણ કરતાં વસ્તુનો સારાસારરૂપ પરમાર્થ સમજાય છે. છિત્તાહિત, ડેયોપાદેય અને કર્તવ્યાકર્તવ્યનો વિવેક વધારે જાગૃત થાય છે. તેનાથી જીવનમાં ધર્મની આવશ્યકતા દઢ થાય છે. હૃદયમાં ધર્મતત્ત્વની દઢ પ્રાપ્ત વિના આત્મકલ્યાણ શક્ય નથી એવો મજબૂત પક્ષપાત ધર્મ પ્રત્યેનો જામી જાય છે. તેના કારણે ધર્મ માટે જરૂર પડે તો પ્રાણોનો પણ ત્યાગ કરે છે. પરંતુ ગમે તેવું સંકટ આવે તો પણ પ્રાણોની રક્ષા માટે આ જીવ ધર્મનો ત્યાગ કરતો નથી.

સમ્યકૃત્વ પ્રામ કરવા પૂર્વે જીવની ભૂમિકા આટલી બધી મજબૂત બની જાય છે તે આ ચોથી દસ્તિનો પ્રભાવ છે. મુક્તિ તરફ એવી મીટ મંડાડી છે કે મિથ્યાત્વને ઓગળે જ છુટકો છે. આ પ્રમાણે અંદરના મલને દૂર કરતાં કરતાં થયેલા કભિક વિકાસથી આ આત્મા યોગની સિદ્ધિ સુધી પહોંચી શકે છે. કભિક વાસ્તવિક વિકાસ સાધ્યા વિના જેઓ આગળ ધ્યે છે તેઓ અંતે ફળપ્રાપ્તિ કરી શકતા નથી.

“પ્રાણ કરતાં પણ ધર્મ અધિક છે” પ્રાણ એક ભવ પૂરતું જીવન આપનાર છે. જ્યારે ધર્મ સર્વથા ભવો સમામ કરી ફરી જન્મ-મરણ જ ન કરવું પડે તેવી સ્થિતિ આપે છે. આ વાસ્તવિક પરિસ્થિતિનો પાકો જ્યાલ આપવાનું કામ આ દસ્તિ કરાવે છે. પ્રથમ ગુણસ્થાનકમાં સંભવતી વધુમાં વધુ વિશુદ્ધિની પરાકાષ્ઠાવાળી આ ચોથી દસ્તિ છે. પ્રાણ કરતાં ધર્મની અધિકતા જો મનમાં જામી ન હોય તો આગળ આવનારી દસ્તિઓ પ્રામ કરવી અતિ દુષ્કર છે. કારણ કે તે દસ્તિઓમાં તો પ્રાણાન્ત કરાવે એવાં કણો આવે તો પણ ધર્મનો-ગૃહીત પ્રતિશાનો ત્યાગ કર્યા વિના કષ્ટ સહન કરવાની યોગ્યતા પ્રામ કરવાની હોય છે. આટલી બધી ધીરજ અને ધર્મમાં સ્થિરતા જ્ઞાન દ્વારા આવે છે. અને આવા પ્રકારના અપૂર્વ આધ્યાત્મિક જ્ઞાનપ્રાપ્તિનું પરમપ્રધાન કારણ જો કોઈ હોય તો તે સદ્ગુરુનો યોગ છે. આ નિમિત્તકારણ છે. અને ઉપાદાનરૂપે તત્ત્વશુશ્રૂતા અને તત્ત્વશ્રવણ છે. તત્ત્વશ્રવણના અચિન્ય પ્રભાવથી જ્ઞાનપ્રવાહ-વિવેકબુદ્ધિ અને વૈરાઘ્યવૃદ્ધિ આ જીવમાં અવશ્ય થાય છે.

ઉપરોક્ત ગુણોના પ્રવાહે પ્રથમ દસ્તિકાળે આ જીવમાં જે યોગનાં બીજ વાવેલાં, તે હવે આ દસ્તિકાળે ઉગવા લાગે છે. અર્થાત્ તેનામાંથી અંકુરા ફુટે છે. એટલે કે “યોગભીજનો પ્રરોહ” થાય છે. આ જ વાત ગ્રંથકાર મહર્ષિ હવે પછીની ગાથામાં જડાવે છે. ॥૩॥

તત્ત્વશ્રવણ મધુરોદકેજી, હહાં હોયે બીજ પ્રરોહ.
ખાર ઉદ્ક સમ ભવ ત્યજેજી, ગુરુ ભગતિ અદ્રોહ.

મનમોહન૦ ॥૪॥

ગાથાર્થ - આ દસ્તિકાલે આ જીવમાં તત્ત્વશ્રવણ સ્વરૂપ
મધુર પાણીના સિંચનથી યોગબીજનો પ્રરોહ થાય છે. અને ખારા
પાણી સમાન ભવભાવનો આ જીવ ત્યાગ કરે છે તથા ગુરુની
ભક્તિ કરવામાં અદ્રોહભાવ આવે છે. ॥૪॥

વિવેચન - જ્યારથી આ સાધક આત્મામાં સંસારસુખ તરફની
ઓધદસ્તિ મંદ પડી અને મુક્તિસુખ પ્રાપ્ત કરવા માટેની તેની
ઝંપના રૂપ યોગદસ્તિ શરૂ થઈ ત્યારથી પહેલી મિત્રા દસ્તિના
પ્રારંભથી જ પહેલી ઢાળની ગાથા આઠ આદિમાં કહેલાં જિનેશ્વરને
શુદ્ધ પ્રણામ, ભાવાર્થાર્થની સેવા અને ભવઉદ્ઘગ આદિ યોગનાં
બીજ આ જીવમાં પ્રાપ્ત થયેલાં. પરંતુ વાવેલા કોઈપણ ધાન્યના
બીજને મીઠા પાણીનો(અને ખાતર-દવા-પ્રકાશ આદિનો) સંયોગ મળે
તો તુરત ઉગવા લાગે છે. જે ફળપ્રાપ્તિનું નિકટતમ કારણ બને.
પણ જો ખારા પાણીનો સંયોગ થાય તો ખાતર આદિ આપવા
ઇતાં તે બીજ અંકુરાને ઉગાડતું નથી. તેવી જ રીતે આ ચોથી
દસ્તિમાં તત્ત્વશ્રવણરૂપી મધુર પાણીનો સંયોગ થવાથી પ્રાપ્ત થયેલાં
તે બીજનો હવે પ્રરોહ(ઉગવાપણું-અંકુરા મુકવાપણું) શરૂ થાય છે.
અર્થાત્ જિનેશ્વરના પ્રણામાદિ જે બીજ આ આત્મામાં અંશતઃ આવ્યાં
હતાં તે હવે અતિશય ઉચ્ચકોટિના ભક્તિભાવપૂર્વકનાં ફાલ્યાંફૂલ્યાં
થાય છે. અને અનેકગુણોને લાવનારાં બને છે.

શરીર અને આત્માના ભેદને જણાવનારાં, સંવેગ અને વૈરાગ્યના
પરિણામને વધારનારાં, શ્રેષ્ઠ જિજ્ઞાસાપૂર્વકનું, સદ્ગુરુની પાસેથી
ભાવપૂર્વકનું તત્ત્વશ્રવણ એ મીઠા પાણીનો પ્રવાહ છે. આ જ્ઞાન પ્રવાહ
યોગબીજનો અવશ્ય પ્રરોહ કરે છે. અનાદિકાળથી આ જીવે અતાવનું

જ શ્રવણ કર્યું છે. સંસારનાં સુખો કેમ મળે ? તેના ઉપાયો શું? એવા પ્રકારના ભોગસુખનું જ તથા મિથ્યાદર્શનોના ઉલટા તત્ત્વોનું જ શ્રવણ કર્યું છે. તેવા પ્રકારના અતત્ત્વશ્રવણારૂપી ખારા પાણીનો જ આજ સુધી સંયોગ કર્યો હતો. એટલે જ ભવભ્રમણા મટતી ન હતી અને યોગ તરફની દસ્તિ આવતી ન હતી. તથા યોગના બીજનો પ્રરોધ થતો ન હતો. આ દસ્તિ આવતાં જ પુષ્યના ઉદ્યથી મળેલો સુખીઓ સંસાર પણ ભવભ્રમણા જ કરાવનારો લાગે છે. તેથી અસાર છે. તુચ્છ છે, એવો ઘ્યાલ આવી જાય છે. તેથી ખારા પાણીની સમાન એવું ભવસંબંધી અતત્ત્વશ્રવણ આ જીવ આ દસ્તિકાળે ત્યજી દે છે. જેનાથી ભવની પરંપરા વધે, આત્મા તરફના સુખથી ઉલટી બુદ્ધિ કરાવે એવા અતત્ત્વનું જ શ્રવણ અહીંથી ત્યજી દે છે. જેથી ગ્રામ થયેલા ગુણોથી લપસવાનું ન બને.

જીવસાઇટ

તથા તત્ત્વશ્રવણારૂપી મધુર પાણી પીવાનો એવો તો ચટકો લાગે છે કે પીધા જ કરું, પીધા જ કરું, પીધા જ કરું, તેટલું તત્ત્વશ્રવણ કરે તો પડા તેના સંબંધી તૃપ્તિ ન થાય. તુખ્યાનો છેદ ન થાય. આના કારણો જ આવા પ્રકારનું ઉચ્ચકોટિનું તત્ત્વ સમજાવનારા આ આત્માના સાચા હિતેશ્ચ, નિઃસ્ફૂર્ભાવે પરજીવોનું કલ્યાણ કરનારા, જૈનશાસનના તત્ત્વજ્ઞાનના બંડાર, અનેક પ્રકારના ગુણસમૂહથી ગુમ્ફિત એવા સદ્ગુરુ પ્રત્યે હાર્દિક બહુમાન - પ્રેમ - ભક્તિ - વૈયાવચ્ચ આદિ ગુણો આ સાધક આત્મામાં એવા જન્મે છે કે જે શબ્દથી વર્ણવી ન શકાય. પંચ મહાત્રતથારી, પંચ આચારના યથાર્થ પાલક, જિનેશ્વર પરમાત્માની આજ્ઞા પ્રમાણે ગ્રામાનુગામ વિચરનારા, ફ્લેટ-બંગલો અથવા ઘર આદિ કોઈ નિત્ય સ્થાન નહીં રાખનારા એવા સાધુઓને જ પૂજનીય માને, સાચા સંત માને, તેઓની ભક્તિ કરવામાં અદ્રોહભાવ હૈયામાં પ્રગટે, આજ સુધી અતત્ત્વશ્રવણના

કારણે સાધુમહાત્મા મત્યે દ્રોહ(અખાગમો) પ્રવર્તતો હતો, ગુણોમાં દોષપણાની બુદ્ધિ થતી હતી તે પરિસ્થિતિ બદલાઈ જાય છે. આ ત્યાગી વૈરાગી અને ગીતાર્થ એવા સાધુ મહાત્મા જ ભવથી નિસ્તાર કરનારા જણાય છે. તેઓની કોઈપણ પ્રકારની ભક્તિ કરવામાં આંખ આડા કાન કરવાની કુબુદ્ધિ હવે સુઝતી જ નથી.

તત્ત્વશ્રવણના પ્રતાપે પોતાના ભૂતકાળ અને વર્તમાનકાળના જીવનની વચ્ચેનો મોટો તઙ્કાવત આ સાધક આત્માને જણાય છે. ભૂતકાળમાં વીતાવેલું અજ્ઞાન અને દોષમૂલક દ્યાપાત્ર જીવન ક્યા? અને વર્તમાનમાં પ્રામણ થયેલું જ્ઞાન અને ગુણમૂલક જીવન ક્યા? આ જીવનદોરી બદલનારા જો કોઈ મહાત્મા હોય તો તત્ત્વશ્રવણ કરાવનારા આ સાધુ મહાત્મા જ છે, આવો ચમલકાર જીવનમાં સર્જનાર પણ આ જ મહાત્મા છે. તે સાધુ મહાત્મા જ સાચા સદ્ગુરુ છે. આટલા જ કારણે નવકારમંત્રમાં અરિહંતપરમાત્મા અને સિદ્ધ પરમાત્મા પછી આચાર્ય-ઉપાધ્યાય અને સાધુ સરૂપ સંસારના સર્વથા ત્યાગીનું જ સ્થાન આવે છે. સંસારીનું સ્થાન આવતું નથી.

આ કાલે ચારે તરફ ભૌતિક સુખોની, તેના ઉપાયોની, અને દીવી આદિ સાધનો દ્વારા તેના પ્રચારની બોલબાલા ચાલે છે. છતાં આ જ વિષમકાળમાં દર વર્ષે પૂર્વના વર્ષો કરતાં સંસારનો ત્યાગ કરી સાધુ થનારાની સંખ્યા વધતી જ રહી છે. આ વાત લોકપ્રસિદ્ધ છે. સમસ્ત કુદુંબો દીક્ષા લેતાં હોય એવું પણ નજરે નિહાળાય છે. આ સમસ્ત પ્રતાપ તત્ત્વશ્રવણનો જ છે. ભૌતિકની સામે આધ્યાત્મિક બળ આ આત્મામાં આવે એવી વૈરાગ્યવાહિની દેશના આપનારા આ સાધુ મહાત્માઓનો જ આ પ્રતાપ છે. આવું સમજુને આ સાધક આત્મા સાધુ પ્રત્યેની ભક્તિ આદિમાં દ્રોહ વિનાનો બને છે.

સદ્ગુરુનો યોગ, તત્ત્વ જ્ઞાનવાની જિશાસા, તથા તત્ત્વશ્રવણ

ઈત્યાદિ અનુકૂળ સંજોગો હોવા છતાં તેના દ્વારા પ્રામ થતું જ્ઞાન સ્થૂલબોધવાળું હોય છે. સૂક્ષ્મબોધવાળું હોતું નથી. કારણ કે હજુ ગુણસ્થાનક મિથ્યાત્વ છે. ભલે મિથ્યાત્વની ઘણી મંદતા થઈ ગઈ છે. તો પણ સમ્યકૃત્વ ગુણ આવ્યા વિના અર્થ સંબંધી સૂક્ષ્મબોધ થતો નથી. આ જ વાત હવે પછીની ગાથામાં સમજાવે છે.

સૂક્ષ્મબોધ તો પણ ઈહાં જી, સમકિત વિષા નવિ હોય. વેદસંવેદાપદે કહ્યો જી. તે ન અવેદ્યે જોય.

મનમોહન૦ ॥૫॥

ગાથાર્થ - આ દીપા દસ્તિમાં આવેલ આત્માને સમ્યકૃત્વ ન હોવાથી સૂક્ષ્મબોધ સંભવતો નથી. કારણ કે તે સૂક્ષ્મબોધ વેદસંવેદાપદમાં જ આવે છે. અવેદ્યસંવેદ્ય પદમાં તે સૂક્ષ્મબોધ જોવાતો નથી. ॥૫॥

વિવેચન - આ ચોથી દીપા દસ્તિવિશે સાંક આત્માએ મિત્રા-તારા-બંલા એમ ત્રણ દસ્તિઓ પસાર કરી છે. અનાદિની ઓધદસ્તિ તો ચાલી જ ગઈ છે. પરંતુ યોગની પણ ત્રણ દસ્તિ પસાર કરી ઘણું ઘણું અપ્રામપૂર્વ એવું આધ્યાત્મિક બળ પ્રામ કર્યું છે. મિથ્યાત્વ ઘણું ઘણું મંદ થઈ ચૂક્યું છે. અપુનર્ભન્યક અને ગ્રાન્થિદેશની પ્રામિ આદિ ઉચ્ચકોટિની સિદ્ધિઓ આ સાંક આત્માએ હાંસલ કરી છે. સદગુરુની પાસે નિરંતર તત્ત્વશ્રવણ દ્વારા આત્મા કોમળ બનાવ્યો છે. વૈરાગ્યવાસિત બનાવ્યો છે. સમ્યકૃત્વ પ્રામ થવાની તૈયારીમાં છે. મિથ્યાત્વદશા ઘણી ઘણી ઓગળી ગઈ છે.

સુંદર તત્ત્વજ્ઞાન પ્રામ કર્યું છે. તથાપિ સૂક્ષ્મબોધ હજુ આ જીવને થતો નથી. સ્થૂલબોધ જ થાય છે. ઉપરછલ્યો ધર્મ સમજાય છે. ઘણું ઊડાણ આવી શકતું નથી. કારણ કે ઊડાણવાળો સૂક્ષ્મબોધ

તે વેદસંવેદપદ કણે જ થાય છે. અને વેદસંવેદપદ સમ્યકૃત્વકાળે જ આવે છે. મિથ્યાત્વદશામાં આ આત્માને હજુ અવેદસંવેદપદ વર્તે છે. તેથી અવેદસંવેદપદકાળે ઊંડાણવાળો સૂક્ષ્મ બોધ થતો નથી. વેદસંવેદપદ અને અવેદસંવેદપદનો અર્થ આગળ ગાથાઓમાં આવે જ છે.

આત્મા ભવાભિનન્દીને બદલે મુક્તિસુખનો સાચો અર્થી બન્યો છે. પોતાના આત્માનું કલ્યાણ કરવાની તમના જાગી છે. તત્ત્વજ્ઞિશાસા-તત્ત્વશ્રવણ અને સંતપુરુષોનો સહવાસ - પરિયય દ્વારા સૂક્ષ્મબોધ મેળવવાની ઉત્કંઠા તીવ્ર બની છે. પરંતુ વેદસંવેદપદ પ્રામ કર્યા વિના અથવા અવેદસંવેદપદની વિદ્યમાનતામાં સૂક્ષ્મબોધ આવતો નથી. આવું જાણવાથી સાધક એવા આ આત્માને વેદસંવેદપદ પ્રામ કરવાની અભિવાધા અને તેના માટેનો પ્રયત્ન વધે છે. મિથ્યાત્વદશા હવે અકારી લાગે છે. ફદ્યમાં તેનો ઉંખ થયા જ કરે છે. તેને ત્યજી સમ્યકૃત્વ અને વેદસંવેદ પદની પ્રાપ્તિ માટેના ઉપાયો સદ્ગુરુ પાસેથી સવિશેષ જાણો છે. ઉત્તમ સંતપુરુષોનો સહવાસ આ સાધક આત્મા વધારે છે.

“રાગ અને દ્રેષ્ટ” આત્માના વાસ્તવિક શરૂ છે. તેનો પાયો અનાદિના કારણો આ આત્મામાં ઘણો ઊંડો છે. મજબૂત છે. તેને હચમચાવ્યા વિના આત્મકલ્યાણ શક્ય નથી. આ રાગ-દ્રેષ્ટ એક પ્રકારની ગાંઠસ્વરૂપ છે. તેને છેદે જ છુટકો છે. ઈત્યાદિ ઉમદા વિચારોથી આ આત્મા પલ્લવિત થાય છે. વિચારો ઉમદા હોવાથી વર્તન પણ ઘણું ઉમદા(ગુણીયલ) બનાવવાનો સતત પ્રયત્ન વધારે છે. વેદસંવેદપદનો પ્રલાય જ કોઈ અદ્ભુત છે. એવું ગુરુમુખથી અને શાસ્ત્રો દ્વારા જાણવાથી તેને સમજવાનો અને મેળવવાનો પ્રેમ લાગે છે. રઢ લાગે છે. ગુરુજી પણ તેના ઉપર કૃપા કરીને સમજાવે છે. ॥૫॥

વેદ બંધ શિવ હેતુ છે જી, સંવેદન તસ નાણ.
નય નિક્ષેપે અતિભલું જી, વેદ સંવેદ પ્રમાણ.
મનમોહન૦ ॥૬॥

ગ્યાથાર્થ - બંધનાં અને મુક્તિનાં જે કારણો છે તે “વેદ” કહેવાય છે. તે બસેનું જે જ્ઞાન છે તેને સંવેદન કહેવાય છે. નય અને નિક્ષેપાઓ પૂર્વક વેદભાવોનું અતિશય લલું એવું જે જ્ઞાન તે વેદસંવેદપદ છે. એમ તમે પ્રમાણપૂર્વક જાણો. ॥૬॥

વિવેચન - આ આત્મા મોહની પરાધીનતાના કારણો અનાદિકાળથી સંસારના સુખોનો અતિશય રાગી અને દુઃખોનો અત્યન્ત દેખી છે. તેના કારણો જ સુખનાં સાધનોનું અને દુઃખનાં સાધનોનું જ્ઞાન ઓછી મહેનતે સહેલાઈથી ગ્રામ થાય છે. સુખ-દુઃખ, અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ, સગવડતા-અગવડતા, મિત્ર-શર્ઝુ, આ બધા ભાવો વિના ઉપદેશો આ જીવને સમજાઈ જ જાય છે. સમજવા પ્રયત્ન કરવો પડતો નથી. પરંતુ સંસારની જન્મ-મરણપાદિ દુઃખોની જાણોમાંથી ઉગારનાર જે તત્ત્વજ્ઞાન છે તે જ સાચું ‘વેદ’ જાણવા યોગ્ય છે. તેને જ અહીં “વેદ” તરીકે સમજાવે છે.

કર્મબંધનાં કારણો શું ? અને કર્મોના ક્ષય દ્વારા પ્રામ થનારી મુક્તિનાં કારણો શું ? અર્થાત્ બંધ અને શિવનાં જે જે કારણો છે તે જ આત્માર્થી જીવોને સાચેસાચ જાણવા યોગ્ય છે. જેથી બંધકારણોને છોડીને શિવકારણોને આદરી શકે. માટે બંધ અને શિવનાં કારણો તે વેદ સમજવાં. તેનું શાખોને અનુસારે નય અને નિક્ષેપાઓ સાથે જે સૂભજ્ઞાન થાય છે તે જ્ઞાનને વેદસંવેદ કહેવાય છે. આવા પ્રકારનું જ્ઞાન જે સ્થાનમાં થાય છે તે સ્થાનને પદ કહેવાય. એટલે બંધ અને શિવનાં કારણોનું નય તથા નિક્ષેપાઓ પૂર્વક યથાર્થ જ્ઞાન જે સ્થાનમાં થાય છે તે સ્થાનને “વેદસંવેદ પદ” કહેવાય છે.

યોગદાષ્ટિ સમુચ્ચય નામના ગ્રંથમાં પૂર્ણ શ્રી હરિભ્રસૂરિજીએ
કહું છે કે -

વેદાં સંવેદાતે યस્પિનપાયાદિનિબન્ધનમ् ।

તથાડ્રવૃત્તિબુદ્ધ્યાડપિ, સ્થાદ્યાગમવિશુદ્ધ્યા ॥૭૩ ॥

તત્પદं સાધ્વવસ્થાનદ્વિનગ્રસ્થાદિલક્ષણમ् ।

અન્વર્થયોગતસ્તત્ત્રે, વેદસંવેદામુચ્યતે ॥૭૪ ॥

અર્થ - સ્લી આદિ(સ્લી અને ધન વગેરે) અપાયાદિનું (દુઃખનું) જ કારણ છે. માટે તેમાં પ્રવર્તવા જેવું નથી. એ પ્રમાણે આગમના અભ્યાસથી નિર્મળ થયેલી એવી બુદ્ધિપૂર્વક વેદ વસ્તુ જ્યાં સમજાય છે ત્યાં સારી રીતે આત્મા ઉપાદેયમાં સ્થિર અને હેઠમાં અસ્થિર રહેતો હોવાથી તેવા પ્રકારના લિમગ્રન્થિ આદિના લક્ષણવાળા પદને શાસ્ત્રોમાં વેદસંવેદધ્યપદ કહેવાય છે. ॥૭૩-૭૪ ॥

આ સંસારમાં અતિશય રાગના પાત્ર તરીકે ગણાતાં સ્લી અને ધન આદિ (સ્લીને આશ્રયી પુરુષ અને ધન આદિ) દુઃખનાં જ કારણ છે. તેની પ્રાપ્તિ માટે પણ અનેક પ્રકારનાં સાહસ-મુશ્કેલીઓ-સંકટો-ક્લેશો-કડવાશ અને માનસિક મુંજવણો વહોરવી પડે છે. પ્રામથ્યા પણી તેઓનાં મન સાચવવાં, ઈચ્છાએ કે અનિચ્છાએ પણ તેઓને અનુકૂળ વર્તવું જ પડે છે. તેથી એક જાતનું મહાબંધન મનમાં લાગે છે. અનુકૂળ વર્તવા છતાં સગવડતા - અગવડતા પડતાં ક્ષણમાં ખુશી અને ક્ષણમાં નાખુશી, ક્ષણમાં રાગ, ક્ષણમાં રીસ, કળ્યા-કડવાશ, ઈષ્ટવિરહ-અનિષ્ટ સંયોગ, ઈત્યાદિ દુઃખોથી જ ભરેલો આ સંસાર છે. તેના વિયોગકાળે તેનાથી પણ અપાર દુઃખ આ જીવને લાગે છે. આવું સુંદર જ્ઞાન જ્યારે આગમાનુસારી બુદ્ધિથી થાય છે. તથા તે સ્લી અને ધનાદિ અપાયનાં કારણ હોવાથી તેમાં પ્રવર્તવા જેવું નથી. તે દુઃખદાયી જ છે. ત્યજવા જેવું જ છે. એવા પ્રકારનું જે સ્થાનમાં સમજાય છે. તથા મુક્તિ

જ સાચા સુખનું સ્થાન છે. જ્યાં પરદવ્યોનાં બંધનો નથી, જનમ-મરણાદિની વાયિ નથી. કોઈપણ જાતની વૈરવૃત્તિ કે પ્રેમવૃત્તિ નથી. અને તે મુક્તિના ઉપાયો તરીકે રત્નત્રધીની આરાધના, સત્યપુરુષોનો સમાગમ, સત્યાખોનું વાંચન, ઉત્તમ પ્રકારનો શાનયોગ અને તેને અનુસારે કરાતો છિયાયોગ આ સર્વ શિવસુખનાં કારણો છે. આ પ્રમાણે બંધનાં અને શિવનાં કારણોનું શાખાનુસારે શાન, તથા બંધનાં કારણોમાં અપ્રવૃત્તિની બુદ્ધિ અને શિવનાં કારણોમાં પ્રવૃત્તિની બુદ્ધિપૂર્વક કરાતું ઉચ્ચકોટિનું જે શાન તે “વેદસંવેદ” કહેવાય છે. આવા પ્રકારનું ઉત્તમ શાન જે સ્થાનમાં મેળવાય તે સ્થાન એટલે કે જ્યારે ગ્રન્થીભેદ થાય, અનિવૃત્તિકરણ કરી સમ્યકૃત્વ પ્રાપ્ત કરાય. ત્યારે જ તેવા પ્રકારનું શાન મેળવાય છે માટે તે સ્થાનને “વેદસંવેદપદ” કહેવાય છે.

આ શાન પણ “નય-નિક્ષેપા પૂર્વકનું અતિભલું” હોવું જોઈએ. આ વાત કંઈક સ્પષ્ટપણે સમજાએ -

કોઈપણ વસ્તુના સ્વરૂપને વિચારવા-સમજવા માટે બે જાતની દિલ્હી હોય છે. દ્રવ્યદિલ્હી અને પર્યાયદિલ્હી. જેમ કે પાંચ-દસ તોલા સોનામાંથી હાર-કુંડલ-કંકણ અથવા અન્ય કોઈ અલંકાર કમશઃ બનાવીએ તો તેમાં સુવર્ણ તેનું તે જ રહે છે એવી જે દિલ્હી તે દ્રવ્યદિલ્હી છે. અને આ કુંડલ છે, આ કંકણ છે, એવી અલંકાર તરફની જે દિલ્હી તે પર્યાયદિલ્હી છે. તે બસે દિલ્હીને બે નય કહેવાય છે. દ્રવ્યદિલ્હીને દ્રવ્યાર્થિકનય અને પર્યાયદિલ્હીને પર્યાયાર્થિકનય કહેવાય છે. નય એટલે દિલ્હી - અભિપ્રાય - આશય: દ્રવ્યદિલ્હીએ આ જગત નિત્ય છે. એકરૂપ છે. અભિજ છે. અને પર્યાયદિલ્હીએ આ જગત અનિત્ય છે. લિખ-લિત્રરૂપે છે. અને અનેકતાવાળું છે. દ્રવ્યદિલ્હીના (દ્રવ્યાર્થિકનયના) ગાઢા, અને પર્યાયદિલ્હીના (પર્યાયાર્થિકનયના) ચાર બેદ છે. કુલ $3+4=7$ નયો છે.

(૧) નૈગમ, (૨) સંગ્રહ, (૩) વ્યવહાર, (૪) ગ્રહિસૂત્ર,
(૫) શબ્દ, (૬) સમલિકૃઢ અને (૭) એવંભૂત. એમ કુલ ૭
નયો છે. તેના સંક્ષેપમાં અર્થ આ પ્રમાણે છે -

(૧) નૈગમનય - જે વસ્તુમાં વસ્તુનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ ન
હોય પરંતુ કાર્યકારણ આદિ સંબંધોને લીધે આરોપ - ઉપચાર કરાય,
કલ્પના કરાય તે નૈગમનય, જેમ નદીના કાંઠાને નદી કહેવી, વરસતા
વરસાદને “સોનું વરસે છે” એમ કહેવું, પ્રભુની પ્રતિમામાં પ્રભુપણું
માનવું, હાથીના પુતળાને હાથી કહેવો, “આ રસ્તો ક્યાં જાય છે ?”
એમ બોલવું તે સર્વે ઔપચારિક વાક્યો હોવાથી નૈગમનય કહેવાય
છે. તત્ત્વાર્થની ટીકામાં ઉપચારબહુલો વ્યવહાર: એમ પણ કહું છે તે
નૈગમનય વ્યવહારમાં પણ સમાય છે. તે દસ્તિએ જાણવું.

(૨) સંગ્રહનય - સંગ્રહ કરવાની, એકીકરણ કરવાની જે
બુદ્ધિ, અભેદદર્શક જે અભિપ્રાય તે. જેમ કે ત્રસ હોય કે સ્થાવર
હોય, એકેન્દ્રિય હોય કે પંચેન્દ્રિય હોય, પરંતુ સર્વ જીવો સમાન
છે એવી બુદ્ધિ, દરિજન હોય કે સવર્ણ હોય પરંતુ સર્વ માનવ
સમાન છે. એવો અભિપ્રાય તે સંગ્રહનય, એકીકરણવાળી અભેદ
તરફ ફળેલી જે દસ્તિ તે સંગ્રહનય.

(૩) વ્યવહારનય - પૃથકુકરણ કરવાવાળી જે દસ્તિ તે,
બેદગ્રાહી જે આશય તે વ્યવહારનય, જેમ કે જીવોના બે બેદ-ત્રસ
અને સ્થાવર, માનવના ચાર બેદ - બ્રાહ્મણ-ક્ષત્રિય-વૈશ્ય અને શૂદ્ર.
આ પ્રમાણે બેદગ્રાહક જે દસ્તિ તે વ્યવહારનય, આ નય કોઈપણ
વસ્તુના નજીકના ભૂત-ભાવિ અને વર્તમાન એમ ત્રણે કાળને માન્ય
રાખે છે. જેમ કે શેઠના છોકરાને પણ શેઠ કહે. રાજાના છોકરાને
પણ રાજા કહે, પ્રધાનપણેથી મુદ્દત પૂરી બ્રવાથી ઉત્તરી ગપેલાને
(માણ પ્રધાનને) પણ પ્રધાન કહે. ગર્ભકાલાદિથી તીર્થકર પ્રભુને
તીર્થકર સમજે. ઈત્યાદિ.

(૪) ઋજુસૂત્રનય - વર્તમાનકાળને જ પ્રધાનપણે દેખે, ભૂત-ભાવિને જે ગૌણ કરે તે, જે શેઠપણે વર્તતા હોય તેને શેઠ સમજે, જેનો રાજ્યાભિષેક થયો હોય તેને રાજી સમજે, તીર્થકર પ્રભુ કેવળી થાય ત્યારે જ તીર્થકર કહેવાય. ઈત્યાદિ રીતે વર્તમાનને જ પ્રધાનપણે ગણે.

તથા પોતાની વસ્તુને જ પોતાની માને, પરાયી વસ્તુને પોતાની ન માને તે પણ ઋજુસૂત્રનય. જેમ કે પોતાના પિતા પાસે, પોતાના ભાઈ પાસે અથવા પોતાના પુત્ર પાસે ઘણું ધન હોય તો પણ તેનાથી પોતાને ધનવાન જે ન સમજે, પરંતુ પોતાની માલિકીના પોતાના ધનથી પોતાને ધનવાન સમજે એવો જે અભિપ્રાય તે ઋજુસૂત્રનય.

(૫) શબ્દનય - શબ્દને મુખ્ય કરીને જે વાત કરે તે. શબ્દના લિંગ-વચન અને જાતિ પ્રમાણે જે અર્થનો લેદ કરે તે. જેમ કે વર્તમાન ચોવીસીમાં ૨૪ તીર્થકરભગવન્તો થયા હોવા છતાં ૨૩ તીર્થકર ભગવન્તો થયા અને એક મલિનાથપ્રભુ તીર્થકરી થયા એમ જે લિંગલેદ આદિ સમજે તે.

(૬) સમભિરુદ્ધનય - શબ્દની વૃત્તિ પ્રમાણે થતા અર્થને જે સમજે, તેને જ પ્રધાન કરે તે, જેમ નૃ પાતિ ઇતિ નૃપ: અને ભુવં પાતીતિ ભૂપ: જે રાજી હોવા છતાં મનુષ્યોનું જ પ્રધાનપણે રક્ષણ કરે(અને ભૂમિને જતી કરે) તે નૃપ કહેવાય, અને જે ભૂમિનું જ પ્રધાનપણે રક્ષણ કરે(પરંતુ મનુષ્યોના રક્ષણને ગૌણ કરે) તે ભૂપ કહેવાય.

(૭) અવંતભૂતનય - શબ્દના અર્થ પ્રમાણે કિયાપરિણત અર્થને જે સ્વીકારે તે. નૃપને પણ નૃપ ત્યારે કહેવાય કે જ્યારે પોતે લડાઈમાં ઉત્તીર્ણે મનુષ્યોનું રક્ષણ કરતો હોય તો, ભૂપને

જૈન સાઇટ

ભૂપ ત્યારે કહેવાય કે જ્યારે પોતે લડાઈમાં ઉત્તરીને ભૂમિનું રક્ષણ કરતો હોય ત્યારે ઈત્યાહિ.

આ પ્રમાણે સમજનારા આત્માના જેટલા લિખ લિખ આશય વિશેષો છે. તેટલા નયો છે. એટલે નયો અપાર છે. છતાં ઉપરોક્ત સાતમાં તે સર્વેનો સમાવેશ થાય છે. હવે નિકોપા એટલે પણ વસ્તુને સમજવા માટેના જે પ્રકારો - રસ્તાઓ તેને નિકોપા કહેવાય છે. તેના ચાર લેંડ છે. (૧) નામ, (૨) સ્થાપના, (૩) દ્રવ્ય, (૪) ભાવ. આ ચારનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે.

(૧) નામ - કોઈપણ વસ્તુને ઓળખવા માટે, આદાન-પ્રદાન કરવા માટે તેનું પાડેલું જે નામ, તે નામ પણ વસ્તુનું સ્વરૂપ છે. જેમ કોઈ છોકરાનું પાડેલું “દેવેન્દ્ર” એવું જે નામ તે નામ માત્રથી દેવેન્દ્ર છે. અથવા જે સાચો દેવેન્દ્ર છે તેનું પણ દેવેન્દ્ર એવું જે નામ છે તે નામનિકોપ કહેવાય છે.

(૨) સ્થાપના - એટલે આકૃતિ ચિત્ર-ચિત્રનમ - પ્રતિબિંબ. જેમકે દેવલોકમાં દેવોનો જે ઈંડ છે. તેનું ચિત્ર, તેની આકૃતિ, તેનું પુતળું વગેરે.

(૩) દ્રવ્ય - ભાવનિકોપાની આગળ-પાછળની જે અવસ્થા તે દ્રવ્ય. જેમકે દેવેન્દ્રપણાના ભવની પૂર્વનો ભવ અથવા પછીનો ભવ કે જેમાં તે દ્રવ્ય દેવેન્દ્ર કહેવાય છે. દ્રવ્યનો અર્થ ભાવની પૂર્વાપર અવસ્થા.

(૪) ભાવ - જે વસ્તુનું જેવું સ્વરૂપ છે. તેવા સ્વરૂપમાં વસ્તુનું વર્તિવું. જેમ કે સાચેસાચ જે દેવ પોતે ઈંડપણાને પામ્યો હોય, ઈંડપણાને શોભાવતો હોય તે ભાવથી દેવેન્દ્ર કહેવાય છે.

આ પ્રમાણે પ્રત્યેક વસ્તુઓ પરત્વે નથ અને નિકોપાઓની સમજપૂર્વકનું સાપેક્ષતા પૂર્વકનું (એકાત્મ આગ્રહ વિનાનું) જે ઉક્કટ

જ્ઞાન તે “સૂક્ષ્મબોધ” કહેવાય છે. આવા પ્રકારનો અનેકાલ્પના વિષયવાળો સૂક્ષ્મબોધ “વેદસંવેદપદ” માં જ આવે છે. કર્મબંધ અને સંસારવર્ધક કારણોને હેઠપણે જાણીને તેમાં અપ્રવર્તન કરવાની બુદ્ધિપૂર્વક થયેલું આગમાનુસારી જે જ્ઞાન, તથા શિવપદ(મુક્તિ)નાં કારણોને ઉપાદેયપણે જાણીને તેમાં પ્રવર્તન કરવાની બુદ્ધિપૂર્વક થયેલું આગમાનુસારી જે જ્ઞાન તે “વેદસંવેદપદ” છે. આ પદ જ આત્માને કલ્યાણ કરવનારું છે. આત્માને ઉભા રહેવા માટેનું આ જ સાચું સ્થાન છે, તેથી તેને જ યથાર્થ “પદ” (પગ મુક્વાની જગ્યા) કહેવાય છે. મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકના અન્તિમકાળમાં જીવને આવા પ્રકારના વેદસંવેદ પદને પામવાની તીવ્ર ઉત્કંધા જાગે છે. અને પોતે અનાદિકાળથી જે અવેદસંવેદપદમાં રહેલો છે. તેના પ્રત્યે ભારોભાર ખેદ-તિરસ્કાર અને ત્યજવાની લાવનાનું જોર વધ્યું છે.

આવા ઉત્કટ પરિણામોની ધારાના બળે જ આ જીવ અનાદિની ગૂઢ અને દુર્લેખ એવી કપણ રાગ-દ્રેષ્ણનમાન્યિનો બેદ કરે છે. આ બળ જ આત્માને સમ્યકૃત્વ પ્રાપ્ત કરવાની ભૂમિકા સર્જ છે. યોગદસ્તિ સમુદ્દ્રયમાં પૂ. શ્રી હરિલદસ્તરિજીએ કહ્યું છે કે-

અવેદસંવેદપદમપદं પરમાર્થતः।

પદं તુ વેદસંવેદપદમેવ હિ યોગિનામ् ॥ ૭૨ ॥

અર્થ - અવેદસંવેદપદ એ પરમાર્થથી અપદ છે. અને વેદસંવેદપદ એ યોગી આત્માઓને માટે પદ છે. (અર્થાત् પગ મુક્વાની-ઉભા રહેવાની જગ્યા છે.) ॥૬ ॥

વેદસંવેદ પદ ક્યારે આવે ? શાનાથી આવે ? અને તે આવે ત્યારે આ જીવની પાપપ્રવૃત્તિ કેવી હોય ? આ ત્રણે બાબતો આગળ આવતી ગાથામાં જણાવે છે.

આ. ૭

તે પદ ગ્રન્થવિભેદથી જી, છેહલી પાપપ્રવૃત્તિ ।
તમલોહ પદ ધૂતિ સમીજી, તિહાં હોય અન્તે નિવૃત્તિ ॥
મનમોહન૦ ॥૭॥

ગાથાર્થ - આ વેદસંવેદપદ ગ્રન્થભેદ કરવાથી આવે છે. તેમાં પાપપ્રવૃત્તિ અન્તિમ જ હોય છે. અને તે પણ તપેલા લોલા ઉપર પળ મૂકવા તુલ્ય કરે છે. અને અન્તે તે પાપની પણ નિવૃત્તિ (અભાવ) થાય છે. ॥૭॥

વિવેચન - આ વેદસંવેદપદની પ્રાપ્તિ ગ્રન્થભેદથી સાધક આત્માને પ્રાપ્ત થાય છે. અનાદિકાળથી આ આત્મા સંસારસુખોનો ખૂબ જ રસિક છે. અને દુઃખોનો દ્રેષ્ટ છે. તેના કારણે સુખો ઉપર અને સુખના ઉપાયો ઉપર ખૂબ જ રાગ વર્તે છે. અને દુઃખો ઉપર તથા દુઃખના ઉપાયો ઉપર અતિશય દ્રેષ્ટ વર્તે છે. દુઃખમય એવા આ સંસારમાં દુઃખપ્રાપ્તિની કોઈની પણ અલ્યમાત્રાએય પણ ઈચ્છા ન હોવા છતાં પછાડ જેટલાને દુઃખોનમદરેકને આવી પડતાં નજરે નિહાળાય છે. સુખ કદાપિ કોઈનું કાયમ ટકતું નથી. અને કોઈ પણ પ્રકારનું સુખ અનેક ઉપાધિઓ વાળું જ હોય છે. ઉપાધિઓથી મુક્ત હોતું જ નથી. તથાપિ સુખનો રાગ અને દુઃખનો દ્રેષ્ટ આ આત્માને અંધ બનાવે છે. આ અણાન જ ભવભ્રમણાનું કારણ બને છે.

આ દર્શિમાં આવનારા મુમુક્ષુ સાધક આત્માની આંખ ખુલે છે. આત્મા જાગે છે. તત્ત્વશ્રવણના પ્રતાપે સાચું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. આ આત્માને હવે સંસારના સુખનો અને સુખના સાધનોનો રાગ મોણો પડે છે. ઘટી જાય છે. હત-મહત થઈ જાય છે. તેના બદલે મુક્તિના સુખનો રાગ તીવ્ર બને છે. સંસારનાં બંધનોમાંથી છુટવાની તીવ્ર ઈચ્છા વર્તે છે. દુઃખ અને દુઃખના ઉપાયો ઉપરનો દ્રેષ્ટ ઘટી જાય છે. જેમ દુઃખ ઉપર દ્રેષ્ટ ઘટે છે, તેમ સંસારનાં સુખો ઉપર

અને સુખના ઉપાયો ઉપર ગ્રીતિ પણ ઘટી જ જાય છે. આ સુખનો રાગ જ મને સંસારમાં ડૂબાડે છે. એવું સાચું ભાન થાય છે. દસ્તિ ઉધડવાથી સાચું ભાન અને વૈરાગ્ય થવાથી સુખ-હૃદય ઉપરના રાગ-દેખને બદલે મુક્તિસુખનો રાગ અને સંસારસુખનો દેખ વર્તે છે.

આ પ્રમાણે સંસારસુખ - હૃદય ઉપરની અનાદિની રાગ-દેખની ગાંઠ અહીં બેદાય છે. પ્રથમની ત્રણ દસ્તિઓના અભ્યાસ્સ દ્વારા આ ગ્રન્થિ એ ગ્રન્થિ છે એમ ઓળખાય છે. જ્યારે આ ચોથી દસ્તિ દ્વારા તેનો બેદ કરાય છે. જેમ એક સોપારી ગાંઠરૂપ હોવાથી ખાઈ શકતી નથી. પરંતુ તેનો ચૂરો કરવાથી તે સુખે સુખે ખવાય છે. તેવી રીતે રાગ-દેખની આ ગાંઠ બેદવાથી હવે જીવને પાંચમી દસ્તિ શરૂ થતાં જ સમ્યકૃત્વની અને વેદસંવેદપદની ગ્રામિ થાય છે. તેની ગ્રામિ માટેની આ સાધક આત્માની લૂભિકા અતિશય મજબૂત થઈ જાય છે-પાયો ઘણો મજબૂત થઈ ગયો છે.

ગ્રન્થિબેદ થવાથી અને સમ્યકૃત તથા વેદસંવેદપદ અતિશય આસત્ર હોવાથી તેમજ વિવેકબુદ્ધિ વિશેષ વિકસિત થયેલ હોવાથી આ આત્મા પાપપ્રવૃત્તિ આદરતો નથી. પાપપ્રવૃત્તિ તંજતો જ જાય છે અને ખર્મપ્રવૃત્તિ આદરતો જ જાય છે, કદમ્બ કોઈ પૂર્વબૃક્ષ કર્મનો જરૂર તીવ્ર હોય અને તેનો પરાધીનતરાથી કોઈ પાપપ્રવૃત્તિ આ જીવને કદાચ કરવી જ પડે તો પણ તે પ્રવૃત્તિ અન્તિમ છે. છેલ્લી છે. હવે પછી આવી પ્રવૃત્તિ નથી જ કરવાની, એમ સમજને હફયના ભાવ વિના આચરે છે. એટલું જ નહીં પરંતુ પાપનો ડર એટલો બધો આ આત્મામાં વાપી ગયો છે કે સાધક આત્માને જે કોઈ સાંસારિક જવાબદારીઓના પ્રતિબંધને કારણે પાપપ્રવૃત્તિ કરવી પડે છે તે પણ તપેલા લોઢા ઉપર પગ મૂક્યા તુલ્ય લાગે છે.

સારાંશ કે તપેલા લોઢા ઉપર પગ મૂક્યો જ પડે તેવા સંજોગો ઊભા થાય તો તે કાળે લોઢા ઉપર પગ મૂક્યો ન મૂક્યો

અને તુરત ઉપાડી લે છે. મૂકે છે ત્યારે પણ વેદનાના કારણો રહે છે. એવી રીતે પાપ પ્રવૃત્તિ કરી ન કરી અને તેમાંથી તુરત નિવૃત્તિ કરે છે અને તે પાપપ્રવૃત્તિ કરતી વખતે પણ અન્તરવેદનાથી આ જીવ રહે છે. ગ્રંથીભેદ થયા પછી આ જીવને પાપનો પસ્તાવો, પાપનો ઝર, અને પાપથી દૂર જ રહેવાની એવી ઉમદા બુદ્ધિ પ્રગટે છે કે કદાચ પાપપ્રવૃત્તિ કરવી જ પડે તો તે પ્રવૃત્તિ તમલોહપદન્યાસસમવૃત્તિ હોય છે. આ કારણો જ આ પાપપ્રવૃત્તિ અન્તિમ જાણવી. આ પ્રવૃત્તિ પછી પાપપ્રવૃત્તિની નિવૃત્તિ(અભાવ) જ થાય છે.

સર્પની સાથેનો સહવાસ કેવો છે ? તેનું એકવાર સાચું ભાન થાય તે આત્મા કદાપિ સર્પની સાથે રહેવાનો કે રમવાનો શું પ્રયત્ન કરે ? અર્થાત્ પ્રયત્ન ન જ કરે. તેવી જ રીતે આ મુમુક્ષુ આત્માને પાપો એ સર્પથી પણ વધુ બયંકર લાગ્યાં છે. તેથી પાપ પ્રવૃત્તિ સર્વથા બંધ થાય છે. એકવાર પણ પાપના સ્વરૂપનો અને પાપના વિપાકનો ખ્યાલ આવે છે તે આત્મા જીવનમાં પાપ કરવાનો કદાપિ વિચાર કરતો નથી. આ વાત સહેજે સમજાપ તેમ છે.

અત્યાર સુધીના સંસારના સુખની આસક્તિ જ એવી હતી કે પાપનો વિપાક અનેકવાર અનુભવ્યો હોવા છતાં પણ ફરી ફરી તેવા પાપની પ્રવૃત્તિ કરાવ્યા જ કરતી હતી. પરંતુ ગ્રન્થીભેદ થવાના કારણો પાપપ્રવૃત્તિનો વિપાક બયંકર લાગ્યો છે. તમલોહ ઉપર એકવાર પગ મૂકવાનો પ્રસંગ આવ્યો હોય અને પોતે જાતે તેનો અનુભવ કર્યો હોય તો તે જીવ ફરીથી તે તમલોહ ઉપર પગ મૂકવાનો દિવસ આવે તેવી પ્રવૃત્તિ શું કરે ? અર્થાત્ ન જ કરે. તેવી રીતે આ જીવને પાપ પ્રવૃત્તિનો વિપાક અતિશય દુઃખદાયી તરીકે સાલે છે તેથી અલ્ય પણ પાપપ્રવૃત્તિ આ જીવ આચરતો

નથી. પાપમય પરિણામને બદલે આ જીવના ધર્મમય પરિણામ થઈ જાય છે. કપાયો અને વિષયવાસનાઓનું જોર મંદ પડી જાય છે. અને પરિણામની ધારા નિર્મળ બની જાય છે. તેના પ્રતાપે ભિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મની સ્થિતિ અંત:કોડાંકોડી સાગરોપમથી વધારે બંધાતી જ નથી. આવા પ્રકારની આવેલી આ વિશુદ્ધિ અલ્યકાળમાં જ ભિથ્યાત્વગુણસ્થાનકનો અંત કરાવીને “વેદસંવેદાપદ” પ્રાત કરાવનાર બને છે.

ગ્રંથિભેદ, અપૂર્વતાવશ્વવણ, સદગુરુઓ દ્વારા જીતમ ધર્મસિંચન અને નિર્મળ પરિણતિ ઈત્યાદિ ગુણો દ્વારા આ આત્મા એવો ઘડાઈ જાય છે કે જે આત્માને સંસારસુખ વિના નહીં જ ચાલે એવું લાગતું હતું, તેના બદલે તેનું દર્શન પણ દુઃખદાયી જ માત્ર લાગે છે. સુખનું દર્શન પણ ન જોઈએ એમ લાગે છે. અને જે ધર્મ અને ધર્મના ઉપાયોનું દર્શન પણ ન જોઈએ એમ લાગતું હતું તેને બદલે તેના વિના નહીં જ ચાલે એમ લાગે છે. આ પ્રમાણે આ આત્માની પરિસ્થિતિ બધી બદલાઈ જાય છે. આ બધો ચોથી દસ્તિનો અને તેના અંતે પ્રાત થનારા સૂક્ષ્મભોધનો પ્રભાવ છે. આ ગાથામાં વેદસંવેદાપદ સમજાવ્યું. ॥૭॥

હવે અવેદસંવેદાપદ સમજાવે છે -

એહ થકી વિપરીત છે જી, પદ તે અવેદસંવેદા
ભવાભિનંદી જીવને જી, તે હોય વજ અભેદ॥
મનમોહન૦ ॥૮॥

ગાથાર્થ - આ વેદસંવેદાપદથી જે વિપરીત પદ તે અવેદસંવેદ પદ કહેવાય છે. આ પદ ભવાભિનંદી જીવને હોય છે. અને તે વજ જેવું અભેદ હોય છે. ॥૮॥

વિવેચન- ઉપર વેદસંવેદપદનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે. બંધ અને મુક્તિનાં કારણોનું આગમાનુસારી અપ્રવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિની બુદ્ધિપૂર્વકનું જે જ્ઞાન તે વેદસંવેદપદ છે. તેનાથી તદ્દન વિપરીત જે પદ તે અવેદ્યસંવેદ પદ છે. આ અવેદ્યસંવેદપદમાં - સૂક્ષ્મબોધ હોતો નથી. ગ્રન્થિભેદ થતો નથી. પાપ ન કરવાની બુદ્ધિ થતી નથી અને સંસારના સુખ-દુઃખ વિષયક તીવ્ર રાગ-દેખની પરિણાતિનો અભાવ થતો નથી.

સંસારમાં જન્મ-મરણ-રોગ-શોક-ઈષ્ટવિયોગ અને અનિષ્ટ સંયોગનાં ભયંકર દુઃખો સાક્ષાત્ અનેકવાર અનુભવ્યાં છે. છતાં સંસારની ભયકરતા આ જીવને સમજાતી નથી. આવા પ્રકારનું આ અવેદ્યસંવેદપદ ભવાભિનંદી જીવને હોય છે. આ અવેદ્યસંવેદપદ અને પૂર્વ સમજાવેલું વેદસંવેદ પદ એમ બનેમાં ડેટલી વિલક્ષણતા છે તે જાણવા જેવી છે કે - મુક્તિ અનંત સુખનું નિર્ધાન છે અને મુક્તિના સુખનાં સાધનો કલ્યાણકારક છે. આ વાતનો એકવાર પણ અનુભવ આ આત્માએ કર્યો નથી તો પણ વેદસંવેદપદ ગ્રામ થાય ત્યારે તેના અચિન્ત્ય પ્રભાવથી વિના અનુભવે પણ તે વિષય પરત્વે મજબૂત શ્રદ્ધા થઈ જાય છે. અને સંસારનાં દુઃખો તો દુઃખદાયી છે જ. પરંતુ સુખો પણ પરિણામે દુઃખદાયી જ થયાં છે એવો અનેકવાર ભૂતકાળમાં આ જીવે અનુભવ કર્યો છે. તો પણ અવેદ્યસંવેદપદના પ્રભાવથી તેની વાસ્તવિક લયંકરતાનો વિશ્વાસ બેસતો નથી. સાક્ષાત્ અનુભવ થવા છતાં પણ તે કામ આપતો નથી. આવા ઊંધા પાટા બંધાવાનું કામ જ આ પદ કરે છે. સંસારસુખની અત્યાર આસક્તિ જ આ કામ કરે છે. અને આ આસક્તિ ભવાભિનંદી જીવને હોય છે. તેથી આ અવેદ્યસંવેદપદ ભવાભિનંદી જીવને સંભવે છે. સંસારના સુખમાં જ આનંદ પામવાના સ્વભાવવાળા જીવને ભવાભિનંદી કહેવાય છે.

આવા જીવોનું આ અવેદ્યસંવેદ્યપદ ઘરૂ મજબૂત હોય છે. વજની જેમ ન બેદી શકાય તેવું કઠોર-અભેદ હોય છે. યોગદસ્તિ સમુચ્ચયમાં કહું છે કે -

અવેદ્યસંવેદ્યપદ વિપરીતમતો મતમ्।

ભવાભિનન્દિવિષય, સમારોપસમાકૂલમ् ॥૭૫॥

ભવાભિનંદી જીવ ભવસુખમાં જ આનંદ માનનાર છે. વારંવાર દુઃખ અનુભવવા છતાં પણ સંસારસુખની પ્રીતિ વિષ્ણાના ક્રીડાની જેમ જતી નથી. સાંસારિક સુખની અતિશય આસક્તિના કારણે ભવાભિનંદી જીવ અનેક પ્રકારના દોષોથી ભરેલો હોય છે. તે દોષો હવે પણીની ગાથામાં સમજાવે છે. ॥૮॥

લોભી કૃપણ દ્યામણોજી, જૈમાયીમંદ્રચ્છર ઠાડા ।
ભવાભિનંદી ભયભર્યોજી, અફલ આરંભ અધારા ॥
મનમોહન૦ ॥૮॥

જૈનમ् જ્યતિ શાસનમ्

ગાથાર્થ - ભવાભિનંદી એવો જીવ લોભી, કૃપણ, દ્યામણનું પાત્ર, માયાવી, માત્સર્યપુક્ત, ભયભર્યોજી, નિષ્ફળ આરંભ કરનાર, અને અજ્ઞાની હોય છે. ॥૮॥

વિવેચન - ભવાભિનંદી જીવ અવેદ્યસંવેદ્ય પદના પ્રભાવ નીચે દબાયેલો છે. તે પદના પ્રભાવે આવા પ્રકારના જીવમાં નીચે મુજબના આઠ દોષો પ્રધાનતાએ હોય છે.

(૧) લોભી - માંગવાના સ્વભાવવાળો, યાચકવૃત્તિ યુક્ત. પોતાની પાસે અનેક વસ્તુ હોવા છતાં પણ કોઈની પાસેથી કોઈ વસ્તુ મળી શકે તેમ હોય તો લેવાનું નહી ભૂલનારો જીવ લોભી કહેવાય છે. પોતાને અનુકૂળ કોઈપણ વસ્તુ જો અન્ય પાસે દેખે અને મળી શકે તેમ લાગે તો અનેકવિધ ઉપાયો અજમાવીને પણ

તે વસ્તુ મેળવવાની તીવ્ર ઈચ્છા તે લોભ કહેવાય છે. અન્યશાખમાં આ દોષનું નામ “લાભરતિ” કહ્યું છે. હુમેશાં વધારેને વધારેની ઈચ્છાવાળો, લાલચુવૃત્તિવાળો, પાંચ મળે તો પચીસની ઈચ્છાવાળો થાય, અને પચીસ મળે તો સોની ઈચ્છાવાળો થાય. આવા પ્રકારની લાભરતિ-લાલચુવૃત્તિ આ જીવમાં હોય છે.

(૨) કૃપણ - કુદ્રતાવાળો, તુચ્છતાવાળો, થોડુક સંસારસુખ મળે તો પણ રાજી રાવણ જેટલું અભિમાન કરનારો, હર્ષવેશમાં આવી નાચનારો, આ જીવ હોય છે. તથા બીજાની નાની ભૂલને પણ જતી ન કરનારો, અનુદાર, નાની વાતને મોટી કરીને કોધાદિ કરનારો, તુચ્છ પ્રકૃતિવાળો આ જીવ હોય છે. પોતાને કોઈ અલ્ય પણ નુકશાન કરે તો મહાભારત જેવું યુદ્ધ કરનારો જે જીવ તે કૃપણ કહેવાય છે.

(૩) દયામહણો-દયાપાત્ર - દીન-આ આત્મા જ્યારે જુઓ ત્યારે જાણે ઘણા દુઃખી દબાપેલો જ ન હોય, માથે જેમાદુઃખના પહાડ પડ્યા હોય તેમ દીનતાવાળો જ થઈને જીવ. આખી દુનીયાનું દુઃખ જાણે પોતાના માથે જ આવી પડ્યું હોય એમ જ્લાનિવાળો, ઉદાસ થઈને જ ફરે છે. અલ્ય પણ દુઃખ સહન કરવાની સહનશીલતા હોતી નથી. સુખની અતિશય આસક્તિના કારણે જ્યાં ત્યાં પોતાના દુઃખો જ ગાતો ફરે જેથી કદાચ કોઈ દયા કરે. દુઃખ સહન કરવાની ટેવ પાડ્યા વિના આત્મસાધના થતી જ નથી. કોઈપણ દુઃખ ચિરસ્થાયી હોતું જ નથી. પછી કંઈક સમભાવે ભોગવે તો આ દીનતા દૂર કરી શકાય છે. અવેદ્યસંવેદ્યપદના પ્રતાપે આ દીનતા જીવમાંથી જતી જ નથી.

(૪) માયાવીપણું-કપટવૃત્તિ-શઠતા-લુચ્યાઈ-દંભસેવન. ભવાભિનંદી જીવો સાચે જ શઠ એટલે લુચ્યાઈવાળા હોય છે. પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા સામેની વ્યક્તિને ગમે તેમ આણું અવળું

જૈન સાઇટ

સમજાવીને પણ લુચ્યાઈ આદરે છે. હૈયામાં જુદા ભાવ અને હોકે જુદા ભાવ આ જીવોમાં હોય છે. માયાવી માણસોનો કોઈ વિશ્વાસ કરતું નથી. બોલવામાં મીઠાશ રાખે અને હૃદયમાં આકરી કાતર રાખે. આવો માયાવી જીવોનો સ્વભાવ હોય છે. મોક્ષમાર્ગની સાધના કરનારા જીવોએ આ માયા છોડવી જ જોઈએ. સંસારસુખના અર્થી આ ભવાભિનંદી જીવો તો માયા કરે. પરંતુ ઘણી વખત ધર્મકિયા આચરનારા, પોતાને ધર્મ માનતા અને કહેવરાવતા એવા પણ કેટલાક જીવો બગલાની જેમ બાબુ આચરણ શુદ્ધ રીતે પાળે પરંતુ અંતરપરિણામથી કષાયોની તીવ્ર માત્રાવાળા હોય છે. ઉત્તમ થવાની મનોવૃત્તિવાળાએ આ માયા દોષ દૂર કરવો જ જોઈએ. પાપનો કે પાપના વિપાકનો કેટલો આ જીવને ડર નથી, તેટલો ડર પાપની જાહેરાતનો છે. તે કારણે પાપને છાવરવા અને પોતાની જાતને શુદ્ધ અને મોટી બતાવવા આ જીવ માયા કરે છે. ભવાભિનંદી જીવો માયાથી ભરપૂર હોય છે.

(૫) માત્સર્યુક્ત - માયા દોષને લીધે જીવને મોટાભાગે પોતાની જાત સારી દેખાડવાની મનોવૃત્તિ સદા હોય છે. તેના માટે જ માયા કરે છે. એટલે મારા કરતાં બીજો સારો છે, આ વાત આ જીવથી સહન થતી નથી. આ ભવાભિનંદી જીવની ઈચ્છા એવી હોય છે કે હું જ સર્વથી સારો દેખાઉં. બીજા બધા મારાથી હીન દેખાય. પરંતુ સંસારમાં એવું બનતું નથી. બીજા જીવો પણ અનેકગુણો કરી સારા હોઈ શકે છે. ત્યારે તે જીવોનું સારાપણું આ જીવને ખટકે છે. દુઃખદાયી થાય છે. તેના ગુણોમાં પણ દોષો જ કઢે છે. અન્ય આત્માના ગુણો સહન કરવાની પાત્રતા આ જીવમાં હોતી નથી. આ જ માત્સર્યભાવ છે. પરની ચઢતીમાં સદા દુઃખી થવું, પરના ગુણોમાં પણ દોષો દેખવા, આ સર્વ માત્સર્ય છે. આ જીવમાં ઘણી વખત એવા સ્વભાવો હોય છે કે બે જીવોએ સાથે

જ જુદો જુદો ધંધો ચાલુ કર્યો હોય, બતે સારું કમાયા હોય, છતાં એક કરતાં બીજો વધુ કમાયો હોય તો પહેલા જીવને પોતાની થયેલી ધારી કમાડીનો જેટલો આનંદ હોય છે તેના કરતાં બીજાને વધુ કમાડી થઈ હોય તેનું દુઃખ વધારે હોય છે. આ જ માત્સર્ય દોષનો પ્રતાપ છે.

(૬) ભયભીતાવસ્થા - આ જીવો ભવાભિનંદી છે. એટલે સુખના અતિશય રસિક છે. અને દુઃખથી ડરનારા છે. આ કારણે જ લયોથી ભરેલા છે. આવેલાં સુખો ચાલ્યાં તો નહી જાયને ? ભાવિકાળમાં કોઈપણ જાતનું દુઃખ તો શું નહી આવેને ? બી-ધન ચાલ્યાં જશે તો એકલો હું શું કરીશ ? સરકારી લોકો રેડ પાડશે તો અથવા સગાં-વહાલાં કોઈ ધન માગશે તો શું જવાબ આપીશ ? આવા ભયોથી ભરેલો આ જીવ હોય છે. તથા અતિશય એવી સુખની ઘેલણાના કારણે ઘણાં ઘણાં ગુમ પાપો પણ કર્યા હોય છે કે જે પોતે જ જાડાતો હોય છે. તે બધાં પાપો જો ઉધાડાં થશે તો હું શું કરીશ ? આ પ્રમાણે સંસાર-સુખનો અત્યન્ત રસિક જીવ સુખ ભોગવવાને ટેવાયેલો હોવાથી અને દુઃખ વેઠવાને ટેવાયેલો ન હોવાથી સદા ભયયુક્ત જ તેનું જીવન હોય છે.

(૭) અકળ આરંભ - આ ભવાભિનંદી જીવો સંસારસુખની રસિકતાના કારણે અને તેમાં આવનારા વિન્ધોથી ભયભીતતાના કરશે “સુખ સદા કેમ રહે ? અને દુઃખ કદાપિ ન આવે” એવા એક જ લક્ષ્યથી જુદાં જુદાં કાર્યો, ધંધાઓ-વ્યવસ્થાઓ- અને ધર્માચારણ આદિ કરે છે. પરંતુ સંસારનું સુખ પુણ્યોદય હોય ત્યાં સુધી જ ટકે છે. પાપોદયકાળ આવે તો દુઃખો આવે જ છે. એટલે ઉત્કટ કોટિનો પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ સુખ જતું રહે અને દુઃખ આવે. એવા અનુભવો દેખાવા છતાં પણ આ જીવ સુખને ટકાવવા અને દુઃખને રોકવા પ્રયત્નો આરંભે છે પરંતુ તે નિષ્ફળ જ જાય

છે. તેના માટે ઘણી પ્રવૃત્તિઓ કરે છે. પરંતુ પાપોદય તીવ્ર હોવાથી આરંભેલી એક પણ પ્રવૃત્તિ ફળદાયી થતી નથી. પરિણામે સંસાર-સુખને ટકાવવામાં જ અને દુઃખને રોકવામાં જ માનવજીવન પૂર્ણ થવા આવે છે. અચિન્ત્ય ચિંતામણિતુલ્ય આ ભવ સમામ જ થઈ જાય છે. ધર્મગુરુઓ ધર્મદેશના દ્વારા ઘણું ઘણું સમજાવે તો પણ અસારમાં સારબુદ્ધિ, અતત્ત્વમાં તત્ત્વબુદ્ધિ વગેરે મિથ્યાજ્ઞાનના કારણો તે જીવની દસ્તિ બદલાતી નથી. અતત્ત્વના અભિનિવેશના કારણો આદરેલી પ્રવૃત્તિઓ નિષ્ણળ જતી હોવા છતાં પણ આ જીવની તે તે પ્રવૃત્તિઓ અટકતી નથી.

(૮) અજ્ઞાનના - મોહની પારતંત્રયતાના કારણે સંસારસુખની તીવ્ર જંખના હોય છે. સમર્થજ્ઞાનીઓ સમજાવે તો પણ આ જીવ સમજવા તૈયાર થતો નથી. જ્યાં ઉપાદેયભાવ બુદ્ધિમાં બેઠો છે. તે દુઃખદાયક અને વિવિધ વિડભનાકારક હોવા છતાં અને ગીતાર્થ જ્ઞાનીઓ સમજાવનાર મળવા છતાં પણ પોતાના વિચારોથી આ જીવ અલ્ય પણ પરાવર્તન પામતો નથી. બલ્કે સમજાવનારા ગીતાર્થ જ્ઞાનીઓ પાસેથી પણ મંત્ર-તંત્ર-જડીબુદ્ધી કે કોઈપણ જ્ઞાતના દોરાધાગાથી પોતાની સંસારસુખની રસિકતા પોષાતી હોય તો તે કરવા જંખે છે. ગીતાર્થ જ્ઞાનીઓ આ વિષયમાં પડતા નથી, એટલું પણ જ્ઞાન આ મૂર્ખમાં હોતું નથી. એટલે તત્ત્વથી આ જીવ સર્વથા અજ્ઞાન હોય છે.

સંસારમાં પણ અર્થ-કામની સાધના કરવામાં જે આત્મા અજ્ઞાની - મૂર્ખ હોય છે તે અર્થ-ઉપાર્જનનું અને કામસુખની પ્રાપ્તિનું કાર્ય કરી શકતો નથી તો પછી આત્મસાધનાના કાર્યમાં જે જીવ અજ્ઞાની હોય છે, તેને સફળતા મળે જ ક્યાંથી ? પરંતુ ભવાભિનંદી જીવ અજ્ઞાની હોવાથી આવી વાતમાં તે મૂર્ખ જ છે. મૂર્ખ માણસ જેમ સંસારમાં ક્યાંય સ્થાન પામતો નથી, વિશ્વાસ પામતો નથી તેમ

ભવાભિનંદી જીવ પણ ધર્મજ્ઞાનથી અજ્ઞાની જ છે.

આ પ્રમાણે ભવાભિનંદી જીવો અવેદ્યસંવેદ્યપદના પ્રતાપે ઉપર કહેલા આઠ દોષોથી ભરપૂર હોય છે. જ્યાં સુધી અવેદ્યસંવેદ્ય પદ જીતાતું નથી એટલે કે દૂર થતું નથી ત્યાં સુધી આ આઠ દોષો પણ જતા નથી. તેથી આત્માર્થી મુમુક્ષુ સાધકોને આ અવેદ્યસંવેદ્યપદ જીતવું જ જોઈએ. ॥૮॥

અવેદ્યસંવેદ્યપદ જીતવાના ઉપાયો ગ્રંથકારશ્રી સમજાવે છે -
 એવા અવગુણવંતનું જી, પદ છે અવેદ્ય કઠોર ।
 સાધુસંગ આગમતણો જી, તે જીતે ધરી જોર ॥

મનમોહન૦ ॥૧૦॥

ગાથાર્થ - આવા પ્રકારના અવગુણો(દોષો)વાળા જીવનું અવેદ્યસંવેદ્યપદ ધર્મણું કઠોર(હુર્ભેદ) છે. પરંતુ સાધુપુરુષોનો સંગ કરવાથી અને આગમશાખોનું વાર્ણવારાત્રિશ્રવણ-મનન કરવાથી આત્મબળ વિકસાવવા દ્વારા તે પદ જીતી શકાય છે. ॥૧૦॥

વિવેચન - નવમી ગાથામાં જણાવેલા કૃદત્તા આદિ અવગુણો(દોષો)વાળા ભવાભિનંદી જીવો અનેક દુર્ગુણોની ખાણ છે. કારણ કે આ આઠ દુર્ગુણો તો પ્રધાનપણે જણાવ્યા છે. આવા બીજા પણ અનેક દોષો હોય જ છે. તથા આ આઠ દોષો બીજા અનેક દોષોને લાવે પણ છે. એટલે ધણા દોષોથી ભરેલા આ જીવો છે. આવા દોષપ્રધાન જીવોનું અવેદ્યસંવેદ્યપદ અતિશય કઠોર હોય છે. એટલે કે વજની જેમ દુર્ભેદ હોય છે. તેને જીતવાના ઉપાયો આ ગાથામાં જણાવે છે કે -

કઠોર એવા અવેદ્યસંવેદ્યપદને જીતવાનો પ્રથમ ઉપાય સાધુસંગ છે. અને બીજો ઉપાય આગમ શ્રવણ-મનન છે. અથવા આગમશ્રવણ

માટે જ કરાતો સાધુસંગ, અથવા સાધુસંગ દ્વારા જ કરાતું આગમશ્રવજી એ ઉપાય છે. એવો અર્થ પણ થાય છે. ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે.

આ અવેદ્યસંવેદ્યપદ એટલે તાત્ત્વિક દસ્તિએ ઘોર અજ્ઞાનદર્શા જ છે. તેથી આવા પ્રકારની અજ્ઞાનદર્શાને જીતવી હોય તો તેની સામે પ્રબળ એવી જ્ઞાનદર્શા આ જીવે મેળવવી જ જોઈએ. જ્ઞાનદર્શા વડે જ અજ્ઞાનદર્શા જીતાય છે. જ્ઞાનદર્શા પ્રામણ કરવાના મુખ્યત્વે બે ઉપાય છે. એક ઉપાય એ છે, કે “સાધુસંગ” એટલે કે સાધુ મહાત્માઓ કે જે સંસારના ત્યારી છે પાંચ મહાપ્રત અને પંચાચારના પાલક છે જિનેશ્વર પરમાત્માનાં આગમશાસ્ત્રો ભરોલા, જ્ઞાની અને ગીતાર્થ છે. પોતે વેરાગી છે. વેરાગ્યવાહિની દેશના આપવામાં દક્ષ છે. એવા ઉત્કટ ગુણોથી ભરપૂર એવા સાધુપુરુષોનો સમાગમ, અહીંવાસ, તેઓની પાસેથી જ્ઞાનપ્રાપ્તિ કરવી આ પ્રથમ ઉપાય છે. સાધુ પુરુષો જ આ વિષયના અનુભવી વૈદ્ય છે. તેઓની પાસેથી જેમ જેમ જ્ઞાનગંગા પ્રામણ થતી જાય છે. તેમ તેમ અનાદિની અજ્ઞાનદર્શા સ્વરૂપ આ અવેદ્યસંવેદ્યપદ જીતાય છે.

બીજો ઉપાય છે આગમાભ્યાસ, જૈનશાસ્ત્રોમાં ભૂતકાળમાં થયેલા મહાન ગીતાર્થ આચાર્યોએ ભવ્યજીવોના કલ્યાણ માટે પરમાત્મા વીતરાગ દેવની વાણી વિવિધ પ્રકારે વર્ણવેલી છે. પોતપોતાની કક્ષા પ્રમાણે આ મહાત્માઓ પાસેથી આવાં શાસ્ત્રો સાંભળવાથી, ભણવાથી, તેના ચિન્તાન-મનનથી, જ્ઞાનદર્શા આ આત્મામાં જાગવાથી પણ અવેદ્યસંવેદ્યપદ જીતાય છે. મૂળ ગાથામાં “સાધુસંગ આગમતણો જી” જે પદ છે. તેમાંથી ગર્ભિત અર્થ એવો પણ થાય છે કે સાધુનો સંગ આગમ અભ્યાસ માટે જ કરવો. પરંતુ સાંસારિક પ્રલોભનો માટે કરવો ઉચ્ચિત નથી. તથા આગમતણો અભ્યાસ સાધુના સંગથી જ કરવો પરંતુ સ્વતંત્રમનીથી કે સ્વર્થંદ રીતે ન કરવો. આ અર્થથી એવો પણ ભાવ નીકળે છે કે -

સાંસારિક વાસનાઓ ત્યજી આત્મકલ્યાણની પ્રાપ્તિ માટે સાધુનો અવશ્ય સંગ કરવો. તેઓનો સંગ જ આ જીવને સંસારથી તારનાર છે. આજકાલ ધણા લોકો સાધુથી દૂર રહે છે. અને સ્વતંત્રપણે સ્વાધ્યાયની મંડળી જમાવે છે. અને તેને સત્તસંગ માનો લે છે. પરંતુ જૈનશાસનમાં સાધુપદની ઘણી પ્રધાનતા છે. સાધુની નિશ્ચાયે સ્વાધ્યાય થબો જોઈએ. જ્યાં સાધુનો પોગ ન હોય ત્યાં પણ સાધુને અનુસરવાની બુદ્ધિ તો અવશ્ય હોવી જ જોઈએ. પરંતુ “આ કાલે ભગવાને કહ્યા તેવા સાધુ છે જ નહીં અને જે છે તે સાચા સાધુ નથી, સર્વે કોઈને કોઈ દોષોથી ભરેલા જ છે.” આવું કહીને સાધુથી વિમુખ થઈને જે મંડળી જમાવે છે, તે ભગવાનના ચતુર્વિધ સંધરૂપ તીર્થના ઉર્ધેદક જ્ઞાનવા. ભગવાનનું શાસન પાંચમા આરાના છેડા સુધી ચાલવાનું છે. તેથી તેમાં ચતુર્વિધ સંધ અવશ્ય છે જ. માટે સાચા સાધુ પણ તે સંધમાં જ છે. સંપૂર્ણપણે નિર્દોષ હોય તેને જ જો સાધુ કહીએ તો ૧૩-૧૪ ગુણસ્થાનકવાળા કેવળીને જ સાધુ કહેવાના રહે છે. છઢા-સાતમા ગુણાધારાવાળા જીવોમાં પોતાની ભૂમિકા પ્રમાણે ગુણો પણ હોવાના, અને કોઈક દોષો પણ હોવાના જ. માત્ર ગુણોની અધિકતા અને દોષોની હાનિ જ જોવાની હોય છે. આવા ઉત્તમ સાધુઓ આ કાળે પણ લભ્ય છે. સાધુઓની સાથે પરિયય કરીએ તો ખ્યાલ આવે કે આ કાળે પણ તેઓ કેવા તપસ્વી-જ્ઞાની-વેરાગી-અને ઉત્તમ ભાવનાઓ વાળા હોય છે. બાકી સાધુપદ ગમતું જ ન હોય એટલા માટે જ જો ઉપરની દલીલ કરતી હોય તો પોતાની આ મિથ્યા માન્યતા જ પોતાના વિકાસની વિધાતક છે. સાર એ છે કે સાધુસંગ પણ આગમાભ્યાસ માટે જ કરવો. અન્ય પ્રલોભનો રાખવાં નહીં. અને આગમનો અભ્યાસ પણ સાધુસંતો પાસે જ કરવો. સ્વર્ણંદ મતિથી ન કરવો.

સાધુસંગ અને સત્તાશ્રદ્ધાવણ આ બને અવેદસંવેદપદને જીતવાના શ્રેષ્ઠ ઉપાયો છે. નિરન્તર ઉત્તમ શાલો વારેવાર સાંભળવાથી અને ગીતાર્થ ગુરુ ભગવંતોની અનુભવપૂર્વક વૈરાગ્યવાહિની દેશના સાંભળવાથી આ આત્માના અવેદસંવેદ પદનું બળ(જોર) ધ્યે છે. મિથ્યાત્વની જે તીવ્રતા છે તે મંદ થાય છે. અજ્ઞાનદશામાંથી જ્ઞાનદશા આવે છે. આ રીતે જ્ઞાનદશાના બળથી અવેદસંવેદપદ જીતાય છે.

યોગદષ્ટિ સમુચ્ચયમાં પૂ. આચાર્યદેવશ્રી હરિભદ્રસૂરિજી કહે છે કે-

અવેદસંવેદપદમાન્યં દુર્ગતિપાતકૃદ્બ।

સત્સંગાગમયોગેન, જેયમેતન્મહાત્મભિર: ॥૮૫॥

આર્થિ - બુદ્ધિની અંધતાને કરનારું અને દુર્ગતિમાં પતન કરાવનારું એવું આ અવેદસંવેદપદ મહાત્મા પુરુષોએ સત્સંગ અને આગમજ્ઞાનના યોગ વડે જીતવા યોગ્ય છે.

આ અવેદસંવેદ પદ જો જીતાય તો જે આ આત્મા સરળ અને નાન બને છે. જેમ તપેલું હેમ(સૌનું) વાળીએ તેમ વળે, તેવી રીતે સાધુસંગ અને આગમશ્રવણથી આ આત્મા જેમ વાળીએ તેમ વળે છે. આ અવેદસંવેદપદ જો જીતાય તો જે અતીન્દ્રિય પદાર્થોના વિષયમાં આ જીવ કુતર્ક કરતો અટકે છે. આ જે વાત ગ્રંથકારશ્રી આગણ ઉપર સમજાવે છે. ॥૧૦॥

તે જીત્યે સહેજે ટળેજી, વિષમ કુતર્ક પ્રચાર ।
દૂર નિકટ હાથી હણો જી, જિમ એ બઠરવિચાર॥
મનમોહન ૦॥ ૧૧॥

ગાથાર્થ- અવેદસંવેદપદ જીતવાથી સ્વાભાવિકપણે જે લયંકર એવા કુતર્કાનો પ્રચાર (મનમાંથી) ટળી જાય છે. કુતર્કનું એક ઉદાહરણ આ પ્રમાણે -જેમ આ હાથી શું દૂરને હણો છે ? કે નિકટનાને હણો છે? આવો બઠર(મૂર્ખ)નો જે વિચાર તે કુતર્ક જાણવો. ॥૧૧॥

વિવેચન - મિથ્યાત્પદશાના જોરવાળું એવું આ અવેદસંવેદપદ જીતાવાથી સહજપણે જ આ આત્મામાંથી વિષમ (ભયંકર) એવા કુતર્કો દૂર થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન - કુતર્ક એટલે શું ?

ઉત્તર - જે અર્થે પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણોથી સિદ્ધ હોય, તેને યથાર્થ રીતે સમજવાને બદલે તેમાં દોષો જડાવવા માટે જે દલીલો કરાય તે કુતર્ક કહેવાય છે. આ કુતર્ક આત્માની શુદ્ધદશાની પ્રાપ્તિમાં ધષો જ અવરોધક છે. આ કુતર્ક એ આત્માનો અનેક રીતે ભાવશરૂ છે. કારણ કે કુતર્ક બોધરોગરૂપ, શમાપાયરૂપ, શ્રદ્ધાલંગરૂપ, અને અલિમાનકૃત, છે. તેથી મનનો તે ભાવશરૂ છે.

(૧) **બોધરોગ -** જેમ શરીરમાં રોગ થવાથી ખાધેલો ખોરાક ટકતો નથી. અળ્ણા-અપચો અને વમનાદિ થાય છે તેવા જીવને પરમાશ તો પણ જ કેમ ? તેવી રીતે કુતર્ક કરનારા જીવની વાસ્તવિક તત્ત્વ પ્રત્યેની ચિંતનશક્તિ જ ક્ષીણ થઈ જાય છે. જેથી બોધ થતો નથી. તો પણી ઉત્તમ શ્રેષ્ઠ શ્રુતરાગ તો થાય જ કેમ?

(૨) **શમાપાય -** આ કુતર્ક મનની શમ-શાન્તિનો અપાય-નાશ કરે છે. કારણ કે કુતર્ક કરવાથી યથાર્થ વસ્તુ ન સમજાવાથી ખોટો આગ્રહ-કદાગ્રહ બંધાઈ જાય છે. મનથી ને મનથી ખોટા-ખોટા તરંગો અને તુકાઓ દોડાવે છે. મન તેવા તુકાઓની કલ્યાનાઓ કરવામાં ડોળાઈ જાય છે. આકુળ-વ્યાકુળતા અને વિલ્લબ્ધતા વધે છે. જેથી મનની શાન્તિ જોખમાય છે. શાન્તિ નાશ પામી જાય છે.

(૩) **શ્રદ્ધાભંગ -** જેમ પ્રત્યરવાળી કઠણ પૃથ્વીમાં પાણી પ્રવેશ પામતું નથી અને અંકુરાને થવા દેતું નથી, તેવી જ રીતે હદ્યમાં કુતર્કો રમતા હોય તેવા કઠણ હદ્યમાં આગમના અર્થો અને તેના ઉપરની શ્રદ્ધા પ્રવેશ જ પામતી નથી. કારણ કે કુતર્કવાળી દસ્તિ શ્રદ્ધાની નાશક જ છે. તેથી બોધ થવા રૂપ અંકુરા તો ઉગતા જ નથી.

(૪) અભિમાનકૃત - કુતર્કવાદીને પોતાના કુતર્કનું ઘણું અભિમાન હોય છે. મારા જેવી તર્કશક્તિ કોઈનામાં નથી એવું માને છે. આગમમાં કહેલી વાતને પણ કુતર્કના જોરે ઉડાવે છે. અને તેમાં પણ પોતાની હોણિયારી આ જીવ માને છે. કુતર્કથી કદાગ્રહવાળો, પોતાની માન્યતાનો આગ્રહી બને છે. જેથી સાચું શાન આવતું જ નથી.

આ રીતે આ કુતર્ક આત્માને નુકશાન જ કરનાર હોવાથી ભાવશરૂ છે. યોગદસ્તિ સમુચ્ચયમાં કહ્યું છે કે -

બોધરોગः શમાપાયः, શ્રવ્ણાભજોऽભિમાનકृત् ।

કુતર્કશ્રેતસો વ્યક્તં, ભાવશત્રુનેકથા ॥ ૮૭ ॥

ગ્રંથકારક્ષી પૂ. યશોવિજયજી મ. સાહેબ કુતર્ક કેવો હોય છે તેનું એક સુંદર ઉદાહરણ આપણાને સમજાવે છે કે -

જન્મ સાહિત્ય જયતિ શાસનમ्

કોઈ એક નગરમાં ન્યાયશાસ્ત્ર ભણેલો, એક વિદ્યાર્થી ક્યાંકથી આવતો હતો. તેની બરાબર સામી દિશાથી રાજમાર્ગ ઉપર ગાંડો થયેલો એક હાથી આવતો હતો. તેના ઉપર બેઠેલા મહાવતે લોકોને કહ્યું કે હે લોકો ! આજે આ હાથી ગાંડો થયો છે. તમે દૂર ખસી જાઓ, દૂર ખસી જાઓ. બધા જ લોકો ખસી ગયા. દૂર-દૂરના ઘરોમાં અને દુકાનોમાં ભરાઈ ગયા. પરંતુ પેલો ન્યાયશાસ્ત્ર ભણેલો વિદ્યાર્થી ન ખસ્યો. અને તેણે મહાવતને આ પ્રમાણે કહ્યું કે હે મહાવત ! આ હાથી શું દૂરના લોકોને મારે છે કે નિકટના લોકોને મારે છે ? બજે પક્ષે તારી વ્યાસિ દોષિત છે. જો દૂર રહેલા(અગ્રામ) લોકોને મારતો હોય તો આ ઘરોમાં અને દુકાનોમાં ભરાયેલા લોકોને પણ તે હાથી મારનાર બનવો જોઈએ. હું પણ ગમે તેટલો દૂર

અન્ન. ૮

જઈશ તો પણ હાથી મને મારનાર બનવાનો જ છે. અને જો નિકટના લોકોને(પ્રામને) મારતો હોય તો સૌથી વધારે તું (મહાવત) જ નિકટવર્તી છે. આ હાથી સૌથી પ્રથમ તો તને મારનાર બનવો જોઈએ. માટે બસે પણે તારી બાસિ ખોટી છે. આટલું જ્યાં બોલે છે ત્યાં મહાવતે ખસવાનું કહેવા છતાં ન ખસવાથી હાથીએ પકડ્યો. મહાવતે મહામુખેલીએ છોડાવ્યો. સારાંશ કે મહાવતની અનુભવસિદ્ધ વાતમાં અને સર્વલોકમાન્ય વ્યવહારમાં પણ આવા કુતર્ક કરનારા તે વિદ્યાર્થીની જેવી દુર્દ્શા થઈ તેવી જ દુર્દ્શા શાખોમાં કુતર્ક કરનારાની થાય છે.

ઉપરોક્ત કુતર્કનો ઉત્તર એ છે કે હાથી અપ્રામને હથતો નથી. પરંતુ પ્રામને જ હણો છે. પરંતુ પ્રામ બે જાતના હોય છે. એક હાથીને વશમાં રાખી શકે તેવા, જેમકે મહાવત, અને બીજો હાથીને વશમાં ન રાખી શકે તેવા, જેમ કે આ મૂર્ખ વિદ્યાર્થી. એમ પ્રામમાં વશમાં રાખવાની કલારહિતના લેદને આ મૂર્ખ વિદ્યાર્થીએ જાહ્યો નહીં. અને પ્રામત્વ ધર્મ માત્રથી સમાનતા જ માત્ર વિચારી. તેથી કુતર્ક આવી સૂક્ષ્મબુદ્ધિનો પ્રતિબંધક જ છે.

મારી પાસે પણ વિદેશમાં લોકોએ આવા ઘણા કુતર્ક કર્યા હતા. જેમ કે “જો ગાયનું દૂધ પીવાય તો માંસ કેમ ન ખવાય? અને જો માંસ ન ખવાય તો દૂધ પણ કેમ પીવાય? આખરે આ બસે છે તો એક જ પ્રાણીના અંશો ને? મારે આવો જવાબ આપવો પડ્યો કે હાથ અને પગ બસે એક જ પ્રાણીનાં અંગો છે છતાં માથા ઉપર કોઈ હાથ મુકે તો લોકો રાજી થાય છે. અને પગ મુકે તો રોષાયમાન થાય છે. આમ કેમ? અન્તે છે તો બસે એક પ્રાણીના જ અંગો. સારાંશ કે બસે અંગો એક પ્રાણીનાં હોવા છતાં એક શુભ નામકર્મના ઉદ્યવાનું હોવાથી શુભ છે અને બીજું અંગ અશુભ નામકર્મના

ઉદ્યવાળું હોવાથી અશુભ છે. તેમ દૂધ હિસા વિના પ્રાપ્ય છે અને માંસ હિસાથી જ પ્રાપ્ય છે. પરંતુ કુતર્કવાદી સમાનતા જ દેખે છે. બીજા ધર્મથી જે વિશેષતા છે તે દેખતો નથી. અનેકાજ્ઞવાદી જૈનને સમાનતા અને અસમાનતા બતે દેખાય છે.

આવા કુતર્કો અપાર છે. અવેદ્યસંવેદ્યપદ જીત્યા વિના આ કુતર્ક હદ્યમાંથી દૂર થતો જ નથી. માટે જ્ઞાનદશા પ્રાપ્ત કરીને તેને જીતવો જ જોઈએ. ॥૧૧॥

કુતર્કના બળથી કદાગ્રહી બનેલા લોકો કેવા હોય છે તે સમજાવે છે.

હું પાખ્યો સંશય નહી જી, મુરખ કરે એ વિચાર ।
આળસુઆ ગુરુ-શિષ્યનોજી, તે તો વચન પ્રકાર ॥
મનમોહનો ॥૧૨॥

ગાથાર્થ - હું તો બધું પામી ગયો છું, મને હવે કોઈ સંશય છે જ નહી એવો આ કુતર્કવાદી મનમાં વિચાર કરે છે. પરંતુ આળસુ ગુરુ અને આળસુ શિષ્યના વચનોના પ્રકારની જેમ તે વિચારો અજ્ઞાનમૂલક છે. ॥૧૨॥

વિવેચન - આ કુતર્કવાદી પુરુષો પોતાને પરિપૂર્ણ માને છે. અજ્ઞાની હોવા છતાં પોતાની જાતને પંડિત માને છે. પંડિતપજ્ઞાની બુદ્ધિ હોવાથી “હું બધું જ જાણું છું મને કર્દી સંશય જ નથી” આવો વિચાર મૂર્ખ એવા તે કુતર્કવાદી જીવો સદા કરતા હોય છે. જ્ઞાનનો અંશ પડા ન હોય છતાં અભિમાનનો પાર હોતો નથી. “અજ્ઞાન અને અહંકાર” આ બે દોષોથી તેઓ ભરપૂર હોય છે. આ અભિમાનના કારણે તેઓ કોઈ જ્ઞાનીનો સમાગમ કરતા નથી અને કોઈ જ્ઞાનીને કર્દી

પૂછ્છતા પણ નથી. પોતાની જાતને સર્વેસર્વ માનીને અહંકારપૂર્વક વર્તે છે. કુતર્કનો આવો પ્રમાણ જ છે કે જીવને મતિમાં અને માનમાં અંધે બનાવે છે.

આળસુ એવા ગુરુ અને શિષ્યની અહીં એક વાર્તા છે. તેની જેવા આ કુતર્કવાદી લોકો હોય છે. તે વાર્તા આ પ્રમાણો છે -

કોઈ એક ગામમાં ગુરુ અને શિષ્ય એક ઘરમાં ઉત્તર્યા હતા. આ બસે અતિશય આળસુ હતા. આ ઘરનો દરવાજો ઘણો ભોટો હતો. ઠંડીના દિવસો હોવાથી રાત્રે ખૂબ જ ઠંડી પડે છે. તે વખતે સુતેલા આળસુ ગુરુએ શિષ્યને દરવાજો બંધ કરવાનું કહ્યું. પરંતુ તે આળસુ હોવાથી ન ઉક્ખો. અને ગુરુજીને કહ્યું કે મને પણ ઘણી ઠંડી લાગે છે તમે જ ઉકીને બંધ કરોને ? એમ ગુરુ-શિષ્ય વચ્ચે વિવાદ ચાલતો જ રહ્યો, કોઈ ઉક્ખું જ નહીં. ઠંડી વધતી જ ગઈ.

ઠંડી વધવાથી નીચે પાથરવાનું હતું તે ખેચીને ઓઢી લીધું. પરંતુ ઓઢવા માટેનું બીજું વખ લેવા માટે ઉઠવાનો પ્રયત્ન પણ ન કર્યો. અતિશય ઠંડીથી કંપતું એક કુતરે તેઓની સાથે આવીને સુઈ ગયું. તે કુતરાનો સ્પર્શ પણ આ બસેને થયો. તો પણ જાડવા પ્રયત્ન ન કર્યો. અને કપડાનો છેડો સ્પર્શ્યો હશે એમ કહીને મન વાળી લીધું. આ રીતે કોઈપણ જાતનો કંઈ પણ પ્રયત્ન નહીં કરનારા અને અતિશય આળસુ આ બસે ગુરુ-શિષ્ય અતિશય ઠંડીના કારણો મૃત્યુ પામ્યા.

આવી જ રીતે કુતર્કવાદી પુરુષ સત્ય સમજવામાં આવો જ આળસુ હોય છે. ॥૧૨॥

તત્ત્વજ્ઞાન પ્રામ કરવાના ઉપાયો શું ? તે ગ્રંથકાર મહર્ષિ જાડાવે છે -

ધી જે તે પ્રતિ આવવું છે, આપમને અનુમાન।
આગમને અનુમાનથીજુ, સાચું લહે સુજ્ઞાન॥

મનમોહન૦ ॥૧૩॥

ગાથાર્થ - બુદ્ધિમાં જે જેમ બેઠું હોય, તે તેમ જ છે. એમ તે માન્યતા પ્રતિ કૃતકવાદી જીવ આવી જાય છે. અને પોતાની હથાનુસાર અનુમાન લગાવે છે. પરંતુ આગમને અનુસરનારા અનુમાનથી સમ્યગું એવું ઉત્તમજ્ઞાન મેળવી શકાય છે. ॥૧૩॥

વિવેચન - અવેદસંવેદપદથી દબાયેલા આત્માઓ કૃતકવાદી જ હોય છે. અને કૃતકનો એવો ગ્રલાવ હોય છે કે “પોતાની બુદ્ધિમાં જે વસ્તુ જેમ બેઠી તે વસ્તુ તેમ જ છે” આવા પ્રકારનું જ તે જીવ માને છે. અને તે માન્યતા તરફ જ ફે છે. તે પોતાની મનમાની માન્યતાને સિદ્ધ કરવા મનઃકલ્પિત અનુમાનો કરે છે. પોતે અજ્ઞાની હોવા હતાં જ્ઞાનીપદ્ધાનો અહેકાર હોવાથી કોઈ જ્ઞાની પાસે આ જીવ જિજ્ઞાસુ ભાવે જતો નથી. વિનયપૂર્વક તત્ત્વ પૂછતો જ નથી. તેથી સાચું જ્ઞાન ક્યાંથી થાય? મનમાં ને મનમાં પોતાની માન્યતાને દઢ કરવા યુક્તિઓ અને ઉદાહરણો શોધતો હોય છે. મન તેવા વિચારોમાં ડેણાપેલું જ રહે છે. જેથી ચિત્તની શાન્તિનો પણ નાશ થાય છે. આવી પ્રવૃત્તિથી સાચું જ્ઞાન કોઈપણ દિવસ થતું નથી. અને આ સંસારમાં યુક્તિઓ અને ઉદાહરણોનો કંઈ તોટો છે જ નહીં (અહીં મૂળગાથના ધી શર્ષણો અર્થ પોતાની બુદ્ધિ, જે-પોતાના બુદ્ધિજ્ઞન્ય વિષયમાં તે પ્રતિને તરફ આવવુંજી-લાવનારૂ-વાળનારૂ એવું આપમને-પોતાની જ બુદ્ધિ પ્રમાણે આ જીવ અનુમાન કલ્પે છે. એવો શબ્દાર્થ કરવો.)

પરંતુ સાચું જ્ઞાન-અને સુંદર જ્ઞાન વીતરાગમણીત આગમોથી અને તદનુસારી અનુમાનોથી જ થાય છે. સંસારી ભાવોમાં પણ જે

જે વિષયનું સુંદર અને સાચું જ્ઞાન જો મેળવવું હોય તો તે તે વિષયનાં શાખોનું અને તે તે શાખો ભજાવનારા જ્ઞાતાઓનું આલંબન લેવું જ પડે છે. તેઓના વચ્ચનો ઉપર વિશ્વાસ રાખવો જ પડે છે. આ વાત સ્કૂલ અને કોલેજોમાં અપાતા જ્ઞાનમાં જાહીતી છે. ઈતિહાસ-ભૂગોળ - ગણિત કે વિજ્ઞાનના સુંદર અને સાચા જ્ઞાન માટે તે વિષયનાં શાખોનો અને અધ્યાપકોનો આશ્રય લેવો જ પડે છે. તેઓ જે સમજાવે તે સ્વીકારી જ લેવાય છે. તેમાં પોતાના મનમાન્યા કુતર્કો ચાલતા નથી. તેવી જ રીતે આ તો લોકોત્તર માર્ગ જાણવાનો છે. આત્મા - મુક્તિ - આકાશ - કાલ આદિ અતીન્દ્રિય પદાર્થનું જ્ઞાન ગ્રામ કરવાનું છે. તેથી આગમમૂલક જ હોવું જોઈએ. આગમાનુસારી અનુમાનો દ્વારા જ કરવું જોઈએ. જો સ્વતંત્ર કોઈ અનુમાન કરીએ અને તેના દ્વારા સિદ્ધ થતા અર્થનો આગમ સાથે વિરોધ આવે તો તે અનુમાનને પ્રમાણ મુદ્રામાં ગણાતું જ નથી. તેથી આગમાનુસારી અનુમાન જ સુંદર અને સાચા લોકોત્તર તત્ત્વજ્ઞાનનું પ્રબળ સાધન છે.

કુતર્ક દ્વારા કરાયેલાં અનુમાનોનો શાખાની સાથે તથા લોકપ્રસિદ્ધ અર્થની સાથે અવશ્ય વિરોધ આવે જ છે. તેથી આત્માર્થી મહાત્માઓએ આવા અજ્ઞાનપ્રેરક કુતર્કથી ઘણા દૂર જ રહેવું. કુતર્કો ત્યજવાથી આગમનો સારી રીતે બોધ થાય છે. કારણ કે પોતાને સાચું તત્ત્વ જાણવાની જિજ્ઞાસા છે. અને સદ્ગુરુઓ પણ તેના વિનયાદિ ગુણો દ્વારા પાત્રતા જોઈને સચોટ જ્ઞાન પ્રસ્ત્રતાપૂર્વક આપે છે. આગમનું ગ્રામ થયેલું તે જ્ઞાન આગમાનુસારી તર્ક - અને દ્યુતાન્તર્ય અનુમાનો દ્વારા આ જીવ નિર્મળ કરે છે. બુદ્ધિમાં બરાબર ઠસાવે છે. અને ત્યારબાદ શાખવિહિત અનુષ્ઠાનોના વારંવાર અભ્યાસથી તે બોધ આત્મામાં કિયાત્મકભાવે પરિણામ પમાડે છે. આ રીતે આગમ દ્વારા, અનુમાન દ્વારા, અને યોગાભ્યાસ દ્વારા આ

આત્માને ઉત્તમ તત્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. અને મિથ્યાત્વમોહનીય નભ પ્રાપ્તઃ થઈ જાય છે. અને પરમાત્મા પ્રત્યે અપૂર્વ શક્તિ સ્થિર થઈ જાય છે. જે આત્માઓએ રાગ-દ્વેષાદિ મોહના દોષો સર્વથા તજ્યા છે. વીતરાગ બન્યા છે. જગતના ત્રણે કાળના સર્વભાવો જ્ઞાનવાથી સર્વજ્ઞ બન્યા છે. તેમના વચનોમાં કંઈ પ્રશ્ન કરવાનો કે કુતર્ક કરવાનો હોતો જ નથી. તેઓશ્રી જે કંઈ કહે તે સર્વ સો ટચના સોનાની જેવું સંપૂર્ણ સત્ય જ હોય છે. સર્વજ્ઞ પરમાત્માના વચનોમાં પરસ્પર લેદ જેવું કે ન સમજાપ તેવું, કે વિપરીત લાગે તેવું કંઈ હોતું જ નથી. ॥૧૩॥

નહીં સર્વજ્ઞ જૂજુઆજુ, તેહના જે વળી દાસ ।
ભગતિ દેવની પણ કહીજુ, ચિત્ર અચિત્ર પ્રકાશ ॥

મનમોહન૦ ॥૧૪॥

વિવેચન - વેદસંવેદ પદની અને સમ્યકૃતવગુજુણાની પ્રાપ્તિ હવે અતિશય અલ્ય કાળમાં થવાની છે. મિથ્યાત્વના ભાવો નભ પ્રાપ્ત થયા છે. તેના કારણે કુતર્ક કરવાની બુદ્ધિ પણ હણાઈ જ ગઈ છે. આજ સુધી કરેલા કુતર્કો, તેના કારણે જ્ઞાનીઓની સાથે થયેલો જે વિરોધ અને તેથી પોતાને સાચા જ્ઞાનની અપ્રાપ્તિ જ રહી તેનો પૂરેપૂરો પસ્તાવો સાધક એવા આ આત્માને થાય છે. જ્ઞાનીઓ પ્રત્યે વિનીત થઈને “સર્વજ્ઞ ભાષિત વચન” સમજ્યા અને સ્વીકારવા તૈયાર થઈ જાય છે. આજ સુધી “સર્વજ્ઞ કોઈ હોઈ જ ન શકે” એવું માનનારો આ જીવ આ સંસારમાં અનેક જીવો મોહસાગર તરીને જ્ઞાન ઉપરનાં આવરણો તોડીને “સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી” બન્યા છે. એવું માનતો થઈ જાય છે. હું પણ મોહસાગર તરીને સર્વજ્ઞ બની શકું છું. આવી પાકી ખાત્રી થઈ જાય છે. એટલું જ નહીં પરંતુ તેના મનમાં બીજો પણ આવો પાકી નિર્ણય થાય છે કે -

જે ત્રણે લોકના, ત્રણે કાળના સર્વ ભાવો જાડો તે જ સર્વજ્ઞ કહેવાય છે. તેથી તેવા સર્વજ્ઞ ઋષભદેવ - અજિતનાથ હત્યાદિ વ્યક્તિ સ્વરૂપે બલે જુદા જુદા હોવાથી અનેક હોય, પરંતુ પૂર્ણ જ્ઞાનવાળા હોવાથી, મોહના વિકારો વિનાના હોવાથી અને અલ્ય પણ અજ્ઞાનતા ન હોવાથી, અભિપ્રાયમાં=જ્ઞાનની માત્રામાં સર્વ સર્વજ્ઞો સમાન છે. અર્થાતું એક છે. પરંતુ જુજુઆ લિન લિન અભિપ્રાયવાળા નથી. વ્યક્તિસ્વરૂપે સર્વજ્ઞ બલે અનેક હો. પરંતુ જ્ઞાનની માત્રામાં - અભિપ્રાયમાં તે સર્વ એક જ છે. તેઓની ધર્મદેશના પણ સમાન જ હોય. જો લિન અભિપ્રાય ધરાવતા હોય તો તે સર્વજ્ઞ કહેવાય જ નહીં. પરિપૂર્ણ જ્ઞાનમાં અને તેઓની દેશનામાં પરસ્પર બેદ કદાપિ સંભવતો નથી.

અત્યાર સુધી મિથ્યાત્વમોહનીયના ઉદ્યનું અને અવેદસંવેદપદનું બહુ જ જોર હતું. તેથી પોતાના મનમાન્યા દેવને જ આ જીવ સાચા સર્વજ્ઞ માનતો હતો. અને બીજા દર્શનના માનેલા સર્વજ્ઞની સર્વજ્ઞતા ખામી બરેલી માનતો હતો. આપણે છદ્રસ્થ લોકો લિન લિન છદ્રસ્થ એવા જ્ઞાનીઓને જ્ઞાની માનવા છતાં હીનાધિક જ્ઞાની માનીએ તેવી રીતે સર્વજ્ઞોમાં પણ હીનાધિક-પણે સર્વજ્ઞતા માનીને સર્વજ્ઞોની સર્વજ્ઞતામાં પણ આ જીવ બેદ સ્વીકારતો હતો. તેથી જ એક ગ્રત્યે લક્ષ્મિભાવ અને બીજા સર્વજ્ઞ ગ્રત્યે દેખભાવ દર્શનભેદના અનુયાયીમાં વર્તાતા હતા - તે બધું જ હવે નાયાય થઈ જાય છે. બુદ્ધિ ઘડી જ નિર્મળ થઈ જાય છે. પોતપોતાના દર્શનોનો પક્ષપાત અને અન્ય દર્શનોનો દેખ ટળી જાય છે. જો તેઓ સર્વને જાગૃતા હોય તો એક-સમાન જ હોય અને જો હીનાધિકપણે લિન લિન અભિપ્રાય ધરાવતા હોય તો તેઓ સર્વજ્ઞ ન હોઈ શકે. આવી સમજ બરાબર મજબૂત થઈ જાય છે.

તथા “સર્વજ્ઞ એક-સમાન જ છે” આ બાબતમાં બીજુ પણ એક સુંદર યુક્તિ (દલીલ) તે જીવને સમજાય છે કે - જેમ સર્વજ્ઞ પરમાત્માની ભક્તિ કરવાનું શાખોમાં કહું છે તેવી રીતે “તેહના જે વળી દાસ” તે વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્માના જે દાસ - સેવક દેવો છે. એટલે કે વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્માની સેવા કરનારા એવા જે લોકપાલાદિ (સંસારી-ચાર નિકાય)ના દેવો છે તેવા સંસારી દેવોની પણ ભક્તિ શાખોમાં વર્ણવેલી છે. અને તે બજે પ્રકારના દેવોની ભક્તિ પણ બે પ્રકારની કહી છે. સંસારી દેવોની ભક્તિ ચિત્ર-વિચિત્ર(અર્થાત् બિન બિન પ્રકારની) કહી છે. અને વીતરાગ સર્વજ્ઞ ભગવંતની ભક્તિ અચિત્ર(ચિત્ર-વિચિત્રતા વિનાની) કહી છે. હવે જો વીતરાગ સર્વજ્ઞ દેવ પણ સંસારી દેવોની જેમ બિન બિન અભિપ્રાયવાળા હોત તો તેઓની ભક્તિ પણ લોકપાલાદિની જેમ ચિત્ર-વિચિત્ર શાખોમાં કહી હોત. પરંતુ અચિત્ર કહી છે. તેથી પણ સિદ્ધ થાપ છે કે સર્વજ્ઞ એક-સમાન છે. સંસારી દેવોની ભક્તિમાં કોઈ દેવને લોકો સુખડી ધરાવે, કોઈ દેવને લોકો તેલ-સિન્ધુર ચડાવે, કોઈ દેવોને લોકો શ્રીફળ ધરાવે, કોઈ દેવને લોકો બિન બિન રંગની ધજા ચડાવે. એમ સંસારી દેવોમાં ભક્તિ ચિત્ર-વિચિત્ર છે. પરંતુ વીતરાગ સર્વજ્ઞ દેવની ભક્તિ ફક્ત એક જ પ્રકારની છે. અને તે “શમપ્રધાના” વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્માની ભક્તિ સમતા ગુણ મેળવવા વડે કહેલી છે. આપણા જીવનમાં જેટલો “સમતાગુણ” પ્રાપ્ત કરીએ એ જ વીતરાગ દેવની ભક્તિ છે. આ જ વાત ગ્રંથકાર મહર્ષિ આગળની ગાથામાં સ્પષ્ટ કરે છે. ॥૧૪॥

દેવ સંસારી અનેક છે જી, તેહની ભક્તિ વિચિત્ર ।
 એક રાગ પર દ્વેષથીજી, એક મુગતિની અચિત્ર ॥
મનમોહન૦ ॥૧૫॥

ગાથાર્થ - સંસારી દેવો અનેક પ્રકારના છે. તેથી તેઓની ભક્તિ ચિત્ર-વિચિત્ર છે. એક દેવની ભક્તિ રાગથી અને બીજા દેવની ભક્તિ દ્વેષથી થાય છે. પરંતુ મુક્તિની (મુક્તગત દેવના) ભક્તિ અચિત્ર એવી એક પ્રકારની છે. ॥૧૫॥

વિવેચન - લોકપાલાદિ સંસારી દેવો અનેક પ્રકારના છે. બવનપતિ-વંતર જ્યોતિષ્ય-વैમાનિક તથા તેના અનેક પેટાભેદરૂપે દેવો અનેક પ્રકારના છે. તથા તે દરેકની અંદર ઈન્ડ્ર-સામાનિક- ત્રાયાંશિંશ્તુ ઈત્યાદિ ભેદે પણ દેવો વિવિધ લેદવાળા છે. અને તે દેવો પણ ભિન્ન ભિન્ન અભિપ્રાય વાળા છે. તેથી તેઓની ભક્તિ ચિત્ર-વિચિત્ર હોય છે. તથા ભક્તિ કરનારા ભક્ત લોકોમાં કોઈ દેવ ઉપર રાગ અને કોઈ દેવ ઉપર દ્વેષ હોય છે. તેથી કોઈ દેવની ભક્તિ રાગથી કરે છે. અને બીજા દેવની ભક્તિ દ્વેષથી કરે છે. જેમ કે સરસ્વતી અથવા લક્ષ્મી આદિ દેવીઓ પ્રત્યે લોકોને ઘણો ગ્રેમ હોય છે. અને તેની ભક્તિ રાગથી(પ્રેમથી) કરતા હોય છે. અને પોતાના કોઈ કુટુંબીને ભૂત-પ્રેત આદિ દેવ વળગ્યા હોય તો તે જે માગે તે આપીને ભક્તિ કરે છે. પરંતુ તે શરીરમાંથી જલ્દી કેમ નીકળે(દૂર થાય)? એવા ભાવથી એટલે કે વિદ્યગત અપીતિથી કરે છે. આથી સંસારી દેવોમાં અવશ્ય લેદ છે. પરંતુ મુક્તિની ભક્તિ એટલે કે મુક્તગત વીતરાગ સર્વજ્ઞની ભક્તિ અચિત્ર -એક જ પ્રકારની હોય છે. સમતાગુણની પ્રાપ્તિ કરવી એ જ સિદ્ધ પરમાત્માની ભક્તિ છે. તેથી સર્વજ્ઞ એક જ છે. (વિક્તિરૂપે બલે અનેક-અનંત છે. પરંતુ જ્ઞાનગુણો કરી સમાન છે.) તેથી સર્વજ્ઞના વચનમાં મતલેદ હોય નહીં, તે વચન ત્રણો કણો સમાન જ હોય અર્થાત ત્રિકલાભાધિત હોય છે. માટે મારે સર્વજ્ઞ ભગવાનનું વચન સ્વીકારો લેવું જોઈએ. તેમાં કોઈપણ પ્રકારના કુતર્ક કરવા ઉચિત નથી. કુતર્ક ત્યજ્ઞને સર્વજ્ઞનું વચન સ્વીકારું. એવા પરિણામો (અધ્યવસાયો-વિચારો) આ સાધક આત્માને થાય છે.

શ્રી યોગદાસમુખ્યમાં પૂ. આ. દેવશ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મ.
જણાવે છે કે -

ચિત્રા ચાદ્રેષુ તદ્રાગ-તદન્યદ્રેષ્ટસઙ્ગતા ।

અચિત્રા ચરમે ત્વેષા, શમસારાખિલૈવ હિ ॥૧૧૨॥

અર્થ - આધ(સંસારી) દેવોને વિષે ભક્તિ તેઓના રાગપૂર્વક
અને અન્ય દેવો ઉપર દ્વેષપૂર્વકની હોય છે. પરન્તુ ચરમ(સર્વજા
વીતરાગ) દેવોને વિષે ભક્તિ અધિત્ર હોય છે. અને તે પણ એક
શમગુણના સારવાળી જ હોય છે.

બિન બિન ભક્તિ કરતી હોય તો બિન બિન ફળની
પ્રાપ્તિ થાય છે. અને સમાન ભક્તિ કરતી હોય છીતાં કરનારાનો
આશય લેદ હોય તો પણ બિન બિન ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે.
જેમ કે સિંહ પોતાના બચ્ચાને પણ મુખથી પડ્યે છે અને સસલા
આદિ શિકારને પણ મુખથી જ પડ્યે છે. પરંતુ પોતાના બચ્ચાને
પડ્યાના કાલે આશય વાત્સલ્યનો છે. તેથી બચ્ચાના શરીરની
પુસ્તિ થાય છે. અને સસલાને પડ્યાના કાલે આશય હિંસાનો છે.
તેથી સસલાના શરીરનો વિનાશ થાય છે. આ પ્રત્યક્ષસિદ્ધ છે.
તેવી રીતે ધર્મકિયાઓ કરતી વખતે કિયાઓ સરખી હોવા છીતાં
બુદ્ધિ - જ્ઞાન - અને અસંમોહનો જેવો આશય હોય છે. તેવી
ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥૧૧૫॥

બુદ્ધિ-જ્ઞાન અને અસંમોહ એ શું વસ્તુ છે તે સમજવે છે -

ઈન્દ્રિયાર્થગત બુદ્ધિ છે જી, જ્ઞાન છે આગમ હેત ।
અસંમોહ શુભકૃતિ ગુણોજી, તેણે ફળલેદ સંકેત ॥

મનમોહન૦ ॥ ૧૬ ॥

ગાથાર્થ - પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષયથી જે ધર્માનુષ્ઠાન કરાય તે બુદ્ધિપૂર્વકનું કહેવાય છે. આગમશાખોના વચનોને અનુસરીને જે કરાય તે જ્ઞાનપૂર્વકનું કહેવાય છે. અને સદનુષ્ઠાનવાળી જે ધર્મક્રિયા કરાય, તે અસંમોહ અનુષ્ઠાન કહેવાય છે. અનુષ્ઠાનના ત્રિવિધભેદથી ફળમાં પણ ત્રણ પ્રકારનો બેદ છે. ॥૧૬॥

વિવેચન - શ્રી સર્વજ્ઞ વીતરાગ પરમાત્માએ મોહાધીન એવા આ આત્માના કલ્યાણ માટે જ અનેક પ્રકારનાં ધર્માનુષ્ઠાનો જગ્યાવ્યાં છે. અને કંઈક અંશે પણ ધર્મ તરફ વળેલા જીવો અથવા જૈનત્વના સંસ્કાર માત્રથી પણ આ અનુષ્ઠાનો જીવો આચયરતા પણ હોય છે. તેમાં એક જ સરખું અનુષ્ઠાન આચયરનારા જીવોમાં પણ હદ્યના આશયભેદના કારણે ભાવિમાં પ્રાતિ થનારા ફળમાં બેદ પડે છે. જેમ કે કૃષ્ણ મહારાજા અને વીરો સાલવી આ બને વ્યક્તિએ અનેક સાધુસંતોને વંદના કરી પરંતુ કૃષ્ણમહારાજાનો આશય પવિત્ર હતો, તેથી તેઓએ સાતમી નરકમાં જવાની યોગ્યતા કાપીને ત્રીજી નરકમાં જવાની યોગ્યતા બનાવી. અને વીરા સાલવીનો આશય કૃષ્ણને માત્ર રાજુ રાખવાનો હતો. એટલે તેટલું જ ફળ પામ્યા.

આવા પ્રકારના હદ્યના આશયભેદો ધર્માનુષ્ઠાન આચયરનારા જીવે જીવે જુદા જુદા હોવાથી અસંખ્ય-અપાર છે. તો પણ મહાત્મા પુરુષોએ તે અસંખ્ય આશયભેદોનો ત્રણભેદમાં સમાવેશ કર્યો છે. તે ત્રણ બેદનું વર્ણન આ ગાથામાં છે -

(૧) ચક્ષુ આદિ પાંચ ઈન્દ્રિયો દ્વારા પ્રતીત થતા બોધને આશ્રયી ધર્મ કિયામાં જે જોડાય તે બુદ્ધિપૂર્વકનું ધર્માનુષ્ઠાન અને ઓષ્ઠ કહેવાય છે. જેમ કે કોઈ લોકો તીર્થયાત્રાએ જતા હોય તે જોઈને જીવ તીર્થયાત્રાએ જવાનું મન કરે અને જાય. એવી રીતે લોકલજ્જાથી, માન-પ્રતિષ્ઠાના આશયથી, દેખાદેખીથી, યશ મેળવવાની

ઈચ્છાથી, લોકોને ધર્મકાર્ય કરતા દેખીને જે ધર્માનુષ્ઠાનો કરવાં તે સર્વ બુદ્ધિપૂર્વકનાં ધર્માનુષ્ઠાનો છે. આ વિષય સમજાવવા માટે શાલમાં “રત્ન”નું એક સુંદર ઉદાહરણ છે.

રત્નોથી સર્વથા અજ્ઞાણ પુરુષ તેના વેપારીઓને ત્યાં જ્યારે રત્નોની બાબતનું જ્ઞાન મેળવવા શિખાઉ તરીકે બેસે અને રત્નોની પરખ-વિધિ શીખે તે પણ “રત્નદર્શન” જ કહેવાય, પરંતુ તેનું ફળ કંઈ ગ્રામ થતું નથી. ઈન્દ્રિયો દ્વારા માત્ર રત્નોનું જ્ઞાન જ મેળવાય છે. તેવી રીતે દેખાદેખીથી કરતાં ધર્માનુષ્ઠાનો ઈન્દ્રિયાર્થમાત્ર વિષયક હોવાથી આત્માર્થની સાધનાની કંઈપણ સિદ્ધિ તેનાથી થતી નથી. આ બધું બુદ્ધિપૂર્વકનું અનુષ્ઠાન કહેવાય છે.

(૨) તે તે ધર્માનુષ્ઠાનો કરવાનો બોધ જ્યારે આગમાનુસારી જ્ઞાનપૂર્વકનો હોય છે ત્યારે તેની વિધિ-અવિધિનો પૂરેપૂરો ઘ્યાલ હોય છે. કર્તવ્યતાની બુદ્ધિપૂર્વક કરવાની ઈચ્છા થાય છે. ત્યારે તે જ્ઞાનપૂર્વકનું અનુષ્ઠાન કહેવાય છે. રત્નોને રત્નો જોયા પછી તેના પારખવાની વિધિ રત્નના અનુભવીઓ પાસેથી અને પોતાના બુદ્ધિબળે જાહીને ત્યારબાદ રત્નોને રત્નો તરીકે ઓળખીને જે રત્નદર્શન કરાય છે. તે પૂર્વના બિનઅનુભવવાળા રત્નદર્શન કરતાં અનેકગણું ચરીયાતું છે. તેવી જ રીતે આગમશાલોના જ્ઞાનપૂર્વકનું ધર્માનુષ્ઠાન છે. જેમ કે તીર્થયાત્રાએ જતા લોકોને જોઈને તીર્થ એટલે શું? તીર્થે જવાનું કારણ શું? તીર્થે જઈએ તો ત્યાં જઈને શું કરવાનું? પરમાત્માનો ઉપકાર શું? ઈત્યાદિ જ્ઞાન મેળવીને તીર્થે જવું. તેની જેમ અહીં સમજવું.

નવા શિખાઉના રત્નદર્શનમાં અને શિક્ષિતના રત્નદર્શનમાં જેટલો તફાવત છે. તેટલો જ તફાવત બુદ્ધિપૂર્વકના અને જ્ઞાનપૂર્વકના ધર્માનુષ્ઠાનમાં છે. આજકાલ બુદ્ધિપૂર્વકના (વિષય રસની પ્રધાનતાવાળાં) ધર્માનુષ્ઠાનો સવિશેષ થતાં જોવાય છે. પરંતુ

જ્ઞાનપૂર્વકનાં થતાં ધર્માનુષ્ઠાનો બહુ જ ઓછાં દેખાય છે. વાસ્તવિકપણે તે જ્ઞાનપૂર્વકનાં અનુષ્ઠાનો જ વધુ ઉપકારક છે.

(3) સદાનુષ્ઠાનપૂર્વકના બોધથી જે જે અનુષ્ઠાનો કરાય છે તે તે અસંભોદ અનુષ્ઠાન કહેવાય છે. જેમ રત્ના શિખાઉ કરતાં રત્નોનો શિક્ષિત પુરુષ જુદી રીતે રત્નદર્શન કરે છે. અને તે શિક્ષિત કરતાં પણ રત્નોનો વેપાર કરનારો (લેવડ-દેવડ કરનારો) પુરુષ રત્નોનું દર્શન (મને વધારે આર્થિક લાભ કેવી રીતે થશે ?) એમ સમજને જુદી રીતે જ કરે છે. તેવી જ રીતે આ ત્રીજા પ્રકારનું અને તદનુગત અનુષ્ઠાન અસંભોદ અનુષ્ઠાન કહેવાય છે.

વાસ્તવિક રીતે આ બોધના (જ્ઞાનના) ત્રણ પ્રકાર છે. પરંતુ જેવો બોધ હોય છે તેવું અનુષ્ઠાન કરાય છે. તેથી અનુષ્ઠાન પણ ત્રણ પ્રકારનું કહેવાય છે. “સદાનુષ્ઠાન” કોણે કહેવાય ? તે ગ્રન્થકારક્રી પોતે જ આગળ ઉપર સમજાવે જ છે. ઉપરની વાતનો સારાંશ આ પ્રમાણે છે -

જેનમ જ્યાતિ શાસનમ्

(1) રત્નોના શિખાઉની જેમ પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષયથી આકર્ષાઈને ઊંડી સમજ વિના જે ધર્મબોધ થાય, અને તેનાથી જે ધર્માનુષ્ઠાન કરાય તે બુદ્ધિગત ધર્મ અનુષ્ઠાન કહેવાય છે.

(2) રત્નોના શિક્ષિત પુરુષની જેમ આગમશાલાઓના અભ્યાસપૂર્વક વિધિ-અવિધિના વિવેકપૂર્વકનો જે શાલ્કીયબોધ, તેને અનુસારે કરતું જે ધર્માનુષ્ઠાન તે જ્ઞાનપૂર્વકનું અનુષ્ઠાન કહેવાય છે.

(3) રત્નોનો વેપાર કરતા પુરુષની જેમ સદાનુષ્ઠાન પુક્ત જે બોધ અને તેને અનુસારે કરતું જે ધર્માનુષ્ઠાન તે અસંભોદાનુષ્ઠાન કહેવાય છે. ત્રણે પ્રકારના બોધમાં અને તદનુસારે થતા ધર્માનુષ્ઠાનોમાં કર્તાના આશયવિશેષનો બેદ હોવાથી ફળની પ્રાપ્તિ પણ બિન-બિન થાય છે. ॥૧૬॥

સદનુષ્ઠાન કોણે કહેવાય ? તે સમજવે છે -

આદર કિયા - રતિ ઘણીજી, વિઘન ટળે મીલે લચ્છી ।
જિજ્ઞાસા બુધસેવનાજી શુભકૃતિ ચિહ્ન પ્રત્યર્થ ॥
મનમોહન૦ ॥૧૭॥

ગાથાર્થ - આદર, કિયામાં ઘણો પ્રેમ, વિઘનભાવ, લક્ષ્મીની પ્રાર્થિ, જિજ્ઞાસા, અને બુધપુરુષોની સેવા, આ છ શુભકૃતિનાં (સદનુષ્ઠાનનાં) પ્રત્યક્ષ લક્ષ્ણો છે. ॥૧૭॥

વિવેચન - “સદનુષ્ઠાન” શબ્દ ઉપરની ગાથામાં આવ્યો છે. અસંમોહનાનુષ્ઠાન તેને કહેવાય કે જે સદનુષ્ઠાનયુક્ત હોય. એટલે સદનુષ્ઠાન સમજવું પણ જરૂરી છે. તેનાં કુલ ઇ લક્ષ્ણો જૈનશાસ્ત્રોમાં કથાં છે.

જૈન સાઇટ

(૧) આદર - અનુષ્ઠાન આચરવામાં પ્રયત્નાતિશય તે આદર કહેવાય છે. આપણી શક્તિ કરતાં વધારે કરવાનું મન થાય, ત્યારે સમજવું કે તે કિયામાં આદર છે. આપણને જે ધર્માનુષ્ઠાન પ્રત્યે આદરભાવ હોય છે, ત્યાં કોઈપણ જાતની પ્રેરણા વિના પણ આપોઆપ જ તે કાર્ય સવિશેષ કરવા આ જીવ પ્રયત્ન કરે છે. જીવ પોતાની શક્તિનો વિચાર પણ ત્યાં કરતો નથી. મુમુક્ષુ આત્માએ ઉત્તમ અનુષ્ઠાન પ્રત્યે આદરભાવ રાખવો જોઈએ, અનાદરભાવ એ યોગમાર્ગમાં મહાપાપ સ્વરૂપ છે. કારણ કે અનાદરભાવના કારણે જ અવિધિ, બીજ-ઉપયોગદશા, કાલાદિનો અનિયમ અને ભાવરહિતતા ઈત્યાદિ દોષો ઉદ્ભબવે છે. મહાપુરુષોદ્યે પ્રાત થયેલું આ ઉત્તમ અનુષ્ઠાન અનાદરના કારણે અસદનુષ્ઠાન બની જાય છે. તેથી હૃદયના પ્રેમપૂર્વક તે તે ઉત્તમ અનુષ્ઠાનો આચરવામાં ઘણો જ ઘણો ઉદ્ધમ કરવો તે “આદરભાવ” આ પ્રથમ લક્ષ્ણ છે.

(૨) કિયામાં રતિ - પ્રાત થયેલાં અનુષ્ઠાનો આચરવામાં ઘણો જ રાગ તે સદનુષ્ઠાનનું બીજું લક્ષ્ણ છે. જે વસ્તુ દુર્લભ હોય,

અને અથગ પ્રયત્નથી જ લભ્ય હોય તે વસ્તુ પ્રામ થયા પછી તેના ઉપર ઘડ્યો જ રાગ હોય છે. જેમ કોઈ મારાસે લોટરીની ટીકીટ લીધી હોય અને તે લાગવાથી ધનવાન થાય, અથવા શેરબજારાટિના સંદ્રાથી કે જુગારથી ધનવાન થાય તેને ધન ઉપર જેટલો રાગ હોય, તેના કરતાં ઘડ્યી મહેનત-મજૂરી કરીને કરીયાણાની સેંકડો વસ્તુઓ રાખી તેનો ધંધો કરતાં પાકી મજૂરી કરવા દ્વારા જે ધનવાન થયો હોય તેને ધન ઉપર વધારે રાગ હોય છે. તેમ આ ઉત્તમ અનુષ્ઠાનો પુન: પુન: પ્રામ થવાં અતિશય દુષ્કર છે. તેથી આદર (અતિશય પ્રયત્ન) દ્વારા મળેલાં છે. માટે અતિશય રાગપૂર્વક - પ્રેમપૂર્વક તે અનુષ્ઠાનો આચરે આ કિયામાં રતિ એ સદનુષ્ઠાનનું બીજું લક્ષણ છે.

(૩) વિઘનનો નાશ - જે જે ધર્માનુષ્ઠાનો સેવતાં આદર (પ્રયત્નવિશેષ) ઘડ્યો હોય અને તે અનુષ્ઠાનો મત્યે પ્રીતિ (પ્રેમ-રાગ) ઘડ્યો હોય, તો તે તે અનુષ્ઠાનો આદરવાથી પૂર્વબદ્ધ કર્મો તુટી જાય છે. ઘડ્યી નિર્જરા થાય છે. અને અપૂર્વ પુણ્ય ઉપાર્જન થાય છે. કર્મોના નાશના કારણો ધર્મકાર્યોમાં વિઘ્નો(લભ્યો) આપોઆપ ટળી જાય છે. પહેલાં ધર્મ કરવાના ભાવ થતા ન હતા અને કદાચ થાય તો પણ સંજોગો અનુકૂળ ભણતા ન હતા. કંઈકને કંઈક ઉપાધિઓ આડી આવતી હતી. હવેથી આ દસ્તિની નિર્મળતાના કારણો સંજોગો પણ સાનુકૂળ થાય છે. તકલીફો દૂર થાય છે. જે અનુષ્ઠાન આચરવાનું મન થાય તે અનુષ્ઠાનની સાધનાને અનુરૂપ સાધનસામગ્રી મળ્યા જ કરે છે. આવી સંપત્તિનો યોગ અને વિઘનનો અભાવ એ આ સદનુષ્ઠાનનું નીજું લક્ષણ છે.

(૪) સમ્પત્તિની પ્રાપ્તિ - અતિનગ્ય નાહન અને રાગથી કરાયેલા અનુષ્ઠાન દ્વારા પૂર્વબદ્ધ પાપકર્મના નાગથી જમ. વિઘનનો અભાવ થાય છે. તેવી જ રીતે પૂર્વબદ્ધ પુણ્યોદયના જરૂરો સંપત્તિની પ્રાપ્તિ પણ અવશ્ય થાય છે. તથા શુદ્ધારાવો દ્વારા નાયા પુણ્યનું સર્જન પણ આ

જીવ કરે છે અને તે પુણ્ય દ્વારા પણ પરંપરાએ સંપત્તિનો જ યોગ વર્તે છે. આ સંપત્તિ બે પ્રકારની છે. અભ્યન્તર અને બાહ્ય, ઉદારતા, ધાર્ષિક્યતા, નમ્રતા, સરળતા અને પાપભય આદિ ગુણીયલ જીવન એ અભ્યન્તર સંપત્તિ અને ધન, પ્રતિષ્ઠા, નિરોગી દેહ ઈત્યાદિ બાહ્ય સંપત્તિ છે. વિઘનના અભાવની સાથે જ સંપત્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી ધર્માનુષ્ઠાન આચરવામાં સાધન-સામગ્રીની ન્યૂનતા જણાતી નથી. ગમે તેવા વિકટ સંજોગોમાં પણ સાધનનો પ્રતિબંધ જણાતો નથી. કારણ કે સાધક આત્માની સાધકતા વસ્તુતઃ સાધનની અપેક્ષા રાખવામાં નથી. પરંતુ જે વસ્તુ વર્તમાનમાં વિદ્યમાન છે, તેને જ સાધનાનું સાધન બનાવવાનું સામર્થ્ય તેનામાં હોય છે. જે જે કાળે જેવા જેવા સંજોગો ઉપસ્થિત થાય તેવા સંજોગોને પણ તે સાધનાનું અંગ બનાવી લે છે. આવા સાધકોને સિદ્ધિ સહજભાવે જ હોય છે. કોઈપણ ઈષ્ટસાધનની અપેક્ષાના કારણે સાધનામાં આ જીવ વિલંબ કરતો નથી. આવેલા સંજોગોને જ ઈષ્ટ સાધનાનું અંગ બનાવે છે. આ સંપત્તિની પ્રાપ્તિ તે સદનુષ્ઠાનનું ચોથું લક્ષણ છે.

(૫) જિશ્વાસા - એટલે જીવાની ઈચ્છા, આદર અને પ્રીતિના કારણે જે જે ધર્મ અનુષ્ઠાનો ઉપાદેય લાગ્યાં છે, આચરવાની ઈચ્છા થઈ છે, આનાથી જ આત્માનું હિત છે એવું સમજાયું છે, તે ધર્માનુષ્ઠાનોની વિધિ જીવાની. તથા કયા કાળે કરાય ? કેવી રીતે કરાય ? તેમાં આવતાં સૂત્રો તથા તેના અર્થને જીવાની, તથા આવા પ્રકારનાં અનુષ્ઠાનોથી આત્મામાં શું શું લાલ થાય ? કેવા કેવા ગુણો આવે ? ઈત્યાદિ જીવાની તમના પ્રગટે છે. કારણકે વિધિપૂર્વક અનુષ્ઠાન કરવાનો આશય છે. એટલે તેની વિધિ સંબંધી, સૂત્રસંબંધી, અર્થસંબંધી, અને કાલાદિના નિયમસંબંધી જિશ્વાસા આ આત્મામાં પ્રવર્તે છે. આ જિશ્વાસા એ સદનુષ્ઠાનનું પાંચમું લક્ષણ છે.

(૬) બુધસેવના - આપણે આચરેલું ધર્મ અનુષ્ઠાન નિરતિયાર આ. ૮

એવું શુદ્ધ બને તેટલા માટે તે અનુષ્ઠાનની વિધિ અને સ્વરૂપને જાળનારા જ્ઞાનીઓની વિનયપૂર્વક સેવા કરે. અનુષ્ઠાન પ્રત્યે આદર અને પ્રીતિ છે તથા તેના સ્વરૂપને જાળવાની જિજ્ઞાસા છે. તો તે જિજ્ઞાસા તેના જ્ઞાતાઓ પાસેથી જ સંતોષાશે. તેમ સમજું આત્માર્થિભાવે વિનયપૂર્વક તે વિષયના જ્ઞાનીઓની સેવા કરે. આ બુધસેવના એ સદનુષ્ઠાનનું છહું લક્ષણ જાણવું. શ્રી યોગદિષ્ટિસમુચ્યયમાં કહ્યું છે કે-

આદર: કરणે પ્રીતિરવિઘન: સમ્પદાગમ: ।

જિજ્ઞાસા તજ્જસેવા ચ, સદનુષ્ઠાનલક્ષણમ् ॥૧૨૩॥

આ પ્રમાણે અનુષ્ઠાન ગ્રંથ પ્રકારનું છે. અને તે રત્ના દિષ્ટાનથી સમજવું. તેમાં સદનુષ્ઠાનવાળું જે અનુષ્ઠાન તે અસંમોહ અનુષ્ઠાન કહેવાય છે. ॥૧૭॥

જૈન સાઇટ

આ ગ્રંથે પ્રકારનાં અનુષ્ઠાનો કેવા કેવા ફળને આપનારાં છે તે સમજાવે છે -

જૈનમ् જ્યતિ શાસનમ्

બુદ્ધિક્રિયા ભવફળ દીએજી, જ્ઞાનક્રિયા શિવ અંગ ।
અસંમોહક્રિયા દીએજી, શીધ્ર મુગતિફળ ચંગ ॥
મનમોહન૦ ॥૧૮॥

ગાથાર્થ - બુદ્ધ માત્રથી કરાતાં અનુષ્ઠાનો સંસારફળ આપનાર છે. શાખશાનપૂર્વક કરાતાં અનુષ્ઠાનો દીર્ઘકાળે મુક્તિ આપનાર છે. અને અસંમોહપૂર્વક કરાતાં અનુષ્ઠાનો તત્કાળ મનોહર એવા મુક્તિફળને આપનારાં છે. ॥૧૮॥

વિવેચન - પાંચ ઈન્ડિયોના વિષયને અનુસરનારી જે બુદ્ધિ છે, તે બુદ્ધિપૂર્વક જ માત્ર કરાતાં અનુષ્ઠાનો સંસારફળદાયી છે. અર્થાતું શાખની અપેક્ષા રાખ્યા વિના માત્ર પોતાની બુદ્ધિ ચાલે તેમ કલ્યાના માત્ર દ્વારા, પાંચ ઈન્ડિયો દ્વારા થનારા બોધધી જે અનુષ્ઠાનો કરાય

છે, તે ભવત્ત્રમણનું જ કારણ બને છે. કારણકે જ્યાં આગમશાસ્ત્રોનું આલંબન નથી પણ સ્વમતિની કલ્પના માત્ર જ છે તે અનુષ્ઠાનો ભવષેતુ જ થાય છે. શાસ્ત્રની ઉપેક્ષા એ કદુ ફળદાયી છે.

આગમશાસ્ત્રનું આલંબન લઈને તેમાંથી પ્રાત કરેલા સમ્યગ્જ્ઞાન પૂર્વક કરાતું વિષિયુક્ત જે અનુષ્ઠાન તે અવશ્ય મુક્તિદાયક બને છે. પરંતુ ત્રીજા અનુષ્ઠાન કરતાં દીર્ઘકાળે મુક્તિ આપનાર બને છે. કારણ કે ત્રીજા અનુષ્ઠાન જેટલી શુદ્ધિ આ અનુષ્ઠાનમાં નથી. પરંતુ આગમશાસ્ત્રોનું આલંબન હોવાથી શાસ્ત્રાનુસારી છે. તેથી ચિરકાળે પણ અવશ્ય મુક્તિદેતુ થાય છે. આ અનુષ્ઠાનમાં શાસ્ત્રનો સંબંધ હોવાથી વિધિ, કાલનિયમન, દવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવાદિનું સમ્યગ્યુંજન વગેરે ભાવો હોવાથી દિન-પ્રતિદિન વધારે શુદ્ધ અને સાનુંબંધ અનુષ્ઠાન થાય છે. અને ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ ઉત્તમ અનુષ્ઠાનનું કારણ બને છે.

ત્રીજું અસંમોહ અનુષ્ઠાન સદનુષ્ઠાનવાળું હોવાથી અને તે સદનુષ્ઠાન ઉપરોક્ત દ લક્ષણોવાળું હોવાથી અતિશય પરિશુદ્ધ હોવાના કારણે વિના વિલંબે મોક્ષફળ આપનાર બને છે. જે આત્માઓ સારી રીતે પરમતત્ત્વના (અટલે આત્માનું અત્યન્ત શ્રેષ્ઠ જે તત્ત્વ-સ્વરૂપ છે તેના) જાણકાર છે. તેઓને ભવાતીતાર્થ્યાયી કહેવાય છે. તેવા ભવાતીતાર્થ્યાયી આત્માઓને જ આ અસંમોહ અનુષ્ઠાન આવે છે. અને તે અનુષ્ઠાન સર્વશ્રેષ્ઠ હોવાથી સાધક આત્માને તુરત મુક્તિફળ આપે છે. આ જ વાત યોગદસ્થિસમુચ્યયમાં ૧૨૪।૧૨૫।૧૨૬ શ્લોકોમાં છે. ॥૧૮॥

ભવાતીતાર્થ્યાયી જીવ કોને કહેવાય ? તે હવે સમજાવે છે -

પુદુગલરચના કારમીજી, તિહાં જસ ચિત ન લીન ।
એક માર્ગ તે શિવ તણોજી, ભેદ લહે જગ દીન ॥

મનમોહન૦ ॥૧૮॥

ગાથાર્થ - પુદ્ગલદ્વયોની રચના ભયંકર (દુઃખદાયી) છે. જેઓનું ચિત્ત તે પૌદ્ગલિકભાવોમાં લેપાતું નથી. તે સર્વનો મોક્ષમાર્ગ એક જ છે. તેના બેદ જે કહે છે. તે આ સંસારમાં દીન(દ્યાપાત્ર - અજ્ઞાની) છે. એમ જાણવું. ॥૧૮॥

વિવેચન - જે આત્માઓ જૈન શાસન પામેલા છે, તેના પ્રત્યે અનહદ ગુણાનુરાગી થયા છે. તેથી જ સમ્પ્રકૃતી છે. પરતત્વના (આત્મતત્વના) સાચા જાગ્ર બન્યા છે. તેવા જ્ઞાનીઓને આ સંસારની સારી અને નરસી સર્વ પણ પૌદ્ગલિક રચનાઓ કારમી (ભયંકર - દુઃખદાયી) જ લાગે છે. કારણ કે બંગલા, ગાડી, અલંકાર, ઢીરા-માણેક - મોતી-સુવર્ણાદિરૂપે જે જે સારી રચના છે તે આ જીવનમાં રાગ, આસક્તિ અને પ્રીતિ ઉત્પત્ત કરે છે. અને જે ઝુંપડાં, મલીન વલ્લ, વધ્યં-ઘટંયું ભોજન, આદિ ઢીન-વર્ણા-ગંધ-રસ અને સ્પર્શવાળી પુદ્ગલોની રચના છે. તે આ જીવનમાં દેખ-આપ્રીતિ-આર્ત-રૌદ્ર ધ્યાન કરાવવા દ્વારા મલીનતા ઉત્પત્ત કરે છે. આ રીતે સારી વસ્તુઓ રાગ કરાવવા દ્વારા અને તુલ્ય વસ્તુઓ દેખ કરાવવા દ્વારા આ જીવને ચીકણાં કર્મો બંધાવે છે. અને ભવજ્રમણામાં રજ્ઞાવે છે. માટે આ સર્વ પૌદ્ગલિક ભાવોની રચના આવા જ્ઞાની આત્માઓને કારમી લાગે છે. ભયંકર દેખાય છે. અનંત સંસારમાં રજ્ઞાવનાર લાગે છે. તેથી તેવી રચનાઓમાં તેઓનું ચિત્ત આસક્ત બનતું નથી.

આવા પ્રકારના આ મહાત્માઓ પૌદ્ગલિકભાવોથી નિરૂત્સુક હોય છે. ભવના ભોગોથી વિરક્ત હોય છે. તેઓનું મન પ્રાકૃતભાવોમાં લીન-તન્મય થતું નથી. આવા મહાત્માઓને ભવાતીતાર્થ્યાયી કહેવાય છે. બાહ્યભાવોમાં ચિત્ત નિરૂત્સાહી અને વિરક્ત હોવાથી આ આત્માઓ અતિશય નિર્મળ અને શુદ્ધ હોય છે. તેથી જ પાંચે ઈન્દ્રિયોના વિષયો, તજજન્ય વિકારો, મોદની વાસનાઓ અને કષાયોની ભાગ્રાઓ ઘણી જ શાન્ત થઈ ગયેલી હોય છે. તેથી આ જીવ ઉપરામભાવને પામે છે.

ચિતને “સમભાવમાં” રાખવું, મનનું શમપ્રધાન થવું, મુક્તિનો એ જ એક માર્ગ છે. અનુષ્ઠાનો ગમે તે આચરો, ગમે તેટલાં આચરો, પરંતુ તે સર્વ અનુષ્ઠાનો દ્વારા “પ્રશમભાવ” જ પ્રામલ્ય છે. તે જ એક સાચો અને ઋક્ષજ્ઞ (સરળ) મુક્તિમાર્ગ છે. તથા મુક્તિના ઉપાયભૂત અનુષ્ઠાનો અનેક હોવા છતાં ત્યાં પહોંચવાનો માર્ગ આ “પ્રશમભાવ” એક જ છે. બીજો કોઈ જ નથી. તેથી જે જે જુદા જુદા મુક્તિમાર્ગ માને છે તે આ જગતમાં અજ્ઞાની છે. જ્ઞાની આત્માઓને તેનું અજ્ઞાન જોઈને દ્યા ઉપજે છે. અર્થાત્ તેઓ દીન છે.

ચોથા ગુણાધારાથી ૧૪ મા ગુણાધારા સુધીના સર્વ જીવો એક જ મુક્તિમાર્ગ ઉપર દૂર - આસત્રભેદે આરુઢ થયેલા છે. જેમ સમુદ્રના સામા કિનારે પહોંચવા માટે પ્રસ્તુત કિનારેથી તરવા માટે પડેલા પચીસ - પચાસ જીવો સામા કિનારાની ગ્રામિને અનુરૂપ એક સરખા સમાન માર્ગ જ તરે છે. પરંતુ જેની તરવાની ગતિ વેગવાળી છે તે સામા કિનારે પહોંચવા માટે અતિશય આસત્ર છે. અને જેની તરવાની ગતિ મંદ, મંદતર અને મંદતમ છે, તેવા જીવો પણ તરવા માટેના તે જ એક માર્ગ ઉપર તરે છે. પરંતુ તરવાની ગતિ મંદ હોવાથી પહોંચવાના કિનારાથી દૂર-દૂરતર અને દૂરતમ છે. તેવી જ રીતે જ થી ૧૪ ગુણસ્થાનકવાળા જીવો “પ્રશમભાવ” રૂપ મુક્તિના એક જ માર્ગ ઉપર ચાલી રહ્યા છે. પરંતુ પ્રશમભાવની માત્રા તરતમતાવાળી-વિકાસ પામેલી હોવાથી ૧૪મા વાળા મુક્તિને આસત્રતમ કહેવાય છે. ૧૩મા વાળા આસત્રતર કહેવાય છે. ૧૨મા વાળા આસત્ર કહેવાય છે. એમ સર્વત્ર સમજવું. પરંતુ માર્ગભેદ હોતો નથી.

યોગદાસમુચ્ચયમાં કહ્યું છે કે -

એક એવ તુ માર્ગોऽપિ, તેથાં શમપરાયણ: ।

અવસ્થાભેદભેદોऽપિ, જલધૌ તીરમાર્ગવત् ॥૧૨૮॥

આ પ્રમાણે ભવાતીતાર્થધાયી સર્વ જીવોને મુક્તિ પણ એક જ છે. અને મુક્તિનો માર્ગ પણ એક જ છે. અને તેને જાણાવનારા સર્વજ્ઞ ભગવન્તો પણ સર્વજ્ઞતા ગુણો કરીને એક જ છે. ॥૧૮॥

પ્રશ્ન - જો સર્વકર્મક્ષય રૂપ મુક્તિ એક છે. પ્રશ્નમભાવ રૂપ મુક્તિમાર્ગ એક છે. અને સર્વજ્ઞતા ગુણો કરી સર્વજ્ઞ એક છે. તો પછી ઋષભદેવ અને મહાવીર પ્રભુની દેશના પાંચ મહાપ્રતવાળી અને શેષ બાવીસ તીર્થકરોની દેશના ચાર મહાપ્રતવાળી તથા દ્શવિધ સામાચારીમાં પણ લેદવાળી ચારણા જણાવી છે. આમ કેમ? તેનો ઉત્તર આપતાં કહે છે કે-

**શિષ્ય ભણી જિન દેશનાજી, કહે જનપરિષ્ટતિ બિન્ન ।
કહે મુનિની નય દેશનાજી, પરમારથથી અભિન્ન ॥**

**જન સાંદર્ભ
મનમોહન૦**

ગાથાર્થ - જિનેશ્વર ભગવંતોની દેશના શિષ્યો(ની પાત્રતા)ને આશ્રયી બિન્ન છે. અને લોકોમાં પણ બિન્ન રીતે પરિષ્ટાપ પામે છે. તથા મુનિની દેશના પણ નય સાપેક્ષ હોવાથી બિન્ન છે. પરંતુ પરમાર્થથી તો અભિન્ન જ છે. અર્થાત્ એક જ છે. ॥૨૦॥

વિવેચન - વીતરાગ પરમાત્માની દેશના પરમાર્થ એક રૂપ જ છે. બિન્ન-બિન્ન નથી. પરંતુ સાંભળનારા શ્રોતાગણમાં રહેલી પાત્રતા હીનાધિક હોવાથી તેઓનો ઉપકાર જે રીતે થાય તે રીતે ભગવાન દેશના આપે છે. તેથી બિન્ન-બિન્ન લાગે છે. જેમ કોઈ પણ ઉત્તમ વૈદ્ય રોગી આત્માને જેવો રોગ થયો હોય તેવું ઔષ્ણ આપે છે. એક જ રોગના રોગી જીવોમાં પણ બાળ - પુવાન અને વૃદ્ધાદિ અવસ્થાને ધ્યાનમાં રાખીને હીનાધિક માત્રાએ ઔષ્ણ આપે છે. કારણ કે તેમ કરવાથી જ તેનો રોગ દૂર થવા રૂપ ઉપકાર થાય છે. પરંતુ પરમાર્થથી રોગ દૂર કરવા માટે ઔષ્ણ એક જ છે. સમાન જ છે. તેવી રીતે ઋષભદેવ અને મહાવીર પ્રભુના કાળના જીવો અનુકૂલે ઋજુ - જૃ,

અને વક્-જડ હોવાથી પાંચ મહાપ્રતવાળી અને શેષ બાલીસ તીર્થકર ભગવન્તના કાળમાં જીવો ઋજુ - પ્રાજ્ઞ હોવાથી ચાર મહાપ્રતવાળી દેશના હતી. તે તે જીવોની તેવી તેવી યોગ્યતા હોવાથી તેઓને જે રીતે ઉપકાર થાય તે પ્રમાણે બિન્દ-બિન્દ દેશના વ્યવહારથી દેખાતી હોવા છતાં પરમાર્થથી તે દેશના એક જ છે. આ તીર્થકર ભગવન્તો સંસારી જીવોનો ભવરોગ દૂર કરવામાં મહાવૈદ્ય સમાન છે.

પરમાત્માની દેશના સાંભળનારા જીવોમાં કેટલાક જીવો આત્મા આદિ સર્વ તત્ત્વોને નાશવંત - ક્ષણિક - અનિત્ય જ સમજતા હોય છે. (સ્વદર્શનના આગ્રહના કારણે તેમ જ માનતા હોય છે.) તેથી કાળાન્તરે આત્મા પુષ્ય આદિ તત્ત્વોના થનારા નાશથી ભીરુ હોય છે. એટલે કે અમે અત્યારે ગમે તેટલું પુષ્ય - અથવા ધર્મ કરીશું તો પણ તે કાળાન્તરે (ક્ષણાન્તરે) નાશ જ પામવાનું છે. કારણ કે તે અનિત્ય જ છે. તેથી પુષ્ય કે ધર્મ કરીને પણ શું કરવાનું ? તેવી જ રીતે આત્મા પણ અનિત્ય જ છે. પુષ્યધર્મ કરનારો આત્મા તો વિપાકકાલે રહેવાનો જ નથી. તેથી આપણો પુષ્ય - ધર્મ કરીને પણ શું લાભ ? આવી વિચારસરણી ધરાવનારા જીવો પ્રત્યે જેમાં પર્યાયોવાળી કમશઃ થતી અવસ્થાઓ ગૌણ છે. અને દ્રવ્ય મુખ્ય છે. એવી નિત્યત્વની દેશના પરમાત્મા આપે છે.

એવી જ રીતે સંસારના ભોગોમાં જ આસક્તિવાળા અને આ ભોગો અને ભોગવનારો આત્મા સદા રહેવાનો જ છે. સુખ અને સુખી આત્મા નિત્ય જ છે. આવું માનનારા ભોગી જીવોને ભોગ પ્રત્યેની આસક્તિ છોડાવી ઉપકાર કરવા માટે, દ્રવ્ય જેમાં ગૌણ છે અને પર્યાય જેમાં મુખ્ય છે એવી અનિત્યત્વની દેશના પરમાત્મા આપે છે. પરંતુ પરમાર્થથી વસ્તુતત્ત્વ નિત્યાનિત્ય જ છે. એવી તે દેશના એક જ છે.

તથા પરમાત્મા કોઈપણ વિષય ઉપરની એક જ પ્રકારની દેશના આપતા હોવા છતાં પણ તેઓના અચિન્ય પુષ્ય પ્રભાવથી જે શ્રોતાઓની જે એક બાજુ દસ્તિ ઢળી હોય તેનાથી બીજી બાજુની

જ દેશના તેને સંભળાય છે. તથા પરમાત્મા પોતાની એક ભાષામાં જ દેશના આપત્તા હોવા છતાં શ્રોતાવર્ગને સૌને પોતપોતાની ભાષામાં જ સંભળાય છે. આનું કારણ પણ સામાન્ય માનવીમાં ન ઘટે તેવો પરમાત્માના પુષ્યનો અચિન્ત્ય ગ્રલ્ભાવ જ કારણ છે. તથા સર્વ શ્રોતાઓને આશ્રયીને કહેતા હોવા છતાં ગ્રત્યેક શ્રોતાઓને એમ જ લાગે છે કે જાણે આ ભગવાન મને ઉદેશીને જ કહે છે. ઈત્યાદિ રીતે પરમાત્માની દેશના જે સંભળાય છે, તેનું કારણ તેઓનું અસાધારણ અને અચિન્ત્ય પુષ્યબળ જ સમજવું જોઈએ.

તથા પરમાત્માના અનુયાયી એવા મુનિ મહાત્માઓ પણ શ્રોતા વર્ગને ઉપકાર કેમ થાય ? તેનું બરાબર ધ્યાન રાખીને જ કોઈ પણ એક નયની દેશના આપે છે. જેમકે જ્ઞાનનયના પક્ષપાતી જીવો શ્રોતા હોય તો કિયાનનયની દેશના આપે છે. અને કિયાનનયના પક્ષપાતી જીવો શ્રોતા હોય તો જ્ઞાનનયની દેશના આપે છે. વ્યવહારનયના પક્ષપાતીની સામે નિશ્ચયનનયની અને નિશ્ચયનનયના પક્ષપાતીની સામે વ્યવહારનયની દેશના આપે છે. સારાંશ કે સુવૈધની જેમ શ્રોતાવર્ગની પાત્રતા જોઈને તેને ઉપકારક થાય તે રીતે પ્રતિપક્ષી એવા એક નયની દેશના તેઓ આપે છે જે દેશના પરમાર્થ અનેકાન્તવાદ-સ્યાદ્વાદ અર્થાત્ ઉભયનયનો સાપેક્ષપણે સમન્વય કરનારી જ હોય છે. અને તેથી તે દેશના એક છે.

જે આત્મા અલ્યજ્ઞ હોય અને રાગાદિ દોષવાળા હોય તેની જ દેશના બિન-બિન હોય છે. પરંતુ આ પરમાત્માઓ તો સર્વજ્ઞ અને વીતરાગ હોવાથી તેઓની દેશનામાં ભેદ નથી. વળી મુનિ મહાત્માઓ પણ સર્વજ્ઞના સિદ્ધાન્તને અનુસરનારા હોવાથી તેઓની દેશનામાં પણ નયસાપેક્ષતા હોવાના કારણે ભેદ નથી. છતાં જે અજ્ઞાની આત્માઓ સર્વજ્ઞની દેશનામાં ભેદ સમજે છે તેઓ જ્ઞાનીઓની દષ્ટિએ આ જગતમાં દીનભાવવાળા છે. દ્યાનું પાત્ર છે. પાપ માત્ર બાંધનારા છે.

સર્વજ્ઞ પરમાત્માઓમાં દેશનાભેદ કલ્પીને તરતમતા કે હીનાધિકતા માનવી અને તેનાથી તેઓનો અવર્ણવાદ - કે નિંદા કરવી તે મહાપાપ છે. જિલ્ખાઅછેદથી પણ અધિક પાપ છે. આ જ વિષય આ.બ. શ્રીહરિભરસૂરીશરજાએ શ્રી યોગદાસમુચ્ચયમાં ગાથા ૧૭૪થી ૧૪૫માં સવિસ્તર સમજાવ્યો છે. વધારે તાંથી જાણી લેવું.

આ પ્રમાણે ભવાતીતાર્થયાયી મહાત્માઓને મુક્તિ પણ એક છે. મુક્તિમાર્ગ પણ એક છે. સર્વજ્ઞ પણ એક છે. અને સર્વજ્ઞની દેશના પણ એક છે. વસ્તુસ્થિતિ એક જ છે. માત્ર દર્શને દર્શને તેનાં નામોનો જ બેદ છે. જ્યાં પદાર્થ એક જ હોય અને નામ માત્રનો જ બેદ હોય તેવી બાબતમાં મહાત્મા પુરુષોને ઝઘડો-ટટો હોતો નથી. આ જ વાત ગ્રંથકાર આગળ સમજાવે છે. ॥૨૦॥

**શબ્દભેદ ઝઘડો કિસ્યોજી, પરમાર્થ જો એક ।
કહો ગંગા કહો સુરનદીજી, વસ્તુ ફરે નહી છેક ॥**

જાનકારી
મનમોહની

ગાથાર્થ - જો પરમાર્થ(વસ્તુસ્થિતિ) એક જ હોય તો શબ્દભેદનો ઝઘડો શું કામનો ? ગંગા નદીને ગંગા કહો કે સુરનદી કહો, પરંતુ તેમ કહેવામાં કંઈ વસ્તુ ફરી જતી નથી. ॥૨૧॥

વિવેચન - જો પરમાર્થ એક જ હોય છે. વસ્તુસ્થિતિ જો એક જ છે. તો નામભેદનો ઝઘડો શું કામનો ? મહાત્મા પુરુષોને આવો ઝઘડો હોતો નથી. જેમ કે જે ગંગા નદી છે, તેને કોઈ ગંગાનદી કહે, કોઈ સુરનદી કહે, તો તેમ નામભેદ કહેવા માત્રથી કંઈ વસ્તુ બદલાઈ જતી નથી.

સમજાવવાનો આશય એ છે કે જો મુક્તિ એક જ છે. તો તે મુક્તિનો દર્શનભેદે નામભેદ હોય તેનો મહાત્માઓને ઝઘડો હોતો નથી. જેમ આ જ મુક્તિને જુદા જુદા દર્શનકારો (૧) સહાશિવ, (૨) પરબ્રહ્મ, (૩) સિદ્ધાત્મા, (૪) તથાતા આવા પ્રકારનાં બિન-બિન નામો કહે છે.

તેથી મુક્તિતત્ત્વમાં કંઈ તફાવત થતો નથી. તેવી જ રીતે મુક્તિમાર્ગમાં અને સર્વજ્ઞમાં, પણ એકત્વ હોવા છતાં દર્શનબેદ જે નામબેદ છે તેનો મહાત્મા પુરુષોને કોઈપણ જાતનો ઝડપો હોતો નથી.

આ દીપ્રાદસ્તિનો અર્થ ચાલે છે. ૧ થી ૪ દસ્તિ સુધી જીવ ભિથ્યાત્મી હોય છે. ચોથી દીપ્રાદસ્તિના અન્તિમ ભાગમાં અતિશય મંદ ભિથ્યાત્વ હોય છે. પરંતુ સ્વિરાદિ પાંચમી દસ્તિથી જે સમ્યકૃત્વ ગુણ આવે છે. તે આ ચોથી દસ્તિમાં હોતો નથી. તેથી વેદસંવેદપદ પણ દીપ્રાદસ્તિમાં હોતું નથી. તેના કારણે સમ્યજ્ઞદસ્તિ આત્મા જેવો સૂક્ષ્મબોધ પણ અહીં સંભવતો નથી. છતાં જે કંઈ વિશિષ્ટ જ્ઞાનભૂમિકા પ્રાપ્ત થઈ છે તે અવશ્ય વેદસંવેદપદ, સમ્યકૃત્વ, અને સ્વિરાદિ દસ્તિઓ પ્રાપ્ત કરાવે જ છે. આ દીપ્રાદસ્તિના કણે પણ સમ્યકૃત્વાદિ ગુણો ન હોવા છતાં તે તે ગુણોની પૂર્વભૂમિકા નક્કર બંધાઈ હોવાથી વીતરાગ પરમાત્માને સાચા દેવ, નિર્જન્ય મહાપ્રતિધારક ગુરુને જ ગુરુ, અને સંસારથી તારે તે જ ધર્મ આવા પ્રકારનું યથાર્થ જ્ઞાન આ દસ્તિકાળે વર્તે છે. તેથી કુદેવ - કુગુરુ અને કુધર્મન માનવાની વાત તો આ દસ્તિકાળે હોતી નથી. સુદેવ-સુગુરુ અને સુધર્મને જ માનવાની વાત પાકી હોય છે. પરંતુ સુદેવત્વ કઈ વ્યક્તિમાં માનવું ? સુગુરુત્વ કઈ વ્યક્તિમાં માનવું ? ઈત્યાદિ વિષયનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન આ દસ્તિમાં હોતું નથી. કારણ કે છું સમ્યકૃત્વાદિ નથી.

સુદેવાદિના સ્વરૂપમાં કોઈ વિવાદ નથી. પરંતુ આ સ્વરૂપ કોનામાં હોય ? એ ચોક્કસ જણાતું નથી. તેથી જેમ ગ્રધલદેવ અજિતનાથ - સંભવનાથ ઈત્યાદિ ભગવન્તો સાચા સર્વજ્ઞ છે. તેથી તેઓ જેમ સુદેવ કહેવાય છે. તેમ બુદ્ધ, કપિલ, અશ્વપાદ, કર્ણાદ આદિ ગ્રધિમુનિઓમાં નામમાત્રના બેદથી સર્વજ્ઞત્વનો અભાવ છે. એમ કહી શકાય નહીં. અર્થાત્ તેઓ પણ સર્વજ્ઞ હોય એવું કાં ન બને ? તેથી બુદ્ધ-કપિલ-મહાવીર આદિ નામબેદ હોવા છતાં તે સર્વે પણ સર્વજ્ઞપણે

સમાન હોઈ શકે છે. એમ માનીને કોઈપણ પક્ષનો આગ્રહ રાખ્યા વિના સર્વ સ્થાને સુદેવાદિની બુદ્ધિ થાય છે. આટલું જ માત્ર મિથ્યાત્વનું બળ હવે શેષ હોય છે.

આગ્રહ દશા ચાલી ગઈ છે. તેનું કારણ એ છે કે કુતર્ક કરવાની ભાવના નિવૃત્ત થઈ ગઈ છે. કુતર્ક વિનાની દશા જ મુમુક્ષુ આત્માઓને ઉપકારક બને છે. કદાગ્રહ એ એક મકારનો ગ્રહ (ભૂત અથવા નુકશાન કરનારો ગ્રહ) છે. તેથી કુતર્ક, અને કુતર્કના કારણે થતો કદાગ્રહ આત્માર્થી મહાત્માઓએ ત્યજવો જ જોઈએ. ॥૨૧॥

ધર્મક્ષમાદિક પણ મિટેજ, પ્રગટે ધર્મસંયાસ ।
તો જઘડા ઝોટાતણોજ, મુનિને કવણ અભ્યાસ ॥
મનમોહન૦ ॥૨૨॥

ગાથાર્થ - ધર્મસંન્યાસ યોગ પ્રગટે ત્યારે ક્ષમાં નન્ત્રતા આદિ ક્ષાયોપશમિક ભાવના ધર્મો પણ ટળી જાય છે. તો પછી મુનિને શબ્દભેદના જઘડા - ટંટા તણો અભ્યાસ કર્યાંથી હોય ? અર્થાત્ ન જ હોય. ॥૨૨॥

વિવેચન - મહાત્મા પુરુષોએ કુતર્ક અને તજજન્ય કદાગ્રહ (અસદભિનિવેશ) અવશ્ય ત્યજવો જ જોઈએ. આ વિષય ઉપર મુક્તિપૂર્વક સમજણ આપે છે કે -

ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રામ કરવા યોગ્ય અને ધણા પુરુષાર્થી પ્રામ કરેલ એવા ક્ષયોપશમિક ભાવના ક્ષમા - મૃદૃતા - આર્જવતા અને સંતોષ આદિ ગુણો પણ ક્ષપકશ્રેષ્ઠી કાળે ધર્મસંન્યાસ યોગ આવે ત્યારે ત્યજવાના હોય છે. સારાંશ કે જે ગુણોથી જીવનું જીર્ધીરોહણ થયું છે, તેવા આ ગુણો પણ ક્ષાયિકભાવના ગુણો પ્રામ કરવાના અવસરે ત્યજવાના હોય છે. તો પછી મુક્તિના નામભેદનો, કે સર્વજ્ઞના નામ ભેદનો જઘડો-ટંટો તો હોય જ શું ? તેવી હલકી

પ્રવૃત્તિ અને હલડો પરિણતિ આવા મહાત્માઓમાં શું હોય ? અર્થાત् ન જ હોય.

મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકે કોઈપણ આહારાદિ એક સંજ્ઞાના જોરે બીજી સંજ્ઞાના પરાલ્બવ રૂપ ગુણો હોય છે. તે ઔદ્યોગિકભાવના ગુણો કહેવાય છે કે જે વાસ્તવિક ગુણાભાસ રૂપ છે. જેમ કે પરિગ્રહ સંજ્ઞાને પરવશ થયેલો, સતત ધન કમાવવામાં લયલીન થયેલો જીવ સમયસર આહારાદિ લેતો નથી. બુઘ્યો પણ રહે છે. મૈથુન સંજ્ઞાને પરવશ થયેલો જીવ લોકલજ્જી આદિના બયો વિનાનો હોય છે. પરંતુ આ ગુણો તે કંઈ તારકગુણો નથી. આવા ગુણાભાસો સમ્પ્રકૃત્વાદિ પારમાર્થિક ગુણો આવતાં છુટી જાય છે. અને ચોથા ગુણાભાસથી આઠમા ગુણસ્થાનક સુધી ચારિત્ર મોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ થવાથી ક્ષયોપશમિક ભાવના ક્ષમા, માર્દવતા આદિ ગુણો આવે છે. જે ગુણો આ આત્માને ઉપર-ઉપરના ગુણસ્થાનકે ચઢાવે છે. આ ગુણો મોહની મંદતાથી આવેલા છે. એટલે અવશ્ય ઉપકારક છે. તો પણ સર્વથા મોહના ક્ષયથી આવનારા ક્ષયિકભાવના ગુણો આવવાનો જ્યારે અવસર આવે છે, ત્યારે એટલે કે ક્ષપકશ્રેષ્ઠીમાં ૮/૧૦ ગુણસ્થાનકે ધર્મસન્યાસ ધોગ ગ્રગટ થાય ત્યારે આ ક્ષયોપશમભાવના ગુણો પણ ત્યજવાના છે. તો પછી નામલેદ - શાબ્દલેદ જેવી તુચ્છ બાબતોનો દિલાવર દિલવાળા અને ઉદાર પ્રકૃતિવાળા મહાત્માઓને ઝંધો કે ટંટો હોતો નથી. તેના માટેના કુતર્કો કરવાની બુદ્ધિ કે કદાગ્રણો હોતા નથી. પરિણામ એવા નિર્મણ થાય છે કે આવા મલીન ભાવો આવા ઉત્તમ જીવોમાં સંભવતા નથી.

ઉંડા કૂવામાં પડેલા માણસને બહાર નીકળવા માટે લાંબી એક સાંકળ લટકાવેલી હોય. અને તે સાંકળ પડેલાના છાથમાં આવે અર્થાત્ તે પડેલો જીવ સાંકળ પકડે તો જરૂર બહાર આવી શકે. પરંતુ તે સાંકળને માત્ર પકડી જ રાખે તો કદાપિ ઉપર ન જ આવે. તેણે જેમ જેમ ઉપરનો સાંકળનો ભાગ પકડાતો જાય તેમ

તે નીચેનો પકડેલો ભાગ છોડવો પણ પડે. તો જ ઉપર આવે, અર્થાત् નીચેનો ગમે તેવો મજબૂત પકડેલો ભાગ પણ ઉપરના ભાગના ગ્રહણ પણી છોડી જ હેવો જોઈએ. ગ્રહણ અને મોચન એમ ઉભય હોય તો જ ઉપર આવે છે. નીચેની પકડના કદાગ્રહથી ઉપર અવાતું નથી. એવી જ રીતે આ આત્મા જેમ જેમ અધ્યાત્મમાર્ગમાં વિકાસ કરે છે તેમ તેમ કુલિત આગ્રહો, તેના કારણભૂત કુતર્કો, મિથ્યામતિ, મિથ્યાપક્કડ છૂટતી જાય છે. તેથી મહાત્માઓને આવા કદાગ્રહો - જઘડા-ટેટા કે કુતર્કો હોતા નથી.

મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકના અંતિમ કાળમાં મુક્તિના નામલેદનો કે સર્વજ્ઞના નામલેદનો વિવાદ - જઘડો વગેરે ક્લેશવૃત્તિવાળું ચિત્ત હોતું નથી. પરંતુ ગુણીયલ ચિત્ત બની જાય છે કે જેનાથી આ જીવ તુરત જ સમ્પ્રકૃત્વ, સ્વિરાદિ દસ્તિ અને વેદસંવેદયપદ પ્રાપ્ત કરે છે. તે ચિત્તમાં નીચે મુજબ ગુણો પ્રગટ કરવાના હોય છે. (૧) પરને સૂક્ષ્મ પણ પીડા ન કરવી. કોઈ જીવને દુઃખ ન આપવું. (૨) પાપકર્મ કરનારા જીવો ઉપર પણ ભાવ અનુંગ્યા કરવી. પરંતુ ભાત્સર્ય કે દાજ ન કરવી. (૩) વડીલો (માતા-પિતાદિ સર્વ પરિવાર) દેવો, બ્રાહ્મણો, ધતિઓ, તપસ્વી મહાત્માઓની પૂજા કરવી, તેઓ તરફ પૂજ્યભાવ રખવો, હૈયાનું બહુમાન રાખી વિનયાદિમાં પ્રવર્તવું આવા ગુણો ચિત્તમાં પ્રગટ કરવાના હોય છે.

સર્વકર્મક્ષય રૂપ મુક્તિ એક છે. મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાય માં “પ્રશમભાવ” એ મુક્તિમાર્ગ પણ એક જ છે. સર્વજ્ઞ પણ સર્વજ્ઞતા ગુણથી સમાન છે. એક છે. તેનામાં હીનાધિકતા કે તરતમતા હોતી નથી. તેથી જ તેઓની દેશના પણ પરના ઉપકાર કરવા રૂપે મહાવૈદની જેમ એક જ હોય છે. તેથી મુક્તિના કે સર્વજ્ઞના નામલેદ કે શબ્દલેદનો અને દેશના જઘડો-ટેટો તથજને મહાત્મા પુરુષો અનુંગ્યા-અને ગુરુ આદિની સેવા કરનારા

તથા પાપીઓ ઉપર પણ માત્સર્યરહિત એટલે કે માધ્યસ્થતાવાળા થાય છે. ગુણો પ્રામ કરવા તરફ જ તેઓની દાષ્ટિ હોય છે. તુચ્છ બાબતોનો ઝડપો હોતો નથી. ઉદાર - ગંભીર સત્યના ગવેષક અને ક્ષમાશીલ બનતા જાય છે. કારણ કે હવે મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકનો અંત થવાની તૈયારીમાં છે. ॥૨૨॥

દીપાદાષ્ટિનો ઉપસંહાર કરતાં જાણાવે છે કે -

અભિનિવેશ સધળો ત્યજીજી, ચાર લખી જેણે દાષ્ટિ ।
તે લેશે હવે પાંચમીજી, સુયશ અમૃતઘનવૃદ્ધિ ॥
મનમોહન૦ ॥૨૩॥

ગાથાર્થ - જેણે પ્રથમની આ ચાર દાષ્ટિ પ્રામ કરી છે તે જીવ સધળો અભિનિવેશ (આગ્રહ) ત્યજને હવે પાંચમી દાષ્ટિ પ્રામ કરે છે કે કે જે દાષ્ટિ સારા પૂર્ણરૂપી અમૃતને આપવામાં મેધ વર્ષા સમાન છે. ॥૨૩॥

વિવેચન - મિથ્યાત્વની અતિશય મંદતા થવાથી આ જીવ આ ચોથી દીપાદાષ્ટિ પૂર્ણ કરીને પાંચમી સ્વિચા દાષ્ટિમાં પ્રવેશવાની રૈપારી કરે છે. અનાદિ કાળની ઓદ્ધ દાષ્ટિમાંથી ચરમાવર્તનમાં આવ્યા પછી ભવાંભિનંદીપણાની જે દાષ્ટિ હતી તે બદલાતાં બદલાતાં પર્માલિમુખ દાષ્ટિ થતાં થતાં મનના વિચારો, વાર્ષી અને કાપાના આચારો બદલાતા જાય છે. તેના પ્રતાપે ક્રમશ: મિત્રા-તારા-બલા અને દીપા દાષ્ટિઓ આવતાં આ જીવનો ચરમાવર્તનો પ્રથમ અર્ધભાગ સમામ થવા આવે છે. જેમાં ગાઢ મિથ્યાત્વમાંથી દ્વિબંધક સકૃદંધક, અપુનર્બંધક થયો, માર્ગાલિમુખ, માર્ગપતિત અને માર્ગાનુસારી થયો, અનેકવાર યથાપ્રવૃત્ત કરતાં કરતાં ચરમ યથાપ્રવૃત્તકરણ તથા અપૂર્વકરણ કરી ગ્રંથિભેદ કરી અનિવૃત્તિકરણ કરવા દ્વારા આ જીવ સમ્પૂર્ણત્વની પ્રાપ્તિને અભિમુખ બન્યો. આ આત્માનો ભાવમલ ધણો ધણો છાસ પામ્યો છે. તેના કારણે જ યથાર્થતાવો જાળવાની જિજ્ઞાસા

આહિ ભાવો પ્રગટ્યા છે. ખોટા તર્કો (કુતર્કો) કરી તત્ત્વ ઉડાડવાની વૃત્તિ નષ્ટ થઈ ચૂકી છે. આ આત્મા વડીલો પ્રત્યે નાન્નાત્ત્ત્વિવાળો, ગુરુઓ પાસેથી કંઈક સાચું તત્ત્વ મળવાનું છે એવી જિજ્ઞાસાવાળો અને પૂજ્ય બુદ્ધિવાળો બન્યો છે. આવા પ્રકારના આવેલા આ લૌકિક ગુણો લોકોત્તર એવા સમ્યક્ત્વ આહિ ગુણોની પ્રાપ્તિનું અવન્ય કરશ બનવાના છે. કુતર્કો કરવાની બુદ્ધિ નષ્ટ થઈ હોવાથી “અસદભિ-નિવેશ” મિથ્યા આગ્રહ = કદાગ્રહ આ આત્માએ સધળો ત્યજી દીધો છે. આ અસદભિનિવેશથી જ જીવ ભવોભવમાં ઘણો ભટક્યો છે. આ ભૂલ જીવને બરાબર સમજાયી છે. આ રીતે શ્રેષ્ઠ પરિજ્ઞાતિવાળો બનવાથી દીપા સુધીની ચાર દસ્તિઓ આ જીવે પસાર કરી છે. હવે સ્થિરા નામની પાંચમી દસ્તિ પ્રાપ્ત થશે, તેના પ્રતાપે વેદસંવેદપદ આવવાથી સંસારથી અવશ્ય કાલાનારે પણ તારે જ એવા સમ્યક્ત્વાહિ લોકોત્તર ગુણો હુંક સમયમાં આવશે જ.

હવે આવનારી સ્થિરા નામની પાંચમી દસ્તિ કેવી છે ? તે જણાવે છે કે સુંદર કોટિના યશ સ્વરૂપ જે અમૃત છે તેની પ્રાપ્તિ કરાવવામાં મેધની વર્ષાતુલ્ય આ દસ્તિ છે. આ દસ્તિની પ્રાપ્તિરૂપી મેધ વરસે એટલે ઉત્તમ કોટિના યશ રૂપ અમૃતની પ્રાપ્તિ મુમુક્ષુ જીવને થાય જ. આ પ્રમાણે આ ચોથી દસ્તિ સમજાવી. હે મનમોહન (મનને મોહ પમાડનાર જિનેશ્વર) પ્રભુ ! તમારી વાળી ઘણી મીડી છે. અમને અત્યન્ત સાકર જેવી ભપુર લાગે છે. “સુયશ” શબ્દથી ગ્રંથકારે પોતાનું નામ જણાવ્યું છે એમ સમજવું.

ચોથી દીપાદસ્તિ સમાપ્ત

પાંચમી સ્થિરા દસ્તિ

મિત્રા, તારા, બલા અને દીપા આ ચાર દસ્તિઓથી આ આત્માનો આધ્યાત્મિક વિકાસ ઘણો સારો થયો છે. મિથ્યાત્વ દશા ઓગળી ગઈ છે. મુક્તિ-મુક્તિમાર્ગ-સર્વજ્ઞ-અને સર્વજ્ઞનો દેશના રૂપી ગઈ છે. સાંસારિક ભાવો તરફ તમલોહપદન્યાસની જેમ અણગમો પ્રગટ થયો છે. સાંસારિક બધા જ સુખદાયક સંજોગો કાળાન્તરે અવશ્ય વિયોગવાળા જ છે. અને વિયોગકાળે અતિશય દુઃખદાયી જ છે. તેથી મોક્ષની રૂપી લાગી ગઈ છે. મોક્ષ જવાની ભારે તાલાવેલી પ્રગટ થઈ છે. કુતર્ક - કદાગ્રહ આદિ અનાહિની મોહની ચાલ ત્યજ્ઞને આ આત્મા સરળ - સમજુ અને આત્મહિતનો સાચો અર્થી બન્યો છે. નિર્ધંસ પરિણામ ત્યજ્ઞને કોમળ, દયાળુ, દાખિયતા અને ઉદારતા આદિ ગુણોવાળો બન્યો છે.

જૈનમુજબ જ્યાતિ શાસનન્મ

સાચું તત્ત્વજ્ઞાન જાળવાની જિજ્ઞાસા, તત્ત્વ સંભળવાની હૃદ્યારૂપ શુશ્રૂષા અને સદ્ગુરુજી પાસે સાચા તત્ત્વનું શ્રવણ પ્રાપ્ત કર્યું છે. તેનાથી મોક્ષમાસિની રઠ લાગી છે. પરંતુ તેનો માર્ગ હજુ હાથમાં આવ્યો નથી. તત્ત્વજ્રવણ ચોથી દસ્તિમાં આવ્યું હોવાથી આ જીવને એ ખાલ આવ્યો છે કે સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્યારિતાથી જ મુક્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે. મુક્તિના ઉપાયભૂત તે સાધનસામગ્રી પ્રાપ્ત કરવાની તાલાવેલી લાગી છે.

જે આત્માને જે સાધ્ય સાધવું હોય, તેના સાધનોનું પરિપૂર્ણ અને પથર્થ જ્ઞાન હોય, પરંતુ તે સાધન, સામગ્રીની અપ્રાપ્તિ હોય તો તે આત્માને ઘણું જ દુઃખ હોય છે. આ વાત સ્વાભાવિક છે. તેવી જ રીતે આ મુમુક્ષુ આત્માને મુક્તિ સાધવા માટેના ઉપાયભૂત સમ્યગ્દર્શનાદ્ય સ્વરૂપ રત્નત્રપી પ્રાપ્ત ન થઈ હોવાથી અપાર દુઃખ વર્તે છે. આ દુઃખ

સ્થિરા દષ્ટિ આવતાં જ ચાલ્યું જાય છે. અને સમ્બંધર્ણનાટિ રૂપ રત્નત્રયો કે જે મુક્તિના ઉપાયભૂત છે તેની કુમરઃ પ્રામિ શરૂ થવાથી આનંદનો કોઈ પાર જ રહેતો નથી. અહીંથી આત્માનો સાચો અભ્યુદ્ય શરૂ થાય છે. હવે આ આત્માની આધ્યાત્મિક ભાવમાં એવી ચઢતી થાય છે કે જેનાથી મુક્તિની પ્રામિ અવશ્ય થાય જ છે તેવા પ્રભાવવાળી અને આત્માના યથાર્થ મહોદ્યને આપનારી આ પાંચમી સ્થિરા દષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય છે. તે સ્થિરા દષ્ટિ હવે સમજાવવામાં આવે છે -

દષ્ટિ સ્થિરા માંદે દર્શાન, નિત્યે રતનપ્રભા સમ જાણો રે ।
આન્તિ નહીં વળી બોધ તે, સૂક્ષ્મ પ્રત્યાહાર વખાણો રે ॥૧॥
એ ગુણ વીરતણો ન વિસારું, સંભારું દિન રાત રે ।
પશુ ટાળી સુર રૂપ કરે જે, સમકિતને અવદાત રે ॥૨॥

ગાથાર્થ - સ્થિરા નામની દષ્ટિમાં રતની પ્રભા સમાન નિત્ય બોધ હોય છે. આન્તિ નામનો દોષ ટળે છે. સૂક્ષ્મબોધ નામનો ગુણ પ્રગટ થાય છે. પ્રત્યાહાર નામનું યોગનું અંગ ત્યાં હોય છે. આ રીતે પરમાત્મા મહાવીર પ્રભુનો ઉપકારકતાનો આ ગુણ કદાપિ ન વિસારું. પરંતુ દિન-રાત સંભાળું છું કે જે વાણીથી પશુ સમાન અજ્ઞાનદશા ટાળીને દેવિકરૂપ સમાન શાનદશા પ્રાપ્ત થઈ છે. આ તમામ સમ્બંધર્ણનાં જ પ્રતાપ છે. ॥૧-૨॥

વિવેચન - સ્થિરા નામની આ પાંચમી દષ્ટિમાં (૧) રતની પ્રભા સમાન બોધ, (૨) આન્તિ દોષનો ત્યાગ, (૩) સૂક્ષ્મબોધ નામના ગુણની પ્રામિ, અને (૪) પ્રત્યાહાર નામના યોગાંગની પ્રામિ થાય છે. આ ચારે ભાવોનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે -

(૧) રતની પ્રભા સમાન બોધ - ચોથી દીપ્રા દષ્ટિકાળે જે બોધ હતો તે દીપકની પ્રભાતુલ્ય હતો, અને આ દષ્ટિમાં જે બોધ છે તે રતની પ્રભાતુલ્ય છે. આ બતેમાં તફાવત આ પ્રમાણે છે. આ. ૧૦

દીપકની પ્રભા તેલ, વાટ, કોડીયું આદિ પરદવ્યોની અપેક્ષા રાખે છે. વાયુના વેગથી બુઝાઈ જાય છે. અને સામાન્યથી ઉપર-નીચે આડી-અવળી આમ તેમ થયા કરે છે. અર્થાત् અસ્થિર હોય છે. તેથી દર્શય વસ્તુનું દર્શાન પણ અસ્પષ્ટ અને અસ્થિર થાય છે. પરંતુ રત્નની પ્રભા પરદવ્યાવલંબનવાળી હોતી નથી, સ્વાભાવિક હોય છે. વાપુ આદિ વડે હળવાતી નથી અને સદાકાળ એકસરખી પ્રકાશે છે. તેથી સ્થિર અને સ્પષ્ટ હોય છે. દર્શય વસ્તુનું દર્શાન પણ સ્પષ્ટ અને સ્થિર થાય છે.

એવી જ રીતે દીપા દિષ્ટિકાળે આત્મતત્ત્વ તરફની દિષ્ટિ તથા તેના તરફનો બોધ (સ્વતः જીવ મિથ્યાત્ત્વી હોવાથી) પરના આલંબનવાળો સવિશેષ હતો, સામાન્ય એવાં પ્રતિબંધક નિમિત્તો આવતાં આ દિષ્ટિ હળવાઈ પણ જતી, અને મિથ્યાત્ત્વનો ઉદ્ય ચાલુ હોવાથી આ બોધ અસ્પષ્ટ અને અસ્થિર હતો, જ્યારે સ્થિર દિષ્ટિ આવતાં સમ્યકૃત્વ આવવાથી આત્મતત્ત્વ તરફનું લક્ષ્ય સ્વાવલંબી બને છે. નિર્ભય હોવાથી હળવાતું નથી. અને સમ્યકૃત્વ ગુણ હોવાથી સ્પષ્ટ અને સ્થિર બોધ હોય છે, માટે રત્નપ્રભાની જેવો બોધ કર્યો છે. આ આત્મા એ એક સનાતન ધ્રુવ દ્રવ્ય છે. પરમાત્માના જેવા અનંત જ્ઞાનાદિ ગુણવાળો છે. તે ગુણો કર્માથી અવરાયેલા છે. સંસારનાં સુખો ભ્રામક છે. મોહદશાથી આ જીવ ભૂલો પડેલો છે. જેમ અનિન્ધી મેલ બળી જવાથી સુવર્ણ શુદ્ધ બને છે, તેમ હું જો રત્નત્રયીની આરાપના કરું, તો મારો કર્મમેલ બળી શકે છે. શુદ્ધ આત્મતત્ત્વ પ્રામ કરી શકું છું. અંતે એ જ સાચું પ્રામ કરવા જેવું તત્ત્વ છે. આવો અતિશય નિર્મળ બોધ આ દિષ્ટિમાં વિકાસ પામે છે. પરંતુ ચારિત્રમોહનીયના ઉદ્યના કારણે અવિરતિ તે પ્રમાણે વર્તન કરવા દેતી નથી. સમ્યગ્દર્શન પ્રામ થવા છતાં જો અવિરતિને દૂર કરવામાં ન આવે અથવા તેને આધીન થઈને વર્તવામાં આવે તો પ્રામ થયેલા સમ્યગ્દર્શનને ટકાવવું દુષ્કર બને છે. સમ્યગ્દર્શનને ટકાવવા માટે અવિરતિથી ઘણું ઘણું દૂર રહેવું જોઈએ, પાંચે ઈન્દ્રિયોના

વિષયોના ઉપલોગનું આકર્ષણ અનાદિનું ઘણું ગાડ છે. આજસુધીના સંસારના પરિબ્રમણનું પણ આ જ કારણ છે. અવિરતિના સંસ્કાર અનાદિના છે અને તેને દૂર કરવા જ છે. તથા સમ્યક્ત્વના સંસ્કાર વર્તમાનભવવિષ્યક જ માત્ર છે. અને તેને સાચવવા છે. એટલે આ આત્મા વિષમ સ્થિતિમાં મુકાય છે. મહા-પુણ્યોદયે આવેલી સાધનામાં અવિરતિ વિક્ષેપો તિભા કર્યા જ કરે છે. માટે મારે મહા-સાહસ કરવું જ જોઈએ. આત્મબળનો ઉપયોગ સવિશેષ કરવો જ જોઈએ એવી વિશેષ જાગૃતિ આ દસ્તિમાં આવે છે.

(૨) ભ્રાન્તિ દોષનો ત્યાગ - આ દસ્તિ રત્નપ્રભાસમ હોવાથી તત્ત્વવિષ્યક જ્ઞાન ઘણું નિર્મળ અને શુદ્ધ હોય છે. વેદસંવેદાપદના પ્રતાપે બ્રમાત્મક જ્ઞાન હોતું નથી. મોક્ષનાં સાધક અંગો ક્યાં? અને બાધક અંગો ક્યાં? તેનું સમારોપ (બ્રમ) વિનાનું જ્ઞાન હોય છે. સમારોપ એટલે બ્રમ, તે ત્રણ પ્રકારનો હોય છે. (૧) વિપર્યય, (૨) સંશય અને (૩) અનધ્યવસાય, જ્યાં વિવિધિત વસ્તુમાં તેનાથી લિખ વસ્તુનો બોધ થાય, જેમ પિતળમાં સુવર્ણાની બુદ્ધિ તે વિપર્યય, જ્યાં ઉભયકોટિના સ્રર્થવાળું અનિર્ણયત્વમક જ્ઞાન હોય, જેમ કે શું આ સર્પ છે કે રજુઝ? તે સંશય, અને જ્યાં તદન અસ્પષ્ટ બોધ થાય તે અનધ્યવસાય. જેમકે માર્ગ જતાં રસ્તામાં થતો તૃણસ્પર્શ. આ ત્રણે પ્રકારના જ્ઞાનને બ્રમાત્મક-સમારોપાત્મક જ્ઞાન કહેવાય છે. આ દસ્તિ નિર્મળ હોવાથી આવું ભ્રાન્તિવાળું જ્ઞાન હોતું નથી. ભ્રાન્તિ દોષનો અહીં સંભવ નથી.

(૩) સૂક્ષ્મભોધની પ્રાપ્તિ - પૂર્વ આવી ગયેલી દસ્તિઓના કાળે નિરંતર સદ્ગુરુઓ પાસે અને સત્ત્વમાગમ દ્વારા સુંદર તત્ત્વજ્ઞાન કરેલું હોવાથી અને અહીં સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયેલું હોવાથી આ આત્માને હેઠ-ઉપાદેયનો અને ઉપકારક-અપકારક તત્ત્વનો અતિશય સૂક્ષ્મ બોધ પ્રવર્ત્ત છે. સંસારના કારણભૂત વિષય-કખાપની પરિણાતિને ખૂબ સ્પષ્ટપણે સમજવાનું બને છે. તેને દૂર કરવાનો યથાર્થ પ્રયત્ન પણ અહીં આદરે

છે. એટલે જ સંસારમાં રહેવા છતાં સાંસારિક ભાવોમાં આસક્તિ હોતી નથી. સૂક્ષ્મબોધના કારણે પરિણતિ ઘણી જ નિર્મળ બને છે.

(૪) પ્રત્યાહાર યોગાંગની ગ્રામિ - અહીં સમ્યકૃત્ય ગુણ ગ્રામ થયેલ હોવાથી ઈન્દ્રિયો દ્વારા ગ્રામ થતાં વિષયસુખો અસાર અને તુચ્છ જગ્ઘાયાં હોવાથી મન તેમાં પરોવાતું નથી. મન તેમાં ગોઠતું નથી. તેથી તે વિષયોને ત્યજને મન આત્મગુણોમાં રમે છે. તેને જ પ્રત્યાહાર યોગાંગ કહેવાય છે. વિષયસુખો ક્ષણિક છે. નાશવંત છે. અંતે પણ વિરસ છે. કિપાકના ફલતુલ્ય છે. આવું સમજાયેલ હોવાથી મન આત્મગુણોમાં જ ગોઠડી કરે છે. તે પ્રત્યાહાર અંગ જાણવું.

શ્રી યોગદિસમુચ્યયમાં કહું છે કે -

સ્થિરાયાં દર્શનં નિત્યં, પ્રત્યાહારવદેવ ચ ।

કૃત્યમભાન્તમનઘં, સૂક્ષ્મબોધસમન્વિતમ् ॥૧૫૪॥

વીર પરમાત્માની ઉપરોક્ત ઉત્તમ વાણી ઘણા ઘણા ભવ્ય જીવોને ઉપકાર કરવાવાળી છે. ભવોભવમાંથી તારનારી છે. મહાન પુણ્યોદયે જ માય છે. તેથી તેને રાત-દિવસ સહ્યાણું દ્ધુ. એક કાણ પણ વિસારતો નથી. હું અનાદિકાળથી અજ્ઞાનબહુલ જ હતો. તેથી પશુ જેવી અવસ્થાવાળો જ હતો. પરમાત્માની આવી ઉત્તમ વાણીએ જ મને અજ્ઞાન દશામાંથી બહાર કાઢી સૂક્ષ્મબોધ્યુક્ત હેય-ઉપાદેયના વિવેકવાળી જ્ઞાનદશામાં લાવીને મુક્યો છે. એટલે પશુજીવન ટાળીને “સુરરૂપ” દેવિક અવસ્થા ગ્રામ કરાવી છે. આ તમામ પ્રતાપ ગ્રામ એવા સમ્યકૃત્યનો જ છે. અજ્ઞાનદશાનું દુઃખ અનંતું છે. જે અનુભવે તે જ જાણો, અને સમ્યગદર્શનની કિમત પણ તેને જ સમજાય. વીતરાગ પરમાત્મા જેટલા જ અનંત જ્ઞાનાદિ ગુણોનો આ જીવ સ્વામી હોવા છતાં પણ અજ્ઞાનદશા અને મોહના પારતંત્રયાના કારણે જ પશુગ્રાયઃ જીવન જીવ્યો છે. સાચી પરિસ્થિતિનો અલ્ય પણ બોધ ન હતો. વીત્રાગભૂની વાણીએ આ બોધ કરાવ્યો છે. તેણે જ દેવિક અવસ્થા અપાવાં છે. તેનો ઉપકાર એટલો બધો છે કે જે વચ્ચનોથી અગોચર છે.

અજ્ઞાનદશા ટળે તો કમશઃ કાળાન્તરે બધા દોષો ટળે, સાધક આત્માને જ્યાં સુધી પોતાના દોષો જણાય જ નહીં, ત્યાં સુધી તેની ચિહ્નિત્સા કેમ શક્ય બને ? પાંચમી દસ્તિના પ્રતાપે સૂક્ષ્મબોધ થવાથી સાધક આત્માને પોતાના દોષોનો ઘ્યાલ આવી ગયો છે. વર્તમાનકાળે વર્તતી ઉત્તમ સમજા અને ભૂતકાળમાં અનુભવેલું દોષપૂર્ણ જીવન આ બતેનો તફાવત જોતાં ઘણી લજજા ઉપજે છે. અને બતે વચ્ચે મોહું અંતર દેખાય છે. આ પ્રમાણે પાંચમી દસ્તિમાં સવિશેષ ઉધાડ થાય છે.

બાલધૂલિધર લીલા સરખી, ભવચેષ્ટા ઈહાં ભાસે રે ।
સિદ્ધિ સિદ્ધિ સવિ ઘટમાં પેસે, અષ્ટમહાસિદ્ધિ પાસે રે ॥

એ ગુણી ॥ ૩ ॥

ગાથાર્થ - આ દસ્તિમાં સંસારની તમામ ચેષ્ટા વરસાદમાં બાળકોને રમવાનાં ધૂળનાં ઘરની લીલા સમાન જણાય છે. બાબ્ય સર્વ ઝલ્લિ અને સિદ્ધિ શરીરમાં (અન્ય દ્વારા લાગે ભણે) અને આઈ મહાસિદ્ધિઓ આત્મા પાસે જણાય છે. ॥૩॥

વિવેચન - બાલ્યકાળમાં નાનાં નાનાં બાળકો ૧૦/૧૫ સાથે મળીને રમત રમતાં હોય, ત્યારે રેતીમાં અથવા ચોમાસાના વરસાદથી ભીની થયેલી માટીમાં ઘરો બનાવે, “ધર-ધર”ની રમત રમે, પોતે જ ઘરો બનાવે અને પોતે જ તે ઘર ભાંગે, ધૂળીયા થયેલા શરીરે ઘરે જાય, આ કીડા બહુ રસપૂર્વક કરાતી હોય છે. પરંતુ ધૂવાવસ્થા આવતાં જ તે ભૂતકાળ યાદ આવે છે. અને તે ઘર બનાવવાની અને ઘર ભાંગવાની કીડા તુચ્છ, અર્થહીન, અસાર, મૂર્ખતાપૂર્ણ, અજ્ઞાનબહુલ અને નિરર્થક જણાય છે. તેવી જ રીતે મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાનને પરવશ બની આ જીવે ભૂતકાળમાં જે જે અનુચિત એવી દુષ્ટ પ્રવૃત્તિઓ કરી છે, અનું વર્ણન થાય તેમ નથી.

સમ્પર્કત્વ, સ્થિરાદિષ્ટ અને વેદસંવેદપદ આદિ ઉત્તમ ભાવોની પ્રાર્થિ થવાથી આ આત્મામાં સૂક્ષ્મબોધ પ્રગટ થયો છે. નિર્મળ બોધના કારણે ભૂતકાળની બધી જ ચેષ્ટાઓ કેવી અજ્ઞાન મૂલક હતી ? તે આંખ સામે દેખાય છે. મહાત્મા પુરુષોએ જે અકૃત્ય કહ્યું છે તેને કૃત્ય માનીને રાચી-માચીને કર્યું છે અને જેને કૃત્ય કહ્યું છે તેને અકૃત્ય માનીને ત્યજ્યું છે. કેવી અને કેટલી મૂર્ખતાભરી આ ચેષ્ટા હતી ? પોતાની જ કરેલી તે પાપકારી ચેષ્ટાઓ હવે અજ્ઞાનમૂલક અને તુચ્છ જગ્યાય છે. પોતાનો સમસ્ત ભૂતકાળ બાળકોએ રમવા માટે રેતીમાં કરેલા ઘર સમાન કેવલ લજ્જાસ્પદ જગ્યાય છે.

ભૂતકાળમાં અજ્ઞાનતાથી રાચી-માચીને કરેલી સધળી પ્રવૃત્તિઓ આજે ભૂલભરેલી દેખાય છે તેથી વર્તમાનકાળમાં કરાતી કોઈપણ સંસારસુખની પ્રવૃત્તિ, સિદ્ધિ કે સફળતા એ આત્મતાત્વને કંઈ જ ઉપકારક નથી, મોહમાત્રને જ કરનારી છે. આસક્તિ જ જન્માવનારી છે. ભવોભવમાં રખડાવનારી જ છે. એવો સ્પષ્ટ બોધ થાય છે. આવી માનસિક પરિસ્થિતિ થાય છે. જન્મ જ્યાતિ શાસનમ्

બાધ જે ઋષિ સિદ્ધિ છે. તે સર્વ “ઘટમાં પેસે” એટલે કે શરીરસંબંધી છે. પૌદ્ધગલિક છે. બાધભાવને વધારનારી છે. વિભાવદશામાં ગણાય તેવી છે. તેથી મારે તે શું કામની ? નિરર્થક તેનાથી રાગ અને માનાદિ જ પોષાવાના છે. ધન, ઘર, રાજ્યસંપત્તિ વગેરે બાધ ઐશ્વર્ય તે ઋષિ કહેવાય છે. અને તેની પ્રાર્થિ માટેનું સામર્થ્ય - સફળતા તે સિદ્ધિ કહેવાય છે. આ બાધ ઋષિ-સિદ્ધિ આત્માને ઉપકારક થતી નથી, પરંતુ મોહ- ઉત્પાદકતા દ્વારા રખડાવનારી છે.

જાનાવરણીય કર્મના ક્ષયજન્ય અનંતજ્ઞાન અને એ જ પ્રમાણે કુમશઃ એક એક કર્મના ક્ષયજન્ય અનંતર્દર્શન, અવ્યાભાધસુખ, અનંતચારિત્ર, અક્ષયસ્થિતિ, અરૂપીપણણું, અગુરુલઘુ અને અનંતવીર્ય આવા પ્રકારની આત્મિક ગુણની સંપત્તિ સ્વરૂપ અષ્ટમહાસિદ્ધિ આઠ ગુજરાત્મક મહાન સિદ્ધિઓ આ આત્માની ઋષિ છે. સત્તાગત રૂપે

જ જ, માત્ર મારે જ મારો પુરુષાર્થ કરીને તે સિદ્ધિ પ્રગટ જ કરવાની છે, આવા ઉમદા વિચારો જીવને આવે છે. પુણ્યોદયજન્ય ઋદ્ધિ અને સિદ્ધિ ઔદ્યિક ભાવની હોવાથી આત્મ સાપનામાં બાધક હોવાથી તેની પ્રાર્થિની ઝંખના હોતો નથી. પરંતુ ક્ષાયિકભાવની આઠ સિદ્ધિની જ તમના હોય છે.

ઔદ્યિકભાવની (પુણ્યોદયજન્ય) આઠ મહા સિદ્ધિઓ આ પ્રમાણે છે. (૧) પોતાના શરીરાદિ કોઈપડા વસ્તુને અણૂ જેવડી નાની કરવાની શક્તિ તે અણિમા. (૨) એવી જ રીતે શરીરાદિ કોઈપડા વસ્તુને વાયુની જેમ દળવી(લઘુ) કરવાની શક્તિ તે લઘિમા. (૩) પોતાના શરીરાદિને મોટું, ભારે, ગુરુ અથવા વજનદાર કરવાની શક્તિ તે મહિમા. (૪) પોતાની આંગળીના ટેરવાથી ચંદ્ર-સૂર્યાદિ સ્પર્શવાની જે શક્તિ તે પ્રાર્થિ. (૫) પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે ભૂમિની જેમ પાણી ઉપર ચાલવાની શક્તિ તે પ્રાકાય્ય. (૬) દૂર દૂર રહેલા ભૌતિક વિષયોને સ્વાધીન કરવાની જે શક્તિ તે વશિત્વ. (૭) તે તે વિષયોને પ્રગટ કરવાની જે શક્તિ તે ઈશિત્વ અને (૮) પોતાની ઈચ્છા મુજબ તે તે પદાર્થને સ્થિર કરવાની શક્તિ તે કામાવસાયિત્વ. આ પ્રમાણે આ આઠ ભૌતિક સંપત્તિ રૂપ ઋદ્ધિ-સિદ્ધિ પુણ્યોદયજન્ય છે. સૂક્ષ્મબોધના કારણે આ જીવને આવી સિદ્ધિઓમાં સ્વ-રસ હોતો નથી. ક્ષાયિકભાવની સિદ્ધિઓમાં જ સ્વ-રસ હોય છે.

શ્રી યોગદાસિસમુચ્ચ્યમાં કહ્યું છે કે -

બાલધૂલીગૃહકીડા-તુલ્યાડસ્યાં ભાતિ ધીમતામ् ।

તમોગ્રન્થ્યવિભેદેન, ભવચેષ્ટારિખલૈવ હિ ॥૧૫૫॥

માયામરીચિગન્થર્વનગરસ્વજસનિભાન् ।

બાદ્યાન् પશ્યતિ તત્ત્વેન, ભાવાન् શ્રુતવિવેકતઃ ॥૧૫૬॥

અર્થ - મોહાત્મક અજ્ઞાનરૂપી ગ્રન્થિનો લેદ થવાથી મહાત્માઓને આ સધળી સંસારની ચેષ્ટા બાળકોને રમવાના ધૂળના ધરની કીડાતુલ્ય

અસાર અને તુચ્છ લાગે છે. તથા શ્રુતજ્ઞાન દ્વારા પ્રગટ થયેલી વિવેકભૂદ્ધિથી સર્વે બાધ્ય (પૌર્ણગલિક) ભાવોને માયામરીચિ-એટલે ઝાંઝવાનાં જળ, ગન્ધર્વનગર - આકાશમાં થતાં વાદળાનું નગર, અને રાત્રિમાં આવેલું સ્વખન, તે ગ્રાણેયની તુલ્ય અવાસ્તવિક લાગે છે. ॥૩॥

**વિષયવિકારે ન ઈન્દ્રિય જોડે, તે ઈહાં પ્રત્યાહારો રે ।
કેવળ જ્યોતિ તે તત્ત્વ પ્રકાશો, શેષ ઉપાય અસારો રે ॥
એ ગુણી ॥૪॥**

ગાથાર્થ - ઈન્દ્રિયોને વિષયવિકારોની સાથે ન જોડે એવું પ્રત્યાહાર નામનું યોગનું અંગ હોય છે. ફક્ત જ્ઞાનમાં વર્તવું એ જ તત્ત્વ-સાર છે અને શેષ સર્વે સાધન સામગ્રી અસાર જ છે. એમ આ જીવ સમજે છે. ॥૪॥

વિવેચન - અહીં “પ્રત્યાહાર” નામનું પાંચમું યોગનું અંગ પ્રામ્ય છે. પ્રત્યાહાર એટલે ત્યાગ, દૂર રહેવું, પાંચે ઈન્દ્રિયોને વિષયવિકારોથી દૂર રાખે તે પ્રત્યાહાર કહેવાય છે. અનાદિની મોહની પરતંત્રતાથી આ જીવનું મન રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ અને શાઢ એમ પાંચ ઈછ વિષયજન્ય સુખને જ સુખ માનતું હોવાથી તેવા સુખના ઉપાયોમાં જ રમતું હતું. તેમાં જ આસક્ત હતું. અને તેના કારણો ઈન્દ્રિયો પણ વિષયો તરફ જ આકર્ષાતી હતી. પરંતુ આ સ્થિરા દર્શિ આવવાથી વિષયો ભ્રામક લાગે છે. તેના કારણો જ હું બહુ દુઃખ પામ્યો છું એમ લાગે છે. વિષયોની આસક્તિએ અને વારંવાર કરાતા વિષયસેવનોએ જ મારું ઘણું અહિત કર્યું છે. આવો સૂક્ષ્મબોધ પ્રગટ થવાથી ઈન્દ્રિયોને વિષયોમાં જોડતો નથી. શરીરમાં ઈન્દ્રિયો છે અને સામે શાઢશ્રવણ, રૂપર્દર્શન અને રસોનો આસ્વાદ વગેરે હોય જ છે. તેના વિના જીવન જીવનું શક્ય જ નથી. પરંતુ વિષયો એ વિકારક જ છે એમ સમજાયું હોવાથી, મન તેમાંથી ઉભગી ગયું હોવાથી ઈન્દ્રિયો તેમાં આસક્ત બનતી નથી.

ઈન્દ્રિયોનું વિષયો તરફનું આકર્ષણ વાસ્તવિક તો મનની જ તેવા પ્રકારની વિષયાસક્રિયા કારણે જ હતું. અહીં મન અનાસક્ત અને સ્થિર બને છે. આસક્રિય જ વિતને અસ્થિર કરનાર છે. તેના લાગથી ચિત્ત આત્મભાવમાં દરીઠામ થાય છે. તેના કારણે ઈન્દ્રિયો પણ ચંચળતા રહિત થાય છે. ભોગો મળ્યા અથવા ન મળ્યા તો પણ અરતિ કે નાખુશીભાવ થતો નથી. જે વિષયો ભોગવ્યા વિના ક્ષણવાર પણ ચાલતું ન હતું તેનું સ્મરણ પણ ન થાય, અને જે ધર્મમાર્ગનું સ્મરણ પણ ન હતું તેના વિના ક્ષણવાર પણ ન ચાલે, એવી મનની અને ઈન્દ્રિયોની સ્થિતિ ઘડાઈ જાય છે. સારાંશ કે હવે મન વિકારી ન હોવાથી ઈન્દ્રિયો વિષયોની સાથે સંપર્ક કરતી હોવા છતાં પણ વિષયજન્ય વિકારોને પામતી નથી. આ જ “પ્રત્યાહાર” નામનું યોગાંગ છે.

વિષયોના વિકારોની ભયંકરતા બરાબર સમજાઈ ચૂકી છે. તેને આધીન બનીને, વિષયોને જ સુખપ્રાપ્તિનાં સાધન માનીને આ જીવ ધરણાં ધરણાં દુઃખો પાઓ છે. અત્યાર સુધીનાં માનેલાં સુખનાં સાધનો અને દુઃખ દૂર કરવાનાં સાધનો તથા તેના સર્વ ઉપાયો આસક્રિય જ વધારનાર અને તેના કારણે જ પ્રાપ્તિ-અપ્રાપ્તિમાં હર્ષ-શોક અને રાગ-દેખાઈ રૂપ મનમાં ક્લેશ માત્રના જ જનક બન્યા છે. સંસારમાં ડગલે અને પગલે જે ક્લેશ - કંકાસ અને કડવાશ છે, તેનું કારણ આ વિષયોની આસક્રિય માત્ર જ છે. આવો પાકો ઘ્યાલ આ સૂક્ષ્મબોધથી આવ્યો છે. તેથી તેમાંથી મન જેંચી લઈને માત્ર આત્મતત્ત્વના પરમજ્યોતિસ્વરૂપ જ્ઞાનમાત્રમાં જ મન અને ઈન્દ્રિયોને જોડે છે. જ્ઞાનરમણાત્મા વિના શેષ સર્વ હવે અસાર માત્ર જણાય છે. સંસારના સર્વ ભાવો અસાર-તુચ્છ છે. દુઃખદાયી માત્ર જ છે. કિલાણ કર્મ બંધાવનાર છે. સૂક્ષ્મબોધથી આવેલી આવી ઊડી સમજણ જ ઈન્દ્રિયોને અને મનને વિષયવિકારોથી દૂર રાખે છે એટલે પ્રત્યાહાર અંગ પ્રામ થાય છે. ॥૪॥

શીતળ ચંદનથી પણ ઉપન્યો, અજિન દહે જિમ વનને રે ।
ધર્મજનિત પણ ભોગ ઈહાં તિમ, લાગે અનિષ્ટ તે મનને રે ॥

એ ગુણો ॥ ૫ ॥

ગાથાર્થ - શીતળ એવા પણ ચંદનના કાષ્ટમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો અજિન જેમ સમસ્ત વનને બાળે છે તેમ ધર્મથી ઉત્પન્ન થયેલો એવો પણ ભોગ આ દર્શિકાલે મનને અણાગમતો લાગે છે. ॥૫॥

વિવેચન - આ દર્શિમાં આવેલા જીવનું મન ભોગમાત્રમાંથી ઉડી જાય છે. તે વિષય સમજાવતાં કહે છે કે -

ચોરી, જુગાર કે છેતરપિંડી વગેરે પાપોથી આવેલા પન દ્વારા પ્રાપ્ત થતા ભોગો તો આ જીવને નથી જ ગમતા, કે જેની પાછળ હુઃખ જ હુઃખ રહેલું છે. પરંતુ પુણ્યોદયથી આવેલા ધન દ્વારા મળેલા ભોગો પણ હવે આ જીવને ગમતા નથી. ભલે પુણ્યોદયથી ભોગો મળ્યા હોય, પરંતુ ભોગો માત્ર પાપ કરાવનારા છે. ભોગો આસક્તિ કરાવનારા છે. ભોગો વધારેને વધારે ભોગતુલ્લા ઉત્પન્ન કરનારા છે. જિમ કે ચંદન ઘણું શીતળ છે, ઘણું સારું છે, પરંતુ ચંદન દ્વારા પ્રગટેલો અભિજી એ તો અભિજી હોવાથી બાળવાનું જ કામ કરે છે. તેમ પૂર્વબદ્ધ પુણ્યોદય (એ પાપરૂપ ન હોવાથી) સારો છે. પરંતુ તજજન્ય ભોગવિસ્તાર તો આસક્તિ અને પાપ પ્રવૃત્તિ કરાવનાર હોવાથી અન્તે સંસારમાં રખડાવનાર જ છે. તેથી પાપથી આવેલા ભોગો તો ગમતા નથી. પરંતુ પુણ્યોદયજન્ય ભોગો પણ આ જીવને ગમતા નથી. આત્મતત્ત્વની પ્રામિના ઉપાયભૂત મુક્તિ અને મુક્તિના ઉપાયભૂત તત્ત્વજ્ઞાનની રમણતા જ રૂચે છે.

શીતળ ચંદનથી ઉત્પન્ન થતો એવો પણ વહિ દાહક જ હોય છે. કોઈક વખત પ્રતિબંધક એવા ચંદકાનામણિ - મંત્રાદિ હોય અને તેના કારણો જો વહિ દાહ ન કરે તો તે મણિ-મંત્રાદિના અચિન્ય સામર્થ્યથી દાહનો પ્રતિબંધ થાય છે. પરંતુ વહિમાં વર્તતો દાહક

સ્વભાવ કરી નાથ થતો નથી. તેવી જ રીતે કોઈક મુમુક્ષુ આત્માની આત્મપરિણાતિ વિશિષ્ટ વૈરાગ્યયુક્ત હોય તો તેને પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષયો કદાચ વિકારો ન પણ કરે, પરંતુ વિકારો ન કરવામાં કારણ તે મહાત્માઓની વિશિષ્ટ આત્મપરિણાતિ છે. પરંતુ વિષયોમાંથી કરી વિકારકશક્તિ નાશ પામતી નથી.

આ દેણીમાં મહાત્માને આ વાત બરાબર સ્પષ્ટ સમજાઈ જાય છે કે પ્રતિબંધકની હાજરીમાં કારણસામગ્રી કાર્ય ન કરે, તેટલા માત્રથી કારણ સામગ્રીમાંથી કાર્યશક્તિ નાથ થઈ ગઈ છે એમ કહેવાતું નથી. તેવી જ રીતે વિશિષ્ટ આત્મપરિણાતિના કારણો કદાચ ભોગો ભવહેતું ન પણ થાય, પરંતુ તેથી ભોગો ભવહેતું નથી એમ ન કહેવાય, ભોગો તો વિકારો અને વાસનાઓ વધારવા દ્વારા માસ્તિ-અમાસ્તિકાલે અને સંયોગ-વિયોગકાલે અનેક પ્રકારના તીવ્ર કષાયો કરાવવા દ્વારા અનંત ભવભ્રમણાનો હેતુ બને જ છે. ભોગોની ભયંકરતા ભાનમાં આવી ગઈ છે. તેથી યથાશક્તિ તેના વિરમણ તરફ જ લક્ષ્ય રાખીને તેનાથી થતી આકુળ-બાકુળતાને ત્યજીને આ આત્મા આત્મતાવમાં - જીનમું જીવિત શાસનમાં સ્થિર થતો જાય છે.

ધ્યાની વખત સંસારી જીવોને આવા વિચારો આવતા હોય છે કે જે કાળે જે ભોગની વાસના થઈ હોય તે કાળે તે ભોગ ભોગવી લેવાથી ભોગની ઈચ્છાની વિરતિ થઈ જાય છે. એકવાર મન તુમ થઈ જાય છે. માટે ભોગોથી દૂર જ રહેવું તે શ્રેયસ્કર નથી. પરંતુ ભોગો ભોગવી લેવા એ ચિત્તશાન્તિનો હેતુ છે. આ વિચાર યુક્તિયુક્ત નથી. ભોગો ભોગવી લેવાથી તત્કાલ ઈચ્છાની પૂર્તિ થતી લાગે છે. પરંતુ ભોગેચ્છાનો નાશ થતો નથી. થોડા કાળ પછી પુનઃ ભોગેચ્છા તીવ્રભાવે વધે છે. જેમ એક ખભા ઉપર ઉચ્કેલો ભાર થાક લાગવાથી બીજા ખભા ઉપર લઈ જઈએ તો થોડો કાલ શાન્તિનો અનુભવ થાય, પરંતુ થોડા જ કાળમાં બીજા ખભા ઉપર ભાર લાગવા જ માંડે છે. કારણ

કે હકીકતથી ભાર નાશ પાયો નથી. તેવી રીતે ભોગનો ઉપભોગ કરવાથી અલ્યકાળ પૂરતો ઈચ્છાનો અભાવ થાય છે. પરંતુ ઈચ્છાનો નાશ થતો નથી. સાચી વાત એ છે કે ભોગની ઈચ્છાના જ અંત (નાશ) માટે “ભોગો અસાર છે, તુચ્છ છે, અનર્થકારી છે અને પાપબંધહેતુ છે.” તેનું વાસ્તવિક જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ.

સ્થિરા દસ્તિમાં ઉપરની હકીકત આ જીવને બરાબર સમજાઈ જાય છે. તેથી પૌદ્રગલિક સુખનું આકર્ષણ રહેતું નથી અને આત્માના જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રાદિ ગુણો પ્રત્યેનું આકર્ષણ વધતું જાય છે. તેથી મોકષ સુખ અને મોકષસુખના ઉપાયભૂત રલત્રયીની આરાધના સિવાય આ જીવને બીજા કોઈપણ સ્થાને આનંદ આવતો નથી. કે ચેન પડતું નથી.

શ્રી યોગદસ્તિસમુચ્ચયમાં કહ્યું છે કે

જૈન સાઇટ

ધર્માદ્યિપિ ભવન् ભોગ:, પ્રાયોऽનર્થાય દેહિનામ् ।

ચન્દ્રનાદપિ સમ્ભૂતો, દહત્વ્યેવ હૃતાશન: ॥૧૬૦॥

ભોગાત્તદિચ્છાવિરતિ:, સ્કન્ધભારાપનુત્તયે ।

સ્કન્ધાન્તરસમારોપમતતસંસ્કારવિધાનત: ॥૧૬૧॥

અર્થ - ધર્મથી (પુણ્યથી) મળેલા ભોગો પણ ગ્રાણીઓને અનર્થ માટે જ થાય છે. ચંદ્રનથી પ્રગટ થયેલો અભિન્ન પણ આ આત્માને બાળે જ છે. ભોગો ભોગવી લેવાથી જે ઈચ્છાનો અભાવ થાય છે, તે એક ખભા ઉપરના બારને બીજા ખભા ઉપર નાખવા તુલ્ય જ છે. કારણ કે ભોગના સંસ્કાર વધારે દઢ જ થતા જાય છે. ॥૧૬૦-૧૬૧॥

હજુ ચોથું અવિરતિ ગુણસ્થાનક હોવાથી જોઈએ તેવી- સાધુ મહાત્મા આદિ જેવી જ્ઞાનાદિ ગુણોની રમણતા અહીં સંભવતી નથી. તો પણ અંશતઃ રમણતા સંભવે છે. તેવી રમણતાના કાળે જ્ઞાનના આનંદનો અનુભવ આ જીવ કરી લે છે. ॥૧૬॥

અંશો હોય ઈહાં અવિનાશી, પુદ્ગલ જાળ તમાસી રે ।
ચિદાનંદધન સુયશવિલાસી, કેમ હોય જગનો આશીરે ॥
॥ એ ગુણો ॥૬॥

ગાથાર્થ - જે અંશાત્મક ગુણનો અનુભવ થયો છે. તે અવિનાશી રૂપે બને છે. અને પૌદ્ગલિક સુખોની જાળ એ તમાસો જ માત્ર લાગે છે. જ્ઞાનના આનંદના સમૂહરૂપ સારા પશનો જે આત્મા વિલાસી હોય તે જગતના સુખોની આશાવાળો કેમ બને ? ॥૬॥

વિશેષન - આ દસ્તિમાં સમ્યકૃત અને વેદસંવેદપદના પ્રભાવથી સાચું સુખ મુક્તિ જ છે અને રત્નત્રયીની આરાધના એ જ તેના ઉપાયભૂત છે. આવું સાચું સમજાયું હોવાથી સાધક આત્માનું મન નિરંતર મુક્તિના ધ્યાનમાં અને તેના ઉપાયોની સાધનામાં જ મજૂર રહે છે. કાયાથી સાંસારિક પ્રવૃત્તિ હોવા છતાં પણ અંશતઃ (ચોથા ગુણસ્થાનકની લૂભિકાને અનુરૂપ) અવિનાશી એવા આત્મસ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે. સ્વગુણ-રમણતામાં તેને અનાહદ આનંદ થાય છે. આ આનંદ વારંવાર અનુભવવાનું મન થઈ આવે છે. કાળજાવાર અનુભવેલી અવિનાશી એવા ગુણોની અનુભૂતિથી અને તજ્જજન્ય અપાર આનંદથી સાંસારિક પુદ્ગલજ્ઞન્ય કોઈપણ પ્રકારનાં સુખો બ્રમમાત્ર સ્વરૂપ લાગવાથી જાણે એક તમાસો જ હોય (એક પ્રકારનો બેલનાટક જ હોય) એમ બરાબર સમજાઈ જાય છે.

અવિરતિના ઉદ્યથી પૂર્વબદ્ધ પુષ્યોદયજ્ઞન્ય પૌદ્ગલિક સુખોમાં કાયા દ્વારા વર્તતો હોવા છતાં મન અનાસક્ત જ વર્તે છે. રાત-દિવસ સુખોની વચ્ચે હોવા છતાં મનથી નિર્લેપ રહે છે. આવી નિર્લેપાવસ્થા અહીં ચોથા ગુણઠાણાથી શરૂ થાય છે. આ સમ્યગ્જ્ઞાનનું જ ફળ છે.

જેમ એક વાર જેણે બંગલામાં રહેવાની સુખ-સામગ્રી માણી હોય છે તેને જુંપડામાં રહેવાનું આવે તો ગોઠતું નથી, તેમ જેણે એક

વાર શાનના આનંદનો અનુભવ કર્યો છે, તેને શબ્દાદિ સંબંધી પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયસુખમાં ગ્રીતિ થતી નથી. આ પ્રમાણે ચિદાનંદનો એટલે શાનમય સુખના આનંદનો સમૂહ માણવાથી આ જીવ સદ્ગુણી બને છે, સદાચારી બને છે. સંકારી જીવનપુક્ત બને છે. તેથી ચારે તરફ તેનો પશવિસ્તાર વધે છે. તે જીવ પશનો જ વિલાસી (માત્ર પશનો જ અનુભવ કરનાર) બને છે. સુંદર કોટિના પશને જ પ્રાપ્ત કરનાર બને છે -

જે જીવને સાચા હીરા-માણેક-મોતી-પમાના અને સોનાના વિવિધ અલંકારો પહેરવાનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું હોય તે જીવને અલ્ય ઉમતવાળા ચાંદીના કે ખોટા હીરાના અલંકારો પહેરવાનું મન કેમ થાય ? તેવી જ રીતે જે મહાત્માઓને ત્રૈકાલિક ધ્રુવ આત્મતત્ત્વના અવિનાશી અને પારમાર્થિક એવા શાનાદિ ગુણોના આનંદનો એકવાર પણ અનુભવ કરવાનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું છે તેવા આ મહાત્માને જગતના કોઈપણ ભૌતિક પદાર્થની આશા હવે કેમ હોય ? આત્મા અને આત્માના ગુણો વિના આ જગતના સર્વ પદાર્થના આત્માના હિતને કરનારા નથી. મોહ માત્ર ઉત્પન્ન કરનારા છે. અને તેથી ભવની પરંપરા વધારનારા જ છે. આવું સમજ્યા પછી તેવા કોઈપણ સુખની આશા આ જીવ કેમ કરે ? અર્થાત્ ન જ કરે.

આ સ્થિરા દસ્તિનો મુખ્ય પ્રભાવ છે કે. અનાદિકાળથી આ જીવ વિષયસુખને જ આધીન હતો, તેના કારણે આત્માના સ્વરૂપનો કોઈપણ વિચાર જ આવતો ન હતો. તેના બદલે હવેથી આત્માના ગુણોના જ વિચારો આવે છે. એટલું જ નહીં. પરંતુ તેનો જ સાચો આનંદ લાગે છે. અત્યારસુધી રસપૂર્વક કરેલી પ્રવૃત્તિમાં હવે રસ નથી. અને જેમાં બીલકુલ રસ ન હતો, તેમાં હવે રસની કોઈ સીમા નથી. આત્માની આ એક અપૂર્વ સિદ્ધિ છે. અને તે વેદસંવેદ પદથી આવી છે. હજુ આ જીવ ચોથા ગુણાઠાણે જ છે. તો પછી પાંચમા - છઢા

અને સાતમા આદિ ગુણાઙ્ગાં આવશે ત્યારે તો આ આત્માની પરિષ્ઠતિ કેવી સુંદર થશે ?

આ છાજ ઉપરથી સમજાશે કે પુણ્યના ઉદ્યથી પ્રાપ્ત થયેલાં સુખો અને તેના ઉપાયો તરફનો રાગ દૂર ન થાય તો કોઈપણ રીતે મુક્તિની પ્રાપ્તિ શક્ય નથી. તેથી “ચિદાનંદધન સુધશવિલાસી” જ્ઞાનના આનંદમાં મશ્શ રહીને આત્માના યશસ્વી જીવન જીવનારા મહાત્માઓને આ જગતનો એક પડ્ઢ પદાર્થ લલચાવી શકે તેમ નથી. તેથી તે મહાત્માઓને જગતના કોઈપણ પદાર્થની આશા હોતી નથી. ॥૬॥

પાંચમી દેખિ સમાપ્ત

ઇહું કાન્તા દસ્તિ

સ્થિરા દસ્તિ સમાપ્ત કરીને હવે આપણે ઇહું કાન્તા દસ્તિનું
વર્ણન શરૂ કરીએ છીએ. કાન્તા દસ્તિ આવતાં પૂર્વે અને સ્થિરા દસ્તિના
અંતે આ મહાત્મામાં નીચે મુજબના ગુણો આવે છે. જે યોગાચાર્યોએ
પોગના શાખામાં વર્ણિત્વા છે. આવા ગુણોની પ્રાપ્તિ થવી એ આગળ
ઉપરના વિશિષ્ટ યોગદશાની પૂર્વભૂમિકારૂપ છે. તે ગુણો આ પ્રમાણે છે-
અચ્ચપલ રોગરહિત નિષ્ઠુર નહીં, અલ્ઘ હોય દોય નીતિ।
ગંધ તે સારો રે કાન્તિ પ્રસતતા, સુસ્વર પ્રમુખ પ્રવૃત્તિ ॥
ધન ધન શાસન શ્રી જિનવરતણું. ॥૧॥

ગાથાર્થ - (૧) અચ્ચપલતા, (૨) રોગરહિતતા, (૩) નિષ્ઠુરતાનો
અભાવ, (૪) બે નીતિની અલ્ઘતા, (૫) સારી ગંધ, (૬) કાન્તિ, (૭)
પ્રસતતા, (૮) સ્વરમાધૂર્યતા વગેરે ઉત્તમ ગુણોની પ્રવૃત્તિ હોય છે.
પરમાત્મા શ્રી મહાવીરદેવનું શાસન ખરેખર ધન્યશ્રી પણ ધન્ય છે. ॥૧॥

વિવેચન - મનોક્ષ રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ અને શાઢ આ પાંચે
પાંચ ઈન્દ્રિયોનાં વિષયસુખો છે. ઈન્દ્રિયો સદા તે સુખો તરફ આકર્ષાયેલી
જ રહેતી હતી. તેથી તે સુખોના અને સુખસાધનોના સંયોગ - વિયોગને
લીધે આદુલતા-વ્યાકુળતા, હર્ષ-શોક, રાગ-રોસ અને તજજન્ય વિતાની
અસ્થિરતા, વિષયોની પ્રાપ્તિ માટે આમ કરું કે તેમ કરું ? ઈત્યાદિ
વિચારોમાં આ જીવ અથડાયા કરતો હતો, વેદસંવેદ પદના પ્રભાવથી
અને સમ્યકૃત્વગુણની પ્રાપ્તિથી તથા તાત્ત્વિક સૂક્ષ્મભોય થવાથી
પરમાત્માના શાસન ઉપર પ્રીતિ - શ્રદ્ધા અતિશાય દઢ બનો છે. યથાર્થ
જ્ઞાન અને દઢ શ્રદ્ધાના બણે મુક્તિપ્રાપ્તિની ઈચ્છા ઉત્કટ બનતી જાય
છે. વિષયો તરફની ઈચ્છા એ મુક્તિની ઈચ્છાની વિરોધિની છે. મુક્તિની

ઇંગ્રેઝ ઉત્કટ બનવાથી વિષયોની ઇંગ્રેઝ મંદ થઈ જાય છે. તેથી વિષયોના વિકારોથી ઉત્પત્ત થનારી ચિત્તની અસ્થિરતા આ મહાત્માઓને હોતી નથી. જેથી “અચ્યપલતા” નામનો ગુણ (એટલે કે મનની સ્થિરતા) પ્રાપ્ત થાય છે.

(૧) અચ્યપલતા એટલે અલોલુપ્તતા, લોલુપતાનો અભાવ, જો કે હજુ આ જીવો ચોથે ગુણાંગો છે એટલે વિષયસુખોની ઇંગ્રેઝ કે વિષયસુખોનો ત્યાગ નથી. પરંતુ તે ઇંગ્રેઝ કે સુખો લોલુપતાભાવમાં પરિણામ પામતાં નથી. જ્યાં સુધી શરીરનો સંબંધ છે ત્યાં સુધી વિષયોનું સેવન તો અનિવાર્ય છે. પરંતુ લોલુપતા એ મોહજન્ય વિકાર વિશેષ હોવાથી અહીં સંભવતી નથી. વિષયોની ભયંકરતા અને પાપબંધ હેતુના જાણ્યા પછી તે તરફ ઇન્દ્રિયો ઉદાસ બની જાય છે. વિષયોની પાછળ ઇન્દ્રિયોની દોડવાની જે વૃત્તિ છે તે ચ્યાપળતા (અસ્થિરતા) કહેવાય છે. યોગઆસી કાળે આવી ચ્યાપળતા હોતી નથી.

(૨) રોગરહિતતા - પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોનું જોઈતી માત્રા કરતાં હીન-અધિક સેવન થાય તો જનાન્દ્રાષ્ટ્ર આદિન થતાં શરીરમાં રોગો થાય છે. આ દસ્તિકાળે ઉપર સમજાવ્યું તેમ વિષયો ઉપર અને ઇન્દ્રિયો ઉપર વિજ્ય પ્રાપ્ત કરેલ હોવાથી અને લોલુપતા ન હોવાથી માત્રાને ઓળંગીને સેવન જ આ જીવ કરતો નથી. જેથી શરીરમાં રોગો થતા નથી. જ્ઞાનાદિ ગુણોની આરાધના, તપનું સેવન, માત્રા પ્રમાણો જ આહારાદિનું ગ્રહણ, ઈત્યાદિના કારણે પ્રાય: શરીરમાં રોગો જ ઉત્પત્ત થતા નથી. છતાં પૂર્વબદ્ધ અસાત્તાના ઉદ્યથી કદાચ રોગોત્પત્તિ થાય તો પણ આ મહાત્માઓ વૈરાગ્ય રંગે રંગાયેલા હોવાથી રોગને રોગ માનતા નથી. એટલે પૂર્વબદ્ધકર્માને ખપાવવાનો આ એક ઉત્તમ અવસર છે. એમ માનીને રોગને સુ-અવસર સમજે છે.

રોગનું અસ્તિત્વ એ યોગની સાધનામાં બાધક નથી. પરંતુ રોગકાળે થતી આર્ત-રૌદ્રધ્યાનમય અશુભ પરિણાતિ એ જ યોગની સાધનામાં બાધક છે શરીરમાં રોગનો અભાવ એ પુણ્યોદય છે. પરંતુ આ. ૧૧

તે કાળે જો મોહની તીવ્રતા હોય તો તે યોગસાધનામાં બાધક બને છે. પૂર્વબદ્ધ કર્મદયથી કદાચ રોગ આવે તો પણ રોગને રોગ ન માનતાં, આર્ત-રૌદ્રધ્યાન ન કરતાં આ કર્મ ખપાવવાનો સુંદર અવસર છે. એમ માની યોગસાધનામાં સ્થિર રહેવું એજ યોગીઓનું કર્તવ્ય છે. જો કે આમ બનવું ઘણું દુષ્કર છે. પરંતુ યોગીઓમાં યોગના અધિન્ય પ્રભાવથી આવી મનની કલ્પના બની શકે છે.

(૩) નિષ્ફુરતાનો અભાવ - આટલી ઊંચી દશામાં આવેલા તે યોગીઓની પ્રકૃતિ નિષ્ફુરતા વિનાની એટલે કૂરતા વિનાની હોય છે. સ્વભાવથી જ સર્વ જીવો ઉપર મૈત્રી ભાવનાવાળા બને છે. નિરંતર બીજાનું હિત જ છયણારા અને પોતાના સુખની ખાતર બીજાનું અહિત ન થઈ જાય તે માટે સતત સજાગ હોય છે. સર્વ જીવો કર્મને પરવશ છે. એમ મનમાં સમજ પરજીવનનું અનુચ્છિત આચરણ કે પાપિષ્ઠ પ્રવૃત્તિ જોઈને પણ માધ્યસ્થતામાં વર્ત છે. પરંતુ તેના પ્રત્યે રોષ, કે તેને નુકશાન કરવાનો અભ્ય પણ વિચાર મનમાં લાવતા નથી. આવો કોમળભાવ ડૈયાનો કરી લે છે. શરીરમાં આવેલ કોઈપણ તકલીફ સહન ન થાય તો જ તે તકલીફ આપનારા પ્રત્યે સામાન્ય માનવીને કૂરતા આવે છે. પોતાના જ સુખનો વિચાર કરનારાને આ કૂરતા સવિશેષ આવે છે. પરંતુ યોગીઓમાં યોગપ્રભાવથી સહનશીલતા, ધીરજ, મૈત્રી અને માધ્યસ્થતા આદિ ગુણો આવવાથી પર પ્રત્યે પણ ભાવકરૂણા જ હોય છે. પરંતુ કૂરતા-નિર્દ્યતા કે કઠોરતા હોતી નથી.

(૪) બે નીતિની અલ્યતા - અહીં લઘુનીતિ અને વડીનીતિ આ બે નીતિ કહેવાય છે. આ યોગીઓમાં તેની અલ્યતા હોય છે. પેશાબ થવો, બાધરૂમ કરવું તે લઘુનીતિ કહેવાય છે. અને સંડાસ જવું, ઝડો થવો તે વડીનીતિ કહેવાય છે. ઈન્દ્રિયો ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરેલ હોવાથી વિષયોનું સેવન અલ્યમાત્રાએ હોવાથી અને શાનાદિ ગુણોની ઉપાસનામાં સતત ઓતપ્રોત હોવાથી, આહાર-પાણીમાં સંયમ હોવાથી

અને તેનું પણ સવિશેષ પાચન થવાથી યોગીઓને આ લઘુનીતિ અને વડીનીતિ સહજપણે અલ્ય પ્રમાણમાં જ હોય છે. તથા અરોગતા હોવાથી પણ આ નીતિઓનું અલ્યત્વ હોય છે. જો વારંવાર આ નીતિઓ ચાલુ રહે તો યોગની સાધનામાં સતત વિક્ષેપ પડવાથી સાધનામાં સતત્ય જળવાય જ નહીં.

વિશેષ ઉચ્ચી યોગસાધના જેણે કરી હોય તેવા જિનકલ્યાદિ સ્વીકારનારા મહામુનિઓમાં જો શુદ્ધભૂમિ ન મળે તો છ મહીના સુધી લઘુનીતિ-વડીનીતિ કર્યા વિના જીવન ચલાવી શકે એવી યોગદશાની સિદ્ધિ હોય છે. તેનો જ આ કંઈક અંશ અહીંથી શરૂ થાય છે. અધિક સ્વિરતાપૂર્વક યોગમાર્ગની સાધના થાય અને પ્રતિકમણાદિ આવશ્યક કિયાના કાળે વારંવાર ઉઠવું ન પડે તે માટે સાધક આત્માઓએ આ બંને નીતિઓની અલ્યતા માટે દુર્લક્ષ્ય સેવ્યા વિના સતત જગૃત બની આહારાદિમાં સવિશેપ સંયમવાળા બનવું જોઈએ.

(૫) સારી ગંધ - (૬) કાન્તિ, જાને (૭) પ્રસતતા. આ યોગીઓ પરિભિતતાયુક્ત અને સારી રીતે પચી જાય તેવા હિત, મિત આહારાદિનું સેવન કરનારા હોય છે. તેથી અજીરણ વગેરે કોઈ રોગો શરીરમાં થતા નથી અને સારી રીતે પાચનકિયા હોવાથી શરીરમાં દુર્ગંધ હોતી નથી. પરંતુ સુગંધ હોય છે. તથા નિરોગી દેહ હોવાથી મુખાદિ ભાગો ઉપર કાન્તિ-તેજસ્વિતા અને સદા પ્રસતતા જ પ્રસતતા હોય છે. કદાપિ ગ્લાનિ કે ઉદાસીનતા સંભવતી નથી. ધર્માનુષ્ઠાનમાં ઓતપ્રોત રહેવાથી પ્રમાદ-આળસ-પરનિદ્રા આદિ કુત્સિત ભાવો અલ્યમાત્રાએ પણ ન હોવાથી શરીરનું સૌઝવ - સુંદરતા સદા જળવાયેલ રહે છે. સદા તેઓનો ચહેરો હસમુખો અને ખુશી મિજાજનો હોય છે.

(૮) સુસ્વર - સારા સ્વરની પ્રાપ્તિ જન્મથી પ્રાય: હોય છે. જો કે તે પૂર્વભદ્ર સુસ્વર નામકર્મના ઉદ્યથી જન્ય હોય છે. ઇતાં યોગ સાધનામાં વિકાસ પામેલા મહાત્માઓનું જીવન આહાર-પાણી ઉપર

સંયમવાળું હોય છે. તેના કારણે કંઠનો ભાગ સ્વચ્છ અને વાત પિતા તથા કફાડિથી રહિત હોય છે. વળી અજ્જારી વગેરે શારીરિક રોગો ન હોવાથી કંઠનો ભાગ સ્પષ્ટ સ્વરવાળો હોય છે. આ રીતે કંઠમાં સ્વરની સુંદરતા - સૌભ્યતા અને મધુરતા હોય છે.

યોગદશાની પ્રાર્થિ જો કે શાનાવરણીય અને મોહનીયના કથ્યોપશમથી પ્રાપ્ય છે. અને શરીરમાં સુગર્ખ, કાન્ચિ, પ્રસતતા તથા સુસ્વર ઈત્યાદિ શુભભાવો પુષ્પની જરૂર પ્રકૃતિઓના ઉદ્યથી જન્ય (ઔદ્ઘયિકભાવ) છે. આ રીતે જોતાં યોગસાધના અને ઔદ્ઘયિકભાવના ગુણોને સીધો કોઈ સંબંધ નથી. પરંતુ વિશિષ્ટ યોગસાધના કરતાં કરતાં વિશિષ્ટ પુષ્પોદય પણ પ્રગટે છે. અને તેથી આવા શુભભાવો આવે છે. આવા શુભભાવો યોગની સાધનામાં સહાયક પણ બને છે. પાંચમી દસ્તિના અન્તે આવા શુભ ભાવો યોગ પ્રભાવથી આવે છે. જેનાથી છઢી કાન્તા દસ્તિ પ્રગટ થાય છે. આવી ઉત્તમ પ્રકારની આત્મહિતની કથા સમજાવનારા વીર પરમાત્માના શાસનને ધન્ય છે. ધન્ય છે. ॥૧॥

જૈનમ् જ્યતિ શાસનમ्

ધીર પ્રભાવી રે આગળે, યોગથી મિત્રાદિકયુત ચિત્તા
લાભ ઈષ્ટનો રે દાઢ-અધૃત્યતા જનપ્રિયતા હોય નિત્ય॥

॥ ૪૩૦ ॥ ૨॥

ગાથાર્થ - (૮) ધૈર્યતા, (૧૦) પ્રભાવવત્તા(સામર્થ્યતા), (૧૧) મૈત્રી આદિ ચારે ભાવનાઓથી યુક્ત એવું ચિત્ત, (૧૨) ઈષ્ટનો લાભ,
(૧૩) દાઢો(જોડકાંઓ)થી અપરાભવતા, અને (૧૪) જનપ્રિયત્વ ઈત્યાદિ
ઉત્તમ ભાવો આ યોગથી જીવને પ્રામ થાય છે.

વિવેચન - છઢી કાન્તા દસ્તિ એ પૂર્વની સ્થિરા દસ્તિ કરતાં ધડી અધિક અને વિશિષ્ટ છે. પાંચમી સ્થિરા દસ્તિ સમ્યકૃતવાળા કાળમાં હોવાથી ચોથા ગુણાણો છે. અને છઢી કાન્તા દસ્તિ વિરતિધરને હોવાથી

૫-૬-૭ એમ ત્રણ ગુણાણો આવે છે. આ ઢાળની પહેલી ગાથામાં કહેલા અયપલતાથી સુસ્વર સુધીના આઈ ગુણો કાન્તા દસ્તિ આવતાં પહેલાં જેમ પૂર્વકાળમાં આવે છે. એવી જ રીતે આ ગાથામાં કહેલા ધીરતાથી પ્રારંભીને જનપ્રિયત્વ સુધીના છ ગુણો પણ કાન્તા દસ્તિના પૂર્વકાળમાં જ આવે છે. જો કે પૂર્વદસ્તિકણે પણ ધીરતા અને પ્રભાવવત્તા(સામર્થ્યતા) ગુણો હતા, પરંતુ અહીં પાંચમી દસ્તિના અંતે અતિશયપણે અધિક હોય છે.

વિરતિવાળાં ગુણાણાઓમાં વિષયોની લૂખ નથી, વિષયોની આસક્તિ અને તમના નથી, ઠન્ડિયો ઉપર પરિપૂર્ણ સંયમ છે. રોગાદિજન્ય દુઃખો નથી, અને કદાચ પૂર્વબદ્ધ કર્માદ્યથી દુઃખો આવે તો આ મહાત્માઓ એ દુઃખોને દુઃખો માનતા નથી. તેથી તેઓની યોગસાધનામાં કોઈ જ વિઘ્નો આવતાં નથી. કારણ કે પોતે જ અતિશય ધૈર્યવાળા અને સામર્થ્યવાળા જ બનેલા છે. કદાચ પૂર્વ બાંધેલા નિકાયિત કર્મના ઉદ્દયથી ઉપસગો અને પરિષહો આવે. જેમ ગજસુકમાલમુનિ, ખંધક મુનિ, મહાવીર પ્રભુ, સુદર્શન શેઠ વગેરેને વિઘ્નો આવ્યાં છે. પરંતુ યોગસાધનાની ઉત્કટતાના કારણે ધૈર્યબળ અને સામર્થ્યબળનું પ્રાકૃત્ય સવિશેષ હોય છે. તેથી યોગસાધનામાં સ્થલના થતી નથી. આવા ઉપસગો અને પરિષહો વખતે બીજા સામાન્ય જીવો ટકી શકતા નથી. આ દસ્તિમાં આવેલા મહાત્માઓ જ યોગબળના સામર્થ્યથી આવેલાં વિઘ્નો જતીને પોતાની સાધનામાં સ્થિર રહે છે. તેથી ધૈર્યતા અને પ્રભાવવત્તા અહીં સવિશેષ હોય છે.

ઉપરોક્ત બે ગુણોના કારણે જ પ્રતિકુળતા આપનારા જીવો ઉપર પણ “તેઓનું પણ કલ્યાણ થજો” એવી મૈત્રીભાવના આ જીવોમાં હોય છે. તથા પ્રમોદ, કાલ્યાણ અને માધ્યસ્થ ભાવનાઓ તેઓના જીવનમાં આત્મસાત્ થાય છે.

સર્વ જીવોના હિતની ચિંતા, કલ્યાણની ભાવના તે મૈત્રી
ગુણવાન મહાત્માઓને જોઈને પ્રસત થવું તે પ્રમોદ

દુઃખને દૂર કરવાની તીવ્ર ઈચ્છા તે કલેષા
પાપી જીવોના જીવન ઉપર ઉપેક્ષા રાખવી તે માધ્યસ્થતા

યોગ સાધનાના પ્રતાપે ઉપરોક્ત ચારે ભાવનાઓથી વાસિત ચિત્તવાળા આ જીવો હોય છે. દુઃખને સહન કર્યા વિના અને સુખની ઉપેક્ષા કર્યા વિના સ્વાર્થબુદ્ધિ માગું રાખવાથી મૈત્રી આદિ ભાવનાઓથી ભાવિત થવાનું નથી. જીવ પોતાના જ સુખનો જો વિચાર કરે અને બીજાના સુખની કલ્પના પણ ન રાખે તો મૈત્રી અને પ્રમોદ વગેરે ક્યાંથી આવે ?

માત્ર સ્વાર્થવૃત્તિ જ પ્રધાન હોય તો દુઃખી જીવો ઉપર દયા કરવાના ભાવ આવે જ નહીં ? ધૈર્યતા, પ્રભાવવત્તા અને મૈત્રાદિ ભાવનાઓથી વાસિતતા આવવાનું પ્રધાન કારણ આ દિનિના પ્રતાપે વિષયોમાં ચિત્તની અનાસક્તિ જ છે. વિષનો આવે નહીં, આવે તો ગણકારે નહીં, વિષયોમાં જોડાય નહીં, જોડાય તો આસક્ત બને નહીં, યોગસાધના વિના બીજા કોઈ ભાવોમાં પ્રીતિ કરે નહીં, સંસારી ભોગો તજવાની જ દિન-પ્રતિદિન વિશેષ ભાવનાચરાખે, જેનાથી દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ ધર્મ ગ્રામ કરે, આવા ગુણોના કારણે ઈષ્ટ વસ્તુઓનો લાભ સહજપણે સરળતાથી જ થઈ જાય, જ્યાં જાય ત્યાં ઈષ્ટલાભ જ થાય, જાણે પગમાં પદમ હોય તેમ જ્યાં પગલાં કરે ત્યાં મનોવાંછિત ફળે, આત્માની નિર્મણદશાના કારણે આવો પુણ્યોદય પ્રગટે. અહીં સાંસારિક સુખોને ઈષ્ટલાભરૂપે ન સમજવાં, પરંતુ યોગસાધનામાં સાનુકૂળતા મળે એ જ ઈષ્ટલાભ જાણવો.

યોગના બળો આ મહાત્માઓએ આત્મા એવો કેળવો હોય છે કે સુખ-દુઃખ, હર્ષ-શોક, લાભ-અલાભ, પ્રીતિ-અપ્રીતિ, ઠંડી-ગરમી, માન-અપમાન, યશ-અયશ, ઈત્�ાદિ પરસ્પર વિરોધી દંઢો(જોડકાં)ના પ્રસંગાનાં પણ આ યોગી મહાત્માઓ પરાભવ પામતા નથી, પુણ્યના ઉદ્યથી સુખ-લાભ-યશ આદિ મળે તો પણ અનાસક્તભાવ હોવાથી

રાજ થતા નથી. અને પાપના ઉદયથી દુઃખ અલાભ-અપયશાદિ ગ્રામ થાય તો પણ સર્વ દુઃખોને સહી લેવાની પૂર્ણ તૈયારી હોવાથી અને ધૂર્ણતાદિ ગુણો હોવાથી ચિત્તમાં અલ્ય પણ બેદ પામતા નથી. સારાંશ કે દ્વારોથી અ-પરાહત હોય છે,

આ રીતે આ મહાત્માઓ ગુણીયલ હોવાથી, ગુણપ્રિય હોવાથી, વિશિષ્ટ ઈજ્જત ધરાવતા હોવાથી, ખોટું કરવાનો અંશમાત્ર પણ આશય ન હોવાથી, નિર્દોષ જીવન હોવાથી, પરજીવો પ્રત્યે પણ મૈત્રી આદિ ઉત્તમ ભાવો હોવાથી તથા પરોપકારપરાયણ હોવાથી સર્વ જીવોને પ્રિય જ લાગે છે. અર્થાતુ “સર્વજનપ્રિયત્વ” ગુણ તેઓમાં હોય છે. જો કે લોકોમાં જનપ્રિય બનવાની મનોવૃત્તિ આ મહાત્માઓ ધરાવતા નથી. લોકો અમને સારા કહે માટે લોકો દેખે તો સારું વર્તન અને શેષકાળે અનુચ્ચિત વર્તન આ જીવો કરતા નથી. પરંતુ તેઓના જીવનની પવિત્રતાથી જ લોકો તેઓ તરફ વિશ્વાસ અને પ્રેમ વરસાવે છે. છુદી કાન્તા દસ્તિની પૂર્વભૂમિકામાં વર્તતા મહાત્માઓમાં આવા ઉત્તોતમ ગુણો હોય છે. ॥૨॥

નાશ દોષનો રે તૃભિ પરમ લદે, સમતા ઉચ્ચિત સંયોગ।
નાશ વૈયરનો રે બુદ્ધિ ઋતંભરા, એ નિષ્પત્રણ યોગ રે।

॥ ધન ધન૦ ॥ ૩' ॥

ગાથાર્થ - (૧૫) દોષોનો નાશ, (૧૬) પરમ તૃભિ(સંતોષ), (૧૭) વિશિષ્ટ સમતા, (૧૮) ઔચિત્યનું આચરણ, (૧૯) વૈરનો નાશ, અને (૨૦) ઋતંભરા બુદ્ધિ ઈત્યાદિ ગુણો આવી યોગદશા આવે તારે મહાપુરુષોને આવે છે.

વિવેચન - સ્થિરા નામની પાંચમી દસ્તિ આવેલી હોવાથી વેદસંવેદપદ અને સમ્યક્ત્વાદિ ગુણો જીવનમાં ગ્રામ થયા હોવાથી આ યોગીઓને મુક્તિ અને મુક્તિના ઉપાયભૂત યોગસાધના જ ગમતી હોય છે. જ્ઞાન અને ચારિત્ર સેવનમાં જ રસ વિશેષ હોય છે. સંસારી

કોઈપડા પ્રલોબનોમાં આનંદ હોતો નથી. ભોગો એ રોગો છે. અને સુખ એ જ મહાદુઃખછે. કારણ કે અનેક ઉપાધિઓથી ધેરાયેલું આ જીવન છે. આવું આ મહાત્માઓને લાગ્યું હોય છે. જેથી કુદ્ર એવા ભોગોની પ્રાપ્તિ માટે પૂર્વકાળમાં ચોથી દસ્તિની ગાથા હમાં અને શ્રી યોગદસ્તિસમુચ્ચયની ગાથા ઉહમાં કહેલા આઠ દોષો જે હતા તે હવે આ મહાત્માઓમાં હોતા નથી. (૧) લોભ, (૨) કૃપણતા, (૩) દીનતા-દ્યાપાત્રતા, (૪) માયાવીપણું, (૫) માત્સર્યતા, (૬) ભ્રયભીતતા, (૭) નિષ્ફળારંભતા અને (૮) અજ્ઞાનદશા. આ આઠ દોષો ભવાભિનન્દિતાથી હતા, તે ભવાભિનન્દિતાનો દોષ જવાથી આ દોષો પણ સંભવતા નથી. તેથી નિર્દોષ અને પવિત્ર જીવન આ યોગીઓનું હોય છે.

(૧૬) પરમતૃપ્તિ - ભૂતકાળના સંસારવર્ધક તે લોભ આદિ દોષોનો નાશ થવાથી આ યોગીઓને પરમ તૃપ્તિ થાય છે. પરમ આનંદ પ્રગટે છે. જેમ કોઈ રોગી જીવનો રોગ જ્યારે ચાલ્યો જાય છે ત્યારે તેને પરમ આનંદ થાય છે. તથા જેમ નિર્ધન પુરુષની નિર્ધનતા જવાથી તેને પરમ આનંદ પ્રગટે છે તેવી રીતે આ યોગીઓને લોભ આદિ દોષો ચાલ્યા જવાથી અતિશય હર્ષ વિશેષ થાય છે. સાધનામાં વિકાસ સાધેલા આત્માને પોતાની શુદ્ધ અવસ્થાની પ્રાપ્તિ આસત્ર હોવાથી સહેજે સહેજે હર્ષવિશેષ થાય છે.

(૧૭) વિશિષ્ટ સમતા - આ પ્રમાણે લોભ આદિ દોષો નાશ પામવાથી, સાંસારિક સુખોની કોઈ અપેક્ષા ન હોવાથી અને દુઃખોની સામે વૈર્ય તથા સામર્થ હોવાથી આ યોગીઓમાં ઘણી ઘણી સમતા હોય છે. સાચી વાત પણ એ જ છે કે પથાર્થ તત્ત્વવેતાઓ જ સમતાના સ્વામી હોય છે. વસ્તુઓનું સ્વરૂપ જાણ્યા પછી રાગ-દ્રોષ થતા નથી. વિષ સદા મારક છે. અમૃત સદા જીવન આપનાર છે. આ વસ્તુમાત્રનું સ્વરૂપ છે. તેમાં જીવન-મરણની અપેક્ષા વિનાના મહાત્માને હર્ષ-શોક શું હોય ? પ્રીતિ-અપ્રીતિ કેમ હોય ?

વસ્તુની પ્રાપ્તિ જ ન થવાની હોય ત્યારે સમતા રાખવી તે અજ્ઞાનમૂલક સમતા છે. કારણ કે વસ્તુની લાલસા નાશ પામી નથી, હદ્યમાં ઝંખના ચાલુ છે. ઉત્તમ પુરુષો વિષયોની હાજરીમાં પણ રાગ-દેષ વિનાના હોય છે. અને અધમ પુરુષો વિષયોની ગેરહાજરીમાં પણ વિષયો માટે ઝુરતા હોય છે. બસે જીવોમાં આટલું મોહું અંતર છે. યોગી મહાત્માઓને દોષોના ક્ષયથી અને પરમ સંતોષ ગુણથી આ સમતા થયેલી છે. તેથી ભવ અને મોક્ષમાં કે જીવન-મરણમાં પણ ઉદાસીનતાવાળા હોય છે.

(૧૮) ઔચિત્યાચરણ - જ્યાં જ્યાં જે ઉચિત આચરણ જેવું હોય છે તે ઉચિત આચરણ અવશ્ય આચરે જ છે. અને અનુચિત આચરણના સદા ત્યાગી હોય છે. સંસારી જીવોમાં ઘણી વખત પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે કાર્ય ન થાય, ત્યારે સંસારમાં કંઈ સાર નથી એમ મનમાં માની લઈ નિષ્ઠિય થઈ ઉદાસીન થવાના અને ઉચિત આચરણથી પણ શૂન્ય બની જવાના સંસ્કારો હોય છે. એવું આ યોગીઓમાં સંભવતું નથી. સર્વ કાર્યોમાં, નાના-મૌટાની સાથેના વ્યવહારોમાં ઉચિત આચરણ સેવે જ છે. છતાં મનથી નિર્દેખ પણ વર્ત્ત છે. યોગીઓના જીવનની આ જ વિરોધતા છે. જો ઔચિત્ય-આચરણ જીવનમાં ન હોય તો યોગની સફળતા તો દૂર રહે, પરંતુ યોગદશાની યોગ્યતા પણ આવતી નથી.

(૧૯) વૈરનો નાશ - ઉપરોક્ત અનેક ગુણોની પ્રાપ્તિથી, દોષોના અભાવથી અને યોગસિદ્ધિના પ્રભાવથી વિશિષ્ટ સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થતી જાય છે. તે મહાત્માઓમાં તો મૈત્રી આદિ ભાવનાઓ હોવાથી વૈર છોતું નથી. પરંતુ તેઓમાં એવી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે કે તેઓના સાનિધ્યમાત્રથી જન્મજાત વૈરીઓનાં પણ વૈર નાશ પામે છે. તથા તેઓના પરિયયમાં આવનારા જીવોનાં પણ વૈર નાશ પામે છે. હિંસા, અસત્ય, યૌધ્ય, અખ્રાત આદિ પાપ આચરણ કરવાના સ્વભાવવાળા જીવો પણ યોગીઓના સાનિધ્યમાત્રમાં પણ તેવું પાપ કરવાની

ભાવનારહિત બની જાય છે. આ મોટી યોગસિદ્ધિ કહેવાય, આવી પ્રામથયેલી સિદ્ધિનો ઉપયોગ આ મહાભાગો પોતાના માટે તો કરતા નથી. પરંતુ યોગના પ્રભાવમાત્રથી જ પરમાંથી પણ પાપની વૃત્તિઓ ચાલી જાય છે.

(૨૧) ઋતંભરા બુદ્ધિ - ઋતં(સત્ય) બિભર્તિ(ધારયતિ) ઇતિ ઋતંભરા - સત્યને ધારણ કરનારી, વિપર્યાસ વિનાની, સમાધિયુક્ત, તટસ્થભાવવાળી, વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપને સમજનારી જે વિશિષ્ટ એવી પ્રજ્ઞા તે ઋતંભરા બુદ્ધિ કહેવાય છે. જૈનશાસ્ત્રોમાં કેવળજ્ઞાનની પ્રમાણિના પૂર્વકાળમાં કષપકશ્રેણિના કાળે આવતું જે “પ્રાતિભજાન” કહેવાય છે તે પ્રાતિભજાન કેવળજ્ઞાન રૂપી સૂર્યોદયની પૂર્વ “અરણ્યોદય” સમાન છે. જે પ્રાતિભજાન શાસ્ત્રજ્ઞાનની પરાકાઢારૂપ અને શાસ્ત્રોના આલંબનથી નિરપેક્ષ સ્વ-અનુભવ સ્વરૂપ હોય છે, તેના પૂર્વકાળમાં ભૂમિકા સ્વરૂપે જે બુદ્ધિ પ્રગટે છે તેને સાંઘ્યાદિ દર્શનશાસ્ત્રોને અનુસારે “ઋતંભરા” બુદ્ધિ કહેવાય છે. જૈનશાસ્ત્ર પ્રમાણે આ એક એવા પ્રકારની “વિશિષ્ટ બુદ્ધિ” કહેવાય છે કે જેનાથી લૌકિક અને લોકોત્તર પદાર્થોનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ જ્ઞાનવાની શાખમર્યાદા પૂર્ણ થાય છે. આત્મ-અનુભવ જ વસ્તુના સ્વરૂપને જ્ઞાને છે. આવી બુદ્ધિને ઋતંભરા પ્રજ્ઞા કહેવાય છે. તે આ ઋતંભરા બુદ્ધિ ગુણ આવિર્ભાવને પામે છે.

આ ગાથામાં કહેલા દોષનાશ, પરમતૃપ્તિ, વિશિષ્ટસમતા, ઔચિત્યાચરણ, વૈરીઓના વૈરનો નાશ, અને ઋતંભરા પ્રજ્ઞા, આ ગુણો જો કે નિષ્પત્ત યોગીના છે. એટલે કે જેનામાં યોગદશા આવિર્ભૂત (પ્રગટ) થઈ છે તેના છે. અને આવી નિષ્પત્ત યોગી દશા કષપકશ્રેણિમાં પ્રભાદર્શિકાળે આવે છે. તો પણ તે અવસ્થાના કારણસ્વરૂપ (પૂર્વભૂમિકા સ્વરૂપ) આ સ્થિરા અને કાન્તા દર્શિઓ છે. તેથી કારણ રૂપે આ ગુણો અહીંથી આંશિક રૂપે શરૂ થાય છે. સ્થિરા-કાન્તા દર્શિથી શરૂ થયેલા આ જ ગુણો પ્રભા દર્શિમાં ફાલ્યાહૂલ્યા થાય છે. સ્થિરા

દસ્તિના અંતે અને કાન્તા દસ્તિના ગ્રારંભે જે જે ગુણો આવે છે, તે તે અહીં સમજાવ્યા છે. તદુપરાંત સાંખ્યદર્શનાદિમાં પતંજલિ આદિ ઋષિકૃત શાસ્ત્રોમાં અન્ય યોગાચાર્ય પુરુષોએ યોગનાં જે જે ચિહ્નો કહ્યાં છે, તે પણ આ પાંચમી દસ્તિના અંતે જાણવાં. ॥૩॥

ચિહ્ન યોગનાં રે જે પરગ્રંથમાં, યોગાચારય હિંકુ ।
પંચમ દસ્તિ થકી સવિ જોડીએ, એહવા નેહ (તેહ) ગરિંકુ ॥
॥ ધન ધન૦ ॥૪॥

ગાથાર્થ - પરદર્શનના ગ્રંથોમાં યોગાચાર્ય પુરુષોએ યોગનાં જે જે ચિહ્નો કહ્યાં છે તે તે પાંચમી દસ્તિથી જાણવાં, આવા પ્રકારના ગુણોથી ગરિંક (ગુણયુક્ત) તે યોગી મહાત્માઓ હોય છે. ॥૪॥

વિવેચન - ઉપરની ૧ થી ૩ ગાથામાં કહેલા ગુણો (લક્ષણો) તો યોગી મહાત્મામાં હોય જ છે. પરંતુ તે ઉપરાંત પણ સાંખ્યદર્શન આદિના અન્ય અન્ય યોગાચાર્ય ઋષિ મુનિઓએ યોગદશાની નિષ્પત્તામાં જે જે લક્ષણો(ચિહ્નો) કહ્યાં છે તે તે લક્ષણો અંશરૂપે (કારણ સ્વરૂપે) પૂર્વભૂમિકાપડો આ પાંચમી દસ્તિથી જીણી લેવાં, તેની શરૂઆત અહીંથી-પાંચમી દસ્તિથી થાય છે. જો કે આ લક્ષણો નિષ્પત્ત યોગી મહાત્મામાં જેવાં પ્રગટ હોય છે તેવાં અહીં હોતાં નથી તો પણ વેદસંવેદપદના પ્રતાપે સૂક્ષ્મબોધ હોવાથી અહીંથી જ આ લક્ષણો શરૂ થવા માંડે છે. તે અન્યદર્શનકારોએ તેઓના શાસ્ત્રોમાં કહેલાં લક્ષણો અહીં ઉપાધ્યાયજી મહારાજશ્રીએ કહ્યાં નથી, ફક્ત ત્યાંથી જોઈ લેવા ભલામણ કરી છે. છતાં ઉપકારક હોવાથી તેઓના શાસ્ત્ર પ્રમાણે અહીં સમજાવાય છે, તે ૨૧ લક્ષણો છે.

અલૌલ્યમારોગ્યમનિષુરત્વં, ગન્ધઃ શુભો મૂત્રપુરીષમલ્યમ् ।

કાન્તિ: પ્રસાદ: સ્વરસૌમ્યતા ચ, યોગપ્રવૃત્તઃ: પ્રથમં હિ ચિહ્નમ् ॥૧॥

મैત्र્યાદિયુક્તં વિષયેષ્વચેતઃ, પ્રભાવવદ્વૈર્યસમન્વિતં ચ ।

દ્વાન્દ્રૈરધૃષ્યત્વમભીષ્ટલાભઃ, જનપ્રિયત્વં ચ તથા પરં સ્યાત् ॥૨॥

દોષવ્યાપાય: પરમા ચ તૃપ્તિરૌचિત્વયોગ: સમતા ચ ગુર્વી ।

વૈરાદિનાશોઽથ ત્રણતમ્ભરા ધી નિષ્પન્નયોગस્ય તુ ચિહ્નમેતત् ॥૩॥

અર્થ - નીચે મુજબ કુલ ૨૧ લક્ષણો(ચિહ્નો) નિષ્પન્નયોગીનાં છે.

- (૧) અલોલુપતા - ઈન્ડ્રિયોના વિષયોમાં લોલુપતા - તૃષ્ણા ન હોય.
- (૨) આરોગ્ય - હિત-મિત આદારાદિથી અને યોગપ્રભાવથી શારીરિક રોગો ન હોય.
- (૩) અનિષ્ટુરતા - હૃદયમાં કૂરતા-કઠોરતા ન હોય, દવ્યદયા અને ભાવદયા હોય.
- (૪) શુભગંધ - શરીરમાંથી ગુલાબાદિના પુષ્પોની જેમ ચોતરક સુગંધ ફેલાય.
- (૫) મૂત્રવિષા અલ્ઘ - સારી પાચનકિયાથી મૂત્ર અને વિષાની અલ્ઘતા હોય છે.
- (૬) કાન્તિ - શરીરનું તેજ - લાંબેઘ્ય વધારે હોય છે.
- (૭) પ્રસાદ - યોગદશામાં જ ચિત હોવાથી માનસિક ધર્ષી પ્રસતતા હોય છે.
- (૮) સ્વરસૌમ્યતા - કંઠનો સ્વર અત્યન્ત કોમળ, મધુર અને લોકપ્રિય હોય છે. યોગદશાનાં આ પ્રથમ આઠ ચિહ્નો છે.
- (૯) મૈત્ર્યાદિવાસિતચિત - મન મૈત્રી આદિ ચારે ભાવનાઓથી વાસિત હોય છે.
- (૧૦) વિષયોમાં અચિતવૃત્તિ - મન પાંચ ઈન્ડ્રિયોના વિષયોમાં આસક્ત બનતું નથી.
- (૧૧) પ્રભાવવાળું ચિત - મન પ્રભાવવાળું - તેજવાળું - બંદિષ હોય છે.

- (૧૨) ધૈર્યવાળું ચિત્ત - મન ધીરતાવાળું - સહનશીલ હોય છે.
- (૧૩) દન્દોથી અધૃત્ય - સુખદુઃખ, લાભાલાભ આદિ જોડકાઓમાં પણ પરાલવ ન પામે તેવું મન હોય છે.
- (૧૪) અભીષ્ટલાભ-મનોવાંછિત ફળે, મનમાની સાધનામાં સકળતા મળે.
- (૧૫) જનપ્રિયત્વ - યોગયુક્ત પવિત્ર જીવનના કારણે લોકોમાં પ્રિય બને.
- (૧૬) દોષવ્યપાય - રાગ-દ્રોગ આદિ દોષોનો ઝાસ-નાશ થાય, ઘટી જાય.
- (૧૭) પરમત્વમિ - આત્મના ગુણો પામ્યાનો પરમ આનંદ હોય.
- (૧૮) ઔચિત્યયોગ - સર્વ વ્યવહારોમાં ઔચિત્ય પૂર્ણ આચરણ કરે.
- (૧૯) ગુર્વી સમતા - અતિશય સમતા રાખે.
- (૨૦) વૈરાદિનાશ - વૈર આદિ દુર્ગુંજોનો નાશ થાય, વૈરીઓનાં પણ વૈર જાય.
- (૨૧) ઋતંભરા બુદ્ધિ-શાખાદિના આલોભન નિરપેક્ષ વિશિષ્ટ બુદ્ધિ પ્રગટે.

ઉપરોક્ત ૨૧ લક્ષણો અન્ય શાખાઓમાં કલ્યાં છે તેમાંના ઘણાંખરાં પૂર્જ્ય ઉપાધ્યાયજી મ. શ્રીએ પણ આ ઢાળની આ ત્રણા-ચાર ગાથામાં કલ્યાં જ છે. આ જ વાત યોગદાસમુચ્યયની ગાથા ૧૬૧ની ટીકામાં જણાવી છે. આ પ્રમાણે પાંચમી દસ્તિના અંતે અને છહીદસ્તિના પ્રારંભે થતા ગુણ-લાભો જણાવીને હવે કાન્તા નામની છહીદસ્તિનું વર્ણન પૂર્ણ ઉપાધ્યાયજી મ. શ્રી જણાવે છે. ॥૪॥

છહી દિદ્દી રે હવે કાન્તા કહું, તિહાં તારાભ પ્રકાશ ।
તાવમીમાંસા રે દઠ હોયે, ધારણા નહી અન્યશુતનો સંવાસ

॥ ધન - ધન૦ ॥ ૫ ॥

ગાથાર્થ - હવે છહી કાન્તા દસ્તિનું વર્ણન કરું છું. ત્યાં તારાના પ્રકાશ સમાન જ્ઞાન છે. તાવમીમાંસા નામનો પ્રબળ ગુણ હોય છે. ધારણા નામનું યોગાંગ પ્રવર્તે છે. અને અન્યશુતનો સહવાસ(અન્યમુદ્ર) નામનો દોષ આ દસ્તિમાં સંભવતો નથી. ॥૫॥

વિવેચન - કાન્તા નામની આ છઢી દર્શિમાં નીચે મુજબ ભાવો હોય છે.

- (૧) શાનદશા - તારાના પ્રકાશ જેવી દીર્ઘકાળ અને દીર્ઘકોત્રવર્તી શાનદશા હોય છે.
- (૨) તત્ત્વમીમાંસા - આત્મહિતકારી તત્ત્વોની મીમાંસા (વિચારણા) પ્રવર્તે છે.
- (૩) ધારણા - જાહેલા જ્ઞાનના વિખયોમાં મનની સ્થિરતા ઘણી હોય છે.
- (૪) અન્યમુદ્રાધત્ત્વાગ - અન્ય શ્રુતના પરિચય ને સહવાસનો ત્યાગ હોય છે.

પાંચમી સ્થિરા દર્શિમાં જે શાનદશા છે, તેના કરતાં આ કાન્તા દર્શિમાં જ્ઞાનદશા સાચિશેષ હોય છે. તે વાત એક ઉપમાથી સમજાવે છે. સ્થિરા દર્શિમાં જ્ઞાનદશા રત્નની કાન્તિતુલ્ય હોય છે. અને અહીં તે જ જ્ઞાનદશા તારાની કાન્તિ સમાન છે. રત્નની કાન્તિ અમૃકોત્ર સુધી જ વાપે છે. તારાની કાન્તિ સમસ્ત લોકમાં દૂર દૂર ક્ષેત્ર સુધી વાપે છે. રત્ન કેની પાસે હોય તે જ રત્નની કાન્તિ જોઈ શકે છે. અથવા તેની આજુબાજુ ઉભેલા કેટલાક મનુષ્યો જ રત્નની કાન્તિ જોઈ શકે છે. જ્યારે તારાની કાન્તિ સમસ્ત વિશ્વના લોકો જોઈ શકે છે. આ રીતે બમેની કાન્તિમાં ઘણું મોટું અંતર છે. એથી આ દર્શિમાં જ્ઞાનદશા વધારે વિકસિત છે. તે જ્ઞાવવા માટે તારાની પ્રભાની ઉપમા આપી છે.

જ્ઞાનદશા વિશેષ વિકાસ પામી હોવાથી, તત્ત્વોનો સૂક્ષ્મબોધ થયો હોવાથી તે સંબંધી ઊડી મીમાંસા (ચિંતવણા -વિચારણા) અહીં પ્રવર્તે છે. જેમ જેમ જ્ઞાન વધે તેમ તેમ વૈરાગ્ય વધે, સાંસારિક ભાવોનો રાગ ઘટ્યો છે. તેથી સંસારનો ઉચ્છેદ કેમ થાય ? ભવોની સમાનિ કરી આ આત્મા શુદ્ધ-શુદ્ધ કેમ બને ? તેની સદ્ગુરીચારણા સાચિશેષ પ્રમાણમાં અહીં ખીલે છે. આવી વિચારણા કરતાં કરતાં

સમ્બળણ દ્વારા સર્વવિરતિલાવ તરફ જવા આ આત્મા પ્રેરાય છે. તત્ત્વજ્ઞાન મેળવ્યું હોય, પરંતુ તત્ત્વની મીમાંસા (વિચારણા) જો ન કરે તો નવપૂર્વી અભવ્યાહિની જેમ તે આત્માઓ તત્ત્વજ્ઞાનનું ધર્થાર્થ ફળ પામતા નથી. કેવળ એકલું જ્ઞાનમાત્ર પાંડિત્ય આપવા દ્વારા અહંકારાદિનું જ કારણ બર્પી છે. જ્ઞાનપ્રાપ્તિની સાથે વિચારણાનો તાલ મળે તો જ સંસારની ભયાંકરતા સમજાય, તેના ત્યાગની ભાવના જન્મે, મુમુક્ષુ એવો આ આત્મા સર્વવિરતિ માટેનો ઉત્કટ પ્રપણ કરવાનો આરંભ કરે. આવા પ્રકારની તત્ત્વમીમાંસા કરવાથી સંસારનો નિર્વદ અને મુક્તિની તીવ્ર સ્વૃદ્ધા સ્વરૂપ સંવેગગુણ પ્રગટે છે. જ્ઞાનગુણ દ્વારા પ્રામ કરવા યોગ્ય નિર્વદ અને સંવેગ ગુણ તથા સર્વવિરતિ આદિ ફળ જો પ્રામ ન થાય તો જ્ઞાનગુણ પણ શું કામનો? જે વસ્તુ આપણી પાસે હોય છીતાં તે વસ્તુ તેનું પોતાનું કાર્ય જો આપણામાં ન ઉત્પણ કરે તો તે વસ્તુની પણ શું કિમત? તેવી ઉત્તમ તત્ત્વમીમાંસા અહીં પ્રવર્તે છે.

જૈનમ् જ્યતિ શાસનમ्
.com

આ દસ્તિમાં “ધારણા” નામનું યોગનું અંગ પ્રવર્તે છે. શાસ્ત્રમાં દેશબન્ધશીખતસ્ય ધારणા(પાતંજલ ૩-૧) ચિત્તને પોતાના નિયત એવા ઘેય સ્થાનમાં સ્થિર કરવું તે ધારણા કહેવાય છે. મન સ્થિર થવાથી વચન અને કાયા આપોઆપ સહજપણો સ્થિર થાય છે. તેથી તન્મયતા- એકાગ્રતા દઢ થાય છે. અહીં યોગી મહાત્માઓનાં ચિત્ત વિષયવિકારોથી અનાસક્ત છે. શૌચ-સંતોષાદિ ગુણો સારી રીતે અભ્યસ્ત કરેલ છે. ઠંન્ધિયો જીતી લીધી છે. એટલે મનને બીજે ભટકવાનું ગમતું જ નથી. જ્ઞાનગંગામાં રક્ત રહેવાનું જ ગમે છે. તત્ત્વમીમાંસા ગુણ દ્વારા જેમ જેમ ભગવત્તે કહેલાં તરફો સુંદર રીતે પુણિપૂર્વક સમજાય છે તેમ તેમ મન તેમાં જામી જાય છે. મન ખૂબ જ સંતોષ અને હર્ષપૂર્વક આ જ્ઞાનગંગામાં સ્નાન કરતું થઈ જાય છે.

મનને વીતરાગપ્રણીત શાન ગમી ગયું હોવાથી, પુક્તિયુક્ત લાગવાથી અને ત્યાં જ રમણતા હોવાથી અન્ય એવાં મિથ્યાદિઓનાં શાખો વાંચવાં-ભાષવાં કે જોવાં ગમતાં નથી. તેનો પરિચય કરવો કે તે મિથ્યાજ્ઞાનવાળા છોની સાથે સહવાસ કરવો પણ ગમતો નથી. એટલે કે “અન્યમુદ” નામનો ચિત્તનો દોષ અહીં સંભવતો નથી. વીતરાગ પરમાત્મા પ્રણીત શાખથી અન્ય શાખોમાં મુદ્દ એટલે હર્ષ-પ્રીતિ કરવી તે ગમતી નથી. તથા વિવક્ષિત અથું કોઈપણ એક અનુષ્ઠાન કરતા હોઈએ ત્યારે બીજા અનુષ્ઠાનમાં મન પરોવવું તે પણ અન્યમુદ દોષ કહેવાય છે. જેમ કે ચૈત્યવંદન કરતા હોઈએ તે જ કાળે મૂળનાયક ભગવાનનો પ્રક્ષાલ થતો હોય તો તે વખતે પ્રક્ષાલ કરવામાં ચિત્ત મુકવું. તથા વૈયાવચ્ચ કરતા હોઈએ ત્યારે સ્વાધ્યાયના રાગથી તેની ચિંતા કરવી તે સર્વે અન્યમુદ દોષ છે. આ દોષથી પ્રથમ આચરેલા અનુષ્ઠાનમાં ચિત્ત સ્થિર થતું નથી. આ દોષ કરેલા અનુષ્ઠાનમાં અંગારાની વર્ખાતુલ્ય છે. આપણે બધા ટુંકા સમયમાં બધું જ કરી લેવાની ઘેલછાવાળા હોઈએ છીએ અને તેથી જ જ્યાં ત્યાં દોડાદોડી કરનારા અને ઘણું કાર્ય કર્યું તેનો સંતોષ માનનારા થઈએ છીએ. પરંતુ વીતરાગ પરમાત્માએ જે કાળે અને જે વિધિથી ધર્માનુષ્ઠાન કરવાનાં કલ્યાં છે તે કાળે અને તે વિધિથી થાય તો જ નિર્જરાનું કારણ બને છે. આજ્ઞાયુક્ત ધર્માચયરણ એ જ આરાધના છે. પરંતુ ઘણું કાર્ય કરી લેવું, જલ્દી જલ્દી કરી લેવું, વહેલું-મોહું કરી લેવું, આવી આવી કુટેવોથી આપણા છોવો ટેવાયેલા છે. સૌથી શ્રેષ્ઠ માર્ગ તે છે કે ભગવાનની આજ્ઞા પાળવી. આજ્ઞાને અનુસારે ચાલવું. જો આટલું બરાબર સમજાઈ જાય તો આ અન્યમુદ દોષ અને આવી ખોટી ખોટી ઘેલછાઓ ઘણી ઘણી ઓછી થઈ જાય. અને આત્માનું કલ્યાણ થવાનો પ્રસંગ બહુ નજીક આવી જાય. ॥૫॥

મન મહિલાનું રે વહાલા ઉપરે, બીજા કામ કરેત ।
તેમ શ્રુતધર્મ રે એહમાં મન ધરે, જ્ઞાનાક્ષેપકવંત ॥
॥ ધન ધન૦ ॥૬॥

ગાથાર્થ - જેમ ઉત્તમ પતિપ્રતા સ્વીનું મન બીજાં બીજાં કામો કરવા છતાં પોતાના વહાલા(પતિ) ઉપર જ હોય છે. તેવી જ રીતે જ્ઞાનમાં આકર્ષાયેલા ચિત્તવાળા મુનિનું મન શ્રુતધર્મમાં જ લીન હોય છે. ॥૬॥

વિવેચન - છહી કાન્તા દસ્તિમાં આવેલા આત્માઓ વેદસંવેદયપદ તથા સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણો પામેલ છે. સૂક્ષ્મબોધ અને તત્ત્વમીમાંસા દ્વારા ઉત્તમ એવું શ્રુતજ્ઞાન - સમ્યગ્જ્ઞાન પણ પામેલા છે. પરંતુ દેશવિરતિ તથા સર્વવિરતિ રૂપ ચારિત્ર આવ્યું પણ હોય અને ન પણ આવ્યું હોય. અહીં પ્રામ થયેલા સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાનના પ્રભાવે સંસારના કોઈપણ લોગ વિષયમાં આનંદ આવતો નથી. મન ગોઠતું નથી. માત્ર મુજિતમાં અને પ્રામ થયેલાં મુજિતાં સાધનોમાં જ મન ચોટેલું રહે છે. પૂર્વબદ્ધ ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ઉદ્યથી ઘરસંસાર કદાચ છુટ્યો ન હોય તો તે ઘરસંસાર સંબંધી બધી જ કાર્યવાહી કરે છે. પરંતુ તેનું મન તો સતત શ્રુતધર્મની પ્રવૃત્તિ અને પરિણાતિમાં જ લીન રહે છે. જેમ ઉત્તમ પતિપ્રતા કોઈ સ્વી હોય તો તે તેના ઘરનાં સર્વ કાર્યો કાયાથી કરતી હોય છે. પરંતુ તેનું મન તો તેના વહાલા ઉપર એટલે પોતાના પતિ ઉપર જ વર્તતું હોય છે. તેમ કાન્તા દસ્તિમાં વર્તતા યોગીનું મન ઘરનો ધંધો-વ્યવસાય કરતા હોય ત્યારે શ્રુતધર્મની પ્રવૃત્તિ ન હોવા છતાં પણ તેમાં જ પ્રવર્તતું હોય છે.

આ મહાત્માઓની જ્ઞાનમાં પ્રવૃત્તિ જ એવી હોય છે કે ચિત્ત તેમાં આકર્ષાયેલું જ રહે. એટલે કે ચિત્તાક્ષેપક - ચિત્તને બરાબર જકડી રાખે - પકડી રાખે, તેવા જ્ઞાનવાળા હોય છે. જ્ઞાન અને દર્શન આ બે ગુણોની પ્રાપ્તિ થઈ હોવા છતાં ચારિત્રની હજુ પ્રાપ્તિ આ. ૧૨

વિકલ્પવાળી હોવાથી તેની પ્રામિની ઘડી ઝંખના અને અપ્રામિનું ઘડું જ દુઃખ વર્તતું હોય છે. સર્વત્યાગને પ્રામ કરવા માટે જ્ઞાનોપયોગમાં સદા મસ્ત રહે છે. પ્રામ થયેલાં મુજિતનાં બે સાધનોનો સફળતાપૂર્વક પૂરેપૂરો પ્રયત્ન કરી અપ્રામ એવા ત્રીજા સાધનને મેળવી લેવા પૂરેપૂરી કોશિષ્ય કરે છે. જે જ્ઞાન અને દર્શનાદિ ગુણો આત્માનું અવશ્ય કલ્યાણ કરનારા છે પરંતુ અપૂર્ણ સાધનસામગ્રી હોવાથી વિરતિ મેળવીને પરિપૂર્ણ સામગ્રીવાળા બનવા માટે અને અલ્યકાળમાં મુજિત પ્રામ કરવા તીવ્ર ઈચ્છા રાખે છે.

કોઈપણ મનુષ્ય પૈસો કમાવવા દુકાન કરે, ફરનીચર કરે, સારો માલ લાવે અને વ્યવસ્થિત ગોઠવે, એટલે પૈસો કમાવવાની સર્વ સામગ્રી મેળવી. પરંતુ દુકાન - ફરનીચર અને માલ માત્ર જોઈ જોઈને જ જો રાજુ થાય, ધંધો કરે નહીં, માલ વેચવા પ્રયત્ન કરે નહીં, અને સારો નકો બેસે તેનું ધ્યાન રાખે નહીં તો તે દુકાન આદિ સામગ્રી ધારેલું ફળ આપે નહીં. તેવી જ રીતે અહીં દર્શન-જ્ઞાનાદિ ગુણ સામગ્રી પામીને જો આ જીવ પ્રમાદ કરે, આળસુથાય અને મળેલી સામગ્રીનો શેખગુણોની પ્રામિ માટે અપ્રમત્તાબાવે જો ઉપયોગ ન કરે તો સાચી સફળતા મેળવે નહીં. તેથી આ મહાત્માઓ સંસારનું ગમે તે ડામ કરતા હોય તો પણ તેઓનું મન પતિગ્રતા ખીના ચિત્તની જેમ શ્રુતધર્મની આરાધનામાં જ, તત્વજ્ઞાન મેળવવામાં જ, તેની વિચારણામાં જ વર્તતું હોય છે. અન્યત્ર નહીં. ॥૬॥

પ્રશ્ન - ચિત્ત જ્ઞાન-દર્શનમાં આકર્ષિયેલું જ રહે એવું ઉત્તમોત્તમ જ્ઞાન ભલે અહીં છે. એટલે કે ચિત્તાક્ષેપક જ્ઞાનવાળા આ મહાત્માઓ છે. તો પણ અવિરતિનો ઉદ્ય સંભવિત હોવાથી સાંસારિક લોગોમાં અને ધરના વ્યવસાયમાં ગુણવાનું આવવાનું જ છે. તેથી યોગમાર્ગની સાધનામાં શું વિઘ્નો નહીં આવે ? અર્થાત્ વિઘ્નો આવશે જ. તેનો ઉત્તર આપતાં ગ્રંથકારક્ષી ઉપાધ્યાયજી મ. શ્રી જણાવે છે કે -

એહયે જ્ઞાને રે વિધન નિવારણો, ભોગ નહીં ભવહેત ।
નવિ ગુણ દોષ ન વિષયસ્વરૂપથી, મન ગુણ-અવગુણ ખેત
॥ ધન ધન૦ ॥ ૭ ॥

ગાથાર્થ - વિઘ્નોનું નિવારણ કરે એવું જ્ઞાન હોવાથી ભોગો
એ ભવહેતુ બનતા નથી. માત્ર વિષયોના સેવનથી ગુણ પણ થતો
નથી અને દોષ પણ થતો નથી. કારણ કે મન જ માત્ર ગુણ-
અવગુણનું કારણ છે. ॥૭॥

વિવેચન - સાંસારિક ભાવો અસાર છે. તુચ્છ છે. ક્ષણમાત્ર જ
સુખદાયી છે અને દીર્ઘકાળ ચાલે તેટલા દુઃખોને આપનારા છે. અનેક
પ્રકારના રાગ-દ્વેષને કરાવનારા છે. ક્લોશ-કંકાસ અને કડવાશ આપનારા
છે. આત્મતત્ત્વનું સ્વરૂપ જુદી જ જાતનું છે. તે શુદ્ધ-બુદ્ધ-જ્ઞાનાદિ ગુણ
સંપત્ત તત્ત્વ છે. હત્યાદિ આધ્યાત્મિક ભાવવાહી એવું શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન આ
મહાત્માઓને વર્તે છે. તેથી યોગના પ્રભાવથી આવા ઉત્તમ જીવોને
વિઘ્નો આવતાં જ નથી. અને કદાચ પૂર્વબદ્ધ કર્માદ્યથી આવે તો પણ
વિઘ્નોનું નિવારણ કરે તેવું ઉચ્ચકોટિનું જ્ઞાન વર્તે છે. તેથી વિઘ્નો એ
વિઘ્નરૂપ આ મહાત્માઓને થતાં નથી. જ્ઞાનના બણે ભોગોની અસારતા
સમજે છે. તેથી મન તેમાં લગાવતા નથી. તેથી ભોગો તેઓને ભવહેતુ
થતા નથી.

આ મહાત્માઓને જે જ્ઞાનદશા વર્તે છે, તે સામાન્ય નથી.
પરંતુ ચિત્તાક્ષેપકજ્ઞાનદશા છે. ચિત્ત તેમાં જ લીન રહે. આવું વિશિષ્ટ
જ્ઞાન હોવાથી અવિરતિ લાવે એવા કર્મોના ઉદ્યથી થનારી વિષયોની
ભોગપ્રવૃત્તિ સંસારનું કારણ બનતી નથી. કારણ કે કેવળ કાયિક
વિષયપ્રવૃત્તિ વિશિષ્ટ બંધહેતુ થતી નથી. તેની સાથે મન ભણે તો જ
ભવહેતુ થાય છે. મનની લીનતા વિના કેવળ કાયા દ્વારા ભોગોમાં
કરેલી પ્રવૃત્તિથી આત્માને કોઈ ગુણ(કાયદો) પણ થતો નથી. અને
આત્માને કોઈ વિશિષ્ટ દોષ(નુકશાન) પણ થતું નથી. માત્ર વિષયની

પ્રવૃત્તિ કે નિવૃત્તિ ગુણ કે દોષને કરનારી નથી. પરંતુ જો તેમાં મન ભળે, મનની રસિકતા આવે, મનના શુભ-અશુભ અધ્યવસાય મળે, તો જ તે ભોગપ્રવૃત્તિ ભવહેતુ થાય છે.

“મનની રસિકતા” એ જ મુખ્ય બંધહેતુ છે. ભોગપ્રવૃત્તિ ન હોય છતાં મનની રસિકતા હોય તો કર્મબંધ થાય જ છે. જેમ તંદુલીયો મત્સ્ય મોટા મત્સ્યની જેમ આહારપ્રવૃત્તિ કરતો નથી, ફક્ત મનથી જ હિંચે છે. છતાં મૃત્યુ પામીને નરકે જાય છે. પ્રસન્નયંત્ર મુનિ કાઉસર્ગ મુદ્રામાં મનથી જ યુદ્ધ કરે છે છતાં નરકયોગ્ય કર્મ બાંધે છે. અને તીર્થકરાદિ મહાત્માઓ ધરમાં વિવાહિત જીવનમાં વર્તે છે. ભરત મહારાજા આરીસાબુવનમાં છે. મરુદેવા માતા હાથી ઉપર છે. પૃથ્વીચંદ રાજી રાજગાદી ઉપર છે. ગુજરાત લગ્નકિયામાં છે. છતાં મનથી અલિમ છે. તેથી આ સર્વની આ પ્રવૃત્તિ ભવહેતુ થતી નથી. તેથી કર્મબંધ કે કર્મક્ષયનું પ્રધાનતર કારણ મનના પરિણામ જ છે. અન્ય શાખોમાં પણ કહ્યું છે કે -

તહ કાયપાષણો ણ પુણ, ચિત્તમહિકિચ્ચ બોહિસત્ત તિ।
હોંતિ તહ ભાવણાઓ, આસયજોગેણ સુદ્ધાઓ ॥ યોગશતક ગાથા ॥૮૮॥

શ્રુતધર્મે મનો નિત્યં, કાયસ્ત્વસ્યાન્યચેષ્ટિતે।
અતસ્ત્વાક્ષેપકજ્ઞાનાન ભોગ ભવહેતવઃ ॥ યોગદસ્તિ ॥ ૧૬૪॥

આ પ્રમાણે શ્રુતધર્મમાં જ મન લીન હોવાથી અને અન્ય ચેષ્ટાઓમાં માત્ર કાયાથી જ જોડતા હોવાથી તથા ચિત્તને આકર્ષી રાખે એવું વિશિષ્ટ જ્ઞાન હોવાથી આ મહાત્માઓને ભોગસેવન એ ભવહેતુ બનતું નથી. ॥ ૭ ॥

માયાપાણી રે જાણી તેહને, લંધી જાય અડોલ ।
સાચું જાણી રે તે બીતો રહે, ન ચણે ડામાડોળ ॥
॥ ધન ધન૦ ॥૮॥

ગાથાર્થ - માયામય પાણીને (ઝંજવાના જળને) આ આભાસ માત્ર છે. એમ જે સમજે છે તેઓ તે પાણીને અડોલપણે ઓળંગી જાય છે અને જેઓ તેને સાચું પાણી માને છે, તેઓ બીતા ફરે છે. અને ડમાડોળ થયા છતા આગળ ચાલતા નથી. ॥ ૮ ॥

વિવેચન - “સંસારનું સુખ સાચે જ ઝંજવાના જળ જેવું (માયામય પાણી જેવું) છે.” આવું અનંત જ્ઞાનીઓનું વચન છે. પરંતુ જેઓનું ચિત્ત વૈરાગ્યરંગથી રંગાએલું છે. જેઓના જીવનમાં અધ્યાત્મ વસ્યું છે, તેઓને જ આ સત્ય સમજાય છે. જે ભોગસુખો છે. તે પ્રામ કરવામાં પડા ઘણાં દુઃખો જ સહન કરવાં પડે છે. કેટલાય માણસોની સીપારસ કરવી પડે છે. તથા (પરાધીનતા - દીનતા) વહોરવી પડે છે. પ્રામ થયા પછી તેને સાચવવાની અને કોઈ ભાગ ન પડાવી જાય તેની ચિંતાઓનો કોઈ પાર નથી. અને છતાં પણ પાપોદ્ય જાગતાં નાશ પામી જાય ત્યારે તો વિદોગનું દુઃખ તો અવર્જનીય જ છે. એટલે યોગી-અધ્યાત્મી-વૈરાગી મહાત્માઓ આ સુખને સુખાભાસ સમજે છે. તેની લાલચમાં ફસાતા નથી. તેના તરફ નજર પણ નાખતા નથી. અને સડસડાટ આ સંસારમાંથી પ્રયાણ કરી પાર ઉત્તરી જાય છે. આ વાત એક ઉદાહરણથી સમજાવે છે કે ઝંજવાના જળને જેઓ આ માયાજળ છે એમ સમજે છે. તેઓ તે જળથી કે જળ ઉપર આભાસ થતા તરંગોથી ભય પામ્યા વિના અડોલપણે (ગલ્ભરાયા વિના - ભયભીત થયા વિના) શીଘ્ર તે જળને ઓળંઘી જાય છે. તેમ આ મહાત્માઓ સંસારનાં સુખોને સુખાભાસ માત્ર છે એમ સમજી ભય પામ્યા વિના, તેના તરફ દિલ્હીપાત(અલ્ય પણ આસક્તિ) કર્યા વિના વેગે વેગે સંસાર પાર કરી જાય છે. પરંતુ જે જીવો ભોગી છે. ભોગમાં આસક્ત છે. ભોગના જ રસિક છે તેઓ આ જ સાચું સુખ છે એમ માની અની પાછળ દોડે છે. અને અનેક ઉપાધિઓ તથા ભયો પામ્યા છતા, ડમાડોળ ચિત્તવાળા થયા છતા, પ્રામિમાં અલ્યસુખ અને અપ્રામિ તથા

વિયોગમાં અપાર દુઃખ પામ્યા છતા, અસ્થિર ચિત્તવાળા બને છે. અને શું કરવું ? તેનો કંઈ રહ્યો સૂક્ષ્મતો નથી. આગળ વિકાસ પામતા નથી. એમ તે જ ઝંજવાના જળને જે માયામય જળ નથી જાણતા અને સાચું જ પાણી છે. એમ માની બેસે છે તે ઘણું પાણી અને પાણીના તરંગોના બ્રમ દેખતો છતો બીતો રહે છે. ભય પામતો જ રહે છે. જો હું આગળ જઈશ તો આ પાણીનું પૂર અને મોજાં હમણાં જપાટાબેર આવશે અને મને ખેંચી જશે એમ માનતો છતો ડામાડોળ - અસ્થિર ચિત્તવાળો બને છે. અલ્ય પણ આગળ પગ માંડતો નથી, ચાલતો નથી. “હાય બાપ, હવે મારું શું થશે.” એવા વિચારોથી ર્ધ્યા જ કરે છે. તેમ ભોગી જીવો આ સંસારનાં સુખો તે સુખાભાસ હોવા છતાં પણ તેને સાચાં સુખો માની તેમાં ખુંચ્યા છતા ત્યાં જ રહે છે. ॥૮॥

જન સાહિત્ય
નિનસ્ટ
જીનમ् જ્યાન શાસ્ત્રનમ्
॥ ધન ધન૦ ॥ ૮ ॥

ભોગતત્ત્વને રે એ ભય નવિ ટળે જૂઠા જાણે રે ભોગા
તે એ દિષ્ટિ રે ભવસાગર તરે લહે વળી સુયશ સંયોગા॥

ગાથાર્થ - ભોગોને જ તત્ત્વ માનનારા જીવોને ભય ટળતો નથી, યોગીઓ આ ભોગને જૂઠા સમજે છે. તેથી આ દિષ્ટિના બળે ભવસાગર તરી જાય છે. અને ઉત્તમયશના સંયોગને પામે છે. ॥૯॥

વિવેચન - ઉપરની ગાથામાં કહેલી વાત જ આ ગાથામાં વધારે સ્પષ્ટ કરે છે - જે લોકો પુણ્યના ઉદ્યજન્ય સાંસારિક સુખોને સાચાં સુખો જ માને છે તેઓની તે તરફની લાલસા ઓછી થતી નથી. તેથી તેની જ પ્રાસિ માટે મહા આરંભ-સમારંભ આદિ અદારે પાપસ્થાનકો સેવીને ચીકણાં કર્મો બાંધીને સંસારમાં જ રહે છે અને તે સુખોની પ્રાસિમાં આવતા ભયો ઓછા થતા નથી. બલ્કે ભયો અને ઉપાધિઓ વધે જ છે. કારણ કે સંસારની સર્વ પરિસ્થિતિઓ ઉપાધિઓથી અને ભયોથી ભરેલી જ છે.

પરંતુ તે સુખો એ ડિપાકના ફળની જેમ પરિણામે અનંત દુઃખદાયી જ છે, જેમ દુર્જનની મીઠી વાગી પણ દુઃખદાયી જ હોય છે, તેમ સમજ આ સંસારનાં સર્વ સુખોને યોગી મહાત્માઓ જુદાં જાણે છે. તેથી ડરતા નથી, તેની લાલચયાં ફસાતા નથી. તેની પ્રાપ્તિ માટે અન્યાય- અનીતિ કે મહાપાપ કરતા નથી. તેથી ચીકણાં કર્મો બાંધતા નથી. જે આત્માઓ આ વિષયભોગોને અપારમાર્થિક સમજે છે, તેઓ તેની આસક્તિ કરતા નથી. છદ્રી દસ્તિનો આવો ગ્રભાવ હોવાથી વિષયભોગોને અતાત્ત્વ સમજવાના કારણે ભોગોના સમૂહમાંથી પણ (એટલે રાજ્યઋરદ્ધિ જેવા સુખમાંથી પણ) કોઈપણ જાતના વિદ્ધા વિના મોક્ષમાર્ગ તરફ જ વેગે વેગે ચાલવા માડે છે.

પૂર્વબદ્ધ પુણ્યોદયજન્ય ભોગસંપત્તિ પણ પારમાર્થિકપણે પ્રામથ્યેલી ધર્મપ્રવૃત્તિનો પ્રતિબંધ કરી શકતી નથી. જે વાયુ દીપકનો નાશ કરે છે તે જ વાયુ મહાદાવાનણનો નાશ કરી શકતો નથી. તેની જેમ ભોગ પ્રવૃત્તિ સામાન્ય ધર્મપ્રવૃત્તિનો પ્રતિબંધ કરી શકે છે. પરંતુ આ દસ્તિકાળે આવેલી જે ધર્મપ્રવૃત્તિ છે. તે કર્મને બાળવામાં મહાદાવાનણ સમાન છે. તે ધર્મ પ્રવૃત્તિનો નાશ ભોગપ્રવૃત્તિ કરી શકતી નથી. અહીં ધર્મપ્રવૃત્તિ ઘડી પ્રબળ બની ચૂકી છે. અને ભોગપ્રવૃત્તિ અત્યન્ત દુર્બળ બની ચૂકી છે.

મોહનીયકર્મનો વધારે વધારે કષય થવા માંડયો છે. જો કે ચોથા ગુણાશાથી જ મોહનીયકર્મ મંદ થતું જાય છે. તો પણ સ્થિરાદસ્તિકાળે સૂક્ષ્મબોધ અને તત્ત્વજ્ઞાન હોવા છતાં પણ મોહનીયની કંઈક પ્રબળતા હોવાથી પ્રમાદ-બહુલતા હતી. જ્યારે આ કાન્તા દસ્તિમાં ધારણા અને તત્ત્વમીમાંસાના બળથી મોહનીયકર્મનો તીવ્ર કષ્યોપશમ વૃદ્ધિ પામતાં અપ્રમત્તતા અને દેશવિરતિ - સર્વવિરતિ આદિ ચારિત્રના ગુણો આવે છે. તીવ્ર વૈરાગ્ય અને ભરપૂર જ્ઞાનોત્કર્ષના કારણે પ્રમત્તતા સર્વથા દુર્બળ બની જાય છે. આત્મા ખૂબ જ જાગૃત બની જાય છે. ભોગોને

રોગો ગણીને અતિશય અલિમ જ રહે છે. આ દસ્તિમાં આવેલા જીવો જે સર્વવિરતિધર થાય તો સર્વવિરતિની ઉલ્લાસ અને પૂર્ણ ભાવપૂર્વક આરાધના કરીને ભવસાગર તરી જાય છે. અને જે દેશવિરતિધર શ્રાવક-શ્રાવિકા હોય તો પણ સર્વવિરતિની પ્રમાણિની ઝંખનાવાળા તથા ઉત્તમ પરિણામો પુક્ત જીવન જીવવાથી ભાવથી સાધુતાના પરિણામવાળા હોવાથી આ દસ્તિના પ્રતાપે ભવસાગર તરી જાય છે. હવે ભવસાગરનો કિનારો અતિશય આસત્તે જ થયો જાણવો.

આવા પ્રકારનું ઉત્તમોત્તમ અને ગુણમય જીવન જીવતાં જગતમાં પણ તે સારા યશસ્વી બને છે. અને સારામાં સારા યશવાળું જે મુક્તિસ્થાન છે. તેનો સંપોગ અત્યન્ત અલ્યકાળમાં જ પામે છે. શીધ્ય મોક્ષગામી થાય છે. આ પછીની સાતમી દસ્તિમાં આ જીવ શ્રેષ્ઠતમ અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનક પામશે. અને આદ્ભુતી દસ્તિમાં ક્ષપક શ્રેષ્ઠીની સમાચિ કરીને કેવળજ્ઞાનાટિ પામશે. એટલે જ્વા સમુદ્રનો કિનારો જ આવ્યો જાણવો. શ્રી યોગદસ્તિસમુચ્ચયમાં આ બજે ગાથાના અર્થને અનુસરતા ભાવને કહેનારી ગાથા આ પ્રમાણે છે-

માયાભ્રસ્તસ્ત્વતः પશ્યનનુદ્વિગ્નસ્તતો દ્વૃતમ् ।

તત્મધ્યેન પ્રયાત્યેવ, યથા વ્યાધાતવર્જિતः ॥ ૧૬૫ ॥

ભોગાન્સ્વરૂપતः પશ્યસ્તથા માયોદકોપમાન् ।

ભુજ્ઞાનોऽપि હ્યસર્જઃ સન्, પ્રયાત્યેવ પરં પદમ् ॥ ૧૬૬ ॥

ભોગતત્ત્વસ્ય તુ પુનર્ન, ભવોદધિલહૃતનમ् ।

માયોદકહૃઢાવેશસ્તેન, યાતીહ કઃ પથા ॥ ૧૬૭ ॥

અર્થ - સંસારનાં સુખોને માયામય પાણી સમજતો જીવ ઉદ્વેગ(ભય) પામ્યા વિના તે પાણીના મધ્યમાં થઈને જરા પણ વ્યાધાત પામ્યા વિના જલ્દી જલ્દી ચાલ્યો જાય છે. ॥૧૬૫॥

બોગોને સ્વરૂપથી માયામય પાણીની ઉપમાવાળા સમજતો આત્મા તેને બોગવતો છતો પણ તેમાં આસક્તિ ન પામતો હોવાથી જલ્દી પરમપદને પામે છે. ॥૧૬૬॥

બોગને જ તત્ત્વ માનનારો પુરુષ ભવોદધિને ઓળંગી શકતો નથી. કારણ કે માયામય પાણીમાં સાચા પાણીની બુદ્ધિના આગ્રહવાળો કયો પુરુષ તે પાણીના માર્ગ જવા પ્રયત્ન કરે? અર્થાત્ કોઈ તે માર્ગ આગળ ન વધે. ॥૧૬૭॥

આ પ્રમાણે આ છૃદી કાન્તાદસ્તિનું વર્ણન અહીં સમામ થાય છે. આ દસ્તિમાં આત્માનું વૈરાગ્યપૂર્ણ જ્ઞાન અને દર્શન તીવ્ર છે. સર્વવિરતિ ચારિત્ર હોય અથવા દેશવિરતિ ચારિત્ર હોય, પરંતુ તીવ્રશુદ્ધિ અવશ્ય છે. તથા ઘણી જ નિર્મણતા છે. અલ્યકાળમાં જ શ્રેષ્ઠીમાં આરોહણ કરે તેવા ઉચ્ચ ભાવ છે. આવી ઉચ્ચકોટિની પરિણાતિના બણે જ ઈલાચી-ચિલાતી પુત્ર-ભરત મહારાજા આદિ ગૃહસ્થો પણ ભવસાગર તર્યા છે. સાધુપણાનો માર્ગ એ રાજમાર્ગ છે. આવી ઉચ્ચી પરિણાતિની પ્રાપ્તિ થવી એ જ ભાવ પુણ્યોદય સમજવો. ॥૮॥

છૃદી કાન્તા દસ્તિ સમામ.

સાતમી પ્રભા દિલ્હી

ધારણ - સાતમી

અર્કેપ્રભા સમ બોધ પ્રભામાં, ધ્યાનપ્રિયા એ દિલ્હી।
તત્ત્વતાણી પ્રતિપત્તિ ઈહાં, વળી રોગ નહીં સુખપુણી રે॥
ભવિકા, વીર વચન ચિત્ત ધરીએ॥૧॥

ગાથાર્થ - આ પ્રભાદિષ્ટિમાં બોધ(જ્ઞાનદશા) સૂર્યની પ્રભા સમાન હોય છે. અને ધ્યાન નામનું યોગાંગ અતિપ્રિય હોય છે. તત્ત્વનો સ્વીકાર કરવો એ પ્રતિપત્તિ નામનો ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે. અને રોગદોષ સંભવતો નથી. જેથી આત્મિક સુખની પુષ્ટિ થાય છે. ॥૧॥

વિવેચન - છઢી કાન્તા દિલ્હીનું વર્જિન સમાજ થયું. સાતમી પ્રભા દિલ્હી વિશિષ્ટ એવા અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે અને ક્ષપકશ્રેષ્ઠિના પ્રારંભ કાલે અપૂર્વકરણાદિમાં આવે છે. આ દિલ્હીમાં રહ્યો સહ્યો પણ મોહ અને અજ્ઞાન સર્વથા નાશ પામવા માંડે છે. ક્ષપોપશમભાવને બદલે ક્ષાયિકભાવની પ્રગટતા તરફ જીવ જાય છે.

ક્ષાયિકભાવ તે તે કર્મના ઉદ્ધરણિત હોવાથી અત્યન્ત નિર્મળ અને શુદ્ધ હોય છે. અહીં આત્માની કેવળ ચઢતી જ હોય છે અને તે ચઢતી પણ એવી થાય છે કે ભાવિમાં કદાપિ પડતી થાય જ નહીં.

(૧) **જ્ઞાનદશા** - આ દિલ્હીમાં સૂર્યની પ્રભા સમાન જ્ઞાન અત્યન્ત સ્પષ્ટ હોય છે. ચોથીમાં દીપકની પ્રભા, પાંચમીમાં રલની પ્રભા, અને છઢીમાં તારાની પ્રભા જેવું જ્ઞાન હતું. તે ત્રણે કરતાં સૂર્યની પ્રભા તેજસ્વી, સર્વત્ર વ્યાપ, કોઈથી પરાલવ ન પામે તેવી હોય છે. આ વાત સર્વલોકમાં પ્રસિદ્ધ છે. તેવી રીતે અહીં જ્ઞાનદશા મોહરણિત બનવાથી નિર્મળ-શુદ્ધ બનતી જાય છે. અને ક્ષાયિકભાવ

તરફ ગતિ વધવાથી પરિપૂર્ણ અને અપરાભવનીય એવી જ્ઞાનદશા નજીક આવતી જાય છે. અહીં આત્મતત્ત્વની એવી ઉચ્ચકોટિની સમજજ્ઞા વિકસે છે કે તે સમજજ્ઞા આત્માને ઉપર જ લઈ જાય છે. કોઈપણ દિવસ હવે મળીનતા આવવાનો અવસર જ ન આવે તેવો આત્મા નિર્ભળ-શુદ્ધ બનતો જ જાય છે.

(૨) ધ્યાનયોગાંગ - આ સાતમી પ્રભા દસ્તિ સવિશેષ ધ્યાનપ્રિય હોય છે. “કોઈપણ એક વિષયમાં ચિત્તની સ્થિરતા તે ધ્યાન કહેવાય છે.” પૂર્વ છઠી દસ્તિમાં આવેલી ધારણા એ પણ સ્થિરતા સ્વરૂપ જ છે. પરંતુ ધારણા અને ધ્યાનમાં એટલો તકાવત છે કે કોઈપણ મૂળભૂત એક ધ્યેયતત્ત્વમાં મનની સ્થિતિ(મનને પરોવવું) તે ધારણા છે. અને તે જ મૂળભૂત ધ્યેયતત્ત્વના ઉત્તરભેદ રૂપ કોઈ પણ વિવક્ષિત એક તત્ત્વમાં ચિત્તની સ્થિરતા-તન્મયતા એ ધ્યાન છે. ધારણા દ્વારા ધ્યાનની અને ધ્યાન દ્વારા સમાપ્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે.

આત્માના કલ્યાણને કરનારા કોઈપણ મૂળભૂત કે ઉત્તરભેદ રૂપ વિષયોમાં ચિત્તને તન્મય કરવાથી રહ્યું સહ્યું શેષ પણ મોહનીપક્રમ બળીને ભસ્મ થઈ જાય છે. આ છઠી-સાતમી દસ્તિઓમાં આવેલા આત્માઓનો જ્ઞાનપ્રકર્ષ, વૈરાગ્ય અને અધ્યાત્માનો વિકાસ એટલો બધો ભીત્યો હોય છે કે વાસનાઓ અને વિકારો બળીને ખાખ થઈ ગયા હોય છે. અને આત્મતત્ત્વના ઉપકારક ભાવોની ચિંતવણામાં એકલીન થઈને ધારણા અને ધ્યાનનો પ્રકર્ષ સાથે છે. જેના દ્વારા ઘનધાતી કર્મા નિરંતર તુટાં જ જાય છે. અને આત્માની શુદ્ધિ મગટ થતી જ જાય છે. આ દશામાં આ મહાત્માઓની દસ્તિ અતિશય ધ્યાનપ્રિય એવી બની જાય છે કે તેમો આ જીવનકાલે જ્યારે જુઓ ત્યારે સવિશેષ ધ્યાનયુક્ત અવસ્થામાં જ મળ હોય છે.

(૩) તત્ત્વપ્રતિપત્તિ - “જે વસ્તુ જેમ છે તે વસ્તુને તેમ જ છે. એમ જાણીને સ્વીકાર કરવો તે તત્ત્વપ્રતિપત્તિ કહેવાય છે.

સતત ધારણા અને ધ્યાનના બળે તત્ત્વ સમજાતું પણ જાય છે. અને યથાર્થપણે સ્વીકારાતું પણ જાય છે. પૂર્વની દસ્તિમાં તત્ત્વની ભીમાંસા આ જીવને પ્રામ થઈ હતી. ભીમાંસા એટલે ચિંતવણા, વિચારણા, વસ્તુસ્થિતિ પ્રત્યે જેમ જેમ વિચારણા કરાય છે. તેમ તેમ તેમાંથી દાર્દ-સાર, યથાર્થસ્થિતિ, હેયોપાદ્ય ભાવ સમજાય પણ છે અને આત્મહિતને લક્ષ્યમાં રાખીને સ્વીકારાય પણ છે. તત્ત્વપ્રતિપત્તિ થવાથી યથાર્થ તત્ત્વશ્રદ્ધા, યથાર્થતત્ત્વજ્ઞાન અને તદનુસાર યથાર્થતત્ત્વભૂતાચરણ એમ ગ્રણેનો એકાકાર રૂપ સંગમ થાય છે. યથાર્થપણે તત્ત્વની પ્રતિપત્તિ થવાથી ધાર્મિક અનુષ્ઠાનો પ્રત્યે અંતરંગ અતિશય પ્રીતિ અને બહુમાન થાય છે. સવિશેષ આદરભાવ પ્રગટે છે. સંપૂર્ણ અપ્રમત્તભાવે આ જીવ તેનું આચરણ કરે છે. આ કાલે આ જીવ જ્ઞાનગુણ અને શ્રદ્ધાગુણની રમણતા પૂર્વક ધર્માનુષ્ઠાનની આચરણમય બની જાય છે. કોઈપણ જીતનો ભાવભાવ સમરણમાત્રમાં પણ આવે તેવો વિક્ષેપ પડતો નથી. નિરંતર અધ્યવસાયસ્થાનોની નિર્મળતામાં વૃદ્ધિ જ થાય છે. કામદેવની સર્વ પ્રક્રિયાને જીતીને વિવેકબળ પૂર્વકના સમતાસારયુક્ત આત્મિકસુખની પ્રાપ્તિ આ દશામાં થાય છે.

શ્રી યોગદસ્તિસમુચ્ચયમાં કહું છે કે -

ધ્યાનજીં સુખમસ્યાં તુ, જિતમન્યથસાધનમ् ।

વિવેકબલનિર્જાતિં, શમસારં સદૈવ હિ ॥૧૭૧॥

અર્થ - આ દસ્તિમાં કામદેવનાં સર્વ સાધનોને જીતનારું વિવેકબળથી ભરપૂર, અને હંમેશાં સમતાસારવાળું એવું ધ્યાનજન્ય સુખ હોય છે.

(૪) રોગદોષનો નાશ - હિત-મિત આહારયુક્ત હોવાથી અને તત્ત્વચિંતનાદિ ગુણોના પ્રતાપે પાયનક્રિયા બરાબર થવાથી શારીરિક રોગો તો પ્રાપ્ત: આ દસ્તિકાલે હોતા જ નથી. તેથી શારીરિક રોગજન્ય વેદના - પીડા આ મહાત્માઓને સંભવતી નથી.

આ પ્રમાણે દ્વયરોગ અને દ્વયરોગજન્ય વેદના સંભવતી નથી. તથા સાચી સમજણ, અને તેની સ્વીકૃતિ વિશેષવૃદ્ધિ પામી હોવાથી રાગ-દેખ અને અજ્ઞાનરૂપ ત્રણ પ્રકારના દોષોરૂપી ભાવરોગ પણ આ મહાત્માઓને હોતા નથી. જ્ઞાનદશામાં સ્થિરતા અને આત્મભાવમાં જ રમણતા હોવાથી તેમાં વિક્ષેપાત્મક પરભાવપરિણાતિમાં ગમન કરવા સ્વરૂપ ભાવરોગ નામનો દોષ નાશ પામે છે તેથી તજ્જન્ય પીડા પણ સંભવતી નથી. આવો યોગદશાનો ઉત્તમ પ્રભાવ છે. આ પ્રમાણે સૂર્યપ્રભાસમાન બોધ, ધ્યાન નામનું યોગાંગ, તત્ત્વની પ્રતિપત્તિરૂપ શુદ્ધપ્રાર્થિ અને રોગદોષનો નાશ - હત્યાર્થ ભાવોની ગ્રાસિ થાય છે. ॥૧॥

પ્રભા નામની આ સાતમી દિલ્હીમાં વર્તતા યોગી મહાત્માઓને સુખ જ સુખ-અર્થાત્ અત્યન્ત આનંદ માત્ર હોય છે. દુઃખનો લેશ પણ હોતો નથી. અહીં સુખ- અને દુઃખનું લક્ષણ ગ્રંથકારશ્રી જણાવે છે- સઘળું પરવશ તે દુઃખલક્ષણ, નિજવશ તે સુખ લહીએ એ દૃષ્ટે આત્મગુણ પ્રગટે, કહો સુખ તે કુણ લહીએ રે ॥
ભવિઠ॥૨॥

અર્થ - જે કોઈ પરાધીનતા છે. તે દુઃખનું લક્ષણ છે. અને જે કેદી સ્વાધીનતા છે તે સુખનું લક્ષણ છે. આવો આત્મગુણ આ દિલ્હીમાં જ પ્રવર્ત છે. કહો તો ખરા કે આ સુખને (તેના અનુભવી વિના) કોણ કહી શકે છે ? ॥૨॥

વિવેચન - “પરાધીનતા” એ દુઃખનું લક્ષણ છે. અને “સ્વાધીનતા” એ સુખનું લક્ષણ છે. નોકરી કરનારાને પણ પરાધીનતા એ દુઃખરૂપ જણાય જ છે. કોઈ આપે ત્યારે જ ભોજન કરવાનું હોય, જે આપે તેનું જ ભોજન કરવાનું હોય તો કેવું દુઃખ લાગે છે? તે જેણે અનુભવ્યું હોય તેને જ ખબર પડે, પશુ-પક્ષીઓના

ભવમાં ખાવાનું - પીવાનું અને રહેવાનું આ સર્વે માલિકને આધીન હોય છે. તેથી દુઃખીયું જીવન છે. આ જો બરાબર સમજાય છે, તો આ સંસારમાં જે કોઈ શારીરિક રોગોનું દુઃખ, માન-અપમાનનું દુઃખ, ધન-છી-પુત્રાદિના વિરઘનું દુઃખ, ઈષ્ટવિરહ અને અનિષ્ટ વસ્તુના સંયોગનું દુખ, આ સર્વે દુઃખો એ દુઃખો જ છે.

કારણ કે પૂર્વબદ્ધ પાપના ઉદ્ય રૂપ કર્મને આધીન છે. શરીર અને સાધનભૂત એવા પુદ્ગળોને આધીન છે. જો શરીર છે, તો જ રોગો થાય છે. આખારાદિનું સેવન છે, તો જ અજ્ઞાન આદિ થાય છે. પુત્ર-પુત્રી-પતિ અને પત્ની આદિ પરદવ્યના સંજોગો છે, તો દરેકનાં મન સચ્ચવાયાં કે ન સચ્ચવાયાં, તેનાં દુઃખો છે. મનમેળ રહ્યા ન રહ્યા ઈત્યાદિ ક્લેશ-કંકાસ-કડવાશ-વેરઝેર ઈત્યાદિ દુઃખો છે. આ બધી બાધ્ય પરવશતા છે. અને પૂર્વબદ્ધ પાપનો ઉદ્ય તે અભ્યન્તર પરવશતા છે. આ રીતે પરદવ્યની પરવશતા બાધ્ય રીતે અને અભ્યન્તર રીતે એમ બંને રીતે હોવાથી જેમ દુઃખોને દુઃખો કહેવાય છે. તેવી જ રીતે સાંસારિક સર્વે સુખો પણ પરદવ્યની પરાધીનતાવાળાં જ છે. પૂર્વબદ્ધ પુણ્યનો ઉદ્ય એ અભ્યન્તર પરાધીનતા છે. અને પાંચ ઈન્દ્રિયોને અનુકૂલ પૌદ્ગળિક સુખ સાધનો એ બાધ્ય પરાધીનતા છે. જેમ કે ગરમીમાં પંખાની હવાથી અથવા એરકંડીશનથી સુખ, ઠંડીમાં હીઠથી સુખ, તૃથામાં જલપાનથી સુખ, ભૂખમાં આખાર-સેવનથી સુખ, વાસનાદિમાં લી આદિ પરદવ્યથી સુખ, રહેવા માટે મકાનથી સુખ. એમ સર્વત્ર પરદવ્યની પરાધીનતા રહેલી જ છે.

દુઃખ જેમ પરાધીન હોવાથી દુઃખ છે. તેમ સાંસારિક સુખ પણ પરાધીન હોવાથી દુઃખ જ છે. “પરાધીનતા” આવા પ્રકારનું દુઃખનું લક્ષણ છે. એ લક્ષણ દુઃખમાં જેમ હોય છે. તેમ સુખમાં પણ આ લક્ષણ બરાબર જ સંભવે છે. સંસારનું એક સુખ પરાધીન માત્ર

જ છે. એટલું જ નહીં, પરંતુ પરાધીનતાની પરંપરા સ્વરૂપ છે. એમ એક-કે મનમાન્યું ફરસભોજન કરીને સુખ માણવું છે. તો તે સુખ માણવા માટે ફરસ ભોજન તૈયાર કરવું પડે, તે ભોજન તૈયાર કરવા માટે તેની સર્વ સામગ્રી વસાવવી પડે, તે સામગ્રી વસાવવા પૈસા હોવા જોઈએ, તે પૈસા કમાવવા ધનોપાર્જનના વ્યવસાયો ખેલવા જ પડે, વ્યવસાયો કરવામાં સ્વામિની, શરીરની, અને અનુભવની આવશ્યકતા જોઈએ, એમ પાછળ-પાછળ પરાધીનતા જ દેખાશે.

વાસનાના ઉદ્યથી ધારો કે એક-કામસુખ માણવાની ઈર્ઝા થઈ. તે માણવા અન્ય પાત્ર મેળવવું જ પડે, તેનું મન સંપાદન કરવા અનેક જ્ઞાતની વેઠ કરવી જ પડે. બસે પાત્રોને રહેવા માટે અને ઘરસંસાર ચલાવવા માટે ધન જોઈએ, એટલે ધનના વ્યવસાયો કરવા જ પડે. તે તે વ્યવસાયો કરવામાં પણ અનેકની સાથેની લાચારી અનુભવવી પડે. આ રીતે સર્વ સુખો પરાધીન તો છે જ. પરંતુ પરાધીનતાની પણ પરંપરાવાળાં છે. માટે દુઃખોની જેમ સુખો પણ પરાધીનતાના લક્ષણ યુક્ત હોવાથી દુઃખ જ છે.

ગાડી(મોટર-કાર આદિ), વાડી(બંગલા આદિ) અને લાડી(સ્વી આદિ પરિવાર)જન્ય સાંસારિક સુખો તે તે ઉપાયોને(સાધનોને) આધીન હોવાથી અને તે તે ઉપાયોની પ્રાપ્તિ પૂર્વબદ્ધ પુષ્યના ઉદ્યને આધીન હોવાથી સર્વત્ર પરવશતા જ માત્ર રહેલી છે. તેથી જ અનંતજ્ઞાનીઓએ કર્મજન્ય વૈષ્યિકસુખો તથા તેના સધળાં સાધનો આત્માથી અન્યદ્રવ્યની (શરીરાદિની) પરાધીનતાવાળાં જ્ઞાયાયાં છે. ચક્કરીનું રાજ્ય હોય તો પણ પુષ્યોદયને આધીન હોવાથી પરવશ છે. સંસારનાં સર્વ સુખો પુષ્યોદય હોય ત્યાં સુધી જ રહેનારાં છે. જેથી વિજળીના ચમકારા જેવાં છે અને પરાધીન છે. આ કારણથી દુઃખરૂપ જ છે. એમ સમજને જ અનાથીમુનિએ રાજ્યૈભવ અને શાલિભદ્રે અફળક સંપત્તિ ત્યજી દઈને દીક્ષા લીધેલો છે.

જે સ્વાધીન છે તે જ સાચું સુખ છે. જેમાં શરીરની, હિન્દ્રિયોની, વિષયોની, તજજન્ય વિકારોની અને પૌદ્રગલિક કોઈપણ સાધનોની જરૂર જ ન પડે, એવું ગુણોની રમણતાના આનંદનું જે સુખ છે તે જ સુખ વાસ્તવિક સુખ છે. સાતમી દસ્તિમાં પ્રામ થયેલા સૂર્યની પ્રભા સમાન ઉચ્ચયકોટિના જ્ઞાન દ્વારા મહાત્માઓના હૃદયમાં આ વાત ટેંકારાઈ ગઈ છે કે ગુણરમણતા એ જ પરમસુખ છે. તેથી જ તેઓ સુખની પૌદ્રગલિક સાધન-સામગ્રીથી દૂર રહે છે. પોતાના મન-વચન અને કાયાને જ્ઞાનાદિ ગુણોની રમણતામાં જ મશ્શ રાખે છે. સાચું મહાત્માઓનું જીવન આ સ્વાધીનતાના સુખને લક્ષ્યમાં રાખીને જ ગોઠવાયેલું છે. કે જ્યાં દરજની જરૂર નહીં, સોનીની જરૂર નહીં, મોચીની જરૂર નહીં, ઘરધાટીની જરૂર નહીં, હજામની જરૂર નહીં, ધોબીની જરૂર નહીં, રાખ્યવરની જરૂર નહીં, મુમુક્ષુ આત્માઓનો આવો જ સદ્ગ ભાવ હોય છે કે પરાધીનતાવાળું એવું પૌદ્રગલિક સુખ પણ દુઃખ જ સુખ એ જ સાચું સુખ છે.

જેનમ् જ્યતિ શાસનમ्

અન્ય શાલોમાં પણ કહ્યું છે કે -

સર્વ પરવશં દુઃખં, સર્વપાત્મવશં સુખમ् ।

એતदુક્તં સમાસેન, લક્ષ્ણં સુખદુઃખયોः ॥ શ્રી યોગ. દ.સ. ॥૧૭૨ ॥

પરસ્પૃહા મહાદુઃખં, નિઃસ્પૃહત્વં મહાસુખમ् ।

એતદુક્તં સમાસેન, લક્ષ્ણં સુખદુઃખયોः ॥ જ્ઞાનસાર અષ્ટક: ॥૮૬ ॥

આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણો અને તેના ઉપાયો એ જ સ્વાધીન હોવાથી સુખ છે. તેનાથી અન્ય જે કોઈ છે તે શરીરાદિ સર્વ પણ પર જ છે. તેમાં થનારી સ્પૃહા એ જ મહાદુઃખ છે. આ વાત સાતમી દસ્તિમાં પાકા પાયે જચી જાય છે. આ જ કારણથી પોતાના શરીર પ્રત્યે પણ મમતા વિનાના મુમુક્ષુ યોગી મહાત્માઓને આ લોક કે

પરલોકના સુખની લાલસા હોતી નથી, આવી લાલસાઓ તેઓને વિચલિત કરી શકતી નથી. પ્રાણાન્ત કષ્ટો પણ તેઓને અવરોધક બનતાં નથી.

આ દસ્તિમાં આત્માના ગુણો સવિશેષ પ્રગટે છે. તે માનન્માઓ પણ ગુણોના આનંદને જ સુખ માનતા હોવાથી તેની પ્રામિમાં જ પ્રયત્ન કરવાવાળા હોય છે. આત્મામાં ગુણો તો સ્વતઃ છે જ, કારણ કે ગુણો વિનાનું દ્રવ્ય હોતું જ નથી. દ્રવ્યથી લિન ગુણો હોતા નથી. માટે આત્મા પોતે જ શાનાદિ ગુણમય તો છે જ. ફક્ત તેના ઉપર કર્મમલનાં આવરણો છે. આવરણોને દૂર કરવાથી ગુણો તો અંદર રહેલા સ્વયં પ્રગટે છે. જે કંઈ ધર્મપુરુષાર્થ કરવાનો છે તે સર્વે કર્માનાં આવરણોને દૂર કરવા માટેનો જ છે. પોતાની જ ખોવાયેલી વસ્તુ પાછી મેળવવાનો આ પ્રયત્ન છે. જેમ ખોવાયેલી પોતાની વસ્તુ મળી આવે તો આનંદ-આનંદ થાય, તેમ યોગીઓને પોતાના ગુણોની પ્રામિમાં આનંદ-આનંદ થાય છે. અંધકારમાંથી દીપક, ચંદ્ર કે સૂર્યના પ્રકાશમાં આવનારને જે આનંદ થાય છે. તે તો તેનો અનુભવ કરનાર જ જાણો, બીજો કોણ કહી શકે ? તેમ આત્મગુણોની રમણતાના સુખને અનુભવી જ જાણો, તેના વિના કહો તો ખરા, કે બીજા કોણ આ સુખને સમજી શકે અને કહી શકે ? અર્થાત્ બીજા કોઈ જ ન કહી શકે. ॥૨॥

નાગરસુખ પામર નવિ જાણો, વલ્લભસુખ ન કુમારી ।
અનુભવ વિણ તેમ ધ્યાનતણું સુખ, કોણ જાણો નરનારી રે ॥

ભવિકાઠ ॥૩॥

ગાથાર્થ - જેમ નગરસંબંધી સુખને ગામડીઓ પુરુષ જાણતો નથી. પતિની સાથેના સુખને કુમારિકા જાણતી નથી. તેવી જ રીતે અનુભવ વિના ધ્યાનના સુખને પણ કોણ નર-નારી જાણો ? અર્થાત્ કોઈ જ ન જાણો ॥૩॥

વિવેચન - નગર એટલે અમદાવાદ-સુરત-મુંબઈ જેવું મોટું શહેર. તેમાં રહેનારા સુખની સર્વ સાધનસામગ્રીવાળા ધનાદ્ય પુરુષો તે નાગરજન. સંસારની સુખસગવડતાના અભાવવાળું જે ગામ તે ગામનું, તેમાં રહેનારા અત્યન્ત ગરીબાઈવાળા પુરુષો તે ગ્રામ્ય એટલે પામરજન.

નગરમાં રહેનારા નાગરજનનું સુખસગવડતાવાળું જે સુખ છે જેમ કે ફીજ, ટીવી, ધરધંટી, ચોવીસ કલાક પાણી, સુંદર બાથરૂમ, એરક્નીશન રૂમ, મોટર, સ્વચ્છ વાલો, ટાઈલ્સ અને મારબલવાળાં મકાનો, આ બધું નાગરજનનું સુખ. ગામડામાં રહેતો પામરજન કેવી રીતે જાણો ? કારણ કે તેણે તે અનુભવ્યું નથી. જો આવા પામરજનને કરોડપતિના બંગલામાં કે વિશિષ્ટ ફ્લેટમાં જોવા માટે જ માત્ર મુક્યો હોય તો પણ જેમ જુબે તેમ તેમ તે આશ્રય્ય પામે, નવાઈ પામે, સુખ ઉપર માત્ર આશ્રય્ય જ વ્યાપે. કારણ કે તે પામરજને નાગરજનના સુખનો અનુભવ નથી. આ એક ઉદાહરણ છે.

જીનમ જ્યતિ શાસનમ्

તથા જે કન્યા છે, કુમારિકા છે. અવિવાહિતાવસ્થાવાળી છે. તેણી પતિની સાથેના સમાગમનું સુખ કેવી રીતે જાણો ? કારણ કે તે સુખ શબ્દોથી સમજાવી શકતું નથી. અનુભવ કરે તે જ જાણી શકે છે. માત્ર અનુભવગમ્ય જ છે. આ બીજું ઉદાહરણ છે. આ બજે ઉદાહરણોની જેમ છઠા - સાતમા ગુણઠાણે વર્તતા સાતમી દર્શિવાળા પોગી મહાત્માઓને પોતાના ગુણોની રમણતા સ્વરૂપ ધ્યાનદશાનું જે સુખ છે. તે સુખ શબ્દોથી સમજાવી શકતું નથી, તેનું વર્ણન કરી શકતું નથી. પોતાના જાત અનુભવ વિના કોઈપણ નર-નારી આ સુખને જાણી શકતાં નથી.

નાગરજનના સુખને જાણવું હોય તો પામરજનને નગરમાં વસવાટ કરવો પડે, તેવું વિશિષ્ટ ધન કમાવું પડે, સુખસામગ્રી મેળવવી પડે અને પોતે જાતે જ આ સુખનો અનુભવ કરવો પડે. તો જ

સમજય કે નાગરજનનું સુખ કેવું છે ? તથા કુમારિકાએ વિવાહિત થઈ પતિ સાથે સમાગમ કરવો પડે, તો જ તે સુખ સમજય, પરંતુ શબ્દોથી વર્ણવી શકતું નથી. તેવી જ રીતે ગુણોની રમણતા સ્વરૂપ ધ્યાનના સુખનો આનંદ માણવો હોય તો છઢા-સાતમા ગુણઠાણે જવું પડે, ત્યારબાદ શ્રેષ્ઠી ઉપર આરોહિત થવું પડે. સંસારના સર્વસુખોનો મોહ(લાલસા) ત્યજવી જ પડે. પ્રાણાન્ત કષ્ટો પણ વેઠવાં પડે. શરીરની પણ સ્પૃહા છોડવી પડે. જો કે આ પંચમકાળમાં આવી દશા આવવી એ એક સ્વખનવત્ત છે તો પણ માર્ગ આ જ છે. ખંધકમુનિના શિષ્યો, ગજસુકુમાલ મુનિ, મહાવીર પ્રભુની છાચસ્થિક અવસ્થા આ સર્વ ધ્યાનસુખના અનુભવનાં દ્યાન્તો છે. ધ્યાનદશાથી થનારા સુખનો અનુભવ તો દૂર રહે, પરંતુ તે સુખ અનુભવવાની જો ઈચ્છામાત્ર થાય તો પણ ધનભાગ્ય સમજવું, પ્રભા દસ્તિની પ્રભા આપણા ઉપર પડી છે એમ સમજવું. ॥૩॥

છઢા-સાતમા ગુણસ્થાનકવર્તી અને શ્રેષ્ઠીગત મહાત્માઓને આવા પ્રકારના ધ્યાનજન્ય સુખનો અનુભવ સદા હોય છે. તો ધ્યાન પણ સદા હોવું જોઈએ. તે સમજાવતાં ગ્રંથકાર કહે છે કે -

એહ દસ્તિમાં નિર્મળ બોધે, ધ્યાન સદા હોયે સાચું ।
દૂષષા રહિત નિરંતર જ્યોતિ, રતન તે દીપે જાચું રે ॥

ભવિકાઠ ॥૪॥

ગાથાર્થ - આ દસ્તિમાં નિર્મળ બોધના કારણે હંમેશાં સાચું ધ્યાન પ્રવર્તે છે. જેમ જાતિમાન રતનની જ્યોતિ ચમકે છે તેમ દૂષષારહિત જ્ઞાનની જ્યોતિ પણ સદા ચમકે છે. ॥૪॥

વિવેચન - આ દસ્તિમાં આવેલા મહાત્માને અત્યન્ત સુંદર “નિર્મળબોધ” પ્રવર્તે છે. સ્વરૂપ જ્ઞાનદશા નિરંતર જાગૃત હોવાના કારણે જ ધ્યાનદશાના સુખનો આનંદ નિરંતર વધ્યા જ કરે છે.

જાતિમાન રત્ન હોય, તેમાં કોઈપણ જાતનો જો દોષ ન હોય તો તેની કાન્તિ (જ્યોતિ) નિરંતર ચમકતી જ રહે છે. ચમકાવવી પડતી નથી. સુવર્ણમાંથી એકવાર મલનો જો ક્ષય થાય છે. તો તે સુવર્ણનું તેજ સદા તેવુંને તેવું જ રહે છે. તેવી જ રીતે આ આત્માઓમાં નિર્મણબોધ પ્રવર્તે છે. કારણકે બોધને મળીન કરનારી મોહની તમામ વાસનાઓ કીયમાણ દશાવાળી બની રહી છે. અને શાનાવરણીય કર્મનો કષ્યોપશમ પણ તીવ્રતમ થતો જતો હોવાથી અશાનતા પણ તુટી જવાની અણી ઉપર છે. એટલે મોહદશાજન્ય વિકારો અને આંશિક અશાનતાદ્વય મેળ સર્વથા કીયમાણ થતો જતો હોવાથી બોધ અતિશય નિર્મળ છે. તેથી જ આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપની કંઈક આછી-પાતળી અનુભૂતિ થવાથી તેના પૂર્ણ આવિર્ભાવ માટે આ મહાત્માઓનું મન મુક્તિ માગ્રમાં જ લાગેલું રહે છે.

આ ભવમાં પ્રામ થયેલી સર્વ સામગ્રી મુક્તિની પ્રાપ્તિના કારણદ્વારા જ યુંજે છે. તેથી આવા પ્રકારના નિર્મણબોધના કારણે ધ્યાનદશા વિરોધ પામતી નથી. આ મહાત્માઓ જે તે કોઈપણ કાર્યમાં પ્રવૃત્ત હોય આહાર-નિહાર ભલે કરતા હોય તો પણ તેઓની ધ્યાનદશા અને તજજન્ય સુખનો(આત્મગુણોનો) આનંદ નિર્મણબોધના પ્રતાપે નિરંતર ચાલુ જ રહે છે.

દૂષણરહિત જાતિમાન રત્નની પ્રલા અને મેળ રહિત સુવર્ણની પ્રલા એમ નિરંતર ચમકે જ છે. તેવી જ રીતે દૂષણરહિત એવા આ નિર્મણબોધ દ્વારા આ મહાત્માઓની ધ્યાનદશાની જ્યોતિ સદા જગણતી જ રહે છે.

આ દસ્તિકાળે આ મહાત્માઓમાં એવું સામર્થ્ય પ્રગટ થયું હોય છે કે પોતાની સુખી-દુઃખી, રોગી-નિરોગી, સાનુકૂળ-પ્રતિકૂળ એમ જે

કોઈ અવસ્થા પ્રામ થઈ હોય તેને કર્માના કષ્પનું જ (નિર્જરાનું જ) કારણ બનાવી શકે છે. આશ્વવને પણ સંવર-નિર્જરારૂપ કરી લે છે. જેમ પુદ્ધમાં શાસ ચલાવતાં જ માત્ર આવડે તો વિજ્ય થવો શંકાશીલ છે. કારણ કે હાથમાંનું શાસ જ છીનવાઈ જાય અથવા કપાઈ જાય તો ચલાવવાની કણ આવડતી હોવા છતાં વિજ્ય થવો દુષ્કર બને, પરંતુ હાથમાં જે આવે તેને હથીયાર કરી શકે અને સૈન્ય સામે લડી શકે તે જ સેનિકો નિઃસંદેહ વિજ્ય પામે. તેવી રીતે આ મહાત્માઓ તપ કરતા હોય તો તપગુણની સાધનાથી જેમ કર્મો ખપાવે. તેમ આધાર વાપરતા હોય તો પણ આધાર ઉપરની આસક્તિના ત્યાગથી અને જ્ઞાનાદિ ગુણોમાં માત્ર સહાયક તરીકે જ તેનો ઉપયોગ કરતા હોવાથી આધાર વાપરતાં પણ નિર્જરા જ સાધે છે.

યોગ્યામાં જેમ કોશલ્ય જરૂરી છે તેવી જ રીતે મોહરાજની સામે યોગ્ય સમાન આ સતતી દસ્તિમાં વર્તતા મહાત્મા યોગી પુરુષોને પણ આવી કુશળતા હોવી આવશ્યક છે. અને તે કુશળતા નિર્મળબોધ સહયરિત એવા ધ્યાનને આધીન છે. તેથી ધ્યાનમાં સ્થિરતા, ધ્યાનની રમણતાનો આનંદ, નિર્મળબોધ, પૌદ્ગલિક ભાવોથી સર્વથા નિઃસ્ફુલતા ઈત્યાદિ મહારાત્માભૂત ગુણોથી પુક્ત આ આત્માઓ હોય છે. તે તે ગુણોની કાન્તિ જાતિમાનું રલની જેમ દૂષ્ટશરહિતપણે આ મહાત્માઓમાં નિરંતર જળણતી જ રહે છે. ॥૪॥

આ સતતી દસ્તિ છે. તેનો જેમ જેમ પ્રકર્ષ પ્રામ થાય છે તેમ તેમ શું શું ફળ આવે છે ? તથા અન્ય અન્ય દર્શનકારો આ અવસ્થાને નામાન્તરથી શું શું માને છે ? તે ગ્રન્થકાર સમજાવે છે -

**વિસભાગકાય શાન્તવાહિતા, શિવમારગ ધૂવનામ ।
કહે અસંગકિય ઈહાં યોગી, વિમળ સુયશ પરિષ્ણામ રે ॥
ભવિકા૦ ॥૫॥**

ગાથાર્થ - પૂર્વના યોગાચાર્યો આ દસ્તિમાં આવેલી દશાને વિસભાગક્ષય, પ્રશાન્તવાહિતા, શિવમાર્ગ, ધ્રુવનામ, અને અસંગક્રિયા કહે છે. કે જે નિર્મણ સારા યશના પરિશામસ્વરૂપ છે. ॥૫॥

વિવેચન - જૈન શાખોમાં અનુષ્ઠાનના ચાર પ્રકાર કલ્યા છે. પ્રીતિ, ભક્તિ, વચન, અને અસંગ. ધર્મ આરાધનામાં પ્રથમ પ્રવેશ પામેલ જીવો જે જે ધર્માનુષ્ઠાન આચરે છે તે પ્રીતિથી આચરે છે. તેનો અભ્યાસ થતાં અને કંઈક તેનો અર્થ સમજાતાં, ઉપયોગિતા દેખાતાં, આદરભાવ વધતાં, ભક્તિ અનુષ્ઠાન બને છે. તેનાથી પણ વધુ અભ્યાસ થતાં, પરમાત્માનાં શાસ્ત્ર - વચનોનો સુંદર અર્થબોધ થતાં, તેનો આશ્રય લઈને પાંચમા-છઠા-સાતમા આદિ ગુણસ્થાનકોમાં જે વિધિપૂર્વક અનુષ્ઠાનો કરાય છે તે વચનાનુષ્ઠાન કહેવાય છે. આ વચનાનુષ્ઠાનોમાં પરમાત્માનાં વચનોનો આશ્રય હોવાથી તે અવશ્ય મુક્તિનું કારણ બને છે. પરંતુ આ અનુષ્ઠાનો આત્માનું કલ્યાણ કરનારાં હોવાથી અને કલ્યાણ કરવાની તીવ્ર જંગના હોવાથી તેમાં રાગ-સંગ દશા હોય છે. જ્ઞાન ઉપરનો ઘણો પ્રેમ હોય છે. શુદ્ધ આચરણ ઉપર પણ ઘણો પ્રેમ હોય છે. એ પ્રમાણો જ્ઞાનાટિ ગુણો અને ગુણી પુરુષો આત્માના હિતને કરનારા છે. તેથી ઉપકારકભાવને લક્ષ્યમાં રાખીને તેઓ તરફ રાગદશા હોય જ છે. જે મળૌતમસ્વામીને મહાવીર પ્રભુ ઉપર રાગ હતો, તેમ અહીં રાગ દશાવાળું આ વચનાનુષ્ઠાન હોય છે. તેથી તે મુક્તિનું કારણ તો બને છે, પરંતુ દીર્ઘકાળે બને છે. વિલંબે મુક્તિકારણ થાય છે.

ઉપકારી એવા ગુણો ઉપર, ઉપકારી એવી વ્યક્તિઓ ઉપર, અને અનુષ્ઠાનો ઉપરનો પણ જ્યારે “રાગ” છૂટી જાય છે તેના ઉપરની પણ “સંગદશા” જ્યારે ચાલી જાય છે ત્યારે જે અનુષ્ઠાનો થાય છે. તે “અસંગ અનુષ્ઠાન” કહેવાય છે. પાંચમા ગુણસ્થાનકથી

સાતમા ગુણસ્થાનક સુધી રાગદર્શા હોવાથી સરાગસંયમ કહેવાય છે. તે જ વચનાનુષ્ઠાન છે. જો કે આ સર્વ અનુષ્ઠાનો ઉપકારક છે. મુક્તિદાયક પણ છે જ. પરંતુ પ્રશસ્ત એવો પણ આંશિક રાગ હોવાથી અને તો તે રાગ છોડવા જેવો જ છે. પગમાં વાગેલા કંટાને કાઢવા માટે બલે સોય નાખી, પરંતુ અંતે તો સોય એ પણ કાઢી નાખવા જેવી જ છે. એમ સમજીને વિશિષ્ટ કોટિના અપ્રમત્તા ગુણાધિકો તથા ક્ષપકશ્રેષ્ઠોકાલે ધર્માનુષ્ઠાનો ઉપરનો અને ઉપકારી પુરુષોની ઉપરનો રાગ પણ ત્યજવો જ પડે છે. તેથી અહીં સાતમી દિલ્હીમાં જે જે ધર્માનુષ્ઠાનો સેવે છે તે સર્વેને શાખોમાં “અસંગ અનુષ્ઠાન” કહેવાય છે. આ અસંગાનુષ્ઠાનના પ્રતાપે જ શાખાયોગમાંથી સામર્થ્ય યોગ તરફ આ આત્મા જાય છે.

જૈન સાઇટ

વચનાનુષ્ઠાન દ્વારા નિરંતર અભ્યાસ રૂપે કરાયેલાં ધર્માનુષ્ઠાનોમાંથી રાગાદિની પરવશતાને દૂર કરીને મુમુક્ષુ મહાત્માઓ તે જ કરણીને અસંગાનુષ્ઠાન સ્વરૂપ જેવાની વેતનમાં વિનાનુષ્ઠાન પ્રવૃત્તિ ગમે તેટલી સારી અને ઉચ્ચકોટિની હોય, પરંતુ રાગાદિયુક્ત જો હોય તો તે અસંગાનુષ્ઠાનમાં ગણાય નહીં.

અહીં એક વાત ખાસ સરાજવા જેવી છે કે લોગી આત્માને જેમ જેમ સારી સારી વસ્તુ (ખાવાની - પીવાની - પહેરવાની) મળતી જાય તેમ તેમ તે વસ્તુ ઉપર રાગ વધારે જ થાય. જેમ ચાંદીના દાગીનાને બદલે સોનાના દાગીના પહેરવા મળે અને સોનાના દાગીનાને બદલે હીરાના દાગીના પહેરવા મળે, તો તે તેના ઉપર અત્યન્ત રાગવાળો થાય છે. જ્યારે આ યોગી મહાત્માઓને જેમ જેમ ઉચ્ચ ઉચ્ચ કોટિનાં ધર્માનુષ્ઠાનો પ્રાપ્ત થતાં જાય છે તેમ તેમ તેઓનું ચિત્ત શુભના પણ રાગને છોડીને વૈરાગ્યવાળું-મધ્યરથ ભાવવાળું-આકૃષણી-વ્યાકૃષણી વિનાનું અને એકાન્તે “પ્રશમસારયુક્ત” જ બને છે. આ કંઈ નાની સિદ્ધિ ન કહેવાય.

આપણે ભોગી હોઈએ તો ભોગનાં કાર્યોમાં રાગપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરીએ છીએ, અને યોગી હોઈએ તો યોગસાધનાનાં કાર્યોમાં પણ રાગપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરતા હોઈએ છીએ. તેથી જ પૂજાના કાર્યમાં પ્રવર્તલા આત્માને પૂજાના સ્થાને બીજું અનુષ્ઠાન કરવાનું આવે તો મુખ રોષિત થઈ જાય છે. સ્વાધ્યાયપ્રિય આત્માને સ્વાધ્યાયને બદલે તે જ સમયે વૈયાવચ્ચાદિનાં કાર્યો કરવાનાં આવે તો અંતરમાં અપ્રીતિભાવ જને છે. વૈયાવચ્ચાપ્રિય જીવને તે કાર્યના સ્થાને વ્યાખ્યાન વાંચવા આદિનું કાર્ય આવે તો થોડો પણ નાખુશીભાવ ઉપજે છે. કારણ એક જ છે કે ઈષ્ટ એવા ધર્મકાર્યમાં રાગનો અંશ છે. પરંતુ આ મહાત્માઓ આવા રાગથી પર બનીને અનુષ્ઠાન સેવે છે. રાગ વિના પ્રશમભાવ પૂર્વક અનુષ્ઠાનોનું આચરણ કેવી રીતે થતું હશે? તે તો તે જ મહાત્માઓ જાણો. કારણકે આપણે રાગી હોવાથી આવો અનુભવ આપણાને હોતો નથી.

આપણે જેને અસંગપાનુષ્ઠાન કહીએ છીએ, તેને જ અન્ય દર્શનકારો જુદા જુદા નામે કહે છે. પરંતુ અર્થભેદ ન હોવાથી તાત્ત્વિક ભેદ થતો નથી. તે નામો આ પ્રમાણે છે.

(૧) વિસભાગક્ષય - બૌદ્ધદર્શનકારો આ નામ કહે છે. બૌદ્ધના મતે આત્માના પરિણામની ધારા બે પ્રકારની હોય છે. એક સભાગસંતતિ અને બીજી વિસભાગ સંતતિ. સજાતીય એવી પરિણામની જે ધારા, અર્થાત् સરખે સરખા પરિણામોની જે ધારા તે સભાગ સંતતિ. ક્ષણવારમાં રાગ, તો ક્ષણવારમાં વૈરાગ, ક્ષણવારમાં કોધ, તો ક્ષણવારમાં ક્ષમા, ક્ષણવારમાં રાગ, તો ક્ષણવારમાં રીસ એમ લિત્ર-લિત્ર જાતના પરિણામની જે ધારા તે વિસભાગ સંતતિ કહેવાય છે. એમ વિજાતીયપણે બદલાતી પરિણામની જે ધારા તે વિસભાગ સંતતિ કહેવાય છે. અને સદાકાળ એકસરખી સમતાવણી પરિણામની જે ધારા તે સભાગ સંતતિ કહેવાય છે. સંસારમાં

અનાદિકાળીન મોહના પારતંત્રયતાના કારણે વિસભાગ સંતતિ પ્રવર્ત છે તેનો જ્યારે પરિક્ષય થાય, સમાચિ થાય, ત્યારે વિસભાગ સંતતિ પરિક્ષય કહેવાય છે. તે જ આ અસંગાનુષ્ઠાન છે. કારણ કે જ્યારે આ આત્મા અસંગ બને ત્યારે જ વિજીતીય પરિણામની ધારા ક્ષપ પામે છે. તેથી અસંગાનુષ્ઠાનને બૌદ્ધો વિસભાગ સંતતિ પરિક્ષય કહે છે. ત્યાર પછી સભાગસંતતિ ચાલુ થાય છે.

(૨) પ્રશ્નાન્તવાહિતા - અત્યન્ત શાન્તરસનો વહેતો પ્રવાહ. આ નામ સાંખ્યદર્શનમાં પ્રસિદ્ધ છે. જ્યારે રાગદશ આ આત્મામાંથી નષ્ટ થઈ જાય છે. ત્યારે આકૃષ-વ્યાકૃપતા કે ચિત્તની અસમાધિ હોતી નથી તેથી અતિશય શાન્તરસ જ વહ્યા કરે છે. આ પણ અસંગ અનુષ્ઠાનવાળી જ દશા છે. જે સાંખ્યદર્શનમાં પ્રસિદ્ધ છે.

(૩) શૈવવર્ત્મ - કલ્યાણકારી માર્ગ. આ નામ શૈવપર્માંગોમાં પ્રસિદ્ધ છે. શિવ એટલે કલ્યાણ અથવા મુક્તિ, તેનો અસાધારણ - માર્ગ. આ પણ અસંગાનુષ્ઠાન દશામાં જ શાબ્દ વપરાય છે.

(૪) પ્રુવાધ્યા - પ્રુવ એટલે સ્થિર એવો જે માર્ગ તે પ્રુવાધ્યા. જ્યાં આત્મા પહોંચે ત્યારે સ્થિર થાય છે. પતનના બધા ભયો ચાલ્યા જાય છે. હવે અવશ્ય પ્રુવપદ પામવાનો જ છે. તેનો સ્થિરમાર્ગ આવી ગયો છે તે પ્રુવાધ્યા. આ નામ મહાક્રતિકો માને છે. આ પણ અસંગાનુષ્ઠાનનું જ નામ છે.

આ પ્રમાણો આ અસંગાનુષ્ઠાનયુક્ત ચિત્ત આ દસ્તિમાં આવે છે. જૈન શાખાઓમાં વિષ, ગર, અનનુષ્ઠાન, તદ્દેતુ અને અમૃત એમ અનુષ્ઠાનના જે પાંચ પ્રકારો આવે છે તેમાંનું છેલ્લું જે અમૃતાનુષ્ઠાન છે તે જ આ અસંગાનુષ્ઠાન છે. અનુષ્ઠાનોનો નિરન્તર અભ્યાસ થવાથી અને દોષરાહિત નિર્મળ શાન્તદશ વિકાસ પામેલી હોવાથી દૃઢતર સંકારોના કારણે આત્મસાત્ત થયેલું જે અનુષ્ઠાન તે અસંગાનુષ્ઠાન જાણવું.

શ્રી યોગદાસમુચ્યયમાં કહું છે કે -

સત્પ્રવૃત્તિપદं, ચેહાસઙ્ગાનુષ્ઠાનસંજ્ઞિતમ् ।

મહાપથપ્રવાણં ય-દનાગામિપદાવહમ् ॥૧૭૫॥

પ્રશાન્તવાહિતાસંજ્ઞં, વિસભાગપરિક્ષયઃ ।

શિવવર્ત્મ ધૂકાધ્વેતિ, યોગિભિર્ગીયતે હ્યાદ: ॥૧૭૬॥

આ પ્રમાણે આ સાતમી પ્રભાદિસ્તિમાં ધ્યાનદશા, તેનું અનુપમ સુખ, નિર્મળબોધ, અને અસંગાનુષ્ઠાનની પ્રાપ્તિ જીવને થાય છે. જે અલ્યકાળમાં જ કેવળજ્ઞાનાદિ ગુણોને આપે છે. વિશિષ્ટ કોટિના અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે તથા કષપકશ્રેષ્ઠિના કાલમાં વર્તતા આત્માઓને આ દષ્ટિ પ્રવર્તે છે. જેનાથી ધર્મસમ્યાસ નામનો સામર્થ્યોગ પ્રગટે છે. ॥૫॥

સાતમી પ્રભા દષ્ટિ સમાપ્ત

આઠમી પરા દસ્તિ

ઢાળ - આઠમી

દસ્તિ આઠમી સાર સમાધિ, નામ પરા તસ જાણું છું
આપસ્વભાવે પ્રવૃત્તિ પૂરણા, શશિસમ બોધ વખાણું છું
નિરતિચાર પદ એહમાં, યોગી કહીએ નહી અતિચારી છું
આરોહે આરુદે ગિરિને, તેમ એહની ગતિ ન્યારી છું ॥૧॥

અર્થ - આ આઠમી દસ્તિમાં શ્રેષ્ઠ એવી સમાધિ પ્રાપ્ત થાય છે. અને તે દસ્તિનું “પરા” એવું નામ જાણવું પોતાના આત્મ-સ્વભાવમાં જ વર્તવાની પ્રવૃત્તિથી ભરપૂર આ દસ્તિ છે. તથા ચંત્રની જેમ નિર્મળ બોધદશા પ્રવર્ત છે. અહીં વર્તતા યોગી મહાત્માઓ નિરતિચાર પદવાળા હોય છે. તેથી અતિચાર સેવનારા હોતા નથી. પર્વત ઉપર ચેલાને ચડવાની ડિયા જેમ હોતી નથી તેમ આ મહાત્માઓની પ્રવૃત્તિ કોઈ અલૌકિક અર્થાત્ લોકોત્તર હોય છે. ॥૧॥

વિશેચન - યોગદશાની આ છેલ્લી દસ્તિ છે. આ દસ્તિનું નામ પરાદસ્તિ છે. આ આઠમી દસ્તિ છે. ધમ-નિયમ આદિ યોગનાં આઠ અંગોમાંનું છેલ્લું અંગ શ્રેષ્ઠ એવી સમાધિ અહીં હોય છે. આત્મસ્વભાવમાં સહજપણે જ પ્રવર્તવારૂપ પ્રવૃત્તિ હોય છે. પરંતુ બુદ્ધિપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવાની હોતી નથી. પ્રવૃત્તિ એ આઠમો ગુણ છે. તેની પ્રાપ્તિ અહીં થાય છે. અતિચારો સંભવતા ન હોવાથી નિરતિચાર એવું આ સ્થાન છે. સાધવા જેવું જે હતું તે સર્વે સાધી લીધું હોવાથી કર્તવ્યબુદ્ધિએ હવે કંઈ કરવાનું સંભવતું નથી. ભાવાર્થ આ પ્રમાણો છે -

આ છેલ્લી આઠમી દસ્તિ છે. ક્ષપકશ્રેષ્ઠીમાં અન્તે આ

દિલ્લી પ્રારંભાય છે. જે ચૌદમા ગુજરાતીનક સુધી હોય છે. કમશઃ વધુ નિર્જરાવાળી અને વધુ સંવરભાવવાળી હોવાથી ચૌદમા ગુજરાતીના કાળે પૂર્વબદ્ધ સર્વકર્માની નિર્જરા અને સર્વસંવરભાવને આપનારી આ દિલ્લી છે. આ દિલ્લીના અનંતરપણે જ મુક્તિની ગ્રામિ થાય છે.

આ દિલ્લીમાં શ્રેષ્ઠ એવી “સમાધિ” નામનું છેલ્લું યોગનું અંગ પ્રવર્તે છે. ધારણા અને ધ્યાન દ્વારા આત્મા નિર્મણ બોધ વડે મોહનીય કર્મનો એવો કથ્ય કરે છે કે સત્તામાંથી અને ઉદ્યમાંથી સંપૂર્ણત્યા મોહનીયનો નાશ થાય છે. તેના કારણો રાગ-રીસ, હર્ષ-શોક, પ્રીતિ-અપ્રીતિ આ સર્વ મોહના વિકારો થતા જ નથી. વાયુ વિનાનું સમુદ્રનું પાણી જેમ સ્થિર હોય છે તેમ આ આત્મા અત્યાન સમતાભાવપુક્ત, શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ એવા પ્રશામનાવને પામે છે. જ્યાં અલ્ય પણ આકુળ-વ્યાકુળતા સંભવતી નથી. પરભાવદશામાં જવાના યોગો નથી. સ્વભાવદશામાં જ અત્યાન સ્થિર થાય છે. એટલે પરમસમાધિગુજરા પ્રગટ થાય છે. અતે જે ગુજરા સાધવો હતો તે પથાર્થરૂપે અહીં ગ્રામ થાય છે.

આ દિલ્લીનું નામ “પરાદિલ્લી” છે. પરા એટલે શ્રેષ્ઠમાં પણ અતિશય શ્રેષ્ઠ, અથવા પરા એટલે અન્તિમદિલ્લી આવા પ્રકારનો આ પદનો અર્થ છે.

“પ્રવૃત્તિ” નામના આઠમા ગુજરાની અહીં ગ્રામિ થાય છે. અદ્દેખ, જિજ્ઞાસા, શુશ્રૂષા, શ્રવણ, બોધ, મીમાંસા અને પરિશુદ્ધ એવી તત્ત્વની પ્રતિપત્તિ આદિ ગુજરો ગ્રામ થતાં થતાં અહીં મોહના વિકારો ન હોવાથી જે તત્ત્વ જે રીતે જાણ્યું છે, સ્વીકાર્યું છે, તે તત્ત્વમાં તે જ સ્વરૂપે આ આત્માની સહજભાવે પ્રવૃત્તિ થાય છે. “હું આવું આવું આચરણ કરું” એમ પ્રવૃત્તિ કરવાની બુદ્ધિપૂર્વક પ્રવૃત્તિ થતી નથી. પરંતુ સહજભાવે આપસ્વભાવમાં જ પ્રવર્તન થયા કરે છે. પરભાવ દશામાં પ્રવૃત્તિ કરાવે

એવા રાગાદિ સર્વથા કષય થયેલા હોવાથી, કષ્યોપશમભાવ સમાન થતો હોવાથી આ પ્રવર્તન સહજભાવે જ હોય છે. ઉત્કટ કોટિના જ્ઞાનાદિ ગુણો, તેમાં આ આત્માનું સહજભાવે જે પ્રવર્તન, તે પ્રવૃત્તિ નામનો ગુણ અહીં પ્રગટ થાય છે. જેમ ચંદ્ર સહજભાવે સુગર્ંધ આપે છે તેમ અહીં આશય વિના સહજપણે પ્રવૃત્તિ હોય છે.

બોધ(જ્ઞાન દશા) અહીં ચંદ્રના પ્રકાશ તુલ્ય હોય છે. પૂર્વે સાતમી દસ્તિમાં બોધ સૂર્યની પ્રભાતુલ્ય હતો. જો કે સૂર્યની પ્રભા અને ચંદ્રની પ્રભા જગદ્વાયાપી હોવાથી અને વિરકાળસ્થાયી હોવાથી ખાસ કંઈ વિશેષતા નથી. તો પણ સૌભ્યતાગુણ અને શીતળતાગુણ વડે ચંદ્રની પ્રભાને અધિક તરીકે ગણાવી છે. ચંદ્રની ચાંદની જગતને સુખ ઉપજાવનારી છે. લોકભિય છે. તેમ આ મહાત્માઓનો બોધ સંસારના તાપથી તપેલા જીવોને શીતળતા અને સૌભ્યતા આપનારો છે. આ દસ્તિમાં આવનારો બોધ કષ્યોપશમભાવની પરકાષ્ઠાવાળો થઈને તેમાંથી કાયિકભાવવાળો હોય છે. આઠમા ગુણસ્થાનકથી બારમા ગુણસ્થાનક સુધી કષ્યોપશમભાવ અને તેરમે-ચૌદ્દે કાયિકભાવનો બોધ પ્રવર્ત્ત છે. કષ્યોપશમભાવ ઉદ્યસાપેક્ષ છે. અને કાયિકભાવ ઉદ્યરહિત હોય છે. શાલયોગ દ્વારા પરમાત્માએ કહેલાં તત્ત્વો એવાં તો આત્મસાત્ત થઈ જાય છે કે હવે અહીં તેના આલંબનની પણ આવશ્યકતા રહેતી નથી. જેવી સામર્થ્યયોગ અહીં પ્રગટ થાય છે.

સામર્થ્યયોગના બે લેદ છે. (૧) ધર્મસત્યાસયોગ અને (૨) યોગ સત્યાસયોગ. કષ્યોપશમભાવના કમા - નાત્રા - સરળતા આદિ જે જે ધર્મો(ગુણો) આજ સુધી આવ્યા હતા. તેનો પણ ત્યાગ. અર્થાત્ કાયિકભાવના ધર્મોની(ગુણોની) જે પ્રાપ્તિ તે ધર્મસત્યાસ યોગ આઠમાથી બારમા ગુણઠાણાની અંદર હોય છે. અને મન, વચન તથા કાયાના યોગોનો ત્યાગ તે યોગસત્યાસ યોગ નામનો બીજો સામર્થ્યયોગ છે. જે તેરમા ગુણઠાણાના અન્તે આવે છે.

અહીં “પરતાવ”ને જોવાની ઉત્કટ ઈચ્છા કે જેને દિદ્ધકા કહેવાય છે. તે દિદ્ધકાના બળે મોહનીયાદિ ઘાતીકર્માનો કથ કરવાની પ્રવૃત્તિ જ અલ્ય પણ આસંગ વિના પરિણામોની પારાની નિર્મળતા રૂપે અહીં સહજપણે હોય છે. આથી જ આ પ્રવૃત્તિ સ્વભાવસ્થ હોય છે. પરંતુ આસંગપૂર્વક (આશયપૂર્વક-ઈચ્છાપૂર્વક) હોતી નથી. “આ જ અનુભાન સારું છે, આમાં જ બહુ આનંદ આવે છે” ઈત્યાદિ ભાવવાદી બુદ્ધિને જ આસંગ (આશય-ઈચ્છા) કહેવાય છે. તે આસંગ જીવને ત્યાં જ પકડી રાખનાર બને છે. ઉત્તરોત્તર વિશુદ્ધિમાં આગળ વધવામાં પ્રતિબંધક બને છે. માટે મહાત્માઓ આવા આસંગનો પણ ત્યાગ કરીને જે દ્વય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવે જે યોગ ઉપકારી હોય તેને આસંગરહિતભાવે સ્વભાવસ્થપણે જ આચરે છે.

जૈન સાહિત્ય
 આસંગરહિતપણે જ આચરતા હોવાથી એક પણ દોષ કે અતિચાર લગાડવા દેતા નથી. અતિચાર લાગવામાં કારણભૂત મોહના અંશો જ છે. ધાર્યા-રતિ-અરતિ-શોક-લય-દુર્ગંધાદિ નવ નોકખાય અને સંજ્વલન કોધાદિ ચાર કખાયો એ જ અતિચારના જનક છે. અહીં આઠમા ગુણાણાના અંતે ધાર્યાદિ નોકખાયોનો અને નવમા ગુણાણો સંજ્વલન કખાયોનો તથા ત્રણ વેદોનો ઉદ્ય અને સત્તા સંપૂર્ણતયા નાશ પામતી હોવાથી કોઈપણ જાતનો દોષ કે અતિચાર લાગતો નથી. તેથી જ ગાથામાં કહ્યું છે કે આ નિરતિચારવાળું પદ(સ્થાન) છે. અહીં યોગી મહાત્માને અતિચારો લાગતા નથી.

જ્ઞાનાવરઙ્ગીયાદિ ચાર ધનધતીકર્માને તોડવા માટે જૈનશાસ્ત્રોમાં જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપાચાર અને વીર્યાચાર એમ પાંચ પ્રકારના આચારો જ્ઞાનાબ્યા છે. કર્માને તોડવા માટે કાલે વિણાએ બહુમાણે ઈત્યાદિ ગાથામાં કહ્યા પ્રમાણો આચરણ આચરે તો તે પંચાચાર કહેવાય, અને કહ્યા પ્રમાણોથી વિરુદ્ધ આચરણ કરે તો

અતિચાર કહેવાય છે. એટલે જ “નાણાંભિ”ની આઠ ગાથાને અતિચારની આઠ ગાથા પણ કહેવાય છે. અને પંચાચારની આઠ ગાથા એમ પણ કહેવાય છે. આ યોગી મહાત્માઓને ક્ષાયિકભાવ ગ્રગટ થતો હોવાથી કર્મો તોડવા માટે ઉપરોક્ત વિધિયુક્ત પંચાચારનું સેવન પણ સંભવતું નથી. કારણ કે દોષ લાગે તેને પ્રતિકમળાદિ હોય, આ દશામાં અતિચારાદિ દોષો જ સંભવતા નથી, તેથી પંચાચારનું સેવન પણ સંભવતું નથી. તેથી નિરતિચારપદ વાળા આ મુનિઓ જેમ હોય છે તેમ નિરાચારપદ વાળા પણ આ મુનિઓ હોય છે. પર્વત ઉપર ચઢી ગયેલાને જેમ ચઢવાની કિયા કરવાનો અભાવ હોય છે. તેમ આ મહાયોગીઓ મોહસાગર તરી ગયા હોવાથી હવે આચારસેવનરહિત છે. સહજપણે જ પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપમાં પ્રવર્તનગુણ યુક્ત હોય છે. જેને કોઈ-માન-રાગ-રીસ હત્યાદિ વિષમતા આવતી હોય તેને તે વિષમતા ટાળવા સામાયિક કરવી આવશ્યક છે. પરંતુ જેઓ સદા સમતામય જ બની ચૂક્યા છે તેઓને સામાયિકકરણ સંભવતું નથી. તેમ આ મહાત્મા યોગીઓનું જીવન સંસારના લોકોની દસ્તિથી ન્યારું (ન સમજાય તેવું) - અલૌકિક હોય છે. શ્રી યોગદસ્તિસમુચ્ચયપમાં કહ્યું છે કે -

નિરાચારપદો હસ્યામતિચારવિવરજિતઃ ।

આરૂઢારોહણભાવગતિવત્ત્વસ્ય ચેષ્ટિતમ् ॥૧૭૧॥

અર્થ - આ દસ્તિમાં નિરાચાર સ્થાનવાળા, અતિચારાદિ દોષોથી રહિત આ આત્મા હોય છે. અને પર્વત ઉપર ચઢેલાને ચઢવાની કિયાના અભાવની સ્થિતિ જેવી ચેષ્ટા હોય છે.

આ પ્રમાણે પરાદસ્તિમાં સમાધિનામના યોગાંગની પ્રાપ્તિ, પ્રવૃત્તિ નામના ગુણની પ્રાપ્તિ, આસંગ નામના દોષનો ત્યાગ, ચંદ્રના પ્રકાશતુલ્ય નિર્મજન બોધ, નિરતિચાર(અને નિરાચાર વાળા) સ્થાનની

પ્રામિ થાય છે. આરુદ્રારોહણની જેમ હવે પ્રામભાવમાં સહજપણે સ્થિરતાપુક્ત સ્વભાવમળ થઈને વર્તવાનું જ માત્ર હોય છે. ॥૧॥

ચંદન ગંધ સમાન ક્ષમા ઈહાં, વાસકને ન ગવેશે જી।
આસંગે વર્જિત વળી એહમાં, કિયા નિજગુણ લેખે જી॥
શિક્ષાથી જેમ રતનનિયોજન, દસ્તિભિન્ન તેમ એહોજી।
તાસ નિયોગે કરણ અપૂર્વ, લહે મુનિ કેવલ ગેહોજી ॥૨॥

ગાથાર્થ - આ દસ્તિમાં ક્ષમાગુણ ચંદનની ગન્ધતુલ્ય હોય છે. પરંતુ વાસક દ્રવ્યની અપેક્ષા હોતી નથી. વળી આસંગદોષથી વર્જિતપણે પોતાના ગુણસ્વરૂપે કિયા હોય છે. રત્નોના શિક્ષાકાળ અને નિયોજન (વેપાર) કાળમાં જેમ તફાવત છે, તેમ આ દસ્તિ અને પૂર્વની દસ્તિમાં તફાવત છે. આવી સહજસ્વભાવી ઉત્તમ કિયા અને જ્ઞાનના નિયોગથી(પ્રયોગથી) અપૂર્વકરણ ગુણાણનું પ્રાપ્ત કરીને મુનિ કેવળજ્ઞાન રૂપ સ્વધરને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૨॥

જેનમ જ્યતિ શાસનમ्

વિશેચન - ચંદન નામનું કાણ સ્વયં પોતે સહજસ્વભાવે જ સુગંધ આપનારું છે. પરંતુ વખાદિને સુગંધિત કરવા માટે જેમ વાસક(સુગંધ ઉત્પન્ન કરનાર) અતાર આહિ અન્ય દ્રવ્યો જોઈએ, તેવી રીતે ચંદનને સુગંધિત કરવા માટે વાસક એવા અન્ય દ્રવ્યની જરૂરિયાત રહેતી નથી. તે તો પોતે પોતાના સ્વભાવથી જ સુગંધ આપે છે. આ પ્રમાણે આ દસ્તિમાં આવેલા મુનિ મહાત્માઓને ગુણાન્તરોની પ્રામિભાં પ્રતિબંધ કરનારા આસંગ દોષના અભાવથી આત્માના સ્વભાવભૂત ક્ષાયિકભાવના ક્ષમા(આહિ) ગુણ સ્વતઃ પ્રગટે છે. અને આજ સુધી પ્રાપ્ત કરેલા ક્ષયોપશમભાવના ક્ષમા(આહિ) ગુણ ચાત્યા જાય છે. ક્ષયોપશમભાવવાળા ગુણો કર્મના ઉદ્યની અપેક્ષાવવાળા હોવાથી સાતિચાર હોય છે. અને ક્ષયિકભાવના ગુણો કર્મના ઉદ્ય અને સત્તા એમ બતેદી રહિત હોવાથી નિરતિચાર હોય

છે. તથા આ ક્ષમા આદિ ગુણો જીવના સહજ સ્વભાવભૂત હોય છે. મનમાં ક્ષમા આદિ ગુણો લાવવા માટે અન્ય કોઈ ઉપદેશકની (વાસકની) જરૂરિયાત રહેતી નથી. કારણકે હવે આ આત્મા સ્વયં પોતે જ પોતાના ભાવથી ધર્મમય બન્યો છે. નિરાલંબન અવસ્થાને પાછ્યો છે. માટે સ્વયં પોતે જ ક્ષમા આદિ ગુણમય જ હોય છે.

આ પ્રમાણે કથ્યોપશમ ભાવના ગુણો ચાલ્યા જીવાથી “ધર્મસન્યાસ” નામનો સામર્થ્યોગનો પ્રથમલેદ પ્રવર્તે છે. આ પરિસ્થિતિમાં આત્મગુણમાં પરિણામ પામેલી સર્વ પણ ધર્મમય કિયાઓ આત્માના સ્વભાવભૂત બની જાય છે. આશયપૂર્વક કિયા કરવાની રહેતી નથી. નિરૂપાધિક - સ્વભાવસિદ્ધ કિયા હોય છે. વિશિષ્ટ શાનદશા જાગૃત હોવાથી અને હાસ્યાદિ તથા સંજવલન આદિ દોષોનો કથ્ય થતો જતો હોવાથી આપણે જેમ દોષોને દૂર કરવાના આશયથી પ્રતિકમણાદિ કરીએ તેવા આશયવાળી ધર્મકરણી આ દસ્તિમાં સંભવતી નથી. પરંતુ સહજસ્વભાવે જ નિરતિચાર જીવનપ્રવૃત્તિ રૂપ કિયા હોય છે.

કાન્તા દસ્તિ કાળે પાંચમા - છઢા અને સાતમા ગુણાણો, પ્રભાદસ્તિ કાળે સાતમા-આઠમા ગુણાણો, અને આ પરા દસ્તિકાળે ૮ થી ૧૨ આદિ ગુણસ્થાનકોમાં ધર્મમય કિયા સમાન હોવા છતાં તરતમતા પુક્ત હોવાથી લિખ લિખ છે. તે વાત એક ઉદાહરણથી સમજાવે છે. રત્નોને પારખવાનું શિક્ષણ લેતા હોઈએ ત્યારે જે રત્નદર્શન થાય છે. શિક્ષિત આત્માઓ બિનઅયોજને જે રત્નદર્શન કરે છે અને તે જ શિક્ષિત આત્માઓ રત્નોની લે-વેચ (ખરીદ-વેચાડા) કરવા માટે જે રત્નદર્શન કરે છે. તે જેમ અધિક-અધિક સૂક્ષ્મતાવાંનું હોવાથી લિખ લિખ છે, તેમ આ દસ્તિઓમાં સમાન કિયા બ્યવહારમાં પણ સૂક્ષ્મ રીતિએ લિખતા હોય છે. જે માત્ર અનુભવગમ્ય જ હોય છે.

આ. ૧૪

કાળા અને પ્રભાદર્શિકાળની ધર્મકરણી મોહનીયાદિ ઘનધાતી કર્મના ક્ષયનું મુખ્યત્વે કારણ બને છે. જ્યારે પરાદર્શિ કાળની ધર્મ કરણી ઘનધાતી કર્માના તથા ભવોપગાહી કર્માના એમ બને પ્રકારના કર્માના ક્ષયનું કારણ બને છે. આવા પ્રકારની આસંગદોષ વિનાની, અને પ્રશમભાવની પ્રધાનતા વાળી આત્માના સહજસ્વભાવભૂત ગુણ રમણતા સ્વરૂપ ધર્મકરણીનો નિયોગ કરતાં (તેમાં ઓતપ્રોત અને તન્મય થતાં) કષપકશેષીમાં આરોહણ કરી અપૂર્વકરણ આદિ ગુણસ્થાનકો ઉપર આરૂઢ થઈને “કેવળજ્ઞાનની લક્ષ્મી” સ્વરૂપ સ્વધરને એટલે કેવળજ્ઞાન રૂપ શુદ્ધ-નિર્મળ આત્મદશાને પ્રાપ્ત કરે છે.

આ જ હકિકત પૂ. હરિલદરસૂરિજીએ યોગદર્શિસમુચ્ચય નામના ગ્રંથમાં ગાથા ૧૮૦ થી ૧૮૪માં વર્ણવેલી છે.

ધ્યાતિકર્માધ્રકલ્યં ત-દુક્તયોગાનિલાહતે: ।
યદાડપૈતિ તદા શ્રીમાન् જાયતે જ્ઞાનકેવલી ॥૧૮૪ ॥

અર્થ - ધ્યાતિ કર્મો વાદળનુંદ્યા છે. ઉપર કહેલ યોગની દર્શિ સ્વરૂપ પવન વડે હણાવાથી તે વાદળ જ્યારે દૂર થાય છે ત્યારે આ જ ભાવલક્ષ્મીવાળો આત્મા જ્ઞાનથી કેવળજ્ઞાની બને છે. ॥૧૮૪॥
કીણાદોષ સર્વજ્ઞ મહામુનિ, સર્વલભ્યિ ફળ ભોગીજી ।
પર ઉપકાર કરી શિવસુખ તે, પામે યોગી અયોગીજી ॥
સર્વ શત્રુક્ષય સર્વવ્યાધિલય, પૂરણ સર્વ સમીહાજી ।
સર્વ અરથયોગે સુખ તેહથી, અનંતગુણ નિરીહાજી ॥૩॥

ગાથાર્થ - કીણ થયા છે સર્વ દોષો જેના એવા સર્વજ્ઞ બનેલા આ મહામુનિ સર્વલભ્યિઓના ફળને ભોગવનારા બને છે. પરનો ઉપકાર કરતાં કરતાં તે યોગી મહાત્મા અયોગી બનીને શિવસુખને પ્રાપ્ત કરનારા બને છે. સર્વ શત્રુઓનો ક્ષય કરીને, સર્વવ્યાધિઓનો વિનાશ કરીને, પૂર્ણ થઈ છે સર્વ ઈચ્છાઓ જેની

એવા તે યોગીપુરુષ સર્વ પદાર્થોના સંયોગજન્ય સુખ કરતાં પણ અનંતગુણા સુખને ભોગવે છે છતાં સર્વથા નિઃસ્પૃહ છે.॥૩॥

વિવેચન - આ મહાત્મા યોગી પુરુષ ક્ષપકશ્રેષ્ઠી આરોહી અપૂર્વકરણ-અનિવૃત્તિકરણ અને સૂક્ષ્મસંપરાય એમ ત્રણ ગુણસ્થાનકો ઉપર ચરી ગ્રતિ સમયે અનંતગુણી વિશુદ્ધિ દ્વારા ધનધાતી કર્માને ખપાવતાં ખપાવતાં તેમાંનું રાજાસમાન પ્રધાન એવું મોહનીયકર્મ બંધ-ઉદ્ય અને સત્તામાંથી સર્વથા કષય કરીને, તેના ઉદ્યજન્ય દોષોનો પણ સર્વથા નાશ કરીને બારમા ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે આવે છે. ત્યાં જ્ઞાનાવરણીય-દર્શનાવરણીય- અને અંતરાય કર્માનો કષય કરીને આ પરાદસ્તિવાળા યોગી મહાત્મા સર્વજ્ઞ કેવલી પરમાત્મા બને છે. ધનધાતી કર્મો કષય થવાથી અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંત ચારિત્ર અને અનંતવીર્ય આદિ સર્વ આન્તરિક (આત્મગુણ સ્વરૂપ) લભ્યિઓના ફળને લોગવનારા આ યોગીઓ થાય છે.

કાન્તા દસ્તિ અને પ્રભાદસ્તિકાળે શાશ્વતોનું બળ અધિક હતું. તેનાથી વીતરાગપ્રણીત શાલોના આધારે આ આત્માનું પરમસ્વરૂપ (સર્વકર્મરહિત-શુદ્ધ-બુદ્ધ-નિરંજનાત્મક સ્વરૂપ) જાણ્યું હતું. ત્યારથી જ તે પરમસ્વરૂપને સાક્ષાત્ જોવાની અને માણવાની દિદૃક્ષા આ યોગી આત્માઓમાં તીવ્ર-તીવ્રતર બની હતી. તે દિદૃક્ષાથી આ આત્મા સામર્થ્યોગ વડે ધનધાતી કર્મો ખપાવીને સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી એવો કેવળજ્ઞાની બને છે. અનંતજ્ઞાન - અનંતદર્શન વગેરે આ આત્મામાં રહેલી અને આવિર્ભૂત ધ્યેલી સર્વ લભ્યિઓના ફળને સાક્ષાત્ અનુભવનારો આ આત્મા થાય છે. આત્માના અનંતજ્ઞાનાદિની પ્રાપ્તિ માટે આરંભેલી આ સાધના અહીં સમામ થાય છે. આ જ ભવમાં હવે મુક્તિ-પ્રાપ્તિ નિશ્ચિત છે.

શેષ બાકી રહેલું માનવભવનું જીવન ધર્મદેશના આપવા વડે

અને વિહાર કરવા વડે માત્ર પરોપકાર જ કરવા દ્વારા પસાર કરે છે. અને ભવોપગ્રાહી એવાં વેદનીયાદિ ચાર અધાતીકર્માને ખપાવે છે. તેરમા સયોગી કેવલી ગુણસ્થાનકર્માં જ રહ્યા છતા ઘણાં ઘણાં અધાતીકર્માં ખપાવે છે. તેરમા ગુણસ્થાનકર્માનો એક અંતર્મુહૂર્તકાળ માત્ર બાકી રહે ત્યારે આયોજિકાકરણ કરીને જો આયુષ્કર્મ કરતાં વેદનીયાદિ ત્રણ કર્માં વધારે હોય, તો કેવલી સમુદ્દ્રાત કરીને મનવચન અને કાપાના યોગોનો નિરોધ કરે છે. કારણ કે યોગ હોવાથી સાતાવેદનીયનો આશ્રવ થાય છે. તેથી યોગ નિરોધ કરી અયોગી અવસ્થાને (ચૌદમા ગુણસ્થાનકર્માને) પામેલા એવા આ મહાયોગી પુરુષ અતિશય અલ્યકાળમાં જ શિવસુખ (મુક્તિ સુખ) ને પામે છે.

ધાતી અને અધાતી એમ બજે પ્રકારનાં કર્મ આત્માના ગુણોનાં અવરોધક હોવાથી અલ્યન્તાર શરૂ છે. અને તે તે કર્માના ઉદ્યથી લોકોની સાથે થયેલ વૈમનસ્યોથી તે લોકો બાધશરૂ છે. પરંતુ કર્માનો નાશ થવાથી અલ્યન્તાર અને બાધ એમ બજે પ્રકારના સર્વ શરૂઆતોનો અહીં કષય થાય છે. તથા શારીરિક રોગો તે દ્વયરોગો છે. અને કામ-કોધાદિ વિકારો અને સર્વ વાસનાઓ એ ભાવરોગો છે. વેદનીય અને મોહનીયકર્માનો નાશ થયો હોવાથી આ યોગીમહાત્માઓ સર્વ દ્વયરોગોના અને સર્વ ભાવરોગોના સર્વથા કષયવાળા બન્યા છતા આત્માના શુદ્ધ-બુદ્ધ-નિરંજન-નિરાંકાર એવા સ્વસ્વરૂપના અનંતસુખને અનુભવનાર બને છે. આત્મસ્વરૂપને પ્રામ કરવાની સર્વ સમીહા (સર્વ ઈચ્છાઓ) અહીં પૂર્ણ થાય છે.

મુક્તિનું સુખ કેવું છે ? તે શબ્દોથી અવર્જનીય છે. માત્ર અનુભવથી જ ગમ્ય છે. તેથી કહે છે કે આ સંસારમાં સુખના સાધનભૂત જે જે પદાર્�ો છે, તે સર્વ પદાર્થોનો ધારો કે સંયોગ થઈ જાય અને તેનાથી જે સુખ થાય, તે સુખ કરતાં પણ મુક્તદશામાં

અનંતગણું સુખ છે. આશ્ર્યની વાત તો એ છે કે આટલું વિશાળ, અમાપ, શાશ્વત સુખ હોવા છતાં પણ આ આત્મા નિરીહ (નિ:સ્પૃહ)-ઇચ્છાઓથી સર્વथા રહિત છે. સંસારી લોકો ઇચ્છાઓથી ભરપૂર હોય છે. તેને જ્યાલ આવે કે આ વસ્તુ મળવાની નથી જ, છતાં પણ તેની ઇચ્છા વિરામ પામતી નથી. જ્યારે આ મહાત્માઓને આત્મિક સર્વ સંપત્તિ મળી હોવા છતાં સર્વથા નિરીહ હોય છે. આ જ આ મહાત્માઓની મોટી સિદ્ધિ છે. “ઇચ્છા” એ જ પાપનું મૂળ છે એવું સમજનારા આ મહાત્માઓએ સ્થિરા દિલ્હીમાં આવ્યા પછીથી સમ્બ્રક્ત અને વેદસંવેદપદના પ્રતાપે ઇચ્છાનો જ નાશ કરવાની આરંભેલી યાત્રા અહીં સમામ થાય છે. અને જાણે કરવા લાયક સર્વ સાધના સાધી લીધી છે એમ કૃતકૃત્ય થયેલા આ યોગીઓ સર્વત્ર નિ:સ્પૃહદશાવાળા હોય છે.

શ્રી યોગદિલ્હિસમુખ્યમાં કહ્યું છે -

જૈન સાઇટ

JAIN SBSITE
.com

ક્ષીણદોષોऽથ સર્વज્ઞः, સર્વલભ્યફલાન્વિતः।

પરं પરાર્થ સમ્પાદ્ય, તતો યોગાન્તમશ્રૂતે ॥૧૮૫॥

તત્ત્ર દ્રાગેવ ભગવાનયોગાદ् યોગસત્તમાત् ।

ભવવ્યાધિક્ષયં કૃત્વા, નિર્વાણં લભતે પરમ् ॥૧૮૬॥

અર્થ - ક્ષીણ થયા છે સર્વ દોષો જેના એવા અને સર્વ લભ્યિઓના ફળથી સંયુક્ત એવા સર્વજ્ઞ બગવાન् શ્રેષ્ઠ એવો પરોપકાર કરીને ત્યારબાદ યોગનિરોધવાળી અવસ્થાને પામે છે.

ત્યાં જલ્દી જલ્દી શ્રેષ્ઠ એવી યોગદશાના પ્રતાપે અયોગી ગુણસ્થાનકને પામીને ભવરૂપ વ્યાધિનો કષ્ય કરીને સર્વોત્તમ એવું નિર્વાણપદ પ્રામ કરે છે. ॥૧૮૬॥

અનાદિકાળની મોહની તીવ્રતા રૂપ “ઓધદિલ્હી”માંથી

નિકળીને શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ રૂપ મુક્તિ સુખ તરફની બદ્લાયેલી યોગદર્શિનો મિત્રાદર્શિથી કરાયેલો પ્રારંભ અહીં પરાદર્શિએ સમાન થાય છે. સિદ્ધ માટેની પ્રારંભેલી યાત્રા પૂર્ણ થાય છે. સાધક એવો આ આત્મા હવે સાધક રહેતો નથી પરંતુ સિદ્ધ થાય છે.

અનાદિકાળનાં બંધાયેલા કર્મો, અને તેનાથી પુનઃ પુનઃ પ્રાપ્ત થતા જન્મ-જરા-મરણાદિ દુઃખો રૂપ આ સંસાર એ જ આ જીવનો મહારોગ - મહાવ્યાપિ હતો, લોકમાં જેમ શારીરિક વ્યાપિઓથી ગ્રસ્ત થયેલો જીવ પ્રસિદ્ધ એવા સુવૈદ્યની સૂચના મુજબ ચિકિત્સા કરતો છતો વ્યાપિમુક્ત બને છે. તેવી જ રીતે કર્મો અને જન્મ-મરણાદિ વ્યાપિઓથી ગ્રસ્ત એવો આ સંસારી આત્મા પણ અનંતજ્ઞાનીઓએ જણાવેલી ધર્મ ચિકિત્સા કરવા દ્વારા ભવવ્યાપિનો ક્ષય કરીને ભવમુક્ત (તથા સર્વથા ભવમુક્ત પણ) બને છે.

અનાદિથી કર્માના અને સંસારના પાંજરામાં પૂરાયેલો આ આત્મા આ બંધનોનો ક્ષય કરીને એવો મુક્ત થાય છે કે ફરીથી કદાપિ આ બંધનોમાં તે બંધાતો નથી. શાખોમાં કહ્યું છે કે -

ક્ષીણવ્યાધિર્થથા લોકે, વ્યાધિમુક્ત ઇતિ સ્થિત: ।
ભવરોગ્યેવ તુ તથા, મુક્તસ્તત્રેષુ તત્ક્ષવાત् ॥ શ્રી યો. દ.સ. ૨૦૬ ॥

આ પદથી કેટલોક વાત જાણવા જેવી છે કે -

(૧) ક્ષીણ વ્યાધિવાળો આત્મા જેમ વ્યાધિમુક્ત થાય છે. તેમ ભવના રોગવાળો આત્મા જ ભવરોગ ક્ષીણ થતાં જ ભવવ્યાપિથી મુક્ત થઈને જ રહે છે.

(૨) જે જીવ સદા વ્યાધિયુક્ત જ છે. તે વ્યાધિમુક્ત કહેવાતો નથી. જે જે સંસારી જીવો છે તે સર્વ વ્યાધિયુક્ત છે. તથા જેઓના મતે ભગવાન થયેલો આત્મા ફરીથી જન્મ ધારણ કરે

છે. ધર્મની હાનિ દેખી પુનર્જન્મ ગ્રહણ કરે છે તે પણ ભવવ્યાધિવાળા જ છે તેથી સાચા મુક્ત નથી.

(૩) બૌદ્ધાદિ કોઈ દર્શનકારો એમ માને છે કે જેમ દીપક બુઝાઈ જાય ત્યારે તે સમામ જ થઈ જાય છે. તેમ આત્મા ભવવ્યાધિથી મુક્ત થાય ત્યારે સમામ જ થાય છે. તે અભાવાત્મક - શૂન્યાત્મક બને છે. આ વાત પણ બરાબર નથી. પોતાનું અસ્તિત્વ જ મીટાવી દેવા કોણ પ્રયત્ન કરે ? તેથી અહીં ખાસ ઉલ્લેખ કર્યો છે કે ભવવ્યાધિયુક્ત એવો આ આત્મા ભવવ્યાધિ મુક્ત થયો છતો રહે છે. તેનું અસ્તિત્વ સદા રહે જ છે.

(૪) સાંઘ દર્શન આદિ કેટલાક દર્શનકારો એમ માને છે કે આ આત્મા શુદ્ધ-બુદ્ધ-કર્માનો અકર્તા અને અલોકતા છે. અર્થાત્, ભવવ્યાધિવાળો છે જ નહીં, વ્યાધિમુક્ત જ છે. આ વાત પણ બરાબર નથી. જો પ્રથમથી જ વ્યાધિરહિત જ હોય તો તેને ધર્મસાધન કરવાની આવશ્યકતા જ રહેતી નથી, તથા જો પ્રથમથી શુદ્ધ જ હોય તો તે અશુદ્ધ કદાપિ બને જ નહીં. કરારણ કે શુદ્ધ આત્મામાં અશુદ્ધતા લાવનારા હેતુઓ છે જ નહીં. માટે અનાદિથી આ આત્મા વ્યાધિગ્રસ્ત છે જ, અને તે જ ધર્મસાધનતાથી વ્યાધિમુક્ત બને છે.

આ પ્રમાણે જે દિદ્ધકા હતી, શુદ્ધતત્ત્વ પ્રામ કરવાનું લક્ષ્ય હતું. જે સાધ્ય સિદ્ધ કરવું હતું તે યોગની કમશઃ આઠ દસ્તિઓ વડે અહીં પૂર્ણ થાય છે. કૃતકૃત્ય થયેલો, સિદ્ધ દર્શા પામેલો આ આત્મા સ્વગુણની રમણતાના અનંત આનંદમાં સદા મગ્ન જ રહે છે. ||૩||

એ અડાદિહુ કહી સંક્ષેપે, યોગશાસ્ત્ર સંકેતે જી । કુળયોગી ને પ્રવૃત્તાચક જે, તેણ તણે હિત હેતેજા॥

યોગીકુળે જાયા તસ ધર્મે અનુગત તે કુળયોગીજી ।
અદેખી ગુરુ-દેવ-દ્વિજપ્રિય, દયાવંત ઉપયોગીજી ॥૪॥

ગાથાર્થ - આ પ્રમાણે યોગસંબંધી શાસ્ત્રોને અનુસારે અતિશય સંકેપથી અમે અહીં આઠ દસ્તિ સમજાવી છે. જે કુળયોગી અને પ્રવૃત્તયક્ષયોગી છે. તેઓના હિતના પ્રયોજનથી આ દસ્તિઓ સમજાવી છે. જેઓ યોગીઓના કુળમાં જન્મ્યા છે. અને તેઓના ધર્મને અનુસરવાની બુદ્ધિવાળા છે. તથા ગુરુ પ્રત્યે, દેવ પ્રત્યે અને દ્વિજ પ્રત્યે અદેખી છે. દયાળું છે અને અતિશય ઉપયોગવાળા છે તે કુળયોગી કહેવાય છે. ॥૪॥

વિવેચન - પાતંજલ ઋષિ, ગોપેન્દ્ર મુનિ, ઈત્યાદિ અન્યદર્શનમાં થયેલા યોગાચાર્યોએ યોગના સ્વરૂપનું વર્ણન જે રીતે કર્યું છે. તેઓની પરિભાષા (સંકેત) પ્રમાણે અતિશય સંકેપથી આ સજીવાયમાં યોગની આઠ દસ્તિઓ રૂપે યોગનું વર્ણન સમજાવવામાં આવ્યું છે. જૈનદર્શનમાં ૧૪૪૪ ગ્રંથોના રચયિતા અને યાહેનીસૂનુના દુલામણા નામથી સુપ્રસિદ્ધ એવા યોગાચાર્ય પૂજ્યશ્રી હરિબ્રદ્સૂરિજી મ. શ્રીએ આ જ આઠ દસ્તિઓનું સવિસ્તર વર્ણન પોતાના બનાવેલા “શ્રી યોગદસ્તિસમુચ્ચય” નામના ગ્રંથમાં કર્યું છે. તેના ઉપર સ્વયં પોતે જ સંસ્કૃત ભાષામાં વૃત્તિ(ટીકા) પણ બનાવી છે. પરંતુ આ મૂળ ગ્રંથ તથા તેની ટીકા સંસ્કૃત ભાષામાં હોઈ વિશેષ કરીને વિદ્ધદ્ભોગ્ય છે. સામાન્યપણે આભાલ-ગોપાલ જીવોને આવા ગ્રંથોનો કંઈક અંશે પણ ભાવ જાણવા મળે અને તેઓનું પણ કલ્યાણ થાય એવા આશાપથી ગુજરાતી ભાષામાં પદ્ધતુપે મેં (G. પણોવિજયજીએ) આ આઠ દસ્તિની સજીવાયની રચના કરી છે.

આ સજીવાય કુળયોગી અને પ્રવૃત્ત ચક્ષ્યોગી એમ બે પ્રકારના યોગીઓના હિત(કલ્યાણ)ને કરનારી છે. તેઓના હિતના

હેતુથી આ રચના કરી છે. જૈનશાસ્ત્રોમાં યોગીઓના કુલ ચાર પ્રકાર છે. (૧) ગોત્રયોગી, (૨) કુલયોગી, (૩) પ્રવૃત્તયક્યોગી અને (૪) નિષ્પત્રયોગી તેમાંના મધ્યવર્તી બે પ્રકારના યોગીઓના હિત માટે આ સજ્જાય રચી છે.

જે યોગીઓના કુલમાં જન્મ્યા છે પરંતુ યોગધર્મની અલ્ય પડા પ્રીતિ જેઓને નથી, યોગધર્મની યોગ્યતા જેઓ ધરાવતા નથી તે તરફ જવાની જેઓની મનોવૃત્તિ નથી. યોગીઓના ગોત્રમાં જન્મ્યા હોવાથી જેઓ નામમાત્રથી જ યોગી છે તે ગોત્રયોગી કહેવાય છે. તેઓ યોગ પ્રત્યે પ્રીતિ વિનાના હોવાથી આ સજ્જાય કે આવા આવા યોગશ્રંખો ભણવા માટે અનધિકારી છે.

તથા જેઓ યોગદશા સિદ્ધ કરી ચૂક્યા છે. તેરમા - ચૌદમા શુદ્ધસ્થાનકે આરૂઢ થયેલા છે. જેઓને હવે સાધ્યવાનું કંઈ પડા બાકી નથી તેવા યોગીઓને નિષ્પત્રયોગી કહેવાય છે. તેઓ યોગદશા પામી ચૂક્યા હોવાથી આ સજ્જાય અથવા આવા યોગશ્રંખો ભણવા માટે અધિકારી નથી. બાકીના મધ્યવર્તી બે યોગીઓ આ ગ્રંથ અથવા આવા યોગના ગ્રંથો ભણવાના અધિકારી છે.

કુલયોગીનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણો છે. જેઓ યોગીઓના કુલમાં જન્મ્યા છે. યોગીઓના ધર્મને અનુસરવાની જેઓની ઈચ્છા છે. યોગ ધર્મ ઉપર જેઓને અતિશય પ્રેમ - બહુમાન છે. ધર્મની આરાધના કરવાની ઈચ્છાવાળા જે આત્માઓ છે તે કુલયોગી કહેવાય છે. તેઓનાં લક્ષણો આ પ્રમાણો છે.

(૧) અદ્વેષ - આ યોગીઓ યથાર્થ તત્ત્વ જાણવાની જિજ્ઞાસાવાળા છે. અથવા કંઈક અંશે યથાર્થ તત્ત્વ જાણનારા છે. તેથી તે તે યથાર્થ તત્ત્વ અમને કેમ પ્રાપ્ત થાય ? ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય ? તેની જ સાચી વિચારણા કરવાવાળા હોય છે. તેઓને કોઈ

સ્થાનનો, કોઈ વ્યક્તિનો, તે કોઈ સિદ્ધાત્માનો આગ્રહ હોતો નથી. કોઈપણ જાતના બદ્ધ આગ્રહવાળાને તેનું ધાર્યું ન થાય ત્યારે આપોઆપ દ્વેષ જન્મે છે. કદાગ્રહ એ દ્વેખનું મૂળ કારણ છે. જેઓ નિરાગ્રહી છે. સત્ય તત્ત્વ માત્રના શોધક છે. તેઓને કોઈના પણ ઉપર દ્વેષ હોતો નથી. અને થતો પણ નથી.

(૨) ગુરુપ્રિય - આ કુલયોગી મહાત્માઓ યોગપ્રિય હોવાથી આવી ઉત્તામ યોગદશા સમજેલા અને ઉપકારકલાવે પરને સમજાવનારા ધર્મગુરુઓ ઉપર આપોઆપ કુદરતી રીતે અનુપમ પ્રેમવાળા હોય છે. પ્રેમ કરવાનું કહેવું પડતું નથી.

(૩) દેવપ્રિય - તેવી જ રીતે આ યોગનું સ્વરૂપ મૂળથી બતાવનારા પરમાત્માઓ પ્રત્યે પણ યોગની પ્રિયતાથી જ અપાર પ્રેમવાળા હોય છે.

(૪) દ્વિજપ્રિય - દ્વિજ એટલે બ્રાહ્મણ, મુનિ અને બ્રહ્મતત્ત્વને જાણનારા જ્ઞાનીઓ, આ વ્યક્તિઓ ઉપર પણ યોગધર્મની ગ્રીતિના કારણે પ્રીતિવાળા આ મહાત્માઓ હોય છે.

જે વ્યક્તિને જે વસ્તુ પ્રત્યે પ્રેમ હોય છે. તે વ્યક્તિને તે વસ્તુ જ્ઞાનવાળા પ્રત્યે, તે વસ્તુના મૂળ ભાલિક એવા દેવ પ્રત્યે, અને તે વસ્તુ પ્રામ કરી ચુકેલા મહાત્માઓ પ્રત્યે કુદરતી રીતે જ પ્રેમ થતો હોય છે. તેમ અહીં પણ ગુરુ-દેવ અને દ્વિજ ઉપર પ્રેમવાળાપણું એ કુલયોગીઓનું લક્ષણ છે.

(૫) દધાળુતા - યોગધર્મમાં જેઓને આગળ વધવું છે. યોગની સાધના જેને કરવી છે. તેવા મહાત્માઓ સંક્રિલિટ પરિણામવાળા કદાપિ હોતા નથી. તીવ્ર પાપ કદાપિ આચરતા નથી. તેથી નાના-મોટા કોઈ જીવોની હિંસા ન થઈ જાય. કોઈને અલ્ય પણ દુઃખ આપણાથી ન થઈ જાય. તેની પૂરેપૂરી સાવધાની રાખવા

પૂર્વક દ્યાળુ હોય છે. દુઃખી જીવો ઉપર કલણા કરનારા હોય છે. પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પણ લોકોનાં દુઃખોને દૂર કરનારા હોય છે.

(૬) ઉપયોગયુક્ત - કુલયોગીઓ યોગધર્મ આરાધવાની ઈચ્છાવાળા છે. તેથી જીવોની જ્યાણ પાળવામાં ઉપયોગવાળા, સાચું બોલવાની મનોવૃત્તિવાળા, એ જ પ્રમાણે સદાચાર, સત્સંગ, સ્વાધ્યાય, અને દાન-શીયળ-તપ તથા ભાવ એમ ધર્મનાં જે જે અનુષ્ઠાનો આચરવાનો સમય આવે ત્યારે શક્તિને ઓળંગ્યા વિના અને શક્તિને ગોપવ્યા વિના તે તે સાથી લેવા સતત ઉપયોગવાળા હોય છે. ક્ષાંપ ક્ષારેય ગફલત કરતા નથી. પૂરેપૂરી સાવધાની રાખીને આવેલી તકને જડપી લેનારા હોય છે.

ઉપરોક્ત લક્ષણોવાળા બીજા નંબરના કુલયોગી આત્માઓ આ ગ્રંથ તથા આવા અન્ય પણ યોગના ગ્રંથો ભણવા માટે અધિકારી છે.

શ્રી યોગદસ્થિસમુચ્યમાં કુલયોગીનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે કહ્યું છે.

યે યોગિનાં કુલે જાતાસ્તર્ધર્મનુગતાશ્ચ યે ।

કુલયોગિન ઉચ્ચન્તે, ગોત્રવન્તોऽપિ નાપરે ॥ ૨૧૦ ॥

સર્વત્રાદ્વેષિણશ્રીતે, ગુરુદેવદ્વિજપ્રિયા: ।

દ્યાલવો વિનીતાશ્ચ, બોધવન્તો યતેન્દ્રિયા: ॥ ૨૧૧ ॥

અર્થ - જે યોગીઓના કુળમાં જન્મ્યા છે. યોગીઓના ધર્મને અનુસરવાની ઈચ્છાવાળા છે. તે કુલયોગી કહેવાય છે. પરંતુ બીજા, તે કુળમાં જન્મ્યા હોવા છતાં ગોત્રવાળા છે. પરંતુ કુલયોગી નથી. ૨૧૦ આ કુલયોગી આત્માઓ સર્વ ઠેકાણે અદ્વેષવાળા, ગુરુ, દેવ અને દ્વિજ પ્રત્યે પ્રીતિવાળા, દ્યાળુ, વિનીત, બોધવાળા અને જિતેન્દ્રિય હોય છે. ૨૧૧

આ પ્રમાણે કુલયોગીનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું. ॥૪॥

હવે પ્રવૃત્તયક્યોગીનું વર્ણન સમજાવે છે.

શુશ્રૂષાદિક અડગુણસંપૂરણા, પ્રવૃત્તયક તે કહીએજી ।
ધમદ્યલાભી પરદુગઅર્થી, આદ્ય અવંચક લહીએજી॥
ચાર અહિસાદિક યમ ઈચ્છા, પ્રવૃત્તિ થિર સિદ્ધિ નામેજી।
શુદ્ધ રૂચે, પાળે, અતિચારહ ટાળે, ફળ પરિણામે જી ॥૫॥

ગાથાર્થ - શુશ્રૂષા આદિ બુદ્ધિના આઠ ગુણોથી જે પૂર્ણ છે.
તથા અહિસાદિ પાંચ યમોના ચાર ચાર બેદોમાંથી પ્રથમના બે બેદને
પામેલા, અને પાછળના બે બેદના જેઓ અર્થી છે. અને ત્રણ
અવંચકમાંથી પ્રથમ અવંચકને જે પામેલા છે. તે પ્રવૃત્તયક્યોગી
કહેવાય છે. અહિસાદિ પાંચે યમના ઈચ્છા, પ્રવૃત્તિ, સિદ્ધતા અને
સિદ્ધિ એમ ચાર બેદો છે. શુદ્ધ રૂચિને ઈચ્છા, પાળવું તે પ્રવૃત્તિ,
અતિચારોનું વર્જન તે સિદ્ધતા, અને ફળસ્વરૂપ આત્મપરિણાતિ તે
સિદ્ધિ કહેવાય છે. ॥૫॥

વિશેષન - આ ગાથામાં પ્રવૃત્તયક્યોગીનામના ત્રીજા યોગીનું
સ્વરૂપ સમજાવે છે. શુશ્રૂષા આદિ બુદ્ધિના આઠ ગુણો છે તે આઠે
ગુણોથી યુક્ત એવા આ યોગીઓ હોય છે. તે આઠ ગુણો આ
પ્રમાણે છે -

૧. શુશ્રૂષા - સાચું તત્ત્વ જાળવાની અને સાંભળવાની તમત્તા.
૨. શ્રવણ - ગુરુ મુખે સાચું તત્ત્વ સાંભળવું.
૩. ગ્રહણ - ગુરુ પાસેથી સાંભળેલી વાણી અને તેના અર્થને ગ્રહણ
કરવો.
૪. ધારણા - સાંભળેલી વાણી અને અર્થને બરાબર ધારી
રાખવો, ભુલી ન જવો, તેની અવિસ્મૃતિ.
૫. વિશાન - ગ્રહણ કરેલા અર્થબોધમાંથી સંશય, વિર્યય અને
અનધ્યપસાય દૂર કરી સ્પષ્ટ બોધ કરવો તે.

- ૬ ઉંડ - જાણેલા અર્થમાં પૂર્વે જાણેલા અર્થની સાથે પૂર્વાપર રીતે અનુસંધાનથી વિચારણા કરવી તે.
- ૭ અપોહ - વિચારણા કરતાં કરતાં તે તે અર્થમાં જે જે અધિકતિ અને અનુચિત અર્થ હોય, અર્થાત્ જેની અનુપપત્તિ હોય, તેનો ત્યાગ કરવો તે.
- ૮ તત્ત્વાભિનિવેશ - ઘણી ઘણી ચર્ચા વિચારણાના અંતે જે સાચું તત્ત્વ લાગે, યુક્તિયુક્ત હોય તેનો આદર કરવો, સ્વીકાર કરવો તે.

ઉપરોક્ત બુદ્ધિના (જ્ઞાનપ્રાપ્તિના કારણરૂપે) આઠ ગુણો છે. અનાદિકળણથી સર્વ આત્માઓ આ આકે ગુણો પૂર્વકની બુદ્ધિને અર્થની અને કામની પ્રાપ્તિમાં લગાડે જ છે. પરંતુ તત્ત્વપ્રાપ્તિમાં તેનો નિયોગ કરવાનું કામ આ પ્રવૃત્તયક્યોગીઓ જ કરે છે. શુશ્રૂષાથી શરૂ થયેલી તત્ત્વપ્રાપ્તિની કામના તત્ત્વાભિનિવેશમાં સમામ થાય છે.

ગોતાર્થ ગુરુઓ પાસેથી પ્રવૃત્તયક્યોગીઓ આ આઠ ગુણો પૂર્વક યોગદશાનું સ્વરૂપ પ્રથમ બરાબર જાણે છે. જાણીને તેના ઉપર બરાબર રૂચિ કરીને તેને આદરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. તેમાં સૌથી પ્રથમ યોગના આઠ અંગોમાંનું પહેલું અંગ જે “ધમ” તેને આદરે છે. યમ એટલે અહિસા, સત્ય, અર્યોર્થ, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ. પાંચ પ્રકારનાં હિંસાદિ પાપોનો પરિહાર તે યમ કહેવાય છે. તે પાંચે યમોના ચાર ચાર બેદો છે. (૧) ઈચ્છા, (૨) પ્રવૃત્તિ, (૩) સ્થિરતા, (૪) સિદ્ધિ, આ ચાર ચાર બેદોમાંથી યમદ્વયલાભી - પ્રથમના બે બેદ કે જે ઈચ્છા અને પ્રવૃત્તિ કહેવાય છે તેને પ્રામ કરનારા આ યોગીઓ હોય છે અને પરદુગાર્થી - પાદ્ધણન્ન જે બે બેદ છે સ્થિરતા અને સિદ્ધિ તે બે મેળવવાની આતુરતા વાળા હોય છે.

ઈચ્છા આદિ ચાર બેદોમાંથી જેમ પ્રથમના બે બેદની પ્રાપ્તિ અને શેષ બે બેદની અભિલાષા હોય છે. તેમ યોગાવંચક, કિયાવંચક

અને ફલાવંચક અથ ત્રણમાંથી પ્રથમ યોગાવંચકને આ આત્માઓ પામેલા છે. અને શેષ બે અવંચકયોગને પામવાની ઈચ્છાવાળા છે. આ રીતે અહિસાદિ યોગનાં અંગો, ઈચ્છા આદિ તેના લેદો, અને અવંચકત્રય ઈત્યાદિ યોગોનું ચક (સમુહ) તેઓમાં પ્રવર્તવા માಡે છે. તેથી તેઓને પ્રવૃત્તચક્યોગો કહેવાય છે. જો કે આ પદોના અર્થ પહેલી દળમાં આવ્યા છે. તો પણ ગ્રંથકારક્રમી અતિશય સંક્ષિપ્ત પણે માર્મિક રીતે આ જ ગાથાની છેલ્લી પંજિમાં ઈચ્છા આદિ ચારેના અર્થો સમજાવે છે.

(૧) ઈચ્છાયમ-શુદ્ધ રૂચે-શુદ્ધ એવી રૂચિ, પ્રીતિ, અર્થાત્, અહિસાદિ પાંચ પ્રકારના યમધર્મો ઉપર, તથા તે પાંચ પ્રકારના યમધર્મોનું પાલન કરનારા મહાત્માઓ ઉપર હાર્દિક પ્રીતિ, તેઓની કથાઓ ઉપર પણ પ્રેમ, અને તેવા ગુણો મેળવવાની નિરાશાસભાવે તીવ્ર ઈચ્છા તે ઈચ્છાયમ.

(૨) પ્રવૃત્તિયમ - પાળે - અહિસા આદિ પાંચ યમધર્મોનું પથાર્થ પાલન, વિષય અને કથાયોની વાસનાને છોડીને આત્માના ઉપકાર અર્થે જે પાલન તે પ્રવૃત્તિયમ.

(૩) સ્થિરતાયમ - અતિચાર ટાળે - પ્રતિદિન અહિસાદિ યમધર્મોનું આચરણ કરતાં કરતાં અભ્યસ વિષય થઈ જવાથી અતિચારાદિ દોષોને ટાળીને નિર્દોષ રીતે કરાતી તે પ્રવૃત્તિને સ્થિરતાયમ કહેવાય છે.

(૪) સિદ્ધિયમ - ફળ પરિણામેજી - નિર્દોષ પ્રવૃત્તિ નિરંતર કરતાં કરતાં તે પ્રવૃત્તિના ફળનું પોતાનામાં પરિણામ આવવું. પોતે તે પ્રવૃત્તિમાંથી યથાર્થ પરિપક્વ થઈને બહાર આવે તેને સિદ્ધિયમ કહેવાય છે. પ્રાત થયેલી આ સિદ્ધિ બીજામાં પણ સંપાદન કરી શકાય એવી નક્કર ગુણાની જે પ્રાપ્તિ તે સિદ્ધિયમ કહેવાય છે.

આ ચાર પ્રકારના યોગીઓમાંથી ગોત્રયોગી નામમાત્રથી જ યોગી છે. અને નિષ્પત્ત યોગીમાં યોગદશા સિદ્ધ થઈ ચૂકી છે. તેથી તે બેને વર્જને કુલયોગી અને પ્રવૃત્તચક્યોગી આવા ગ્રંથો ભણવાના અધિકારી છે. અને આવા ગ્રંથોથી તેઓનું હિત થાય છે. કુલયોગીઓ અહિસાદિ યમધર્મની ઈચ્છાવાળા છે. અને પ્રવૃત્તચક્યોગીઓ અહિસાદિ યમધર્મની ઈચ્છા પૂર્વક પ્રવૃત્તિવાળા છે. સ્થિરતા અને સિદ્ધિના તેઓ અભિલાષી છે. શ્રી યોગદસ્તિસમુચ્ચયમાં આ જ વિષય ગાથા ૨૧૨થી ૨૨૧માં જણાવેલો છે. વિશેષ અર્થ ત્યાંથી જાણી લેવા વિનંતિ છે. ॥૫॥

કુલયોગી ને પ્રવૃત્તચક્યને, શ્રવણાશુદ્ધિ પક્ષપાતળ |
યોગદસ્તિ ગ્રન્થે હિત હોવે, તેણે કહી એ વાતળા ||
શુદ્ધભાવ ને સૂની કિયા, બેહુમાં અંતર કેતોળા |
જળહળતો સૂરજ ને ખજુઓ, તાસ તેજમાં જેતો જા ||૬||

ગાથાર્થ - કુલયોગી અને પ્રવૃત્તચક્યોગીનમ્બ આત્માઓને યોગવિષયક યથાર્થ તત્ત્વ સાંભળવાનો, અને તેના દ્વારા ઈચ્છા, પ્રવૃત્તિ આદિરૂપ શુદ્ધિ પ્રાપ્તિનો પક્ષપાત છે. તેથી યોગની દસ્તિઓના ગ્રંથો ભણવાથી હિત થશે એમ સમજુ આ આઠ દસ્તિની સર્જાયની રચના રૂપ વાર્તા કરી છે. કિયા વિનાનો માત્ર શુદ્ધભાવ, અને શુદ્ધ ભાવ વિનાની-સૂની એવી કિયા, આ બેમાં અંતર કેટલું ? એમ જો કોઈ પૂછે તો કહે છે કે આકાશમાં જળહળતો સૂરજ અને ખજુઓ(આગીઓ), આ બેના તેજમાં જેટલું અંતર છે તેટલું અંતર ઉપરના બત્તેમાં સમજવું. ॥૬॥

વિવેચન - કુલયોગી આત્માઓ યોગધર્મના અભિલાષુક છે અને પ્રવૃત્તચક્યોગી આત્માઓ યોગધર્મના અભિલાષુક અને પ્રવર્તનશીલ છે. એટલે આ બતે યોગીઓને યોગધર્મનું સ્વરૂપ

જ્ઞાનવાનો, સાંભળવાનો, અને શક્ય તેટલા આચરણનો પક્ષપાત છે. તેઓના હૈયામાં આ યોગધર્મની પ્રીતિ જામી ગઈ છે. તેથી યોગના ગ્રંથો સાંભળવાથી અને સંભળવાવાથી અવશ્ય તેઓનું હિત (કલ્યાણ) થવું સંભવિત છે. તથા પોતાના કલ્યાણની અપેક્ષા હોવાથી અવિષ્ટ ધોષ દૂર કરી વિષ્ટ પ્રામ કરવા પૂર્વક શુદ્ધ મેળવવાનો પડી પક્ષપાત છે. તેથી તેઓમાં શ્રવણ અને શુદ્ધિનો પક્ષપાત હોવાથી યોગની દસ્તિઓના વર્ણનને સમજાવતા આવા આવા ગ્રંથોથી તેઓનું અવશ્ય હિત થશે જ. એમ સમજને એમે આ યોગની આઠદસ્તિની સજાપની રચના કરી છે.

પ્રેષણ - તત્ત્વજ્ઞાનો પક્ષપાત માત્ર જ હોય અને તેવા પ્રકારનું આચરણ ન હોય તો શું કલ્યાણ થાય ?

ઉત્તર - હા. કિયા રહિત ડેવળ શુદ્ધભાવ, અને શુદ્ધભાવથી શૂન્ય એવી કિયા માત્ર, આ બસેમાં કેટલું અંતર છે ? તેની ખબર છે ? તે સમજાવા માટે એક ઉદાહરણ સમજાવે છે કે આકાશમાં જળહળતો સૂર્ય અને માત્ર રાત્રિમાં અને તે પડી અંધકારમાં નહીંવત્ત ચમકતો એવો ખજુઓ, આ બસેમાં જેટલું અંતર છે. તેટલું જ અંતર ઉપરોક્ત બસેમાં છે. સૂર્યના પ્રકાશની સામે આગીયાના પ્રકાશની કોઈ ડિમત નથી. તેવી રીતે કિયા રહિત શુદ્ધભાવની સામે ભાવશૂન્ય કિયાની કોઈ ડિમત નથી. કિયાશૂન્ય ભાવ અને ભાવશૂન્ય કિયા આ બસેમાં આટલું મોટું અંતર છે. તે મુમુક્ષુ સાધકે બરાબર લક્ષ્યમાં લેવું જોઈએ.

સૂર્યના તેજ જેવા તત્ત્વિક પક્ષપાતવાળા જીવો જ આવા ગ્રંથો ભણવાના અને - સાંભળવાના અધિકારી છે. પરંતુ ભાવશૂન્ય કિયામાત્રના આગઢી, અત્તત્વમાં તત્ત્વબુદ્ધિ કરી કદાગઢી અને અહંકારી બની ક્લેશ કરનારા જીવો આવા ગ્રંથો ભણવાના અનધિકારી છે. શ્રી યોગદસ્તિસમુચ્ચયમાં પડી કહું છે કે -

તત્ત્વિક: પક્ષપાતશ્ચ, ભાવશૂન્ય ચ યા ક્રિયા ।

અનયોરન્તરं જ્ઞેયં, ભાનુખદ્યોતયોરિવ ॥ ૨૨૩ ॥

ખદ્યોતકસ્ય યતેજસ્તદલ્પં ચ વિનાશિ ચ ।

વિપરીતમિદં ભાનોરિતિ, ભાવ્યમિદં બુધૈः ॥ ૨૨૪ ॥

અર્થ - તત્ત્વિક એવો પક્ષપાત અને ભાવશૂન્ય એવી જે ક્રિયા આ બતેની વચ્ચે સૂર્ય અને આગ્રીયાની જેમ અંતર જાણવું ॥૨૨૩॥

આગ્રીયાનું જે તેજ છે. તે અલ્ય છે અને વિનાશી છે. પરંતુ સૂર્યનું તેજ તેનાથી વિપરીત છે. આ હડીકત પંડિત પુરુષોએ વિચારવી. ॥૨૨૪॥

આ પ્રમાણે કુલયોગી અને પ્રવૃત્તયક્યોગી આત્માઓ જ તત્ત્વિક પક્ષપાતવાણા હોવાથી આવા ગ્રંથો ભાગવાના અધિકારી છે. તેથી તેવા આત્માઓને જ આવા ગ્રંથોનું શ્રવણ કરાવજો. પરંતુ કદાગ્રહી, અશાની અને અહંકારી આત્માઓને અમૃતના પાનતુલ્ય આવા યોગના મહાગ્રંથો આપવા યોગ્ય નથી. કારણકે તેથી તેઓનું અહિત થવાનો સંભવ છે. ॥૬॥

ગુણભાવ એ તેહને કહીએ, જેહશું અંતર ભાંજે જી।
જેહશું ચિત્ત પટંતર હોવે, તેહશું ગુણ ન છાજે જી॥
યોગ્ય અયોગ્ય વિભાગ અલહતો કરશે મોટી વાતો જી।
ખમશે તે પંડિત પરિધદમાં, મુદ્દ્યપ્રહાર ને લાતો જી॥૭॥

ગાથાર્થ - આ યોગ શાસ્ત્રોના ભાવો અતિશય ગૂઢ છે. ગુણ ભાવો છે. તેથી તેઓને જ કહેજો કે જેઓના હૃદયનું ઉપદેશકથી જે અંતર હતું. તે ભાંગી ગયું હોય, જેઓના ચિત્ત ઉપર મોહનાં પડળો (આવરણો) હોય છે. તેઓની સામે ગુણભાવ કહેવા તે શોભતા નથી, જે ઉપદેશક યોગ્ય-અયોગ્ય જીવોનો વિભાગ કરવાનો વિવેક રાખતો નથી અને યોગના આ. ૧૫

ગ્રંથોની મોટી વાતો કરે છે તેઓને પંડિતોની પર્ખદામાં મુખ્યપ્રલાર અને લાતો જ ખમવાનો સમય આવે છે.

વિવેચન - યોગના ગ્રંથોમાં સમજાવેલા ભાવો ગુહ્યભાવો છે. ગુહ્ય એટલે છુપાવી રાખવા યોગ્ય, અર્થાત્ જેને તેને ન અપાય તેવી વસ્તુ, જેમ હીરા, માણેક અને સાચા મોતીના દાગીના જેને તેને અપાતા નથી, જેને તેને બતાવાતા નથી, અને પોતાના જ ઘરનાં પાત્રોમાં પણ જેને તેને પહેરવાતા નથી. કારણ કે તે દાગીના બહુ ડિનતી છે. જેઓ તેનું મૂલ્ય ન સમજે તેવા બાળક, અશાની અને ચોરીની બુદ્ધિવાલાને અપાતા નથી. જો આપવામાં આવે તો લાખનો માલ હજારમાં વેચી આવે, અથવા દાગીનાની સાથે બાળક પણ ગુમાવવું પડે, ઈત્યાદિ ઘણા અનર્થો થાય. આ વાત સમગ્ર જગત જાણે છે.

તે જ પ્રમાણે યોગના આ ગ્રંથમાં તથા અન્ય ગ્રંથોમાં લખેલા ભાવો પણ હીરા-માણેક અને સાચા મોતીના દાગીનાની તુલ્ય છે. એટલે કે અતિશય ગુહ્ય ભાવો છે. આ ભાવો તેઓને જ આપવા યોગ્ય છે કે જેઓનું “ગુરુ શિષ્ય વર્ચ્યેનું અંતર” ભાંગી ગયું હોય.

યોગશાસ્ત્રોના ગૂઢાર્થને સમજાવનારા ગુરુભગવન્તો અને સાંભળનારા શ્રોતા વર્ગો, આ બજેની વચ્ચે અંતર ભાંગી ગયું હોય એટલે કે આ બજેની વચ્ચે અંતર ન હોય તો જ ઉપદેશકોએ આ ભાવો સમજાવવા. ઉપદેશક ગુરુભગવંત પણ યોગશાસ્ત્રના અભ્યાસી પ્રેમી, વૈરાગી, અને તેવા તેવા ભાવોમાં સતત લીન હોવા જોઈએ અને તેઓની પાસે આવી ઉચ્ચકોટિની વાતો સાંભળવા આવનારો શ્રોતાવર્ગ પણ તે ઉપદેશક પ્રત્યે, યોગધર્મની કથ્યુ પ્રત્યે, તે કથા સમજાવનારા શાલો પ્રત્યે અત્યન્ત પ્રેમવાળો, બહુમાનવાળો, પૂજ્યભાવવાળો અને સદ્ગ્રાવયુક્ત હોવો જોઈએ. તો જ કહેનાર - સાંભળનારનો તાલ મળે.

જૈન સાઇટ

કૃનામ જ્યોતિષ્પત્રિ

જો શ્રોતાવર્ગ ભવાભિનંદી જ હોય, મોહને પરતંત્ર જ હોય, યોગકથા ઉપરના પ્રેમ-બહુમાનાદિથી રહિત હોય તેવા આત્માઓ કે જેઓના ચિત્ત ઉપર મોહરાજાનાં ધણાં ધણાં પડલો પડેલાં છે. તેના જ કારણે ઉપદેશક ગુરુ વૈરાગી અને શ્રોતા રાગી, ઉપદેશક યોગકથાપ્રિય અને શ્રોતા યોગકથા પ્રત્યે અપ્રિય, ઉપદેશક યોગી અને શ્રોતા બોગી, ઉપદેશક મુમુક્ષુ અને શ્રોતા ભવસુખરાગી, ઈત્યાદિ રીતે ઉપદેશક અને શ્રોતાવર્ગ વચ્ચે જો અંતર હોય તો ઉપદેશક એવા ગુરુ ભગવન્તોએ કહેલો યોગધર્મની વાતો શ્રોતાના હૈયા સુધી પહોંચતી નથી. ઉપદેશક ઉપદેશ આપવાનું કામ કરે અને શ્રોતા તે વિષય ઉપર પ્રેમ ન હોવાથી અન્ય કોઈ વિષયમાં જ લીન હોય. ત્યાં વાત કરવાની મજા ન આવે. લોકમાં પણ આ વાત પ્રસિદ્ધ છે કે “જ્યાં મનમેળ હોય ત્યાં જ કોઈ પણ વાત કરવાની મજા આવે.”

જ્યાં મનમેળ ન હોય ત્યાં વાતે વાતે વાંધા ઊભા થાય. તેવા શ્રોતાઓ કૃતકો લગાવે, પોતાના મનમાન્યા અર્થો કલ્પીને ગુરુજીની વાતને ઉડાવવાના પ્રયત્નો કરે. ગુરુજીને પણ તત્ત્વ સમજાવવું એ માથાના દુઃખાવા રૂપ થઈ જાય. આવું મિથ્યાત્વમોહાદિ કર્માનું પડલ જ્યારે શ્રોતાના ચિત્ત ઉપર હોય અને તેના કારણે ગુરુ અને શિષ્યની વચ્ચે અંતર ભાંયું ન હોય, પરંતુ સાચે જ અંતર હોય તો આવા રણચિત્તામણિ તુલ્ય ગ્રંથો તેવા આત્માઓને ન ભણાવવા.

૧. દૂધ પુષ્ટિકારક છે. શક્તિવર્ધક છે. તેનું સેવન કરવાથી શરીર બળિષ્ઠ બને. પરંતુ જેની હોજરી કામ ન કરતી હોય, સંઘયકી આદિનો રોગ થયો હોય, તો પેય અને પુષ્ટિકારક એવું પણ દૂધ અપાતું નથી. તથા આવા આત્માને જે દૂધ નથી અપાતું તે પણ તેના હિતની બુદ્ધિથી જ, નહીં કે દ્રેષ્ટબુદ્ધિથી.

૨. પરમાત્મ ધર્ણ શ્રેષ્ઠ અજ છે. પુષ્ટિકારક છે. પરંતુ તે આધારને પચાવવા અસર્મદ્ધ પુરુષને પરમાત્મ અપાતું નથી.

કોઈપણ વસ્તુ સારી છે. લાભદાયી છે. એટલે ચાલો, દરેકને આપીએ, ગમે તેને આપીએ, એમ વિચાર કરીને યોગ્ય-અયોગ્યનો વિભાગ કર્યા વિના ગમે તેને ગમે તે વસ્તુ જે આપે છે, તે અવશ્ય હુંખ જ પામે છે. કારણ કે અયોગ્યના હાથમાં કિમતી વસ્તુ આવવાથી પાડીના મૂલ્યમાં તે વેચાઈ જાય છે. અથવા તે વસ્તુથી તે અહંકારી બને છે. અથવા કિમતી તે વસ્તુની સાથે તે વ્યક્તિનું જ અપહરણ થઈ જાય છે. ઈત્યાદિ રીતે ધણું નુકશાન થાય છે.

તે જ પ્રમાણે યોગ્ય-અયોગ્ય શ્રોતાનો વિચાર કર્યા વિના યોગશાસ્કો સંબંધી ગુહ્યભાવોની મોટી મોટી વાતો જે ઉપદેશક જ્યાં ત્યાં જો કરશે તો તે ઉપદેશક પાંડિતોની પર્ષેદમાં મુષ્ટિમહાર અને પગની લાતોનો માર ખાશે. તેને પ્રહાર અને લાતો ખમવી પડશે.

ગ્રંથકારશ્રીએ વંગમાં ધણું ધણું કહી દીધું છે કે આત્માની પરિણાતિને સુધારનારા જ આ મહાગ્રથો છે એટલે કંઈક અંશે નિશ્ચયનયની પ્રધાનતા સમજાવનારા છે. તેથી જે જીવો કેવળ એકલા વ્યવહારનયના જ પક્ષપાતી હોય છે અને બાધ્ય અનુષ્ઠાનમાત્રને જ ધર્મ સમજતા હોય છે. પછી ભલે તે કિયા અનુષ્ઠાનની પાછળ દંલ, માન, અને અર્થાદિની લાલસા પોષાતી હોય, પરંતુ લોકોમાં તો તે ધર્મી કહેવાય. માન મળે, પૂજા-પ્રતિજ્ઞા પામે, તેવા જીવો વચ્ચે મનની પરિણાતિને સુધારનારી નિશ્ચયનયની દસ્તિ સમજાવતાં જ તે જીવો કોપાયમાન થાય, જેમ જેમ વાત આગળ વધે તેમ તેમ બોલાચાલી, ઝઘડા અને મારામારી પણ થાય, એવી જ રીતે એકલા નિશ્ચયનયની જ દસ્તિવાળા જે જીવો હોય છે અધ્યાત્મનાં માત્ર ગાણાં જ ગાનાર હોય છે. આચરણમાં રાત્રિભોજનના ત્યાગ જેવું પણ જ્યાં નથી હોતું, ત્યાં વ્યવહારનયની વાત સમજાવતાં તેઓ પણ આ રીતે જ કોપાયમાન થાય છે. આ રીતે એક નયમાં આગ્રહયુક્ત દસ્તિવાળા જીવો વચ્ચે ઊંચી વાતો કરવાથી અતિશય અલગ પડી જવાના અને ધણી અપીતિ વહોરવાના પણ પ્રસંગો આવે છે. સત્ય વાત ન સમજી શકવાના

કારણે અપયશ અને નિંદા પણ વહોરવી પડે. ઘણી વખત “ઓટી વસ્તુ એટલી બધી વ્યાપ બની જાય છે કે સાચી વસ્તુ હવે ખોટી લાગતી હોય છે.” તેથી જ અયોગ્યને આવા પ્રકારની ઉચ્ચી વાતો વાળા ગ્રંથો આપવાથી આપનારને જ ગચ્છ બહાર મુકવા રૂપ મુદ્દિપ્રદાર, અને અપયશ તથા આલોચના આપવા રૂપી લાતોના પ્રદાર સહન કરવાના હિવસો આવે છે માટે યોગ્ય-અયોગ્યનો ભેદ કરીને યોગ્યને જ આવા ગ્રંથો આપવા, અને અયોગ્યને ન આપવા. જેથી આપનારને મુદ્દિપ્રદાર અને લાત ન ખાવી પડે. તથા અયોગ્ય એવા તે આત્માનું પણ વધારે અહિત ન થાય. ॥૭॥

સભા ત્રણ શ્રોતા ગુણ અવગુણ નંદીસૂત્રે દીસે છી। તે જાણી એ ગ્રંથ યોગ્યને, દેજો સુગુણ જગીશેજી ॥
લોક પૂરજો નિજ નિજ ઈચ્છા, યોગભાવ ગુણ રયણેજી ।
શ્રી નયવિજ્ય વિબુધપયસેવક, વાચક યશને વયણેજી ॥૮॥

ગાથાર્થ-શ્રોતાઓની સભા ત્રણ પ્રકારની હોય છે, તેના ગુણ-
અવગુણનું વર્ણન શ્રી નંદીસૂત્રમાં કહ્યું છે. તે બરાબર જોઈને યોગ્ય
આત્માઓને જ ઉત્તમ એવા ગુણગરિષ્ઠ પુરુષોએ આવા ગ્રંથો આપવા.

પંડિત શ્રીનયવિજ્યજી મહારાજ સાહેબના ચરણકમલના
ઉપાસક શ્રી યશોવિજ્યજી મહારાજનાં વચનો રૂપે લખાયેલા આ
જે જે યોગ સંબંધી પદાર્થો છે તે રૂપી ગુણરત્નોને પ્રાપ્ત કરીને
ઉત્તમ આત્માઓ પોતપોતાની (આત્મકલ્યાણ સાધવાની) ઈચ્છાને પૂર્ણ
કરનારા થાઓ. ॥૮॥

વિશેયન -“યોગ્ય આત્માને જ આવા ગ્રંથો ભાગાવવા પરંતુ
અયોગ્યને ન ભાગાવવા.” આ વિષય ઉપર ગ્રંથકારશ્રી યશોવિજ્યજી
મ. સા. નંદીસૂત્રની સાક્ષી આપે છે. નંદીસૂત્રમાં તત્ત્વ સાંભળનારા
શ્રોતાઓની સભા ત્રણ પ્રકારની કહી છે. (૧) શાયક, (૨) અજ્ઞાયક,
અને (૩) દુર્વિદ્યા.

શાયક - દૂધ અને પાણી મિશ્ર થયાં હોય તો જેમ તેને રાજહંસ જુદાં પાડે છે, તેમ જે શ્રોતાઓ ગુણ-અવગુણનો વિવેક કરી શકે, વક્તાએ કહેલી વાતમાંથી ગુણકારી તત્ત્વને ગ્રહણ કરે, અને જે તત્ત્વ પોતાને લાભકારી નથી એમ સમજાયું છે. તેને અલાભદાયી સમજને ત્યજ શકે. એમ ગુણ-અવગુણનો બેદ કરી શકે તે શાયક શ્રોતા કહેવાય છે.

અજ્ઞાયક - હરકૃષીયાંઓના બચ્ચાની જેમ જે શ્રોતાઓ અતિશય મુખ્ય છે. ભોળા છે. ભદ્રિક છે. સાચા-ખોટાનો વિવેક કરવામાં અસર્મર્થ છે. તેવા અજ્ઞાનીઓની જે સભા તે અજ્ઞાયક શ્રોતા કહેવાય છે.

દુર્વિદ્ગઢ - વસ્તુસ્થિતિ ન સમજાઈ હોય, તો પણ સમજાઈ ગઈ છે. એમ માને, અને અડધું જ ભાષ્યા હોય તો પણ બધું જ આવડે છે એમ માનીને ઉંફાસ ધણી કરે, અહંકાર ધણો કરે, ઉપદેશકની વાત સામે ખોટા તર્કો - કુતર્કો કરે, ઉપદેશકની આ વાત બરાબર નથી. હું તમને બરાબર આપની અર્થોસમજાવીશ. એવું જે કહે તે દુર્વિદ્ગઢ શ્રોતા કહેવાય છે.

નંદીસૂત્રમાં આ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારની સભા કહી છે. તેથી જો યોગ્ય અને અયોગ્ય એમ બનેને બધા ગ્રંથો ભણાવાતા હોત તો આ ત્રણ બેદોનું કથન વ્યર્થ જ થાય. તેથી નંદીસૂત્રના પાઠની સાક્ષી સમજને ગુણ-અવગુણનો બેદ કરે એવા શાયક સભાઓના શ્રોતાઓને જ આવા ગ્રંથો આપજો. અને અજ્ઞાયક તથા દુર્વિદ્ગઢ નામની બીજી અને ત્રીજી સભાના શ્રોતાઓને આવા ગ્રંથો ન ભણાવજો.

અયોગ્યને જો ગુરુ ભણાવે તો તે ગ્રંથ ભણાવનારને આવા ગ્રંથોની અવજ્ઞા કર્યાનું મહાપાપ લાગે. શ્રી યોગદસ્તિસમુચ્ચ્યમાં કહું છે કે-

અવજ્ઞેહ કૃતાલ્પાપિ, યદનર્થાય જાયતે ।

અતસ્તત્વરિહારાર્થ, ન પુનર્ભાવદોષત: ॥ ૨૨૭॥

અર્થ - આવા મહાગ્રંથો ઉપર કરેલી અલ્ય પણ અવજા મહા-અનર્થ માટે થાય છે. આ કારણથી તે અવજાના પરિહાર માટે જ અમે અયોગ્યને સૂત્રદાનનો નિષેધ કહીએ છીએ. પરંતુ ફદ્યમાં કોઈ પણ પ્રકારના દ્વેષભાવના દોષથી નિષેધ કરતા નથી.

આ આઠદસ્તિની સજ્ગાય પૂજ્યપાદ મહામહોપાધ્યાય ન્યાયાર્થ ન્યાયવિશારદ શ્રી યશોવિજ્યજી મહારાજશ્રીએ બનાવી છે. તેઓ પૂજ્યપાદ પંડિતવર્ષ શ્રીનયવિજ્યજી મહારાજશ્રીના ચરણકમળના ઉપાસક (શિષ્ય) હતા. તેઓ અન્તમાં જણાવે છે કે આ સજ્ગાયમાં લખેલા યોગના ભાવોને અતિશય સુંદર રીતે જાણીને તેના દ્વારા ગુણો રૂપી રતનો મેળવીને આ સંસારના જીવો પોતપોતાના મનોવાંછિતોને પામજો.

અનેક ગ્રંથોના રચયિતા યાક્ષિનીમહારાસૂનું એવા હુલામહાનામથી પ્રસિદ્ધ પામેલા શ્રીહરિભ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજશ્રીએ યોગના વિષયને સમજાવતા ચાર ગ્રંથો બનાવ્યા છે. તેમાંના “શ્રી યોગદસ્તિસમુચ્ચય” નામના ૨૨૮ ગાથાવાળા ત્રીજા ગ્રંથમાં આ આઠ દસ્તિઓનું વર્ણન અતિશય વિસ્તારથી આપેલું છે. તેનું અવલંબન લઈને સંસ્કૃત - પ્રાકૃત ભાષાના અનભિજ્ઞ જીવોના ઉપકાર માટે મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજ્યજી મહાસજશ્રીએ યોગદસ્તિની આઠ સજ્ગાયો સરળ રીતે ગુજરાતી ભાષામાં કાવ્યરૂપે બનાવી છે. ગુજરાતી ભાષામાં યોગના મહાન વિષયોને આવરી લેતી આ સજ્ગાય બનાવીને તેઓશ્રીએ આપણા ઉપર અનહદ ઉપકાર કર્યો છે. તેઓશ્રીને લાખો લાખો વંદન.

**આ પ્રમાણે આઠદસ્તિની સજ્ગાય
ઉપર લખાયેલું આ ગુજરાતી વિશેષન
સ...મા....મ**

પ્રથમ મિત્રા દસ્તિની સજ્ગાય

બાળ પહેલી

શિવ સુખ કારણ ઉપદિશી, યોગ તણી અડદિઝી રે ।
તે ગુણ થુણી જિન વીરનો, કરશું ધર્મની પુછી રે ॥૧॥
વીર જિનેસર દેશના.

સધન અધન દિન રયણીમાં, બાળ વિકલ ને અનેરા રે ।
અર્થ જુએ જિમ જુજુઆ, તિમ ઓઘ નજરના ફેરા રે. વીર૦ ॥૨॥
દર્શન જે હુઆ જૂજુઆ, તે ઓઘ નજરને ફેરે રે ।
ભેદ સ્થિરાદિક દસ્તિમાં, સમકિત દસ્તિને હેરે રે. વીર૦ ॥૩॥
દર્શન સકળના નય ગ્રહે, આપ રહે નિજ ભાવે રે ।
હિતકારી જનને સંભૂવની, ચારો જોદ ચરાવેરે. વીર૦ ॥૪॥
દસ્તિ થિરાદિક ચારમાં, મુગતિપ્રયાણ ન ભાંજે રે ।
રયણીશયન જિમ શ્રમ હરે, સુરનર સુખ તિમ છાજેરે. વીર૦॥૫॥
એહ પ્રસંગથી મેં કહું, પ્રથમ દસ્તિ હવે કહીએ રે ।
જિહાં મિત્રા તિહાં બોધ જે, તૃણ અભિનશ્યો લહીએરે. વીર૦॥૬॥
પ્રત પણ યમ ઈહાં સંપજે, ખેદ નહીં શુભ કાજે રે ।
દ્વેષ નહીં વળી અવરશું, એહ ગુણ અંગ વિરાજે રે. વીર૦ ॥૭॥
યોગનાં બીજ ઈહાં લહે, જિનવર શુદ્ધ પ્રણામો રે ।
ભાવાચારજ સેવના, ભવ ઉદ્દેગ સુઠામો રે. વીર૦ ॥૮॥
પ્રવ્ય અભિગ્રહ પાળવા, ઔષધ પ્રમુખને દાને રે ।
આદર આગમ આસરી, લિખનાદિક બહુમાને રે. વીર૦ ॥૯॥
લેખન પૂજન આપવું, શુતવાચન ઉદ્ગ્રાહો રે ।
ભાવવિસ્તાર સજ્ગાયથી, ચિંતન ભાવન ચાહો રે. વીર૦ ॥૧૦॥

બીજ કથા ભલી સાંભળી, રોમાંચિત હુએ દેહ રે ।
એહ અવંચક યોગથી, લહીએ ધરમ સસનેહ રે. વીર૨૦ ॥૧૧॥

સદ્ગુરુથોગ વંદન કિયા, તેહથી ફલ હોએ જેહો રે ।
યોગ-કિયા-ફલ બેદથી, ત્રિવિધ અવંચક એહો રે ॥ વીર૨૦॥૧૨॥

ચાહે ચકોર તે ચંદ્રને, મધુકર માલતી ભોગી રે ।
તિમ ભવિ સહજ ગુણે હોયે, ઉત્તમનિમિત સંયોગીરે. વીર૨૦॥૧૩॥

એહ અવંચક યોગ તે, પ્રગતે ચરમાવર્તે રે ।
સાધુને સિદ્ધ દશા સમું, બીજનું ચિત્ત પ્રવર્તે રે. વીર૨૦ ॥૧૪॥

કરણ અપૂર્વના નિકટથી, જે પહેલું ગુણાણું રે ।
મુખ્યપણે તે ઈહાં હોએ, સુજસ વિલાસનું ટાણું રે. વીર૨૦ ॥૧૫॥

બીજુ તારા દસ્તિની સજગાય

દ્વારા - બીજુ - જાન સાહિત્ય
જ્યાતિ શાસનમ्

દર્શન તારા દસ્તિમાં મનમોહન મેરે, ગોમય અનિ સમાન । મન૦
શૌચ સંતોષને તપ ભલુંઠ મન૦, સજગાય ઈશ્વરથ્યાન । મન૦॥૧॥

નિયમ પંચ ઈહાં સંપજે, મન૦ નહી કિરિયા ઉદ્વેગ. મન૦
જિજ્ઞાસા ગુણતત્ત્વની, મન૦ પણ નહી નિજ હઠ ટેગ. મન૦ ॥૨॥

એહ દસ્તિ હોય વરતતાં, મન૦ યોગકથા બહુ પ્રેમ । મન૦
અનુચિત તેહ ન આચરે, મન૦ વાય્યો વળે જિમ ડેમ । મન૦ ॥૩॥

વિનય અધિક ગુણીનો કરે, મન૦ દેખે નિજ ગુણ હાણા, મન૦
ત્રાસ ધરે ભવ ભય થડી, મન૦ ભવ માને દૃઃખ્યાણ । મન૦ ॥૪॥

શાસ્ત્ર ઘણાં મતિ થોડલી, મન૦ શિષ્ટ કહે તે પ્રમાણા । મન૦
સુયશ લહે એ ભાવથી, મન૦ ન કરે જુઠ ઉફાણ, મન૦ ॥૫॥

ત્રીજી બલા દસ્તિની સજગાય

ગીજી દસ્તિ બલા કહી છુ, કાણ અનિસમ બોધા
કોય નહી આસન સથે છુ, શ્રવણ સમીહા શોધા
રે જિનજી, ધન ધન તુજ ઉપદેશ. ॥૧॥

તરણ સુખી સ્વી પરિવર્યો છુ, જેમ ચાહે સુરગીત ।
સાંભળવા તેમ તત્ત્વનેજી, એ દસ્તિ સુવિનીતરે । જિનજી૦ ॥૨॥

સરી એ બોધ પ્રવાહની છુ, એ વિષા શ્રુત થલકૂપ ।
શ્રવણસમીહા તે કિસીજી, શયિત સુણે જિમ ભૂપરે । જિનજી૦ ॥૩॥

મન રીજે તન ઉલ્લસેજી, રીજે બુજે એકતાન ।
તે ઈચ્છા વિષા ગુણકથાજી, બહેરા આગણ ગાન રે । જિનજી૦ ॥૪॥

વિઘન ઈહાં પ્રાયે નહી છુ, ધર્મ હેતુમાં કોય ।
અનાચાર પરિહારથીજી, સુધ્યશ મહોદય હોયરે । જિનજી૦ ॥૫॥

જેનમ જ્યતિ શાસનમ्

ચોથી દીપા દસ્તિની સજગાય

યોગદસ્તિ ચોથી કહી છુ, દીપા તિહાં ન ઉત્થાન ।
પ્રાણાયામ તે ભાવથીજી, દીપ પ્રભાસમ શાન ।
મનમોહન જિનજી, મીઠી તાહરી વાજી ॥૧॥

બાધભાવ રેચક ઈહાં છુ, પૂરક અંતર ભાવ ।
કુંભક ધિરતા ગુણે કરીજી, પ્રાણાયામ સ્વભાવ. મનમોહન૦ ॥૨॥

ધર્મ અર્થે ઈહાં પ્રાણનેજી, છાંડી પણ નહી ધર્મ ।
પ્રાણ અર્થે સંકટ પડેજી, જુઓ એ દસ્તિનો મર્મ. મનમોહન૦ ॥૩॥

તત્ત્વશ્રવણ મધુરોદકેજી, ઈહાં હોયે બીજ પ્રરોધ ।
ખાર ઉદ્ક સમ ભવ ત્યજેજી, ગુરુ ભગતિ અદ્રોહ. મનમોહન૦ ॥૪॥

સૂક્ષમબોધ તો પણ ઈહાં જી, સમકિત વિષ નવિ હોય ।
વેદસંવેદપદે કહ્યો જી. તે ન અવેદ્ય જોય. મનમોહન૦ ॥૫॥

વેદ બંધ શિવ હેતુ છે જી, સંવેદન તસ નાણા ।
નય નિક્ષેપે અતિભલું જી, વેદ સંવેદ પ્રમાણ. મનમોહન૦ ॥૬॥

તે પદ ગ્રન્થવિભેદથી જી, છેહલી પાપપ્રવૃત્તિ ।
તમલોહ પદ ધૂતિ સમીજી, તિહાં હોય અન્તે નિવૃત્તિ મનમોહન૦ ॥૭॥

એહ થકી વિપરીત છે જી, પદ તે અવેદ્યસંવેદ ।
ભવાભિનંદી જીવને જી, તે હોય વજ અભેદ. મનમોહન૦ ॥૮॥

લોભી કૃપણ દ્યામણોજી, માયી મર્યાદ ઠાણા ।
ભવાભિનંદી ભયભર્યોજી, અફલ આરંભ અયાણ. મનમોહન૦ ॥૯॥

એવા અવગુણાવંતનું જી, પદ છે અવેદ્ય કઠોર ।
સાપુસંગ આગમતણો જી, તે જીતે ધરી જોર. મનમોહન૦ ॥૧૦॥

તે જીત્યે સહેજે ટળેજી, વિષમચૂકુતર્કસનપ્રયાર ।
દૂર નિકટ હાથી હણેજી, જિમ એ બઠરવિચાર. મનમોહન૦ ॥૧૧॥

હું પામ્યો સંશય નહી જી, મૂરખ કરે એ વિચાર ।
આણસુઆ ગુરુ-શિષ્યનોજી, તે તો વચન પ્રકાર. મનમોહન૦ ॥૧૨॥

ધી જે તે પ્રતિ આવવું જી, આપમતે અનુમાન ।
આગમને અનુમાનથીજી, સાચું લહે સુજ્ઞાન. મનમોહન૦ ॥૧૩॥

નહી સર્વજ્ઞ જૂજુઆજી, તેહના જે વળી દાસ ।
ભગતિ દેવની પણ કહીજી, ચિત્ર અચિત્ર પ્રકાશ મનમોહન૦ ॥૧૪॥

હેવ સંસારી અનેક છે જી, તેહની ભક્તિ વિચિત્ર ।
એક રાગ પર દ્વેષથીજી, એક મુગતિની અચિત્ર. મનમોહન૦ ॥૧૫॥

ઈન્દ્રિયાર્થગત બુદ્ધિ છે જી, જ્ઞાન છે આગમ હેત |
 અસંમોહ શુભકૃતિ ગુણોજી, તેણો ફળભેદ સંકેત. મનમોહન૦ ॥૧૬॥

આદર કિયા - રતિ ઘણીજી, વિઘન ટળે મીલે લચ્છી |
 જિજ્ઞાસા બુધસેવનાજી શુભકૃતિ ચિહ્ન પ્રત્યચ્છ. મનમોહન૦ ॥૧૭॥

બુદ્ધિકિયા ભવફળ દીએજી, જ્ઞાનકિયા શિવ અંગ |
 અસંમોહકિયા દીએજી, શીધ્ર મુગતિફળ ચંગ. મનમોહન૦ ॥૧૮॥

પુદ્ગલરચના કારમીજી, તિહાં જસ ચિતા ન લીન |
 એક માર્ગ તે શિવ તણોજી, બેદ લહે જગ દીન. મનમોહન૦ ॥૧૯॥

શિષ્ય ભણી જિન દેશનાજી, કહે જનપરિણાતિ ભિન્ન |
 કહે મુનિની નય દેશનાજી, પરમારથથી અભિન્ન. મનમોહન૦ ॥૨૦॥

શબ્દભેદ ઝઘડો કિસ્યોજી, પરમારથ જો એક |
 કહો ગંગા કહો સુરનદીજી, વસ્તુ ફરે નહી છેક. મનમોહન૦ ॥૨૧॥

ધર્મક્ષમાદિક પણ મિટેજી, પ્રગટે ધર્મસંશ્યાસ |
 તો ઝઘડા ઝોંટાતણોજી, મુનિને કવણ અભ્યાસ. મનમોહન૦ ॥૨૨॥

અભિનિવેશ સઘળો ત્યજીજી, ચાર લહી જેણો દસ્તિ |
 તે લેશો હવે પાંચમીજી, સુયશ અમૃતધનવૃષ્ટિ. મનમોહન૦ ॥૨૩॥

પાંચમી સ્થિરા દસ્તિની સજીવાય

દસ્તિ થિરા માંહે દર્શન, નિત્યે રતનપ્રભા સમ જાણો રે |
 આન્તિ નહી વળી બોધ તે, સૂક્ષ્મ પ્રત્યાહાર વખાણો રે ॥૧॥

એ ગુણ વીરતણો ન વિસારું, સંભારું દિન રાત રે |
 પશુ ટાળી સુર રૂપ કરે જે, સમકિતને અવદાત રે ॥૨॥

ઇହୀ କାନ୍ତା ଦିଲ୍ଲିନୀ ସଜ୍ଜାୟ

୨୩୭

ବାଲଧୂଲିଧର ଲୀଲା ସରଖୀ, ଭବ୍ୟେଷ୍ଟା ଈହାଂ ଭାସେ ରେ ।
ରିଦ୍ଧି ସିଦ୍ଧି ସବି ଘଟମାଂ ପେସେ, ଅଷ୍ଟମହାସିଦ୍ଧି ପାସେ ରେ. ଏ ଗୁଣ୍ଠ ॥୩ ॥

ଵିଷ୍ୟବିକାରେ ନ ଈନ୍ଦ୍ରିୟ ଜୋଡ଼, ତେ ଈହାଂ ପ୍ରତ୍ୟାହାରୋ ରେ ।
କେବଳ ଜ୍ୟୋତି ତେ ତାତ୍ୟ ପ୍ରକାଶେ, ଶୋଷ ଉପାୟ ଅସାରୋ ରେ. ଏ ଗୁଣ୍ଠ ॥୪ ॥

ଶୀତଣ ଚଂଦନଥୀ ପଣ୍ଡା ଉପନ୍ୟୋ, ଅଜିନ ଦହେ ଜିମ ବନନେ ରେ ।
ଧର୍ମଜନିତପଣ୍ଡାଭୋଗଈହାଂ ତିମ, ଲାଗେ ଅନିଷ୍ଟ ତେ ମନନେ ରେ. ଏ ଗୁଣ୍ଠ ॥୫ ॥

ଅଂଶେ ହୋୟ ଈହାଂ ଅବିନାଶୀ, ପୁଦ୍ରଗଲ ଜାଣ ତମାସୀ ରେ ।
ଚିଦାନଂଦଧନ ସୁଯଶବିଲାସୀ, କେମ ହୋୟ ଜଗନ୍ନୋ ଆଶୀରେ. ଏ ଗୁଣ୍ଠ ॥୬ ॥

ઇହୀ କାନ୍ତା ଦିଲ୍ଲିନୀ ସଜ୍ଜାୟ

ଅଚ୍ୟପଲ ରୋଗରହିତ ନିଷ୍କୁର ନହିଁ, ଅଳ୍ୟ ହୋୟ ଦୋୟ ନୀତି ।
ଗଂଧ ତେ ସାରୋ ରେ କାନ୍ତି ପ୍ରସମତା, ସୁରଵରା ପ୍ରମୁଖ ପ୍ରଵୃତ୍ତି ॥

ଘନ ଘନ ଶାସନ ଶ୍ରୀ ଜିନଵରତଣୁ. ॥୧ ॥

ଧୀର ପ୍ରଭାଵୀ ରେ ଆଗଣେ, ଯୋଗଥୀ ଭିତ୍ରାଦିକ୍ୟୁତ ଚିତ୍ତ ।
ଲାଭ ଈଷନୋ ରେ ଦ୍ଵାଦ୍ଶ-ଅଧୃତ୍ୟତା ଜନପ୍ରିୟତା ହୋୟ ନିତ୍ୟ ॥

॥ ଘନ ॥ ୨ ॥

ନାଶ ଦୋଷନୋ ରେ ତୃତୀ ପରମ ଲାହେ, ସମତା ଉଚିତ ସଂଯୋଗ ।
ନାଶ ଵ୍ୟରନୋ ରେ ଖୁଦି ଋତଂଭରା, ଏ ନିଷ୍ପତ୍ତ ଯୋଗ ।

॥ ଘନ ଘନ ॥ ୩ ॥

ଚିକିତ୍ସା ଯୋଗନାଂ ରେ ଜେ ପରଗ୍ରଂଥମାଂ, ଯୋଗାଚାର୍ୟ ଦିଙ୍କ ।
ପଞ୍ଚମ ଦିଲ୍ଲି ଥକୀ ସବି ଜୋଡ଼ିଏ, ଏହବା ନେହ (ତେହ) ଗରିଙ୍କ ॥

॥ ଘନ ଘନ ॥ ୪ ॥

ઇદ્વી ઇદ્વી રે હવે કાન્તા કહું, તિછાં તારાભ પ્રકાશ ।
તત્ત્વમીમાંસા રે દઢ હોયે, ધારણા નહીં અન્યશ્રુતનો સંવાસ ॥

॥ ધન - ધન૦ ॥ ૫ ॥

મન મહિલાનું રે વ્લાલા ઉપરે, બીજાં કામ કરેંત ।
તેમ શ્રુતધર્મ રે એહમાં મન ધરે, શાનાકોપકવંત ॥

॥ ધન ધન૦ ॥ ૬ ॥

એહવે જ્ઞાને રે વિધન નિવારણો, ભોગ નહીં ભવહેત ।
નવિ ગુણ દોષ ન વિષયસ્વરૂપથી, મન ગુણ-અવગુણ ખેત

॥ ધન ધન૦ ॥ ૭ ॥

માયાપાણી રે જાણી તેણને, લંધી જાય અડોલ ।
સાચું જાણી રે તે બીતો રહે, જૈન ચણે ડામાડોળ ॥

॥ ધન ધન૦ ॥ ૮ ॥

ભોગતત્ત્વને રે એ લય નવિ ટણે, જૂઠા જાણો રે ભોગ ।
તે એ દિષ્ટ રે ભવસાગર તરે લહે વળી સુયશ સંયોગ ॥

॥ ધન ધન૦ ॥ ૯ ॥

સાતમી પ્રભા દિષ્ટિની સજીવાય

અર્કપ્રભા સમ બોધ પ્રભામાં, ધ્યાનપ્રિયા એ દિષ્ટી ।
તત્ત્વતણી પ્રતિપત્તિ ઈહાં, વળી રોગ નહીં સુખપુણી રે ॥
ભવિકા, વીર વચન ચિત્ત ધરીએ ॥૧॥

સધણું પરવશ તે દુઃખલક્ષણ, નિજવશ તે સુખ લહીએ ।
એ દષ્ટે આતમગુણ પ્રગટે, કહો સુખ તે કુણ લહીએ રે ॥
ભવિઠ॥૨॥

આઠમી પરા દસ્તિની સજગાય

૨૭૮

નાગરસુખ પામર નવિ જાણો, વલ્લભસુખ ન કુમારી ।
અનુભવ વિષ તેમ ધ્યાનતણું સુખ, કોણ જાણો નરનારી રે ॥
ભવિકાઠાઓ ॥

એહ દસ્તિમાં નિર્મળ બોધે, ધ્યાન સદા હોયે સાચું ।
દૂધણ રહિત નિરંતર જ્યોતિ, રતન તે દીપે જાચું રે ॥
ભવિકાઠાઓ ॥

વિસભાગકાય શાન્તવાહિતા, શિવમારગ ધૂવનામ ।
કહે અસંગકિયા ઈહાં યોગી, વિમળ સુયશ પરિણામ રે ॥
ભવિકાઠાઓ ॥

આઠમી પરા દસ્તિની સજગાય

દસ્તિ આઠમી સાર સમાધિ, નામ પરા તસ જાણું જી ।
આપસ્વભાવે પ્રવૃત્તિ પૂરણ, શાશ્વતસમર બોધનવખાણું જી ।
નિરતિચાર પદ એહમાં, યોગી કહીએ નહી અતિચારી જી ।
આરોહે આરૂઢે ગિરિને, તેમ એહની ગતિ ન્યારી જી ॥૧॥

ચંદન ગંધ સમાન ક્ષમા ઈહાં, વાસકને ન ગવેષે જી ।
આસંગે વર્જિત વળી એહમાં, કિયા નિજગુણ લેખે જી ॥
શિક્ષાથી જેમ રતનનિયોજન, દસ્તિભિશ તેમ એહોજી ।
તાસ નિયોગે કરણ અપૂર્વ, લહે મુનિ કેવલ ગેહોજી ॥૨॥

ક્ષીણદોષ સર્વક્ષ મહામુનિ, સર્વલબ્ધિ ફળ ભોગીજી ।
પર ઉપકાર કરી શિવસુખ તે, પામે યોગી અયોગીજી ॥
સર્વ શગુકાય સર્વવ્યાધિલય, પૂરણ સર્વ સમીહાજી ।
સર્વ અરથયોગે સુખ તેહથી, અનંતગુણ નિરીહાજી ॥૩॥

એ અડાદિહુ કહી સંકોપે, યોગશાળા સંકેતે જી ।
કુણયોગી ને પ્રવૃત્તાચક જે, તેહ તણો હિત હેતેજી ॥
યોગીકુણો જાયા તસ ધર્મે અનુગત તે કુણયોગીજી ।
અદેખી ગુરુ-હેવ-દ્વિજપ્રિય, દ્યાવંત ઉપયોગીજી ॥૪॥

શુશ્રૂષાદિક અડગુણસંપૂરણ, પ્રવૃત્તાચક તે કહીએજી ।
ધમદ્વયલાભી પરદુગઅર્થી, આધ્ય અવંચક લહીએજી ॥
ચાર અહિસાદિક ધમ ઈચ્છા, પ્રવૃત્તિ થિર સિદ્ધિ નામેજી ।
શુદ્ધ રૂચે, પાળે, અતિચારહ ટાળે, ફળ પરિણામે જી ॥૫॥

કુલયોગી ને પ્રવૃત્તાચકને, શ્રવણશુદ્ધિ પક્ષપાતજી ।
યોગદાસિ ગ્રન્થે હિત હોવે, જેણો કહી એ વાતજી ॥
શુદ્ધભાવ ને સૂની કિયા, બેહુમાં અંતર કેતોજી ।
ગળહળતો સૂરજ ને ખજુઓ, તાસ તેજમાં જેતોજી ॥૬॥

ગુણભાવ એ તેહને કહીએ, જેહશું અંતર ભાંજે જી ।
જેહશું ચિત્ત પટંતર હોવે, તેહશું ગુણ ન છાજે જી ॥
યોગ્ય અયોગ્ય વિભાગ અલહતો કરશે મોટી વાતો જી ।
ધમશે તે પંડિત પરિષદમાં, મુષ્ટિપ્રહાર ને લાતો જી ॥૭॥

સભા ગણ શ્રોતા ગુણ અવગુણ નંદીસૂત્રે દીસે જી ।
તે જાણી એ ગ્રંથ યોગ્યને, દેજો સુગુણ જગીરોજી ॥
લોક પૂરજો નિજ નિજ ઈચ્છા, યોગભાવ ગુણ રયણોજી ।
શ્રીનયવિજ્ય વિબુધપયસેવક, વાચક ધરણે વધણોજી ॥૮॥

અમારાં લખાયેલાં પ્રકાશિત થયેલાં પુસ્તકો :

- (૧) યોગવિશિકા
- (૨) યોગશતક
- (૩) શ્રી જૈન ધર્મના મૌલિક સિદ્ધાન્ત
- (૪) શ્રી જૈન તત્ત્વ પ્રકાશ
- (૫) શ્રી આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર
- (૬) જૈન ધાર્મિક પારિભાષિક શાલેકોશ
- (૭) જૈન ધાર્મિક પ્રશ્નોત્તર માળા
- (૮) કર્મવિપાક (પ્રથમ કર્મગ્રંથ)
- (૯) કર્મસ્તવ (દ્વાત્રીય કર્મગ્રંથ)
- (૧૦) જંધરવામિત્વ (તૃતીય કર્મગ્રંથ)
જંધર જવાન શાસનમ्
- (૧૧) ઘડશીતિ (ચતુર્થ કર્મગ્રંથ)
- (૧૨) પૂજા સંગ્રહ સાર્થ
- (૧૩) જ્ઞાત્રપૂજા સાર્થ
- (૧૪) સમ્યક્ષેત્વની સજ્ગાય
- (૧૫) નવર્સ્મરણ સાર્થ (દેંગલીશ સાથે)
- (૧૬) રત્નાકરાવતારિકા ભાગ - ૧
- (૧૭) રત્નાકરાવતારિકા ભાગ - ૨
- (૧૮) શ્રી યોગદૃષ્ટિ સમુદ્ધય
- (૧૯) શ્રી આઠ દૃષ્ટિની સજ્ગાય